

30

APRIL
2021

JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH

VOLUME-1 ISSUE-1

- ▶ PEDAGOGICAL SCIENCES
- ▶ TECHNICAL SCIENCES
- ▶ MEDICAL SCIENCES
- ▶ EXACT SCIENCES
- ▶ NATURAL SCIENCES
- ▶ ECANOMICS SCIENCES
- ▶ HISTORICAL SCIENCES
- ▶ PHILOLOGY SCIENCES
- ▶ PHILOSOPHY SCIENCES
- ▶ TOURISM SCIENCES
- ▶ PSYCHOLOGY SCIENCES
- ▶ ART STUDIES SCIENCES

**«JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC
AND EDUCATIONAL RESEARCH»**

VOLUME 1, ISSUE 1

**Google
Scholar**

RESEARCHBIB
ACADEMIC RESOURCE INDEX

INDEX **COPERNICUS**
I N T E R N A T I O N A L

Ushbu to'plamda "**JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH**" ilmiy-uslubiy jurnaliga kelib tushgan tezis va maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir

Kamolova Dilnavoz

Mas'ul kotib

Maqsudov Ulug'bek Qurbonovich

Nashrga tayyorlovchi

Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali talabasi

Sobirov Otabek Foziljon o'g'li

Qobilova Saidaxon Muahhamdjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Mo'minov Qobiljon Qodirovic

Fizika-matematika fanlari doktori professor

Sultonali Mannopov

O'zbekiston xalq artisti, professor

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Otaqulov Fozil Sobirovich

FarDU, bo'lim boshlig'i

Aslanov Xakimjon Ro'ziboyevich

FarDU, Harbiy ta'lim fakulteti Umumqo'shin

tayyorgarligi sikli boshlig'i, podpolkovnik

Karimov O'lmasbek Umaraliyevich

FarDU o'qituvchisi

Mamatqulov Muzaffar Odiljon o'g'li

O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi Farg'ona

viloyat boshqarmasi bo'lim boshlig'i

Sayfullayeva Ra'noxon Raupovna filologiya fanlari doktori, professor. **O'zbekiston milliy universiteti**

Popova Tatyana Igorevna doctor filologicheskix nauk, professor. **SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya.**

Berdaliev Abduvali

filologiya fanlari doktori. Tojikiston. Xo`jand davlat universiteti

Manzuraxon Ernazarova

filologiya fanlari doktori, professor. Navoi davlat pedagogika instituti

Uluqov Nosirlon Muxammadalievich

filologiya fanlari doktori. Namangan davlat universiteti

Jumanazarova Guljahon

filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti

A.A.Qosimov

filologiya fanlari doktori, professor. Farg`ona davlat universiteti

Jo`rayev Habibullo Abdusalomovich

filologiya fanlari doktori. Farg`ona davlat universiteti

Fayzimatov Shuxratjon No`monovich

texnika fanlari doktori. Farg`ona politexnika instituti

Hoshimov G`anijon Mirzaaxmadovich

filologiya fanlari doktori. Andijon davlat universiteti

Hulkar Hamroyeva

filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O`zbekiston respublikasi yozuvchilar

uyushmasi a`zosi, journalist

O`rinboyev No`monjon O`rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO`

Qurbonova Muqaddas Omonovna

filologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori. Farg`ona davlat universiteti

Qunduzxon Atabayevna

filologiya fanlari doktori, professor. O`zbekiston. Jahon tillari universiteti

Hojaliyev Ismoiljon Tojiboyevich

Farg`ona davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Erofeeva Inna Nikolaevna

kandidat pedagogik xon, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti.

Rossiya

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg`ona davlat universiteti

G.O.Abdugafurovich

filologiya fanlari nomzodi. Farg`ona davlat universiteti

Kamalova Dilnavoz Ixtiyorovna,

texnika fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Navoiy davlat pedagogika instituti

Xasanov Tursunali Xaydarali o`gli

Marg`ilon shahar 11-umumiy o`rta ta`lim maktabi Ma`naviy va ma`rifiy ishlar bo`yicha direktor

o`rinbosari

VOLUME-1, ISSUE-1

1.	“TO‘Y MAROSIMI” KONSEPTIDA GENDERNING O‘RNI <i>G'aniyeva Madina Ganiboy qizi, I.A. Jo'rayeva</i>	10
2.	AVTOMOBILARNI EKSPLOTATSIYA DAVRIDA YONILG‘INI TEJASH: MUAMOLARI VA YECHIMLARI <i>Abdumannonova Ozodaxon Jahongir qizi, Qudbiyeva Gulzodaxon Abdupatto qizi</i>	19
3.	BOLALAR TANA HARORATINI O‘RGANISH HAMDA O‘TKAZILGAN SO‘ROVNOMA TAHLILI <i>Mirzarahimova Sayyorahon Mirzaabdullo qizi, Akbarov A.</i>	22
4.	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISH YO‘LLARI <i>Narziyeva Sarvinoz Jamshid qizi</i>	25
5.	BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHNING AFZALLIKLARI VA ULARDAN FOYDALANGAN HOLDA HAL QILINISHI KUTILAYOTGAN MUAMMOLAR <i>Allabergenova G.B., Jumanazarva O.M., Abdrimova F.K.</i>	28
6.	CHARACTERISTICS OF MODERN E-BOOKS AND THEIR IMPORTANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS <i>Soliyeva Zohida Zokir qizi</i>	33
7.	ECONOMIC REFORMS IN THE COUNTRY AND TRENDS IN THE ADAPTATION OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATIONS TO THE STRUCTURE OF THE WORLD ECONOMY <i>Ogulxan Axunova, Shahlo Nematova, Islombek Egamberdiev</i>	36
8.	FIZIKAVIY KIMYO DARSLARIDA IQTISODIY BILIMLARNI BERISH METODIKASI <i>D.A.Karimova, M.H.Tursuntosheva</i>	39
9.	FRANSUZ TILI MUOMALA MADANIYATI VA YOSH AVLODGA XORIJIY TILLARNI O‘RGATISHNING AHAMIYATI <i>Amonova Feruza Lazizjon qizi</i>	42
10.	GEMERONIMLAR ONOMASTIK TIZIMNING BIRLIKLARI SIFATIDA <i>Sapayeva Boljon Qadamovna</i>	45
11.	GRAVITY WITH THE HELP OF MATHEMATICAL PENDULUM DETERMINATION OF ACCELERATION(G) <i>Zulunova Moxlaroyim Abdurashid qizi, Qosimjonova Hamidaxon Botirjon qizi, Rahmonqulova Nargiza Bahromjon qizi</i>	48
12.	KORXONA VA TASHKILOTLARDA KADRLAR SIYOSATINING AHAMIYATI <i>Mahmudova Nigorxonim Abduvahob qizi</i>	52
13.	KORXONADA XODIMLAR MEHNAT SALOHİYATININING AHAMIYATI <i>Mahmudova Nigorxonim Abduvahob qizi</i>	55
14.	LANGUAGE HYBRIDIZATION AND FEATURES OF BRAND NAMES <i>Madieva Madina Yusupovna, Islam Karimov</i>	58
15.	MAKTAB O‘QUVCHILARINI KASBGA YO‘LLASHDA PSIXOLOGIYANING O‘RNI <i>Nurmatov Begmamat Hakimovich</i>	65
16.	MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTIDA TA‘LIMIY O‘YINLAR VA ULARNING AHAMIYATI <i>Rahmatova Iqboloy Inomjanovna, Sattorova Saida Erkinovna</i>	69
17.	MILLIY LIBOSLARNI LOYIHALASHDA DIZAYNDAGI MODA VA USLUBIY YECHIMLAR <i>To‘laboyeva Shaxlo Sobirjon qizi</i>	72
18.	NUTQNING TOVUSH MADANIYATINI TARBIYALASH <i>Saliyeva Surayyo Xamidjanovna</i>	76

19.	O'ZBEK TILIDA TASVIRIY IFODALAR O'XSHASHLIGI <i>Xushshiyeva Bog'dagul Javli qizi</i>	79
20.	O'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI VA UNDAGI MA'NAVIY, IJTIMOY G'OYALAR BUGUNGI YOSHLAR NIGOHIDA <i>Abdusalomova Muslima G'ayratjon qizi, Abdusalomova Xadicha G'ayratjon qizi</i>	82
21.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ADVOKATURA INSTITUTINING RIVOJLANISHI TARIXI <i>Jamshid Abdullayev</i>	85
22.	O'ZBEKISTONDA XALQARO MOLIYAVIY HISOB STANDARTLARI <i>Qudbiyev Nodir Tohirovich</i>	88
23.	OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI TARKIBIDAGI OZUQAVIY QO'SHIMCHALAR TURLARI VA ULARNI INSON SALOMATIGIGA TA'SIRI <i>Z.Voqqosov, Ne'matov Abdullo</i>	91
24.	PREFIXAL NEGATION IN ENGLISH AND UZBEK <i>Mirzaeva Gulnozakhon Iloxamovna</i>	94
25.	SOME MEASURES FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY MARKETS IN UZBEKISTAN <i>Odina Teshabaeva, Zilola Salimjanova, Islombek Egamberdiev</i>	100
26.	TALABALARNING MUSTAQIL, IJODIY FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH <i>Akramov Xusnitdin Muhitdinovich, Matkarimov Abduraxim Muhammadjonovich, Imintoyeva Sug'diyona Shuxratjon qizi</i>	104
27.	TARJIMANING KECHAGI, BUGUNGI KO'RINISHLARI VA ILK OG'ZAKI TARJIMONLAR TAYYORLASH MAKTABLARI <i>Yo'ldoshev Ulug'bek, Turobidinova Mohigul Akromjonovna</i>	109
28.	TECHNOLOGY OF IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PHYSICS EDUCATION <i>Mirzakandova Sohibjamol, I. R. Kamolov</i>	115
29.	TEXNALOGIYA DARSLARIDA KOMPYUTER DASTURLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI <i>Abdullayeva Shaxlo, Saidg'aniyeva Sarvinoz, Egamberdiyeva Gulsara</i>	119
30.	THE IMPORTANCE OF USING GAMES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES <i>Temirova Nilufar Sunnatillo qizi, Safarboyeva Meruert Sabit qizi</i>	124
31.	TURG'UN SO'Z BIRIKMALARINING IFODALANISHI <i>Boboqulova Gulasal</i>	126
32.	TURKCHA MAQOLLARDA 'FARZAND' MIKROKONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI <i>Altinboyev Nuriddin Abdumannonovich</i>	130
33.	UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA FAOL FUQAROLIK MADANIYATINI SHAKILLANTRISHNI INNOVATSION YONDASHUVI <i>Uktamova Umida Sunatullaeva, Saidahmatova Aziza Akbar qizi</i>	135
34.	USE AND MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES FOR THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL INTEGRATION <i>Kobulova .Mahpubahon Yakibovna, Zaylobidinov Nuriddin Ilohidin Ugli, Aliyev Shahbozbek Mavlonbek Ugli</i>	141
35.	VATAN - SAJDAGOH KABI MUQADDASDIR <i>Mustayev Ruslan Damirovich, Xasanov Nurmuhammad Xaydarali o'g'li, Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li</i>	147
36.	WHEN WORKING ON SALINE ARABLE LANDS, THE WORKING DEVICE "ADVANCED HOLE DRAINAGE DEVICE" IS A PARAMETER OF THE WORKING BODY OF THE DRAIN <i>Jo'rayev Azamat Jalil o'g'li, Rajabov Yarash Jabborovich, Farmonov Nozimjon Qosimovich, Najimov Dilshodbek Quvonch o'g'li</i>	150
37.	XOTIN-QIZLAR VA ERKAKLAR O'RTASIDAGI GENDER TENGLIK MASALASIDA JAHONDA VA YURTIMIZDA OLIB BORILAYOTGAN SIYOSIY HARAKATLAR	153

	Halimova Odina Dilshodxon qizi	
38.	АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ МУАММО МАЖЛИСЛАРИ ВА САЙФИЙ БУХОРИЙ ШЕРХОН ҚОРАЕВ	157
39.	АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПЕРЕВОДА ПРИ ПОМОЩИ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ Носирова М.К, Кирйигитов Б.	161
40.	БЕТОННИНГ НАНОСТРУКТУРАСИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ Э.Б. Эшқуватов, Ахатова Камола Шухратовна	163
41.	ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО НЕОБХОДИМО ДЛЯ ЗДОРОВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА Тохинова Дилрабо	166
42.	ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИНГ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР Холмирзаев Улуғбек Абдулазизович, Хожимуродова Мадина Мухамедовна, Пардаева Гулмира Парда қизи	170
43.	ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА ИЖТИМОИЙ ПЕДАГОГИК БИЛИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ МУМИНДЖАНОВА Саида Хайитматовна	177
44.	ЖАНУБИЙ ОРОЛ БЎЙИ ҲУДУДИДА КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС КЕЧИШИ Отажонова Дилфуза Отабек кизи	180
45.	ИНВЕСТИЦИЯНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ УСЛУБЛАРИ Ҳожиқулова Феруза	183
46.	КИМЁНИ ЎҚИТИШДА МЕТАПРЕДМЕТЛИ ЛОЙИҲАЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ Диниева Гулистон Курбонбаевна	187
47.	КЎП ЖОЙЛИ АРРАЛИ ТОЛА АЖРАТГИЧ О.Саримсақов, Ю.Эргашов, А.Ш.Хусанов, И.Хакимов	190
48.	МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА КРЕАТИВ ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ Акрамов Хуснитдин Мухитдинович, Умаров Комилжон Мирзабдуллаевич	194
49.	МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ Тураев Уткирбек Яхшиликович, Алибеков Илём Салахиддинович	198
50.	НЕВРОЗЫ У ДЕТЕЙ- ПРИЧИНЫ, СИМПТОМЫ, ДИАГНОСТИКА И ЛЕЧЕНИЕ Бобоёров Сардор Учкун угли, Юсупов Саъдулла Кенджаевич	202
51.	НЕСТАНДАРТНЫЕ ЗАДАЧИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ Рахимова Фазилат Атабековна, Курбанова Дилором Махсудовна	206
52.	ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ФАНИИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРАКТИВ ЎЙИНЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ДАРС ЖАРАЁНИГА ТАЪСИРИ Аллаберганова Райхон	211
53.	ОРКЕСТРОВАЯ КУЛЬТУРА – КАК МОЩНЫЙ РЫЧАГ ДЛЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ Бахадиров Наил Шарипович	214
54.	РАЗВИТИЕ ФИТОПЛАНКТОНОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СЕЗОНА ГОДА В ПРУДАХ ОЧИСТИТЕЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ Мустафаева Мамлакат Исмаиловна, Хакимова Зарина Зиёдиллоевна	217
55.	РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИНГ АСОСИЙ ИНСТИТУТИ СИФАТИДА ЭЛЕКТРОН ҲУКУМАТНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Зухра Отақўзиева Маратдаевна, Нарзуллаева Мафтуна Шухрат Қизи	220

56.	РАСЧЕТ ЭКОНОМИИ ТЕПЛА ПРИ УСТАНОВКЕ ТЕПЛОЗАЩИТНЫХ ЭКРАНОВ Махмудов Саид Махмудович, Кўлдошев Анваржон Фулом ўғли	224
57.	СЕКТА ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ, ТАСНИФЛАШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ Мамаражабов Мирқосим Рамазон ўғли	226
58.	СУҒОРМА ДЕҲҚОНЧИЛИҚДА СУВ ТЕЖОВЧИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ Муродов Отабек Улуғбекович, Каттаев Бобир Собирович, Сайлиханова Мафтуна	230
59.	ТАРЖИМАШУНОСЛИҚДА АГИОГРАФИК АСАРЛАР ТАДҚИҚИ Тўхтасинова Нигина Башировна	236
60.	ТИЛШУНОСЛИҚДА ТАРЖИМАНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ Жалолова Шалола	244
61.	ТУРИЗМ САЛОҲИЯТИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЖИҲАТЛАРИ ВА КЎРИНИШЛАРИ Тўхтаев Сардор Илҳом ўғли	248
62.	ЎЗБЕК ХАЛҚИДА УЙ ҚУРИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ОДАТЛАР ВА МАРОСИМЛАР Умаров А.Ш, Шокиров Т	252
63.	ЎЗБЕКИСТОНДА 1941-1945 ЙИЛЛАРДА ҲАРБИЙ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТ Мустафоқулов Феруз Мустафомов Жамшид Эргашович	257
64.	ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ЧУВСТВ ДОШКОЛЬНИКА ЮЛДОШЕВА ФЕРУЗА МАМАСАХАТОВНА	261
65.	ХХ АСРНИНГ 2-ЯРМИДА ГЕРМАНИЯДА МУСУЛМОН ЖАМОАЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ САБАБЛАРИ Раматжонов Сардорбек Сарварбек ўғли	264
66.	1 ЁШГАЧА БЎЛГАН БОЛАЛАРДА ГОПОКСИК-ИШЕМИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ Каримов Бахромжон Бахтиёр ўғли, Каримова Нафисахон Зафар қизи, Долимова Камола	268
67.	LOLADOSHLAR OILASIGA KIRUVCHI LOLANING TURKUM VA TURLARI Ashurov G'anisher Alisherovich, Yo'ldoshev Bahodir Shokir og'li, Nuriddinov Azamatbek Ismattilla o'g'li, Irisov Farrux Abdusattor og'li	270
68.	КЛИНИКО - НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА МИНИМАЛЬНЫХ НАРУШЕНИЙ ФУНКЦИИ МОЗГА И ОПТИМИЗАЦИЯ КОМПЛЕКСНЫХ ЛЕЧЕБНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ Юсупов Азизбек Акрам ўгли, Кобилов Шавкат Мадаминович, Каримов Бахромжон Бахтиёр ўгли	274

G'aniyeva Madina Ganiboy qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zbekiston Milliy Universiteti

I.A. Jo'rayeva

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zbekiston Milliy Universiteti

EMAIL:

madinaganieva3013@gmail.com

“TO‘Y MAROSIMI” KONSEPTIDA GENDERNING O‘RNI

ANNOTATSIYA:

Tilshunoslikda so'nggi yillarda antropotsentrik paradigmaning yangi yo'nalishlari rivojlanib bormoqda va bu rivojlanishga gender tilshunosligini kiritish mumkin. Ma'lumki, jins bo'yicha birinchi tadqiqotlar g'arbiy gumanitar fanlarda o'rganila boshlandi. Ularning paydo bo'lishining sababi aql-zakovat, fan falsafasi va jamiyat falsafasi muammolarini tadqiq qilishning yangi qarashlari edi. Genderologiyaning asosiy obyektiga madaniyatlarining anatsional tavsifi, erkak va ayolning jamiyatdagi rollari, ularning o'zaro munosabatlari va xulq-atvori kiradi. Bundan tashqari, "jins" atamasi tilshunoslikning ushbu yo'nalishidagi muammoli tushunchalardan biri sifatida qaraladi.

KALIT SO'ZLAR:

- gender, gender sistemasi, gender muammosi, gender lingvistikasi, biologik jins, bir jinsli nikoh.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmedova N. O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi. Filol.fan.nom...dissert.avtor... - T., 2008. – 28 b.
2. Akbarova Z. O'zbek tilida murojaat shakllari va ularning lisoniy tadqiqi. Filol.fan.nom...dissert.avtor... - T., 2007. – 31 b.
3. Denisova A.A. (red.) Slovar gendernix terminov. – M.: Informatsiya XXI veka, 2002. 318 s.
4. Iskandarova G. Bolalar muloqot xulqining gender va lingvokulturologik xususiyatlari O'zMUxabarlari. – Toshkent: Universitet, 2015. - № 1/2. – B. 200-203.
5. Jane Sunderland- "Language and Gender. An Advanced Resource Book". ISBN 9780415311045. 2006 yil, s 385.
6. Kirilina A.V. Gendernie issledovaniya v otechestvennoy lingvistike: problemi, svyazannie s burnim razvitiem //Gender: yazik, kultura, kommunikatsiya. – M., 2002.–S.245.
7. Kirilina A., Tomskaya M. Lingvisticheskie gendernie issledovaniya //Otechestvennie zapiski: Jurnal dlya medlennogo chteniya.– M.: Visshaya shkola ekonomiki, 2012.– C.52.
8. Lott B. Women's lives: Themes and variations in gender learning. Cole Publishing. 1987.
9. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: darslik. Talabalar uchun qo'llanma. Oliy darslik, muassasalar.-M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2001.–208 b.
10. Nasrullaeva N.Z. Ingliz va o'zbek tillarida olamning frazeologik manzarasida gender konseptlarining shakllanishi. Dok....dis....avtoreferati. – Toshkent, 2018.– 71 bet.
11. Rubin G. «The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex». Nyu-York, Monthly Review Press, 1975.
12. Qurbonova M. M. "Genderlingvistik tadqiq yangi paradigma sifatida". O'zbek tili va adabiyoti, 2014 yil, 2-son, 2-bet.

"Jins deganda ijtimoiy jihatdan qurilgan rollar va munosabatlar qatori, jamiyatning ikki jinsga xos xususiyatlarini, qarashlarini, xulq-atvorini, qadriyatlarini, nisbiy kuchini va ta'sirini differentsial asosda to'plash nazarda tutiladi. Tilni gender jihatidan tahlil qilish uning nafaqat antropotsentrik paradigmani, balki erkak va ayol xususiyatlarini ham tushunishda xizmat qilishi mumkin. V.A.Maslovaning fikri ushbu tushunchaga misol bo'la oladi: "inson ma'lumotlarning ko'pini lingvistik chastota orqali qabul qilishi mumkin, shuning uchun inson o'z dunyosida narsalar dunyosiga qaraganda intellektual, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyoj tushunchalari bilan yashaydi"¹. Shunday qilib, gender mazmunli manba sifatida inson hayotining barcha ijtimoiy-madaniy tomonlarini belgilaydi.

Jeyn Sanderlendning so'zlariga ko'ra jinsni quyidagi holatlarda uchratish va tahlil qilish mumkin:

- ayollar va erkaklar, o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi farqlarda;
- ayollar va erkaklar, o'g'il va qizlar o'rtasidagi o'xshashliklarda;
- ayollar ichida, erkaklar ichida, o'g'il bolalar ichida, qizlar ichida xilma-xillik;
- (individual va guruhlar) ayollar, erkaklar, o'g'il bolalar va qizlar bilan lingvistik munosabatlar

¹ Maslova V.A. Lingvokulturologiya: darslik. Talabalar uchun qo'llanma. Oliy darslik, muassasalar.-M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2001.–208 b.

aspektlarida, masalan, ularga qanday murojaat qilishlari, ularga nima deyilgani ("tinglovchilar jinsi");

- gender farqlari / tendentsiyalari, o'xshashliklari va xilma-xilligi to'g'risida aytilgan va yozilgan jihatlar bo'yicha;
- ayollar, erkaklar, o'g'il bolalar va qizlar (individual va guruhlar) haqida aytilgan va yozilgan jihatlar bo'yicha (bu og'zaki va yozma matnlarda jins tegishli bo'lishi mumkin degan taxmin)².

Jins har bir millatning so'z boyligida kuzatilishi mumkin. Erkak va ayolning xususiyatlari frazeologik birliklarda va maqollarda turli etnos va madaniyatlarning so'z boyligida aks etadi. Masalan, ikkita tilning genderologik xususiyatlarini taqqoslash uchun bir qator frazeologik birliklar guruhidan foydalanish mumkin:

– frazeologik birliklarning ro'yxati faqat erkaklar xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin: *general's battle, brother of the angle* → qulog'ida kun ko'rinib qopti, jon kuydirmasang – jonona qayda.

– frazeologik birliklar ro'yxati faqat ayollar xususiyatlariga bog'liq bo'lishi mumkin, masalan: *lady of the house, one's good lady* → onasi o'pmagan, ayol makri qirq tuyaga yuk.

Yana bir misol egalikning yashirin sematik shaklida kuzatilishi mumkin:

– Boshqa madaniyatlar yoki millatlarning til tizimida uchratib bo'lmaydigan erkaklar va ayollar ko'rinishlarining xususiyatlari va ularning belgilariga ega bo'lgan frazeologik birliklar va ularning egalik tushunchalari yashirin semantik o'ziga xoslikka ega.

Masalan, inglizcha "*May Queen*" (May-queen - may oyida qirolicha sifatida gullar bilan toj kiygan yosh ayol, giponimlar to'ldirilishi mumkin *girl, miss, missy, young lady, young woman* ya'ni "May malikasi" ning to'liq tuzilishi "*Queen of the May*" va shubhasiz bu yerda egalikning yashirin shakli kuzatilishi mumkin). "*Girl Friday*" (bu ayol xodim bo'lib, u keng ko'lamli vazifalarga ega, odatda kotibiyat va ish yuritishni o'z ichiga oladi, Robinzon Kruzodagi Man Friday obrazi erkak kishini ifodalaydi, tuzilish jihatidan "*Girl (man) of Friday*" ayol kishini ko'satadi. O'zbek tilida "ustasifarang" (o'z ishining mutaxassisi), "bekoyim" (beklarning (uy egalarining) onasi yoki rafiqasi va ularga murojaat qilish shakli), egalikning strukturaviy shakli "bekning onasi" va boshqalar.

– Aksariyat tillarning leksikologiyasida kuzatilgan erkak va ayol belgilarining frazeologik birliklari. Masalan, o'zbek tilida "erkaksabzi" yoki "erkakshoda" atamasi erkaklar ishini qiladigan va tashqi qiyofasi bilan erkaklarga o'xshaydigan ayollar uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, ingliz tilida ushbu iboraning ekvivalenti "*blue stocking*" bo'lishi mumkin (XVII asr oxirida intellektual yoki adabiyotshunos ayol: dastlab ko'k kamar (rasmiy qora ipak o'rniga) kiygan odamni tasvirlash uchun ishlatilgan; Keyinchalik bu atama London jamoatining uchta ayollari tomonidan o'tkazilgan adabiy anjumanlarga (taxminan 1750) tashrif buyurgan odamni anglatgan, bu yerda ba'zi erkaklar kamroq rasmiy kiyimni afzal ko'rishgan. Anjumanda ishtirok etgan ayollar ko'k-paypoq ayollar yoki ko'k-paypoqlilar deb atalgan).

"Gender" va "janr" bir o'zakli so'z hisoblanib, fransuzlar o'z navbatida, asosi grek so'zi bo'lgan "gen"

² Jane Sunderland- "Language and Gender. An Advanced Resource Book". ISBN 9780415311045. 2006 yil, s 385.

o'zigidan foydalanishgan, u "yaratmoq" ma'nosini bildirib, "genezis" va "gen" so'zlari orqali tanishdir. Bu so'z bir necha asrlar foydalanib kelingan bo'lib, faqatgina XX asrning ikkinchi yarmida o'zining birinchi ma'nosida ishlatilgan. Bungacha u Grammatik rodni bildirgan. Haqiqatan, 1611-yilda bosilib chiqqan qirol Yakovning Bibliyasida "gender" fe'li "ko'paymoq" ma'nosini bildirgan.

Gender – bu ijtimoiy jins, insonning jamiyatdagi xulq-atvori. Bu ayol va erkak jihatlarini o'rganadigan ijtimoiy normativdir. Ba'zida gender "erkak" va "ayol" tushunchalari sinonimi sifatida ham qo'llaniladi. Demak, u bu ikki jins vakillari xulq-atvorining aniq standarti. Ammo shuni ham aytib o'tish kerakki, hayotda ayolda erkaklik ("yubkadagi erkak"), erkakda esa ayollik (muloyim, irodasiz, hissiyotli erkak) genderini uchratish mumkin.

A.A.Denisova biologik nuqtai nazardan erkak va ayollar orasida tafovutdan ko'ra o'xshashlik ancha ko'proq ekanligini ta'kidlaydi. Ko'pgina tadqiqotchilar ular orasidagi muhim biologik farq ularning nasl qoldirishdagi roli deb hisoblashadi. Shubhasiz, bugungi kunda erkaklarning baland bo'yi, og'irligi va jismoniy baquvvatligi kabi "tipik" jinslar orasidagi farqlar nihoyatda o'zgaruvchan va jins tushunchasiga kamroq bog'liq. Biologik farqlar o'laroq, odamlar orasida ularning jamiyatdagi ijtimoiy roli, faoliyati, xulq-atvoridagi farqlar ham mavjud. Antropologlar, etnograflar va tarixchilar ancha oldin "erkaklarga xos" va "ayollarga xos" tasavvurlarning nisbiyligini aniqlab berganlar, ya'ni bir jamiyatda erkaklar mashg'uloti deb sanalgan hodisa, boshqasida ayollarga xos deb belgilangan.

A.A.Denisova to'g'ri ta'rif berganidek, biologik jins turli jamiyatda yashab, turli ijtimoiy rolga ega bo'lgan insonlarni farqlashga sabab bo'la olmaydi³. Shu nuqtai nazardan yondashganda odamlarning biologik jinsidan kelib chiqqan holda, ularning ijtimoiy va madaniy normalari yig'indisini belgilovchi omil asosida gender tushunchasi vujudga kelgan. Shu bilan birga, ayol va erkaklarning psixologik sifatlarini, xulq-atvorini, faoliyatini va kasbini biologik jins emas, ijtimoiy-madaniy normalar belgilab beradi. Jamiyatda erkak yoki ayol bo'lish u yoki bu anatomik xususiyatlarga ega bo'lish emas, balki genderni xos bo'lgan rollarni bajarish bilan belgilanadi. Demak, gender jamiyatda ayol va erkakning ijtimoiy modeli sifatida barpo etiladi. Gender sistemasi jinslar orasidagi tengsizlikdir. Gender jamiyatning ijtimoiy stratifikatsiyasi usullaridan biri bo'lib, irq, millat, sinf, yosh kabi ijtimoiy-demografik faktorlar bilan birgalikda ijtimoiy ierarxiyani tashkil etadi. Gender sistemasining saqlanishi va rivojlanishi uchun insonlar ongi juda muhim rol o'ynaydi.

Individlarning gender ongini loyihalash ijtimoiy va madaniy stereotiplarni saqlab qolgan holda jamiyatdagi norma hamda ko'rsatmalarni buzish orqali yuzaga keladi ("erkakshoda ayol", "xotinak").

Gender sistemasining rivojlanishida insonlar ongi muhim o'rin tutadi. Inson tug'ilishidan boshlab gender sistemasi ta'sirining obyekti bo'ladi (jamiyatdagi ramziy udumlar, tug'ilgan bolaning jinsi, kiyimining rangi, o'yinchoqlari va h.k.). Ko'rinib turibdiki, "ayolga oid" va "erkakka oid" degan ramziy ma'nolar vujudga keladi. "Erkakka oid" tushuncha Allohga, ijodga, yorug'likka, kuchga, faollikka nisbatlansa, "ayolga oid" narsalar

³ Denisova A.A. (red.) Slovar gendernix terminov. – M.: Informatsiya XXI veka, 2002. 318 s.

yuqoridagilarga zid bo'lgan tushuncha va hodisalarga tenglashtiriladi.

Gender sistemasi tushunchasi tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Ilk bor polo-gender sistemasi terminini amerikalik feminist-antropologi Geyl Rubin "Torgovlya jenshinami" ("Ayollar savdosi") maqolasida qo'llagan. U polo-gender sistemasini "biologik jinsiy yaqinlikni inson faoliyatidagi mahsulotga o'zgartiruvchi mexanizmlar to'plami" deb ataydi⁴.

Gender sistemalarini o'rganish jinslar orasidagi ijtimoiy tashkillashtirilgan

munosabatlarni tushunishga yordam beradi. Shved tadqiqotchisi Ivan Xirdman gender sistemasiga erkaklar va ayollar orasidagi munosabatlar yig'indisi deb qaraydi. Shu o'rinda jinslarning jamiyatdagi o'rni, maqsadi, qonun-qoidalar va normalar haqidagi tasavvurlarini inobatga oladi.

A.A.Denisova aytganidek, gender sistemasi – bu institutlar, jinslar orasidagi xulq-atvor, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar. U o'zaro bog'langan 3 tarkibdan iborat: biologik jins asosidagi gender kategoriyalarining ijtimoiy konstruksiyasi; mehnatning jinsiy taqsimoti; jinsiy yaqinlikning ijtimoiy muntazamligi⁵.

Hozirgi kunda "gender" so'zi, avvalo, ijtimoiy-psixologik jinsni, insonning

jamiyatdagi axloqi va uning qanday qabul qilinishini bildiradi. Gender tadqiqotlari quyidagi muhim savollarni o'rta tashlaydi: o'zimizni erkakmi, ayolmi yoki qandaydir gibrid variant deb his qilishimiz nimaga bog'liq – biologik tuzilishgami, madaniy belgigami yoki jamiyat

talablarigami? Inson "erkaklik" va "ayollik" xulqi mezonlariga mos kelishi kerakmi? Hozirgacha bu savollarga bir xil javob yo'q, ammo bir qator gender farqlar madaniyat orqali belgilanishi izlanishlarda ta'kidlanadi. Misol sifatida bolalar kiyimi rangini olaylik. XX asr boshida pushti rang o'g'il bolaga, moviy rang qizlarga mos deb hisoblangan. Bu konsepsiya 30-yillar oxirida o'zgartirildi.

Boshqa tomondan, tadqiqotlar erkak va ayollar aql-idrokida jismoniy farqlar borligini tasdiqlab kelmoqda. Neyroseksizm dushmanlari bu farqlar tug'ma emas, orttirilganligini isbotlashga harakat qilib kelishmoqda. Gender stereotiplari ko'pincha ijtimoiy normalar sifatida ta'sir ko'rsatadi. Normativ va informatsion tazyiq gender normalariga bo'ysunishga majbur qiladi. Bu ta'sir shundaki, insonlar ijtimoiy tahsinga loyiq bo'lish uchun gender rollarga mos kelishga harakat qilishadi. Odamlar ijtimoiy informatsiya ta'sirida bo'lganliklari uchun gender normalarini to'g'ri deb biladilar. Chunki ular shunday jamiyatda yashaydilar, unda, odatda, erkaklar bir narsa bilan, ayollar esa boshqa bir narsa bilan shug'ullanadilar, ya'ni gender farqlari tabiiy bir hol sifatida bo'y ko'rsatadi. Shuning uchun ular gender normalarini qabul qilib, unga amal qiladilar. Buning amaliy natijasini esa ularning xulq-atvorida kuzatish mumkin.

Aytib o'tish kerakki, gender standartlari zamonaviy sivilizatsiya asoslaridan biridir. Bu ayollar o'zini tor doirasi "ayollar ishi" da qotib qolmaydi, o'zlariga yoqqan mashg'ulotlar bilan shug'ullanishga zamin yaratib beradi. Aksincha, erkaklar ham ko'pincha ayollar shug'ullangan ishlarda o'zlarini sinab ko'rishlari mumkin. Hozirgi kunda genderning har qanday ijtimoiy-psixologik tekshiruv siyosiy lashgan bo'lib, bunda fanning roli

⁴ Rubin G. «The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex». Nyu-York, Monthly Review Press, 1975.

⁵ Denisova A.A. (red.) Slovar gendernix terminov. – M.: Informatsiya XXI veka, 2002. 316 s.

nafaqat dunyoni o'rganish, balki jinslar teng huquqqa egaligi prinsipini ilgari surishdan iborat. Buning qonuniy muvofiqligi shundaki, genderning ijtimoiy psixologiyasi feministik harakatning maqsadlariga mos kelishidadir.

Lott ta'kidlaganidek, ijtimoiy psixologiya har qanday vaziyatda ham gender tadqiqotlari bilan kesishib o'tadi⁶. Zero, ijtimoiy xulq-atvorni saqlovchi va shakllantiruvchi sharoitlarni o'rganish genderni madaniy jihatdan o'rganishni bildiradi. Feministik g'oyalar madaniyatning turli sohalariga kirib borishi nihoyatda jadal sur'atlar bilan davom etdi: 70 yillarning boshida hammani hayratga solgan, munozaralar va his-hayajonlarning to'fonini qo'zg'otgan an'anaviy madaniyatning jinsiylik konsepsiyasi (jinsga ko'ra kamsitish) endilikda madaniy G'arb kishisi ongiga ajralmas bir tushuncha bo'lib kirdi. Amalda jinsiylikka qarshi kurash BMTning "Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya"sida (1979) ham e'lon qilingan.

Oxirgi yillarda O'zbekiston jurnalistlari jamiyatdagi mavjud gender ziddiyatlari haqida so'z yuritmoqdalar. Ijtimoiy stereotiplar (ular sirasiga gender stereotiplari ham kiradi) mazmun jihatidan ma'lum ijtimoiy hodisa yoki obyekt xususidagi hissiy bo'yoqlarga ega stardantlashtirilgan va barqaror tasavvurni anglatadi. Aholining gender haqidagi tasavvurlari demokratik, huquqiy jamiyat qurish jarayonida mazmun jihatidan o'zgarib boradi. Bunday o'zgarishlar gender tengligiga erishishda har bir insonning huquq va erkinliklarini amalga oshirishda hamda ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlashda muhim shart hisoblanadi. Zero, ayol va erkakning ijtimoiy

hamkorligi – hozirgi davr va kelajakning zaruriy asosidir.

Til inson hayoti, uning ijtimoiy faoliyati bilan bog'liq hodisadir. Lisoniy belgining qanday ijtimoiy vazifa o'tashi, undan qanday foydalanishni bilishi uchun insonning qaysi ijtimoiy tuzumda yashashini ham e'tiborga olish bugungi kun tilshunosligining asosiy vazifalaridandir.

Bugungi kundagi gender muammosiga oid tadqiqotlarni V.A.Kirilina ikki yo'nalishga ajratadi:

1. Gumanitar fanlar doirasida gender muammosi
2. Lingvistik genderologiya muammosi⁷

Gumanitar fanlar doirasidagi gender muammosini yechishga sotsiologiya,

psixologiyada o'rganilgan tadqiqotlar tilshunoslik uchun asos bo'ladi. Genderning kategoriya sifatidagi maqomi o'rganiladi.

"Gender" tushunchasi zamonaviy lingvistikada boshqa ijtimoiy fanlarga nisbatan keyinroq, aynan bu yuz yillikning ikkinchi yarmida kirib kelgan. Gender lingvistikasi gender tadqiqotlarini o'rganuvchi ilmiy yo'nalishki, unda gender lingvistik tushuncha sifatida ko'rib chiqiladi. Gender lingvistikasining paydo bo'lishi va jadal rivojlanishi XX asr oxirlariga to'g'ri keladi. Bu yo'nalish ikki guruh muammolarini o'rganadi:

1. Til va unda genderning ifodalanishi. Bunga leksikon, sintaksis, rod kategoriyasi va boshqa shunga o'xshash obyektlar kiradi. Bunday yondashishdan maqsad turli jins vakillarining tildagi o'rni, ularga berilgan bahoni va qaysi

⁶ Lott B. Women's lives: Themes and variations in gender learning. Cole Publishing. 1987.

⁷ Kirilina A.V. Gendernie issledovaniya v otechestvennoy lingvistike: problemi, svyazannie s burnim razvitiem

//Gender: yazik, kultura, kommunikatsiya. – M., 2002.– S.245.

semantik sohada keng tarqalganligini ifodalash va tushuntirishdan iborat. Bu bir til yoki bir nechta tillar bo'yicha chog'ishtirma tadqiqotlar bo'lishi mumkin.

2. Erkak va ayollarning kommunikativ xulq-atvori. Genderning qanday nutqiy

vaziyatlarda qaysi vositalar yordamida tuzilishi, bunga ijtimoiy faktorlar va

kommunikativ muhitning ta'sir etish jarayoni (internet, ayol va erkaklar nutqidagi o'ziga xos xususiyatlari) bu borada hozirgacha ijtimoiy-madaniy determinizm va

biodeterminizm nazariyalari raqobatlashib kelmoqda.

Gender lingvistikasi esa ilmiy yo'nalishdagi gender tadqiqotlari tarkibiga kirib, lingvistik tushunchalar yordamida genderni o'rganadi. Gender lingvistikasi sohasidagi ilmiy tadqiqot ishlarida kattalar nutqi, o'smirlar nutqi, bolalar nutqiga e'tibor qaratilgani holda, ayol va erkak nutqi, o'g'il va qiz bolalar nutqidagi farqlar nazarda tutiladi.

XX asr o'rtalarida Rossiya ijtimoiy fanlarida gender lingvistikasi jadal sur'atda rivojlana boshlaydi. Boshlang'ich bosqichda izlanishlar farqlanmagan holda rivojlangan, chunki olimlar diqqat-e'tiborida faqat umummetodik muammolar bo'lgan. Alla Kirilina va Mariya Tomskaya gender atamasiga ilmiy tus berib, fanga kirishiga sabab bo'ldilar⁸. Bunday nuqtai nazar, tabiiyki, genderning til va kommunikatsiyadagi lingvistik mexanizmlarini o'rganishni kuchaytirdi.

XX asrning ikkinchi yarmida yangi ijtimoiy-falsafiy nazariyalar g'arb jamiyatining demokratizatsiyalash bilan

birga ro'y berib, 1968-yilda talabalar revolyusiyasi feminizmning faollashuvi bir qator yangi g'oyalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bu g'oyalarga jinsning ijtimoiy-madaniy shartligini tushunish ham kiradi. AQShdagi "Yangi ayollar harakati" gender konsepsiyasini ilmiy anglash va uning siyosiy kurash maqsadida tarqalishiga turtki bo'ldi. XX asrning 60-yillari oxirida tilshunoslikda (asosan, AQSH va Germaniyada) feministik lingvistika paydo bo'ldi. Bu oqim hozirgi kunda ham mavjud. Feministik lingvistika tilni insonga emas, faqat erkakka yo'naltirilganligi sababli tanqid qiladi. Shuning uchun feministik lingvistika tilni reformatsiya qilishni ko'p marotaba tavsiya qilgan. Tilda ayollar diskripsiyasini o'rganish bilan birga tadqiqotlarning boshqa yo'nalishlari ham paydo bo'ldi. Bunga genderning sotsiolingvistik, psixolingvistik va lingvokulturologik o'rganilishini misol qilib keltirish mumkin.

70-yillarda V.Labovning sotsiolingvistik ishlarida tilda gender farqlarining

ijtimoiy tabiati o'zining muhim isbotini topdi. Bu o'rinda V.Labovning xulosasi o'ta muhim ahamiyatga ega, chunonchi, u erkaklar va ayollar nutqida yuzaga kelgan tabiiy farqlar gipotezasini rad etadi. Olim talaffuzdagi farqlar absolyut xarakterga ega emasligini ko'rsatib, ayollar bir variantni xush ko'rsalar, erkaklar boshqasini afzal ko'rishlarini isbotlab berdi. Bunda afzallik ijtimoiy guruh va boshqa ijtimoiy faktorlarga bog'liqligini ham aytgan.

Gender madaniyat mahsuli sifatida xalqning folklorda, ertak va urf-odatlar tildagi ayollik hamda erkaklik haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi. A.Kirilina gender

⁸ Kirilina A., Tomskaya M. Lingvisticheskie gendernie issledovaniya // Otechestvennie zapiski: Jurnal dlya

medlennogo chteniya.– M.: Visshaya shkola ekonomiki, 2012.– C.52.

tilshunosligining sotsiologiylikdan farqini quyidagicha izohlaydi: “Gender tilshunosligining oldida turgan asosiy maqsad tilda qaysi jins egasi hokimlik qilishi emas, balki uni (hokimlikni) tasvirlovchi vositalarning tilde mavjudligi, genderning qanday pragmatik va kommunikativ kontekstda hosil bo‘lishi va ushbu jarayonga ekstra va intralingvistik omillarning ta‘sirini o‘rganishdir”⁹.

Bugungi tilshunoslikning yangi paradigmasi bo‘lgan gender lingvistikasi o‘z oldiga muhim masalalarni qo‘ygan. Ma‘lumki, so‘zlovchi qaysi jins yoki toifa vakili bo‘lishidan qat‘iy nazar, hamma uchun yagona bo‘lgan lisoniy tizimdan foydalanadi. Ammo har bir shaxsning nutqiy yoki lisoniy qobiliyati va imkoniyat darajasi turlicha bo‘lishi aniq. Tilshunoslikka gender termini sotsial fanlar sohasidan kirib kelgan. Yangi termin paydo bo‘lgunicha lingvistik semantika tilshunoslikda jins tushunchasini *sexus* ma‘nosida kelishini inkor etmagan, chunki u ko‘pgina leksik birliklar qatoriga kiradi (erkak, ayol, ona, ota...). Til va gender o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tadqiq etish masalasi g‘arb tilshunosligida ancha keng va atroflicha o‘rganilgan. Gender tadqiqotlar markazida madaniy va ijtimoiy faktor turadi. Jinsga oid ko‘pgina tadqiqotlar gender tushunchasi paydo bo‘lishidan oldin yozilgan va *sex*, *sexus* tushunchalari orqali izohlangan.

Demak, *sexus* (tabiiy jins) va gender atamalarining o‘zaro munosabatlarini

tilshunoslikda quyidagicha ta‘riflash mumkin: “Tabiiy jins (*sexus*) shaxsning biologik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan leksik atamalarning komponenti hisoblansa,

gender esa jinsning ijtimoiy-madaniy aspektini ifodalovchi tushunchadir”.

O‘zbekistonda gender tilshunosligining boshlanishi va rivojlanishidagi ilk

izlanishlar sifatida Z.Akbarovning “O‘zbek tilida murojaat shakllari va uning

lisoniy tadqiqi”¹⁰, N.Ahmedovanning “O‘zbek tilida murojaat shakllarining semantik-konnotativ tadqiqi”¹¹, Sh.Iskandarovning “O‘zbek nutq odatining muloqot shakllari” mavzusidagi nomzodlik hamda “O‘zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o‘rganish (*shaxs mikromaydoni*)” nomli doktorlik dissertatsiyalarini ko‘rsatish mumkin.

Bu tadqiqotlarda asosan, ayollar nutqining ba‘zi lingvistik xususiyatlari yoritilgan bo‘lib, ularda gender atamasi umuman qo‘llanilmagan va gender o‘rganish ob‘ekti sifatida tadqiq qilinmagan.

G.Sh.Ataxanova ingliz va o‘zbek tillari materiali asosida «insonning yoshi»

konseptini va uning milliy-madaniy xususiyatlarini tadqiq qildi. I.M.To‘xtasinov

ingliz va o‘zbek tillari badiiy matnida qo‘shma so‘zlarning lingvomadaniyatshunoslik va gender xususiyatlarini batafsil o‘rgangan. G.I.Ergasheva gender terminlari shakllanishining lingvistik va ekstralingvistik omillarini aniqladi. A.A.Morozova ispan tilida erkaklar va ayollarga xos konseptlarning shakllanishi va qo‘llanishini o‘rgandi.

⁹ Kirilina A.V. Gendernie issledovaniya v otechestvennoy lingvistike: problemi, svyazannie s burnim razvitiem //Gender: yozik, kultura, kommunikatsiya. – M., 2002.– S.240.

¹⁰ Akbarova Z. O‘zbek tilida murojaat shakllari va ularning lisoniy tadqiqi. Filol.fan.nom...dissert.avtor... - T., 2007. – 31 b.

¹¹ Ahmedova N. O‘zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi. Filol.fan.nom...dissert.avtor... - T., 2008. – 28 b.

M.K.Xalikova rus va o'zbek frazeologik birliklari misolida inson va uning mentalitetini tavsiflashning leksik-semantik, grammatik va stilistik xususiyatlarini aniqladi. N.Z. Nasrullaeva "Ingliz va o'zbek tillarida olamning frazeologik manzarasida gender konseptlarining shakllanishi"¹² mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida esa olamning ingliz va o'zbek frazeologik manzaralarida gender konseptlar shakllanishi jarayonining mohiyatini ochib, ularning universal va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlab bergan. G.Iskandarova esa bolalar muloqot xulqining gender va lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilib bergan¹³. Professor M.Qurbonova badiiy matn bo'yicha gender tadqiqotlarda ikki jihatga alohida e'tibor qaratilayotganligini ta'kidlaydi:

1. Ayol va erkaklar ma'lum bir voqelikni, uning parchasini tasvirlashda, yoki boshqa holatlarda fikrlarni o'ziga xos tarzda bayon etishi (nutqning gender xususiyati);
2. Muayyan til tizimida ayollik va erkaklik belgilari bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi lingvistik vositalarning mavjudligi (til tizimida ayol va erkaklarni bir-biridan ajratish, farqlashga xizmat qiluvchi til birliklarini belgilash)ga katta e'tibor qaratilgan. Olima Grammatik (formal) va biologik (real) jins tushunchalarini bir-biridan farqlash zarurligini ta'kidlaydi¹⁴.

Yuqorida gender tushunchasiga, ayollik va erkaklik xususiyatlariga alohida to'xtalib o'tildi. Endi esa eng asosiy bo'lgan "To'y marosimi" konseptida genderning o'rniga to'xtalib o'tamiz. Barchaga ma'lumki to'y, ya'ni nikoh ikki jins vakili o'rtasida yuzaga keladi. Bir

erkak va bir ayol o'rtasida rishta bog'lanadi. Bunda har bir jins vakili voyaga yetgan bo'lishi, o'zi mustaqil qaror qabul qila olishi juda muhim. Sababi, oilaviy hayot boshlangach bu ikki shaxs barcha kechinmalarni birgalikda boshdan kechiradi. Nikohda aynan ikki jins vakili ishtirok etishining albattaki o'z ahamiyati bor. Boisi shundaki, ikki jinsning bir-biriga o'zaro ta'sir o'tkazishi, xarakter xususiyatlarining turlichaligi oilaviy turmushda, turli muammolar qarshisida va yangi g'oyalar yaratishda juda qo'l keladi. Musulmon davlatlarda bir jinsli nikoh qattiq qoralanadi. Lekin g'arb davlatlarida bunga qarshilik unchalik kuchli emas, xattoki ba'zi-bir joylarda bunga qonunan ruhsat ham berilgan. Bir jinsli nikohda tabiiyki genderning eng asosiy vazifasi bo'lgan farzandni dunyoga keltirishi mutlaqo mumkin emas. Bunday nikohda faqat va faqat bola asrab olish yo'li bilan farzand tarbiyalash mumkin. Bundan tashqari bir jins vakillarining bir-biriga bo'lgan qiziqishi, ishtiyoqi nisbatan tez so'nadi. Chunki ular bir xil fikrlaydi, dunyoqarashlari, bir masalaga yondashishlarida deyarli farq bo'lmaydi, yangi g'oyalar tug'ilish ehtimoli kam.

Shuni ham tan olish kerakki, jamiyatimizda ayollik va erkaklik xususiyatlarini yo'qotib, qarama-qarshi jins tomon ildamlayotganlar ham yo'q emas. Bu holat ko'pincha shaxslarda tug'ma bo'ladi, ya'ni ayollik yoki erkaklik xususiyatlari ikkinchisiga nisbatan ko'proq tarzda dunyoga kelishadi. Ayrimlari esa jarrohlik yo'li bilan o'z maqsadlarini amalga oshirishadi. Bu holatda nikoh xuddi oddiy oiladagidek davom etadi. Biroq ularda ham nasl qoldirish muammosi o'zgarmay qolaveradi.

¹² Nasrullaeva N.Z. Ingliz va o'zbek tillarida olamning frazeologik manzarasida gender konseptlarining shakllanishi. Dok...dis...avtoreferati. – Toshkent, 2018.– 71 bet.

¹³ Iskandarova G. Bolalar muloqot xulqining gender va lingvokulturologik xususiyatlari O'zMUxabarlar. – Toshkent: Universitet, 2015. - № 1/2. – B. 200-203.

¹⁴ Qurbonova M. M. "Genderolingvistik tadqiq yangi paradigma sifatida". O'zbek tili va adabiyoti, 2014 yil, 2-son, 2-bet.

Demak, gender tushunchasi va uning paydo bo'lishi masalasi tibbiyot

sohasidan boshlanib, ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarda ham keng quloq yozdi. Shunday qilib, gender tushunchasi murakkab ijtimoiy-madaniy jarayon bo'lib, jamiyatdagi erkak va ayollarning xulq-atvori, o'rnini bildirib, genderning ijtimoiy konstrukti hisoblanadi. U nafaqat biologik farqni, balki ijtimoiy-madaniy normalarni ham belgilab beruvchi keng qamrovli serqirra tushuncha hisoblanadi.

XXI asrning boshlarida genderologiyaning tadqiq qilish metodologiyasi psixolingvistika va sotsiologiyatadqiqotlari ishlab chiqildi. Lekin hozirgi kunda gender tadqiqoti bir necha yo'nalishlari kesimida olib borilganligi sababli, hozirgacha bahs-munozaraga olib keluvchi ko'pgina muammolar mavjud. Lekin bu mavzuda ilmiy tadqiqotlarning olib borilishi, bu muammolarga bo'lgan qiziqish yanada ortib borayotganligidan dalolat beradi.

Dunyoda turli oilalar bo'lishiga qaramay, biz ikki jins vakillari tomonidan tuzilgan nikohni normal holat deb tan olamiz. Marosimlar, urf-odatlar va an'analarning barchasi ikki jins uchun alohida-alohida tuzib chiqilgan holda amalga oshiriladi. Bizning jamiyatimizda faqat ikki jinsli nikohlar ko'payishi tarafdorimiz.

Qudbiyeva Gulzodaxon Abdupatto qizi

Farg'ona Politehnika Instituti

Abdumannonova Ozodaxon Jahongir qizi

Farg'ona Politehnika Instituti

EMAIL:

nodirbek_3305@mail.ru

**AVTOMOBILARNI EKSPLOTATSIYA DAVRIDA YONILG'INI TEJASH:
MUAMOLARI VA YECHIMLARI.**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada avtomobillarni ekspluatatsiya qilish davrida yonilg'ini tejas usullari, uning samarasi, foydali va zararli tomonlari hamda avtomobilning vaziyatga mos turlari va xususiyatlari haqida so'z boradi.

KALIT SO'ZLAR:

- aerodinamika, g'ildirak, avtomobil, yonilg'i, yog', divigatel.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Dvigatellar va avtomobil nazariyasi: kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma/ S.M. Qodirov, M.O. Qodirxonov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 234 bet.

2. «Neft maxsulotlarining olinishi, ishlatilishi va sifatini tahlili»: o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalari uchun o'quv qo'llanma. / Z.X. Alimova, J.R. Kulmuxamedov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi. – Toshkent: Noshir, 2013. – 216 bet.

Yo'l harakati qoidalari va xavfsizligi (yo'l harakati xavfsizligi): Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'l./ J.R. Qulmuhammedov, K.M. Nazarov, R.S. Hikmatov, Sh.A. Shoislomov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi. — Qayta nashri. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. —89 bet.

Bugungi kunda shaxsiy avtomobil hashamat emas, balki kerakli harakatlanish vositasidir. Shiddatli hayot ritmi odamlarni ushbu turdagi transportdan faol foydalanishga majbur qiladi. Bu qulay, tez va amaliy. Ushbu harakatlanish usuli va uning kamchiliklari mavjud. Eng muhimi, yoqilg'i narxi.

Avtomobilni harakatlantirish uchun zarur bo'ladigan yonilg'ining qiymati yuk tashishdagi barcha harajatlarning 10 ...15% ini tashkil qiladi, shuning uchun yonilg'idan unumli foydalanish va isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik zarur. [1]

Yonilg'i sarfi avtomobilning konstruksiyasi va texnik holatiga, yo'l va iqlim sharoitiga, haydovchining mahoratiga, yuk tashishni to'g'ri tashkil etishga bog'liq.

Yonilg'i tejamkorligi ko'rsatkichlarining bir qismi avtomobilning texnik holatiga, ikkinchi qismi esa yuk tashish jarayonini tashkil qilishga bog'liq.

Musol uchun benzinlar quyidagi ekspluatatsion talablarga javob berishi kerak:

1) karbyuratsion xossalari yuqori bo'lishi, ya'ni barcha ish rejimlarida dvigatelni osongina yurgizib yuborilishini va barqaror ishlashini ta'minlaydigan yonuvchi aralashma hosil qilishi kerak;

2) yuqori detonatsion barqarorlikka ega bo'lishi, ya'ni har qanday ish rejamida dvigatelda detonatsiya paydo qilmasligi lozim;

3) yonuvchi aralashmaning yonish issiqligi kerakli darajada yuqori bo'lishi zarur;

4) baklarda, yonilg'i berish apparatlarida smolalar hamda dvigatelning issiq detallarida qurum hosil qilmasligi zarur;

5) uzoq vaqt saqlanganda xossalari o'zgarmasligi uchun yuqori barqarorlikka ega bo'lishi kerak;

6) rezervuar, baklar, trubalarni korroziyalamasligi, uning yonish maxsullari esa dvigatel detallarini korroziyalamasligi lozim. [2]

Hamma ham bilmaydi, lekin bu xarajat sezilarli darajada kamayishi mumkin. Buning uchun ko'plab usullar mavjud.

Tarkib

1. Jamg'armaning asosi-yaxshi avtomobil
2. Aerodinamikaga aralashmang
3. Har bir mashina – isitiladigan garaj
4. Yog'ni to'g'ri tanlash
5. G'ildiraklarga e'tibor
6. Haydash xususiyatlari haqida bir necha

maslahatlar

7. Moliyaviy jihat
8. Bir nechta foydali maslahatlar
9. Xulosa

Jamg'armaning asosi-yaxshi avtomobil

Albatta, hech kimga sir emaski, har qanday murakkab mexanizm doimiy e'tibor talab qiladi. Avtomobil istisno emas. Ba'zi mutaxassislarning fikriga ko'ra, mashinaning tarkibiy qismlari va qismlarining normal ishlashini ta'minlash yoqilg'ining 25 foiziga tejash imkonini beradi.

Avtomobilga yonilg'i quyish

Shuning uchun mashinaning ishlashida sezilarli o'zgarishlar yuz berganda, avtomobil xizmatiga murojaat qilish chastotasini kuzatish juda muhimdir. Yoqilg'i iste'molining o'sishi bir qator sabablarga olib keladi:

- Vaqtni bilaguzuk (zanjir), shamning buzilishi, ateşleme muammolari;
- dvigatelning haddan tashqari qizib ketishi, bu esa ortiqcha miqdorda yonilg'i yoqilishiga olib keladi;
- havo va yonilg'i filtrlarini vaqtincha almashtirish, tiqilib qolish;
- yoqilg'i, kislorod yoki bo'shlik sensori ishlamay qolishi;
- noto'g'ri o'rnatilgan g'ildirak burchagi burchagi.

Jarayon g'ildiraklarni olib tashlash, kauchukni almashtirish uchun stendlarda maxsus avtomobil ustaxonalarida amalga oshirilishi kerak.

Aerodinamikaga aralashmang

Haydash paytida avtomobil havo oqimiga qarshilik ko'rsatishi kerak. Buning uchun dizaynerlar uni eng aerodinamik shaklga berishga harakat qilishadi. Hatto ochiq oyna 4-5 % da qarshilik koeffitsientini oshirishi

mumkin. Shuning uchun ortiqcha tuning yoqilg'i sarfini oshirishga olib kelishi mumkin. To'plamning odatiy elementlari, hatto soxta eshiklar kabi, yonuvchan iste'molga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Koeffitsientning oshishiga olib keladi aerodinamik qarshilik ham o'rnatishga olib keladi:

- tomdagi magistral, bu 10 ni qo'shadi %;
- "muhoboyki" - 3 %;
- antennalar-2%.
- Har bir mashina – isitiladigan garaj

Yopiq garaj nafaqat avtomobilning xavfsizligini ta'minlash uchun ajoyib imkoniyat emas, balki yonilg'i sarfini kamaytirishning bir usuli hisoblanadi. Issiq mavsumda bu maslahat juda dolzarb emas. Lekin sovuqda isitish uchun qancha qimmatbaho yoqilg'i sarflanganini o'ylab ko'ring. Va havo harorati pastroq bo'lsa, qo'shimcha xarajatlar qanchalik muhim. Dvigatelning isishi haqida g'amxo'rlik qilish ham muhimdir. Aytganча, idishni qulay haroratni saqlab qolish uchun avtonom jihozlardan foydalanishingiz mumkin.

Yog'ni to'g'ri tanlash

Dvigatel yog'i dvigatel qismlarining ishqalanish kuchini o'zgartirishi mumkin. Agar u past sifatli bo'lsa, u o'z vazifalarini bajarishga qodir emas. Bu yonuvchan iste'molga olib keladi. ROLF ENERGY 10W-40 SL / CF kabi zamonaviy kompozitsiyalar sovuq boshlanishda va yuqori ish haroratida barqaror soqol plyonka hosil qiladi. Bundan tashqari, ular dvigatelning engil ishga tushirilishiga yordam beradi, bu esa eng kam ish haqi miqdorini kamaytiradi. Yog' tanlashda ishlab chiqaruvchining tavsiyalarini, avtomobilning yoshini, operatsion xususiyatlarini va boshqalarni hisobga olish kerak.

G'ildiraklarga e'tibor

Ba'zi avtomobil egalari g'ildiraklarni imkon qadar katta radiusga o'rnatishga harakat qilishadi. Misol uchun, R14 o'rniga R16 qo'ying. Bu sizga mashinani ko'tarishga imkon beradi va bu variant yanada samarali ko'rinadi. Ammo bunday aralashuv yoqilg'ining ortiqcha sarflanishiga olib kelishi mumkin. Ba'zi manbalar 1 sm radiusning qo'shilishi har bir 1 km uchun 100 l miqdorida ortib borishiga olib keladi. Ko'rsatkichlar ishlab chiqaruvchi tomonidan tavsiya etilgan bo'lishi kerak.

Shunday qilib, 0,5 kg/sm² bo'yicha bosimning pasayishi yoqilg'i sarfini taxminan 3% ga oshiradi. Shinalarning mavsumiy o'zgarishlarini unutmang. Protektor qanchalik keng bo'lsa, benzin iste'moli qanchalik muhim bo'ladi. Agar mashina issiq mavsumda qishki kauchukda " jihozlangan "bo'lsa, unda uning" ochko'zligi " yozga o'z vaqtida o'tishdan ancha yuqori bo'ladi.

Haydash xususiyatlari haqida bir necha maslahatlar

Ushbu tavsiyalarga rioya qilish yoqilg'ining 20 % gacha tejaladi:

- Biz haydash uslubiga amal qilamiz. O'tkir boshlanishlarni qilmang va yuqori tezlikda sekinlashtirmang. Bundan tashqari, tezlikni nazorat qilish kerak, uni svetoforlarga vaqtida tushirish kerak. Tez haydashni rad etish yoqilg'ini tejaydi va jarimalardan qochadi;

- iloji bo'lsa, kruiz tezligi foydalanish. Bunday holda, yonilg'i iste'moli minimal. Ko'pincha, bu tezlik 2-2, 5 rpm tezligi bilan oxirgi vitesda erishiladi.;

- to'g'ri marshrutni tanlang. Tirbandlikda turgan paytda ko'p miqdorda yoqilg'i iste'mol qilinadi. Shuning uchun marshrutni oldindan o'ylab ko'rish yoki bir soat oldin / keyinroq chiqish uchun chiqish kerak.

Yog' darajasini tekshirish

Moliyaviy jihat

Haqiqiy iqtisodni shaharning yoqilg'i quyish stantsiyalarida narx darajasini kuzatish orqali erishish mumkin. Yonuvchan sifatni hisobga olish muhimdir. Albatta, eng arzon narsa yomon emas. Lekin ehtiyot bo'ling! Ko'pgina tarmoq to'ldiruvchilari ko'plab tejash variantlarini taklif qilishadi. Ulardan eng oddiy – chegirma kartalari. Siz qanchalik ko'p yonilg'i olsangiz, foiz qanchalik muhim. Uyga yaqin joyni odatdagi ish joyiga qarab tanlashingiz mumkin. Boshqa gaz stantsiyalari tungi vaqtda chegirmalar (5% ga yetishi mumkin). Odatda ularning amal qilish muddati 23: 00 dan 6-7:00 gacha. Uxlamaydigan yoki erta ishlashga ketadiganlar uchun ajoyib imkoniyat. Jamg'arma moliyaviy tashkilotlar tomonidan taklif etiladi. Naqd pul bilan ko'proq bank kartalari taklif etiladi: siz to'laysiz va ma'lum bir foiz qaytarib olasiz.

Bir nechta foydali maslahatlar

Yoqilg'ini boshqa yo'llar bilan saqlashingiz mumkin:

- ortiqcha vazni kamaytiring. Har bir 50-100 kg uchun yukni kamaytirish 0,4–0,7 l. albatta, biz o'rindiqlarni yoki zaxiralarni olib tashlashni taklif qilmaymiz, lekin magistralni keraksiz narsalardan tozalash kerak;

- Siqilgan tabiiy gazni o'rnating. Hech kimga sir emaski, gaz ballonli yoqilg'ida arzonroq;

- birgalikda sayohat qilishni tashkil qilamiz. Agar qo'shningiz bilan bir binoda yoki yaqin atrofda ishlayotgan bo'lsangiz, unda nima uchun birga sayohat qilmang va xarajatlarni yoqilg'iga ajratmang. Uzoq masofalarga birgalikda sayohat qilishda, ayniqsa, muhim tejashga erishiladi.

Xulosa

Bugungi kunda avtomobildan foydalauish davrida asosiy xarajatlar yoqilg'iga sarflanyapti. Shuning uchun har hir haydovchi qaysi rusumdagi avtomobilni boshqammsin, yoqilg'i sarfi qanday omillarga bog'liqligini va avtomobilni boshqarishda qaysi usnl eng kam yoqilg'i sarfiga olib kclishini bilislii kerak. Bulardan tashqari, yoqilg'ini kam sarflash dvigatelni ishlashidan vujudga keladigan chiqindi gazlami, ayniqsa, zaharh chiqindi gazlaming kamayishiga, bu esa, o'z navbatida atrof-muhit iflosianishining kamayishiga olih keladi. [3]

Yoqilg'i iqtisodiyoti oilaviy byudjetni yaxshilashning muhim jihati hisoblanadi. Yoqilg'i sarfini kamaytirishning ko'plab usullari mavjud. O'zingiz uchun eng mos keladigan narsani tanlang yoki hamma narsadan foydalaning! Sizga muvaffaqiyatli echimlar.

Mirzarahimova Sayyorahon Mirzaabdullo qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti "Dizayn" kafedrasida magistranti

Akbarov A.

Namangan davlat universiteti professori.

EMAIL:

otamirzavevasayvora@gmail.com

BOLALAR TANA HARORATINI O'RGANISH HAMDA O'TKAZILGAN SO'ROVNOMA TAHLILI

ANOTATSIYA:

Ushbu ilmiy maqolamizda bolalar tana harakatini kuzatish natijasida, tana haroratini ko'tarilish sabablarini o'rganib chiqildi. Bunda tana haroratini kiyim matolari bilan bogliq holda loyihalash va yangi konstruksiyadagi bolalar kombinizonini yaratish maqsadida so'rovnoma o'tkazilgan hamda natijalari tahlil qilindi.

KALIT SO'ZLAR:

- Bolalar, tana, harorat, so'rovnoma, tahlil, qalin, kiyim, yig'lash, kulish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. www.wikipediya.uz
2. www.avetsena.uz
3. www.lex.uz

Kirish

Inson tana harorati asosan insonning fiziologik harakatiga hamda matoning hususiyatiga bog'liq bo'lib, har bir mamlakatning iqlim sharoitidan kelib chiqib libos yaratiladi. Misol uchun, sovuq mamlakatlarda (Sibir, Shimoliy Atlantika va h.k) jun matosidan bo'lgan, asosan issiqlikni o'zida saqlab qoluvchi suniy gazlamalardan libos yaratiladi. Havo harorati issiq o'lkalarda esa (Afrika, Hindiston va h.k) tolali tarkibi tabiiy bo'lgan matolardan liboslar yaratiladi.

O'zbekiston iqlim sharoiti kontenental havo oqimi mavjudligi hamda fasllar o'z o'rnida kelganligi sababli tabiiy hamda suniy matolar aralashmasidan libos loyihalash mumkin. Libos loyihasida yana bir ahamiyatga ega bo'lgan jihatlardan biri mato ranglaridir. Mato ranglari axromatik va xromatik turlarga bo'linib, axromatik ranglar issiq o'lkalarda xromatik ranglar esa sovuq o'lkalarda keng qo'llaniladi. Bolalar tana harorati o'zgarishi – ko'pchilik kasalliklar belgisi.

«Tana harorati ko'tarilganda nima qilish kerak?» – ushbu savol shifokorlarga ko'p beriladi. Temperatura ko'tarilishi bemorlarni sarosimaga tushib qolishiga sabab bo'ladi. Haqiqatdan ham tana harorati ko'tarilishi xavfli mi? Qaysi kasalliklarda tana harorati ko'tariladi va aksincha qaysi kasalliklarda tana harorati pasayib ketadi? Qanday holatlarda tana haroratini tushiruvchi preparatlar qabul qilish kerak? Bolalarda va keksalarda tana harorati

normada qanday ko'rsatkichlarda bo'lishi kerak? Shu kabi savollar haqida Avitsenna.uz sayti ma'lumot beradi.

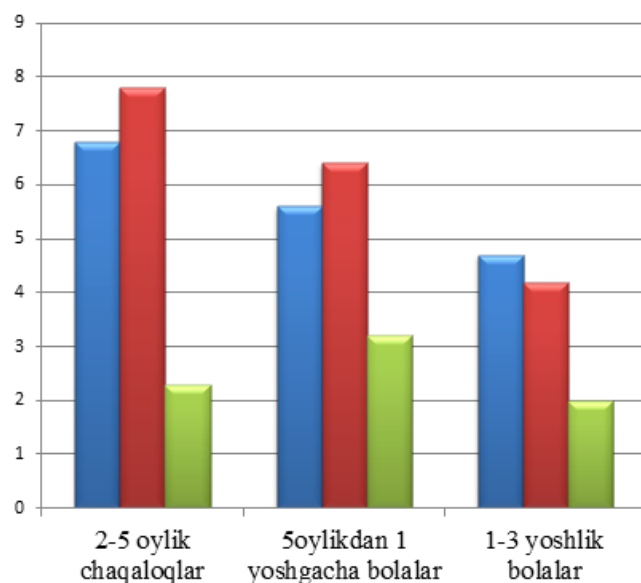
Bolalar tana harorati

1 yoshgacha bo'lgan bolalarda termoregulyatsiya funksiyasi hali to'liq shakllanmagan bo'lganligi sababli, kichik ta'sir natijasida ham tana harorati o'zgarib qolishi mumkin. ayniqsa 3 oylikkacha bo'lgan bolakaylarda. Ota onalar tana harorati ko'tarilganda vahimaga tushib qolishadi, lekin tana haroratining 37-38 °C ko'rsatkichlarda bo'lishiga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin:

- Juda qalin kiyim;
- Yig'lash;
- Kulish;
- Ovqatlanish, sut bilan oziqlanish;
- 34-36 °C dan yuqori haroratli suvda cho'miltirish O'zbekiston iqlim sharoitidan kelib chiqqan holda bolalar tana haroratini ko'tarilishini asosiylaridan juda qalin kiyinishi, yig'lashi va 34-36 °C dan yuqori haroratli suvda cho'miltirilishi natijasida oshishi ko'zda tutilgan. Bolalar ustki kiyimini yaratishdan oldin oilaviy poliklinikalarga borib, bolalar bo'yicha shifokorlar, patranaj hamshiralalar hamda yosh

onalar bilan suhbat qurib so'rovnoma o'tkazdik. So'rovnoma tahliliga ko'ra ushbu natijaga erishdik.

1-rasm. So'rovnoma natijasi gistogrammasi

Ushbu so'rovnomada ko'rsatib turibdiki hozirgi kunda bolalar tana harorati ko'proq 2-5 oylik chaqaloqlarda 1-qizil chiziq eng yuqori belgida turibdi, ya'ni yig'lash. Yig'lash tufayli bola o'zida xolsizlikni his qilarkan unga jismonan zarar yetishi mumkin. Ko'p hollarda onalar hamda bo'lajak onalarimiz bolajonlarni kiyintirish jarayonida qiynalib bolalarini yiglashini ta'kidlab o'tishdi. 5-oylikdan 1 yoshgacha bo'lgan bolalarda ham huddi shu grafik kuzatildi. Tabiiyki 2oylikdan to 1 yoshga qadar turli hil emlashlar poliklinika tomonidan olib boriladi. Shu emlashlar jarayonida bolalarda istima chiqishi injiqlik sodir bo'ladi. 3-grafigimizda esa mutloq boshqa bo'lgan juda qalin kiyim bolalarni istimasi chiqishi ko'rsatilgan. 1yoshdan 3yoshgacha bo'lgan bolalarda aktiv harakatchanlik bo'lganligi sababli juda ko'p terlash sodir bo'ladi va buning natijasida bolalarda shamollash yuzaga kelib istima kuzatiladi.

Uyqudan keyin harorat biroz pastroq, lekin o'yin, aktiv harakatlardan keyin tana harorati ko'tariladi.

Shuning uchun tana haroratini o'lchaganda tashqi muhit omillarini ham inobatga olish zarur. Shunday bo'lsa ham baland ko'rsatkichdagi (38 °C) tana harorati, bola uchun xavfli bo'lishi mumkin. Organizm tanani sovitish uchun ko'p suyuqlik sarflaydi, natijada bolalarda suvsizlanish holatlari kelib chiqishi mumkin. Suvsizlanish esa bola hayoti uchun xavfli bo'lishi, oddiy O'RVi kasalliklarining pnevmoniyaga o'tib ketishi, bola hushini yo'qotishi mumkin. Bundan tashqari, 5 yoshgacha bo'lgan ayrim bolalarda, tana haroratining febril (38-39 °C) darajada ko'tarilishi hisobiga sudorgilar (talvasalar) kuzatiladi. Agar shu kabi holat bir marta bo'lsa ham yuzaga kelsa, kelajakda tana haroratining kichik ko'rsatkichlarda o'zgarishi ham xavfli bo'lishi mumkin.

Inson tana harorati. Normal holatda, sog'lom insonda tana harorati endokrin tizimi tomonidan boshqariladi, ya'ni gipotalamus va qalqonsimon bez **garnonlari** (T3 va T4, TTG gormoni) ta'siri ostida. Tana haroratiga jinsiy gormonlar ham ta'sir ko'rsatadi. Shunday bo'lsada, tana haroratining ko'tarilishiga asosan infeksiya sabab bo'ladi, haroratning pasayishiga esa organizmning zo'riqishi, charchash, vitamin va mikro-makro elementlar yetishmasligi olib keladi.

Tana haroratining o'zgarib turishi. Yuqorida keltirilganidek, sog'lom odam tana harorati sutka davomida turli xil tashqi omillar ta'sirida o'zgarib turadi. Inson yoshiga bog'liq holda tana harorati normal ko'rsatkichlarini bilib olishi zarur.

1-jadval.

Inson yoshiga nisbatan tana haroratini o'zgarishi

№		Tana harorati(C*)
1	1 yoshgacha bo'lga bolalar	37-38 °C
2	5 yoshgacha bo'lgan davrda	36,6-37,5 °C

3	O'smirlik davrida	tana haroratining sezilarli o'zgarib turishi kuzatiladi
4	Kattalarda	36-37,4 °C
5	65 yoshdan katta insonlarda	36,3 °C;
6	Erkaklar tana harorati ayollarnikidan	• 0,5 °C ga pastroq

Xulosa

Har bir dizayner loyiha ustida tadqiqot izlanish olib borar ekan avval uning xalqqa qanchalik foyda berishi zarurati haqida tanishib chiqadi. Xususan Namangan shahridagi 5-oilaviy poliklinikada so'rovnoma o'tkazildi va bunda bolalar tana harorati qay darajada tez o'zgarishi haqida ma'lumotlarni to'liq o'rganib chiqildi.

So'rovnoma o'tkazish jarayonida tibbiyot xodimlari va onalar bilan suhbatlashildi hamda treninglar o'tkazildi. Ularning bildirgan takliflari hamda so'rovnomadagi javoblarini hisobga olib bolalar uchun qulay bo'lgan O'zbekiston ilqim sharoitiga mos keluvchi libos yaratish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish haqida ko'plab yangi fikrlarga ega bo'lindi.

Narziyeva Sarvinoz Jamshid qizi

Samarqand Davlat Universiteti, Pedagogika fakulteti

EMAIL:

sarvinoznarziyeva2001@gmail.com

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA
O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH
YO'LLARI**

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlashga, o'qish asnosida uqishga ko'maklashish haqida ma'lumot beradi.

KALIT SO'ZLAR:

- dastur, darslik, konsepsiya, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", mexanizmlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov M. „Milliy tarbiya yo'riqnomasi. G'arb va Sharq tarbiyaviy tajribalari namunalari tahlili" //Xalq ta'limi. 1993. - № 8. -B.6-10.
2. G'ulomov A. „Ona tili darslarida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini aktivlashtirish". -T.: O'qituvchi.1987.
3. Husanboeva Q., Hazratqulov M., Sinfda o'qish metodikasi" O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.

Har qanday jamiyatning taqdiri unda yashaydigan insonlar tomonidan belgilanadi. Jamiyatni nurli kelajak sari yetaklash ham, tubanlik qa'riga tortish ham odamning qo'lida. Shuning uchun ham jamiyat a'zolari, ayniqsa, o'sib kelayotgan avlodning ma'naviy kamoloti bugungi kunda o'ta dolzarb masalaga aylangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning qabul qilinishi ham odam omilining hal qiluvchi ahamiyat kasb etganidandalolatdir.

Bu hujjatlarda o'quvchi shaxsining aqliy va ma'naviy kamoloti birinchi o'ringa chiqarildi. Ta'lim konsepsiyasi, standarti, dastur, darslik hamda metodik qo'llanmalar insonparvarlik yo'nalishiga solindi. Ular mutaxassis tayyorlashga emas, balki sog'lom ma'naviyatli odam shakllantirishga xizmat qila boshladi. Milliy pedagogika ilmi ham ma'naviy barkamol avlod tarbiyalash yo'llarini tadqiq etmoqda. Yosh avlod aqliy-ma'naviy kamolotini ta'minlashda ularning mustaqil fikrlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, avvalo, «mustaqil fikrlash» tushunchasi nima ekanligi hamda uning barkamol insonni shakllantirishdagi ahamiyati qandayligini aniqlab olish muhimdir. Tafakkur jarayoni, xususan, uning mustaqil fikrlash turi haqida psixologlar, pedagoglar turli daraja va miqyosda o'z qarashlarini bayon etganlar. Psixologlarning ta'biricha, fikrlash, ya'ni tafakkur – odam miyasida sodir bo'ladigan jarayon. Sezgi organlari yetarli bo'lmay

qoladigan o'rinlarda odam va olamning xususiyatlari tafakkur orqali o'rganiladi. Tafakkur – aqliy faoliyatning, ongli xatti-harakatlarning majmui. U tevarak-atrof, voqelik hamda ijtimoiy muhitni bilish quroli, inson faoliyatini to'g'ri va samarali amalga oshirishning asosiy sharti hisoblanadi. Kishi fikrlash jarayonida o'zi ko'rgan, idrok qilgan, sezgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning to'g'riligi, aniqligi, haqiqiyliigi hamda ularning borliqqa munosabatini aniqlaydi.

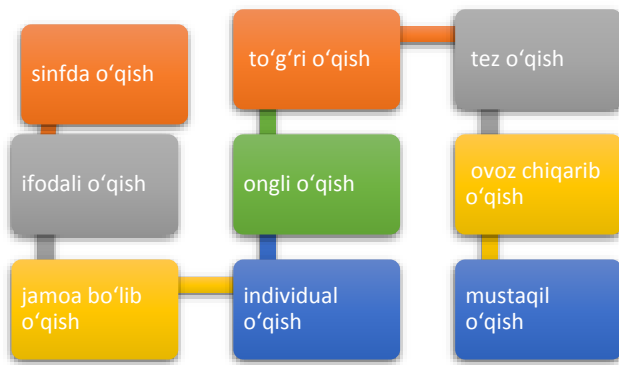
Tafakkur orqali kishi odam va olam sirlarini o'rganishda o'zidan oldingi qarashlar, tushunchalar, farazlar, chiqarilgan xulosalar hamda qabul qilingan qarorlarning qanchalik to'g'ri yoki noto'g'riligini belgilab oladi. Mulohaza yuritib, narsa-hodisalar o'rtasidagi munosabatlar, xossalalar, xususiyatlar, ularni bir-biri bilan bog'lab yoki ajratib turuvchi jihatlar hamda ularning faoliyati mexanizmlarini anglab etadi. Bu haqiqatni hazrati Navoiy bundan necha yuz yillar ilgari: "Har ishnik i qilmish odamizod, Tafakkur birla bilmish odamizod",- deya ifodalagan.

Tafakkur jarayoni insonning ruhiyati bilan uzviy bog'liqlikda kechadi. Fikrlayotgan odamning ichki dunyosi qanchalik boy, dunyoqarashi nechog'lik keng, bilimi qay darajada chuqur bo'lsa, fikrlari, xulosalarining saviyasi ham shuncha baland bo'ladi. Teranlik, tiniqlik, mantiq, erkinlik, mustaqillik, badiiylik, ijodiylik inson tafakkuri darajasini ko'rsatuvchi ijobiy xususiyatlardir. Odam dunyoni tafakkur orqali anglaydi, fikr va ruhiyat yordamida undan o'ziga xos tarzda ta'sirlanadi, xulosalar chiqaradi. Ruhiyat bilan shug'ullanadigan mutaxassislarning dalolat berishlaricha, inson fikrlash jarayonini yuzaga keltirishning asosiy sharti undagi borliq sirlarini bilishga bo'lgan intilish, ichki ehtiyoj, ya'ni motivdir. Usiz insonda fikrlash paydo bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslari jarayonida darsga tegishli bo'lmagan biror qiziqarli hayotiy mavzu va hodisalar, kino yoki futbol o'yinlari kabilar muhokama qilinganda o'quvchilarning ko'p narsa bilishlari ayon bo'ladi. Bu mazkur hodisalar o'quvchilarning o'zlari uchun bevosita qiziqarli bo'lganidan dalolatdir. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, "O'qish kitobi" darsliklaridagi o'quv materiallari bolalarning tabiati, yosh xususiyatlariga mos va qiziqarli bo'lishi, matnlar yuzasidan taqdim etilgan savol-topshiriqlar biri ikkinchisiga o'xshamaydigan tarzda tuzilishi, ularning mantiq asosiga qurilishi, o'quvchilardan mustaqil fikr-mulohazalar talab qilishi o'quvchilarni faollashtiradi.

Boshlang'ich sinflar ta'limida o'qish o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra alohida o'rinni egallaydi. O'qish asnosida nafaqat savodxonlik yoki axloqiy tarbiya, balki bilim olish, dunyoqarashni kengaytirish, tasavvurni boyitish, mustaqil faoliyatga intilishning dastlabki belgilari ham shakllana boshlaydi. Boshlang'ich sinflardagi boshqa o'quv fanlarini o'zlashtirishda samaradorlikka erishish o'qish darslarining qanchalik to'g'ri, savodli, oqilona va maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilishi bilan uzviy bog'liqdir. O'quvchilar matn mutolaasining to'g'riligi, tezligi, ongliligi va mazmunini o'zlashtirish kabi xususiyatlari bilan ilk bor o'qish darslarida tanishishadi. O'qish orqali o'quvchilarning Davlat ta'lim standartlari talablari bo'yicha o'zlashtirishlari ko'zda tutilgan bilim, egallanishi lozim bo'lgan ko'nikma, malakalarning shakllantirilishi va takomillashtirilishiga imkon yaratiladi. Bundan tashqari, aynan o'qish asnosida insonni kashf etish, shu jarayonda o'zligini anglash, qolaversa, olam sirlarini bilishga ham erishiladi.

Boshlang'ich adabiy ta'limda o'qishning quyidagi turlari ustuvor ahamiyat kasb etadi:

Allabergenova G.B.

Urganch davlat universiteti,

Jumanazarva O.M.

Urganch davlat universiteti,

Abdrimova F.K.

Urganch davlat universiteti

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI
VA ULARDAN FOYDALANGAN HOLDA HAL QILINISHI KUTILAYOTGAN MUAMMOLAR**

EMAIL:

ANNATATSIYA.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy qilishning afzalliklari, foydalanish, imkoniyatlari, ulardan foydalangan holda hal qilinishi mumkin bo'lgan muammolari to'g'risida so'z yuritilgan.

KALIT SO'ZLAR:

- *AKT, elektron darslik, konsolidatsiya, media-dars, gipermurojaat, vebinar.*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. Учеб. Пособие для студентов высш. пед.учебн.заведений . — М.: Издательский Центр «Академия», 2003.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2008.
3. Bent B.Andresen and Katja van den Brink. Multimedia in Education.UNESCO Institute for Information Technologis in Education. 2013.ISBN 978-5-7777-0556-3

Mamlakatdagi maktab islohoti ta'lim mazmunini hozirgi ilmiy bilim darajasiga muvofiqlashtirishga, barcha o'quv ishlari samaradorligini oshirishga va o'quvchilarni axborot jamiyatiga o'tish sharoitida faoliyatga tayyorlashga qaratilgan. Shu sababli, axborot texnologiyalari ta'lim mazmunining ajralmas qismiga, o'quv jarayonini optimallashtirish va samaradorligini oshirish vositasiga aylanmoqda, shuningdek, ta'limni rivojlantirishning ko'plab tamoyillarini amalga oshirishga hissa qo'shmoqda.

Boshlang'ich ta'limda o'qitishning asosiy maqsadi har bir bolani qisqa vaqt ichida juda katta hajmdagi ma'lumotni o'zlashtirishga va ulardan foydalanishga o'rgatishdir. An'anaviy o'qitish usullari va zamonaviy axborot texnologiyalarining, shu jumladan kompyuter texnologiyalarining kombinatsiyasi o'qituvchiga ushbu qiyin vazifani hal qilishda yordam berishi mumkin. Sinfda kompyuterdan foydalanish o'quv jarayonini qiziqarli va individual qilishga imkon beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy qilish turli xil axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini beradi va ta'lim mazmunini boyitishga hissa qo'shadi, unga mantiqiy va izlanuvchanlik xususiyatini beradi, shuningdek, uni takomillashtirish yo'llari va vositalarini topish muammolarini hal qiladi.

Maktab o'quv jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llashning asosiy yo'nalishlari:

-turli maqsadlar uchun pedagogik dasturlarni ishlab chiqish;

-ta'lim web-saytlarini yaratish;

-o'quv va didaktik materiallarni ishlab chiqish;

-real ob'ektlarni boshqarish (o'quv botlari);

-virtual modellar yordamida kompyuter tajribalarini tashkil qilish va o'tkazish;

-global va lokal tarmoqlarda turli shakllarda ma'lumot izlash, ularni to'plash, to'plash, saqlash, qayta ishlash va uzatish bo'yicha maqsadli qidiruvni amalga oshirish;

-tajriba natijalarini qayta ishlash;

-talabalarning intellektual hordiq chiqarishini tashkil etish.

Maktab ta'limi an'anaviy ravishda o'quvchini ma'lum miqdordagi bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni maqsad qilib qo'ygan. Ammo hozirgi paytda maktabning asosiy vazifasi o'quvchilarga faqatgina bilim berish emas, balki ularni mustaqil ravishda bilim olishga o'rgatish, qanday qilib o'rganishni o'rgatishdir. O'rganish qobiliyati zamonaviy dunyoda muhim, chunki kasbiy faoliyatning barcha sohalarida o'zgarishlar yetarlicha tez ro'y bermoqda va inson o'z faoliyati sohasida yetarlicha malakaga ega bo'lishi uchun o'rganishi, bilimlarini takomillashtirishi kerak. Ya'ni, zamonaviy hayot insondan yaxshi rivojlangan kognitiv qobiliyatlarni (idrok, e'tibor, xotira, fikrlash, tasavvur) talab qiladi deb ayta olamiz. Ushbu maqsadga erishishda katta rol boshlang'ich maktabga yuklangan, chunki aynan shu davrda o'quvchilarning aqliy qobiliyatlari jadal rivojlanib

boradi. Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, qo'yilgan vazifani bajarish uchun, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan "yangi savodxonlik" ni o'zlashtirish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish samarali bo'ladi.

Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyati shundaki, talaba o'zining individual qobiliyatlari va qiziqishlari asosida bilish jarayonini quradigan faoliyat markaziga aylanadi. O'qituvchi ko'pincha yordamchi, maslahatchi vazifasini bajaradi, o'ziga xos kashfiyotlarni rag'batlantiradi, faollikni, tashabbuskorlikni va mustaqillikni rag'batlantiradi.

Axborot texnologiyalari rivojlantiruvchi ta'lim vositasi bo'lib, muammoli-dialogik yondashuvni amalga oshirishga hissa qo'shadi, sinfda tadqiqot faoliyatini tashkil etishga imkon beradi. Boshlang'ich sinflarda darsning barcha bosqichlarida axborot texnologiyalarini qo'llash, yangi materialni tushuntirishda konsolidatsiya, takrorlash, nazorat qilish, olimpiadalar, sinfdan tashqari ishlar va boshqalarni o'tkazishda zaruriy vosita.

Ta'lim jarayonida AKTdan foydalanish quyidagilarga imkon beradi:

- ta'lim samaradorligini oshirish;
- materialni assimilyatsiya qilish sifatini oshirish;
- talabalarning individual ta'lim traektoriyalarini qurish;
- diqqat darajasi darajasi har xil bo'lgan o'quvchilarga nisbatan differentsial yondashuvni amalga oshirish.

Maktabda o'qitishni komputerlashtirish ikki yo'nalishda amalga oshirilmoqda. Informatika predmetini o'rganish (kompyuter – o'rganish ob'ekti) va boshqa o'quv

predmetlarini o'rganishda kompyuterdan foydalanish (kompyuter – ta'lim vositasi). Shubhasiz, kompyuter o'quvchining o'qishga rag'batini oshiradi. Shuningdek, o'quv topshiriqlarini murakkablik darajasiga ko'ra taqdim etishni izga solib turuvchi imkoniyatlar ortadi, to'g'ri bajarilgan topshiriq uchun rag'batlantirish orqali ham motivatsiyaning o'sishiga erishish mumkin.

Boshlang'ich sinflarda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) o'rganish obyekti sifatida kompyuter;
- 2) kompyuter o'quv vositasi sifatida;
- 3) kompyuter vosita sifatida.

Birinchi jihat - bu o'rganish obyekti sifatida kompyuter.

Axborot jamiyatida bolaning hayotga psixologik tayyorgarligi maktabdagi birinchi yillardanoq shakllanishi kerak, bu esa kompyuter savodxonligini o'zlashtirishni nazarda tutadi. O'quvchining algoritmik va mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish ham bir xil ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etish va ularni an'anaviy o'qitish uslublari bilan birlashtirish maktab o'quvchilarini ta'limning o'zgaruvchan shakllariga, mavzularning takomillashtirilgan mazmunini idrok etishga, sub'ektlararo aloqalarni mustaqil izlashga tayyor bo'lish zaruratini keltirib chiqaradi.

Kompyuter vazifalarini bajarish jarayonida nafaqat bilimlarni egallash va mustahkamlash, balki kompyuterda ishlash ko'nikmalari va kompyuterga bo'lgan munosabatni o'rganish obyekti sifatida emas, balki zamonaviy vosita sifatida shakllantirish ham sodir

bo'ladi. Kerakli operatsiyalarni bajarish (bosish, tortish va h.k.) ko'nikmalarini egallash kerakli vazifalarni bajarish jarayonida, ya'ni bilvosita amalga oshiriladi, chunki bolaning barcha diqqati vazifaning mazmuniga singib ketadi.

Ikkinchi jihat - bu o'quv vositasi sifatida kompyuter, ya'ni. o'ziga xos "o'qituvchi". Bunday dasturiy ta'minot bilan ishlash jarayonida o'quvchilar, bir tomondan, foydalanuvchining asosiy ko'nikmalarini (ekrandan o'qish, klaviatura, sichqoncha bilan ishlash) va mustaqil ishlash ko'nikmalarini mashq qiladilar, boshqa tomondan ular bilim sifatini oshiradilar.

Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalaridan foydalanilgan holda o'tilgan dars mobaynida o'quv materiali aniq, ravshan va o'quvchida hissiy munosabatni yuzaga keltirganda ayniqsa diqqatni jamlaydi. Shu sababli, o'qitishda media-darslardan foydalanishning yuqori samaradorligi aniqlangan (kompyuter va multimedia proyektori, PowerPoint taqdimotlarini namoyish qilish uchun ishlatiladi). Media-darsning uslubiy imkoniyatlari va afzalliklarini qayd etishimiz mumkin:

- ✓ yuqori ko'rish darajasi tufayli o'quv jarayoni samaradorligini oshirish;
- ✓ ob'ektlar va hodisalarni simulyatsiya qilish qobiliyatining paydo bo'lishi;
- ✓ multimedia effektlari tufayli ortib boradigan o'rganish uchun motivatsiyani oshirish;
- ✓ vizual-majoziy fikrlashni rivojlantirish.

Uchinchi jihat - bu kompyuter sizga ta'lim vazifasini simulyatsiya qilishga, u yoki bu mavzuni o'rganishga va shu bilan o'quv jarayonini ijodiy qilishga imkon beradigan vosita. Sinf va sinfdan tashqari ishlarda loyiha asosida o'qitish usulidan foydalanish.

O'quvchilar uchun qo'shimcha ta'limni tashkil etish (turli masofaviy olimpiadalarda, viktorinalarda, musobaqalarda qatnashish). O'quv jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodik va didaktik materiallarni yaratish uchun AKTdan foydalanish.

Ta'limdagi yangi axborot texnologiyalari an'anaviy ta'lim va tarbiya usullari bilan birlashtirilib, ta'lim sifatini oshirib, bolani ijodkor sifatida rivojlantirishga hissa qo'shadi. Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda olib boriladigan darslar nafaqat olingan bilimlarni kengaytiradi va mustahkamlaydi, balki o'quvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarda o'zini namoyon qilish uchun tasavvur va istak juda katta bo'lgani uchun, uni o'z fikrlarini imkon qadar tez-tez, shu jumladan axborot texnologiyalari yordamida ifoda etishga o'rgatish kerak.

Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalaridan foydalanish har qanday o'quvchining o'zini namoyon qilishi uchun imkon yaratadi, o'quvchi o'zi uchun ish shakllarini tanlaydi. Shunday qilib, matematik qobiliyatlarga ega bo'lgan bolalar ko'proq dasturiy mahsulotlar - prezentatsiyalar ishlab chiqarish ustida ishlashadi. "Gumanitar" bolalar krossvordlar yoki xabarlar, ma'ruzalar, tezislar tuzish ishini tanlaydilar. Talabalar mavzular bo'yicha mustahkam, chuqur bilimlarga ega bo'lib, ular doimiy bilim qiziqishlarini shakllantirdilar va olgan bilimlarini amalda mustaqil ravishda qo'llash qobiliyati rivojlanadi.

Ishonchimiz komilki, axborot texnologiyalaridan foydalanish boshlang'ich sinf fanlarini o'qitishni o'quv materialini tushunish va yodlash jarayonlarini optimallashtirish, bolalarning bilim olishga bo'lgan

qiziqishini doimiy ravishda yuqori darajaga ko'tarish orqali o'zgartirishi mumkin.

AKT imkoniyatlaridan foydalangan holda o'qituvchi faqat ma'lum bir tarzda o'quv jarayonining tuzilishini o'zgartiradi, o'quv jarayonini tashkil qiladi, o'quvchilarning mustaqil ta'lim va bilish faoliyatini optimallashtiradi, o'rganish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, AKT vositalarini faqat boshqa o'quv qo'llanmalari bilan birgalikda, ularni to'ldirgan holda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, kerakli standartlarga rioya qilish kerak - boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kompyuter bilan ishlash dars davomida 15 daqiqadan oshmasligi kerak.

Sinfda elektron materiallardan foydalangan holda, siz hal qilishingiz mumkin bo'lgan muammolar:

1. Darslikdagi ko'rgazmali materialning yetishmasligi. Vizual-majoziy fikrlash yosh o'quvchilar o'rtasida ustun bo'lishiga asoslanib, elektron materiallar o'rganilayotgan mavzuni boyitib berishga va dars samaradorligini oshirishga yordam beradi.
2. Kompyuter taqdimotlari o'rganilayotgan materialga doimiy qiziqishni keltirib chiqaradi, o'quvchilarning bilim faoliyati faollashadi, bilim sifati oshadi, kichik maktab o'quvchilarida bilimga bo'lgan qiziqishni shakllantirish muammosi, ular turli xil o'quv predmetlarini o'rganayotgandagi muammolar hal qilinadi.
3. AKT yordamida dars yuqori estetik darajada o'tkaziladi (videokliplar qo'shish, animatsion effektlardan foydalanish, musiqa).

4. AKT o'quv jarayonini yanada oqilona tashkil etishga imkon beradi. Dars tezligini 10-15% ga tezlashadi.

5. O'quvchilarning dunyodagi axborot oqimlarida harakat qilish qobiliyati ortadi.

6. AKTdan foydalangan holda o'qituvchini vizualizatsiya qilish vositalarini, illyustratsiyali kitoblarni ketma-ket o'tqazish, doskada uzoq vaqt saqlab bo'lmaydigan yozuvlar keraksiz bo'lib qoladi.

7. Giperurojaatlar tufayli materiallardan foydalanish qulayligi.

aytganidek, shaxsning ehtiyojlari va qiziqishlariga asoslanadi. Shuning uchun maktab o'quvchilarida yaxshi akademik yutuqlarga erishish uchun o'rganishni kerakli jarayonga aylantirish zarur.

Xulosa

Endilikda tobora hayotimizdan chuqurroq o'rin olib borayotgan kompyuter texnologiyalaridan boshlang'ich ta'lim jarayonida foydalanishning aniq imkoniyatlarini belgilash, ushbu jarayonning pedagogik, fiziologik, gigienik va tibbiy asoslarini chuqur o'rganish, bu sohada rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidagi ilg'or tajribalarni O'zbekiston ta'limi amaliyotiga joriy etish kechiktirib bo'lmaydigan vazifalardan hisoblanmoqda.

Shuningdek, tadqiqotchilar bolalarning axborot muhitiga psixologik tayyorgarligini ilk maktab davridan shakllantirish lozimligini ta'kidlaydilar. Bu esa maktab ta'limining ilk bosqichi hisoblangan boshlang'ich ta'limga sifat jihatidan yangicha talablarni yuklab, unda bolalarning kompyuter savodxonligini oshirishni taqozo etadi. Zero, axborot texnologiyalari an'anaviy ta'lim vositalari bilan uyg'unlikda bolani ijodkor shaxs sifatida tarbiyalash imkonini beradi.

Ma'lumki, har qanday sohada faoliyatni amalga oshirishning, ma'lum maqsadlarga erishishning asosiy shartlaridan biri bu motivatsiya. Motivatsiya, psixologlar

Soliyeva Zohida Zokir qizi

Uzbek State World Languages University

EMAIL: tt123456364@gmail.com

CHARACTERISTICS OF MODERN E-BOOKS AND THEIR IMPORTANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS.

ABSTRACT:

This paper provides the characteristics of modern electronic books, promotes some details that make up a successful e-books and presents the possible benefits of e-books in a learning process. Moreover, this article points out the main disadvantage of electronic books and the solution that may close the mentioned issue.

KEY WORDS:

- e-books, learning, benefits, learning process, computer, modern.

REFERENCES

1. Petrova I.A. Organizacija samostojatel'noj raboty studentov v lichnostno-centrirovannoj informacionno-obrazovatel'noj srede vuza // *Sovremennye naukoemkie tehnologii*. – 2016. – № 2-3. – S. 552-556; URL: <http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=35672> (data obrashhenija: 30.03.2016).
2. Петрова И. А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА «ОБЪЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ПРОГРАММИРОВАНИЕ» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ / И. А. Петрова, К. И. Ибрагимов // *Международный научно-исследовательский журнал*. — 2016. — № 6 (48) Часть 3. — С. 53—56. — URL: <https://research-journal.org/pedagogy/ispolzovanie-elektronnogo-uchebnika-obektno-orientirovannoe-programmirovanie-v-obrazovatelnom-processe/> (дата обращения: 29.03.2021.). doi: 10.18454/IRJ.2016.48.205
3. Borchers, J.O. (1999) "Electronic Books: Definition, Genres, Interaction Design Patterns". *Conference on Human Factors in Computing Systems, CHI99 Workshop: Designing Electronic Books*, Pittsburgh, May
4. Carvajal, D. (1999) "Racing to Convert Books to Bytes". *The New York Times*, December 9th

At the present stage of development of the educational process, the use of electronic books (E-books) is gaining momentum, pushing the printed versions of publications into the background. The replacement of printed publications with electronic ones occurs for several reasons. The first reason is considered to be availability. If you remember, then about fifteen years ago, in order to find the necessary information, we had to go to the library to find the necessary book or magazine, and if there was no necessary information, then we had to get a subscription, which in turn created both time and financial costs. Now, most publications create, in addition to print issues, also an electronic version of the publication. Other reasons are ergonomics and economy. The convenience of using electronic books is that there is no longer the need to carry a printed version of the publication with you. The use of modern gadgets and virtual storages has simplified and facilitated the ways of storing and transporting the necessary information.

The introduction of electronic books into the educational process has a number of positive aspects. An electronic book is an additional means of transmitting educational material, which differs from a conventional book, since it is made directly using information technologies. E-book is an interactive learning system that includes educational and control sections, which allows

you to use it for independent knowledge acquisition and self-control.

The educational section includes the following components: "Theory" and "Practice", which contain lectures, laboratory work, as well as additional tasks for classroom and independent extracurricular work.

The control section "Control" contains various types of tests and allows you to carry out such types of control as input, current and final. In addition, the student can conduct a self-examination of the material learned on each topic, as well as use an electronic textbook as a simulator, which provides, on the one hand, the possibility of self-control of the student, and on the other hand, takes over the routine part of the current or final control.

One of the additional advantages of using e-books while performing practical tasks can be considered the fact that when completing an assignment, a student can turn to a lecture. The use of the e-book when conducting classroom independent work can significantly simplify the conduct of tests, the collection and analysis of information about student progress. Let's consider the stages of independent work of students using the e-book:

1. Adaptive-diagnostic: at this stage, the initial level of students' readiness to perceive the educational material is determined, depending on the specifics of the educational module being mastered.

2. Activity-active: the student performs various types of independent work, working with a self-instruction manual, methodological instructions for independent work, an independent work program.

3. Motivational: the student works with electronic library resources on the Internet or in the local network of the university. Here the student selects and draws on the

necessary knowledge and skills or their combination to solve the problem.

The electronic book also provides tasks for students 'independent work without the possibility of using theoretical and reference material; for this, the teacher has the ability to disable students' access to theoretical and reference materials. The material in electronic books should be presented in a structured and interesting way.

The main features of the electronic books are the following:

- availability of theoretical material for this course;
- visual presentation of theoretical material;
- visual presentation of educational material;
- the ability to check the solved problem.

Electronic books allow the student to master the material deeper, both new and previously learned. The test management system, which is part of the e-manuals, allows you to check results, calculate the number of points received and give a grade, which allows you to get quick feedback. The ability to record a user before testing will allow the teacher to monitor the number of attempts a student uses, over the time spent on each assignment, and will allow the teacher to analyze the number of assignments that the student failed to complete.

Electronic books, which for instance are created with Microsoft PowerPoint and iSpring Suite 10, have a user-friendly interface and provide the user with a high-quality interaction with educational information. A friendly interface allows students to implement their work through

interaction elements through which the student directly interacts with the program.

Basically, when creating an electronic book, there should be distinguished active and passive elements of interaction:

- Passive element of student interaction with e-books. This element allows the student to work with open sections, while he does not have direct access to the system settings.

- Active element of interaction with the e-books. This element is available only to the teacher, he has direct access to the system settings with the ability to directly control and change them.

The electronic aid's interface should be fairly simple to build and shouldn't be overloaded with animations that distract from work. Electronic books, in principle, have a fairly simple navigation system, which allows you to quickly and easily navigate through its sections. At the present time, many electronic manuals do not need a direct connection to the Internet, as a result of which it can be used at any time convenient for the user. The only problem that can arise with modern ebooks is the fact that they can be developed in the visual programming environment HTML5, as a result of this, the executable file of these books does not have a generally accepted extension type and can only be used on modern computers that support HTML5 and have the latter. version of Adobe Flash Player. It is impossible to put ready-made knowledge into the heads of students, solid knowledge can be obtained by them as a result of active independent activity using an electronic book. Moreover, a student, working with

an e-book, is seen to be in a research position that requires the inclusion of thinking at all stages of solving the problem, here the main thing for him/ her is not getting ready information or a ready-made solution, but the very process of finding a solution, this motivates the student's independent activity, while the learning process acquires a personal meaning, and information turns into the student's personal knowledge. Furthermore, presentation of educational information in the form of an electronic book integrates well with the traditional training system and allows you to improve the educational process in the following areas:

- generalization and systematization of information;
- approximation of information to a form that is easier to remember and, if necessary, quickly reproduce;
- the ability to quickly test knowledge.

Thus, it can be concluded that electronic books contribute to the improvement of the quality of acquired knowledge, improvement of practical skills. In addition, they develop self-control in students, facilitate communication between the teacher and students.

Ogulxan Axunova

senior lecturer at the department of Economics and service

Shahlo Nematova

lecturer at the department of Economics and service,

Islombek Egamberdiev

student at the social-economic faculty, Ferghana State University, Uzbekistan, Ferghana

EMAIL: Akhunova111967@mail.ru

ECONOMIC REFORMS IN THE COUNTRY AND TRENDS IN THE ADAPTATION OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATIONS TO THE STRUCTURE OF THE WORLD ECONOMY

ANNOTATION:

This article examines the corporate governance system at communications and informatization enterprises of the Republic of Uzbekistan. The theoretical foundations of management, the implementation of the corporate governance system are investigated.

KEY WORDS:

- Telecommunication, management, corporate, business

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4957 of February 7, 2017 "On the action strategy
2. Olimova, N. Kh. (2019). Ways of formation and effective development of the personnel management strategy of the enterprise. Trends in the development of world trade in the XXI century: Proceedings VIII, 536.
3. Teshabaeva, O., & Tukhtasinova, O. (2018). Some issues of the development of corporate structures in the Republic of Uzbekistan. In Priorities for World Science: Experiment and Scientific Discussion (pp. 227-230).
4. Teshabaeva O.N., Yuldasheva G.I. Development of the digital economy of the Republic of Uzbekistan // Universum: economics and jurisprudence: electron. scientific.jurnal.2020.No.7(72)..

The development of information and communication technologies is one of the main directions of structural reforms in the economy of Uzbekistan, as well as economic reforms.

Because this direction not only serves to transform the republic into an informed society, but the main content of the current development of information and communication technologies is that it plays a unique leading role in raising the country's economy to the level of developed countries.

Strategies have been developed to address the global financial and economic crisis in Uzbekistan, to accelerate the introduction, informatization and development of information and communication technologies aimed at supporting the government's social, cultural and economic future despite the global crisis. Effective organization of sectoral management, in turn, requires the creation of a rational system of elements of this process and the continuous improvement of this system in accordance with the requirements of the time. One of the features of the classification of elements of the management system is the interdependence of internal and external environments of the information and communication industry.

The laws and principles of information and communication management are demonstrated through its appropriate methods. It is necessary to study the methods of management in two groups, taking into account the specifics of the industry, its individual features, as well as the characteristics of the management hierarchy [2].

These groups are:

1. Methods used in the industry mix, i to ensure a rational internal environment of the industry;
2. Methods of state regulation of the information and communication sphere.

In determining the effectiveness of the management system of the information and communication sector, it is advisable to use a broad structure of indicators, rather than one or two. That is, it is expedient to express the effectiveness of the sectoral management system through the following three groups of indicators:

1. Volumetric indicators characterizing the dynamics of the industry;
2. Innovation indicators, which are absolutely necessary for the development of the industry, allowing to assess the specifics of the concentration and efficiency of the industry;
3. Financial indicators characterizing the economic stability and final efficiency of the managed facility.

The results of the analysis of indicators of the above three groups indicate that the management system in the industry is more effective, as these indicators have a tendency to shrink. State regulation of the information and communication sphere, in essence, stems from the content of the state information and communication policy, the effectiveness of state regulation of the sector. This represents the level of implementation of policy objectives.

The following priority areas of the information and communication sector, which are important for today, were identified and their effectiveness was analyzed:

- Formation of the institutional framework of public administration by the state and improvement of the legal framework for the development of information and communication systems;
 - Development of the national segment of the Internet and the infrastructure of the information and communication sector;
 - Introduction of information and communication technologies in public administration and business entities, the education system, health and other social spheres;
 - Training and retraining of qualified and mature personnel for the industry, computer literacy of the population, etc.
- Organizational management is an adaptation, that is, the idea of adaptation is the main basis of the methodology of modern management. Management is not equivalent to all the activities that an organization carries out in order to achieve its goals, but includes functions and actions related to the definition and (coordination) regulation, coordination, coordination of its leadership within the organization.

The structure, content, type of functions and actions performed in management will depend on the type, size, production volume, scope of activities, level,

management hierarchy, functions within the organization and other factors. In a market economy, different methods are used to effectively implement management processes. One such modern management method is corporate governance [3].

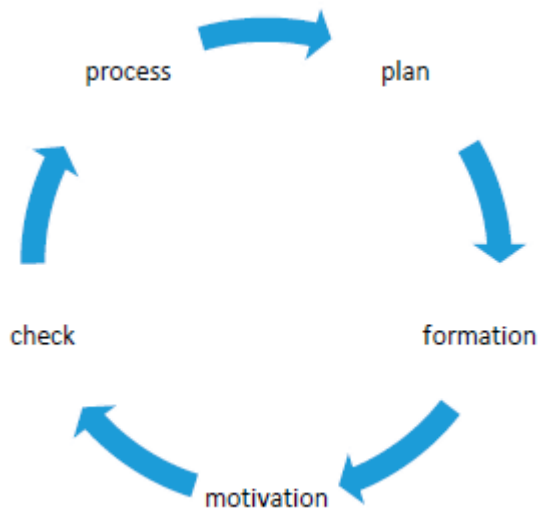
The first awakening of interest in management theory was in 1911 by F. Taylor. Related to the publication of Taylor's book *Principles of Scientific Management*. The publication of this book is considered to be the period of recognition of management as a science.

The first stage in the development of ideas about management is related to the period of Taylorism. So the most original idea of this period is to promote that it can be managed on a scientific basis. This period is characterized by the incorporation of the ideas of the engineering sciences into the lowest level of production (which is why the limitations of Taylorism are evident).

The second classical stage A. Fayol was associated with the spread of his famous "principles of governance". This can be considered as the first independent result of the administrative school, and it should be noted that the research of this period was aimed at the formation, formation of formal organizational structures and systems. It is no coincidence that Americans call Henri Fayol the "father of management." In conclusion, the management system is a set of interconnected processes that ensure the effective operation of enterprises and organizations.

Management methods have different outcomes in different situations. This depends on the approach to the situation. Applying the situation approach in practice requires a great deal of skill, experience and knowledge (Figure 1).

Situation: The arrival of several factors in a time unit

Situational approach in management. Figure 1

- The system and its elements
- Organization as a system
- Purpose
- Foundation: information, marketing, finance, human resources, technology

The study of the above experience of foreign countries will allow to determine the strategy of the Republic of Uzbekistan in the field of management, the creation of new forms of governance [1]. At the same time, of course, it is necessary to avoid overestimating foreign experience and not mastering it at all. It is necessary to study this experience in detail, to be able to correctly apply the innovations of science and practice in the practice of Uzbekistan, taking into account its specific features. It is necessary to critically analyze the experience, remove old, useless ideas, and apply the most rational aspects based on national, historical, psychological, economic aspects. In short, governance is an objectively necessary element of social development. Any team activity cannot be carried out without management, ordering and organization, without establishing the order of certain relations between people, without coordinating the work of different organizations. Thus, management is a separate activity that has organizational, administrative, socio-psychological features, but also ensures the proper functioning of systems such as the enterprise, the individual organization, the network, the economy as a whole.

Improving the system of corporate governance in the Republic of Uzbekistan is an important factor in attracting domestic investment in all sectors of the economy. Corporate governance of business associations

has a positive impact on their economic performance, performance and ability to raise the capital needed for economic growth. The main purpose of corporate governance is to protect the interests of shareholders. Analyzing the role and importance of the information and communication sector at the current stage of economic development of the Republic of Uzbekistan from the general economic point of view, it can be said that the main task of this sector today is to create the necessary conditions for the formation of an informed society.

The near-term development of the industry is characterized by the ongoing economic reforms in the country and the adaptation of information and telecommunications to the structure of the world economy.

D.A.Karimova

Navoiy davlat pedagogika instituti

M.H.Tursuntosheva

Navoiy davlat pedagogika instituti

EMAIL:

**FIZIKAVIY KIMYO DARSLARIDA IQTISODIY BILIMLARNI BERISH
METODIKASI**

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada fizikaviy kimyo darslarida iqtisodiy bilimlarni berish metodikasi aks ettirilgan. Maqolada fanlararo integratsiya metodi muhim rol o'ynaydi.

KALIT SO'ZLAR:

- fizikaviy kimyo, kimyo, iqtisod, metodika, pedagogika, bilim, nazariya.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. "Pedagogik texnologiya asoslari". T. "O'qituvchi". 2004.
2. Internet ma'lumotlari.

Hozirgi davrda dars jarayonlarida ilg'or innovasion texnologiyalar, fandagi erishilgan yutuqlar va yangiliklardan o'quvchilarga yetkazib berish natijasida ta'lim samaradorligi oshib bormoqda. Biz shularni e'tiborga olgan holda Fizikaviy kimyo fanini o'qitishda mavzularga mos ravishda iqtisodiy bilimlarni berish lozim deb o'ylaymiz. Chunki, iqtisodi rivojlangan mamlakatgina o'zining munosib o'rniga ega bo'ladi. Shuning uchun biz Fizikaviy kimyo ya'ni tabiat qonunlarini iqtisot ya'ni jamiyat qonunlariga qo'llashning ba'zi usullarini keltirib o'tmoqchimiz.

Ma'lumki, so'nggi yillarda jahonda ro'y berayotgan voqealar juda ko'p tajribali iqtisodchilar uchun kutilmagan natijalarni olib kelmoqda. Buning sababi, jamiyat va iqtisodiyotda ro'y berayotgan murakkab jarayonlarning kelib chiqishini tushuntirish tabiiy fanlar tilida amalga oshirish lozimligini ko'rsatmoqda. Rivojlanish nazariyasi iqtisodiyotning o'zgarish sifatini hisobga oladi. Iqtisodiyot, jumladan, tovar-pul xo'jaligi dinamik sistema hisoblanadi. Dinamik sistemalar holat tenglamalar orqali xarakterlanadi. Tovar pul xo'jaligining asosiy xarakteristikalar eng sodda holda molekulyar Fizikaviy kimyoda va termodinamikadagi Mendeleyev-Klapeyron tenglamasiga aynan o'xshash bo'ladi:

$$PV = \nu RT \quad (1)$$

Bu yerda R-tovar bahosining darajasi; V-sotishga chiqarilgan tovar hajmi; ν -muomaladagi pul miqdorini

tahlili. Bu Fizikaviy kimyo qonunlarining universal ekanligini ko'rsatadi [2]. Biz quyida termodinamik va iqtisodiy kattaliklar o'rtasidagi o'zaro o'xshashliklari keltirib o'tamiz.

Termodinamik va iqtisodiy kattaliklar o'rtasida o'xshashlik

Termodinamik tizim		
Fizik kattalik nomi	Belgisi	O'lchami
Mexanik ish	A	Joul
Energiya	E	Joul
Harorat	T	Gradus

Iqtisodiy tizim		
Iqtisodiy kattalik nomi	Belgisi	O'lchami
Asosiy resurs	M	Pul
Resurs zaxirasi	N,M	Pul
Resursni baholash	R	Pul/dona

Lekin, ideal gaz holatini ifodalovchi (1) ifodani real xo'jalikka to'la qo'llab bo'lmaydi. Bu holda real gaz uchun Van der Vaals tenglamasiga o'xshash tenglama paydo bo'ladi:

$$\left(P + \frac{a}{V^2}\right)(V - b) = \nu T \quad (2)$$

Bu yerda $\frac{a}{V^2}$ — tovar birligi bahosining to'lanmagan qismi, a va b real tovar pul xo'jaligiga tegishli bo'lgan tuzatmalardir [2].

Fizik va iqtisodiy tushunchalar o'rtasida o'xshashlik

Belgilar	Fizik kattalik	Iqtisodiy kattalik
N_e^{\downarrow}	Spini "past"ga yo'nalgan elektronlar	Pul
N_e^{\uparrow}	Spini "yuqori"ga yo'nalgan elektronlar	Tovar (aksiya yoki valyuta)
N_a^{\downarrow}	Spini "past"ga yo'nalgan atomlar	Xaridorlar
N_a^{\uparrow}	Spini "yuqori"ga yo'nalgan atomlar	Sotuvchilar

J	Almashish	Likvidlik (tovar almashish)
W	Tartibsizlik	Volatillik (xaos)
δ	Teshiklar konsentratsiyasi	Bozorning siyraklanishi
n	Elektronlar konsentratsiyasi	Bozor resurslarining konsentratsiyasi
A	Antiferromagnetik	Turg'un (stabil) bozor
F	To'yingan ferromagnetik	Turg'un bo'lmagan bozor
SF	To'yingan ferrimagnetik	Real bozorning bo'lmashligi

Bunday misollarni juda ko'plab keltirish mumkin. Shunday qilib, hozirgi vaqtda Fizikaviy kimyo qonunlarini iqtisodiyotda qo'llashga bag'ishlangan yangi fan-fizik-iqtisodiyot fani paydo bo'ldi.

Nobel mukofoti sovrindori Marris Alle Jenevadagi Xalqaro iqtisodiy taraqqiyotlar institutida o'qigan ma'ruzasida "Iqtisodiyot o'zining uslublariga matematika, Fizikaviy kimyo va kompyuter metodlarini tatbiq etgani tufayli haqiqiy fanga aylanganligini aytib o'tadi. Bunday integrasiyalashuv ijobiy jarayonlarni yuzaga keltirdi. Hozir jahonning yetakchi universitetlari fizik-iqtisodiyot bo'yicha mutaxassislar tayyorlamokda. Bitiruvchilarga va ularga bo'lgan ehtiyoj, iqtisodiyot va bank akademiyalari bitiruvchilariga bo'lgan talabdan yuqori darajada oshib ketayotganligi kuzatilmoqda. Bundan o'zaro uyg'unlashib borayotgan bir davrda iqtisodchi-mutaxassislar uchun Fizikaviy kimyo qanchalik zarur ekanligini anglash mumkin.

Dars jarayonida o'quvchilarga Fizikaviy kimyo fanining nafaqat tabiat balki jamiyat qonunlarini ham ifodalay olishiga ishonitirish uchun biz yuqorida qo'llagan metoddan Fizikaviy kimyo fani o'qituvchilari foydalansalar o'ylaymizki, bu talabalarning fanga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Shuningdek, kimyoning boshqa bo'limlariga qiziquvchi talabalarda ham Fizikaviy kimyo fanini qunt

bilan o'rganib, tabiat va jamiyat qonunlari o'rtasidagi umumiylikni tahlil qila olishga va uni o'z hayotiy faoliyatida qo'llash malakalari hosil bo'ladi.

Amonova Feruza Lazizjon qizi

SamDCHTI Roman-german tillari fakulteti

EMAIL:

feruzaamonova756@gmail.com

**FRANSUZ TILI MUOMALA MADANIYATI VA YOSH AVLODGA XORIJIY
TILLARNI O'RGATISHNING AHAMIYATI**

ANOTATSIYA:

Ushbu maqoladan bugungi kunda xorijiy tillarni o'qitish tizimida jumladan fransuz tilini o'rganishda va o'qitishda muomala madaniyatining ahamiyati haqida fikr-mulohazalar berilgan.

KALIT SO'ZLAR:

- Turizm , fransuz tili, fransuz muomala madaniyati ,talaffuz qoidalari , fonetika , grammatika , xorijiy tillar , til ko'nikmalari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Попова И.Н. и др. Французский язык: учебник для I курса институтов и факультетов иностранных языков/ И.Н. Попова, Ж.А. Казакова, Г.М. Ковальчук.-21-с изд., исправленное М.: ООО «Издательство «Нестор Академик», 2010.-576 с.
2. www.ru.m.wikipedia.org
3. apprendre.tv5monde.com
4. intonationfrançaise.wordpress.com

Bugungi kunda dunyo davlatlari va turizm sohasining rivojlanishi natijasida insonlar orasidagi muomala madaniyati va roli ortib bormoqda. Bu borada xorijiy tillarni o'rganishning ahamiyati katta. Umuman olganda, biror-bir xorijiy tilni o'rganish bu – o'sha til mansub bo'lgan xalqning, millatning madaniyati, urf-odatlarini o'rganish bilan barobardir. Shu nuqna nazardan olib qaraydigan bo'lsak, fransuz tilini o'rganishda va bu tilda erkin so'zlasha olish mahoratiga ega bo'lishda ham bir qancha me'yoriy qoidalarni bilib olishimiz zarur. Bu esa o'z navbatida, fransuz madaniyatining debochasidir. Butun dunyoda fransuz tili eng tez so'zlashiladigan va shu bilan bir qatorda , eng jozibali va nafis so'zlashiladigan til sifatida ma'lum va mashhurdir. So'zlarimni tasdiqlar ekanman, shu o'rinda fransuz muomala madaniyatiga oid bir nechta qoidalarni keltirib o'tmoqchiman:

Birinchidan, Fransiyada biror-bir ish yoki yumush yuzasidan odamlarga murojaat qilinganda avvalo "Bonjour" ya'ni "Assalomu alaykum" deb gap boshlash kerak. Fransiyada bu so'zni aytib murojaat qilish juda muhim sanaladi. Fransuzlarning aytishicha, biror narsa haqida so'rab-surishtirmoqchi bo'lsak ham avval "Bonjour" deya keyin maqsadga o'tish joiz ekan.

Ikkinchidan, yana bir muhim masala bu "sizlash" va "senlash" masalasidir. Ushbu holat yuzasidan ular birinchi marta tanishayotgan va begona insonlar bir-birlari bilan

o'zaro "sizlab" gapirishi lozimligini uqtirishadi. Fransuzlar oila a'zolari, yaqin do'stlar va qarindosh-urug'lar bilan o'zaro "senlab" gapirishsa ham bo'ladi deb hisoblashadi. Shu o'rinda "Excusez-moi" (kechirasiz), "pardon"(ma'zur tutasiz), "s'il vous plait" (marhamat, marhamat qilib) kabi iboralar tasnifiga ham to'xtalib o'tsam. Odatda ushbu iboralar "Bonjour" so'zidan so'ng biror narsa, voqea-hodisa haqida so'rash yoki iltimos qilish uchun ishlatiladi. Masalan, restoran yoki kafeda ofitsiantni chaqirish kerak bo'lganda, "Excusez-moi" iborasi ishlatiladi. Xuddi "Bonjour" so'zi kabi "merci" – rahmat so'zidan foydalanish ham fransuz muomala madaniyatining bir qismi sanaladi. Bu tarzda minnatdorchilik bildirish fransuz xalqining odatiga aylangan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Buyuk fransuz yozuvchisi Albert Kamyu shunday degan ekan: "Mening vatanim bu – fransuz tili". Ha, haqiqatdan ham har bir inson uchun ona tili bu – uning Vatani, jon-u tanidir. Zero, har bir til o'z jozibasi va latofatiga ega. Shunday ekan, Viktor Gyugo, Volter va Aleksandr Dyuma kabi adabiyot daholari ijod qilgan sayyoramizning eng chiroyli va boy – fransuz tili va uning muomala madaniyati qoidalari ham shu til kabi go'zal va betakror ekanligini hech qachon unutmasligimiz lozim.

Shu o'rinda xorijiy tillarni bolalikdan o'rganish masalasiga ham to'xtalib o'tsak. Bolalikda miya va xotira kuchi yuqori bo'lishi tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan. Bu davrda qabul qilingan ma'lumotlar toshga o'yilgan naqsh kabi xotirada bir umrga saqlanib qoladi. Bola o'z ona tilini taxminan, ikki yoshdan boshlab ongli ravishda bila boshlaydi. Unda til va tafakkurning rivojlanishi birgalikda kechadi. To'rt yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan oraliqdagi bolalarda xorijiy tilni o'rganish ko'nikmasini hosil qilish mumkin. Asosiysi, xorijiy tilni erta o'rganishning talablariga amal qilish kerak. Kichik yoshlilarga xorijiy tilni o'rgatishda asosiy mas'uliyat

o'qituvchining zimmasiga tushadi, hamda alohida e'tibor va mas'uliyatni talab etadi. Yozish va o'qishni bola boshlang'ich sinfning dastlabki yillarida, ona tilidagi savodxonlik darajasiga erishgandan so'ng sekinlik bilan o'rganib boradi. Boshlang'ich ta'limda har bir mashg'ulotning besh daqiqasida sodda elektron o'yinlar, qisqa videolavhalar o'quvchilarning e'tiboriga havola etilishi maqsadga muvofiq. O'qituvchi o'rgatish vositalarini tanlayotganda o'quvchi hayotiga va qiziqishlariga yaqin bo'lgan ob'ektlarga e'tibor qaratishi lozim. Qofiyali sodda matnlar, hikoyalar, she'r va qo'shiqlardan, har xil qiziqarli o'yinlardan foydalanish o'quvchiga zavq berib uning xotirasida tez saqlanib qoladi. Ko'proq so'z va matnlarni rasmlar bilan izohlash, ko'rgazmali qurollardan imkon qadar yetarlicha foydalanish yaxshi samara beradi. Chet tili o'tila boshlangan paytdan bilimlar poydevori mustahkam bo'lishiga, o'quvchi toliqmasdan, zerikmasdan mavzularni yaxshi o'zlashtirishi va navbatdagi darsni intiqlik bilan kutishiga katta ahamiyat berish kerak. Bundan tashqari, o'qituvchi o'quvchilarga chet tillarni o'rgatish jarayonida ularni yoshiga mos qiziqarli ta'limiy o'yinlardan foydalanishi, shuningdek, o'quvchining nutqini rivojlantirib, so'z boyligini oshirish uchun texnik vositalardan foydalanishi va individual yondashuvi muhimligini unutmasligi kerak. O'quvchining til ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonidagi muammolarni aniqlash va xato kamchiliklar bo'lsa o'z vaqtida tuzatish lozim. Ba'zida til bilish uchun fonetika va grammatikani o'rganish muhimmi, deb ko'p til o'rganuvchilar savol berishadi. Albatta, ikkalasini ham bilish muhim. Chunki, unli undosh harflarni, tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olmagan va grammatik qoidalarni mukammal o'rganmagan til o'rganuvchisi chet tilida o'zi xohlagandek mustaqil gapira olmaydi. Chet tilini o'rganayotganda so'zlar va qoidalarga e'tibor berib, ular orasidagi

bog'liqlikni misollar yordamida tushunish tilni tez va oson o'rganishga yordam beradi. Bundan tashqari, talaffuz chet tilini o'rganishning muhim tarkibi hisoblanib bunda texnik vositalarni ishga solish yaxshi natija beradi. O'quvchi chet tilidagi ovozi matnlarni qayta-qayta tinglash orqali xotirasida saqlab qoladi va taqlidan og'zaki nutqqa ko'chiradi. Ularning o'ta sinchkovligi, har narsani bilishga intilishi, ilm olishga ishtiyoqidan o'qituvchi unumli foydalanishi kerak. O'qituvchi darsda imkon qadar xorijiy tilda gapirishi lozim. Biroq o'quvchi ona tilida savol berganda uni tushunganini izhor qilishi kerak. O'quvchi xato gapirayotganda uning xatosini tuzatish maqsadida nutqini bo'lish yaramaydi, ya'ni o'quvchining erkin murojaati, ishtirokiga ham izn berish zarur. O'qituvchi dars mobaynida o'quvchining hozirjavoblighi uchun yaxshi baholar bilan rag'batlantirib turishi bu uni darsga yanada yaqinlashtirib, til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Buning uchun esa, o'qituvchi, albatta, o'quvchi haqida, uning bilim darajasi, o'rganish ehtiyoji va imkoniyatlari haqida mukammal ma'lumotga ega bo'lishi zarur. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, til millatlar o'rtasida ko'priklilik vazifasini o'tovchi vosita. Til bilib dunyoni anglayman, deya yaxshi niyat qilib chet tilini qunt bilan o'rganayotgan bugungi avlod albatta, porloq kelajak quruvchilari bo'lib jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan buyuk ajdodlari izidan boradilar. Yaratilgan sharoitlardan unumli foydalanib, shu aziz Vatan taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadigan malakali kadrlar bo'lib yetishadilar.

Sapayeva Boljon Qadamovna
Urganch davlat universiteti

EMAIL: sapayeva-1980@mail.ru

GEMERONIMLAR ONOMASTIK TIZIMNING BIRLIKLARI SIFATIDA

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada atoqli otlarning lug'at tarkibida tutgan o'rnini, gemeronimlarning onomastik tizimning birligi sifatida tutgan ahamiyati masalalari yoritilgan.

KALIT SO'ZLAR:

- onomastika, gemeronim, nom, atoqli ot, gazeta, jurnal

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. М.:Наука, 1988. С. 46.
2. "O'zbek tilining izohli lug'ati" - "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, T.: 2006.
3. Примов А., Собирова Ю. Ўзбек тили гемеponимлари ҳақида. Тафаккур зиёси XLI том, Тошкент: 2017, 41-436

Har bir narsaning o'z nomi bor. Nom(ism)lar esa fanda atoqli otlar majmui hisoblanadi. Shuning uchun insonlarning ismi, laqabi, familiyasi, taxallusi, nisbasi; urug' qabila, el – elat, xalq; tog', tepa; qabriston, kosmik jismlar, tarixiy obidalar, o'rmon, qo'riqxonona, dasht, cho'l, sahro; soch, qo'l, dengiz, daryo, ariq, hovuz, suv ombori; o'simlik, hayvon, shahar, qishloq, guzar, bozor, maydon, ko'cha, yo'l, ko'prik, o'lka, xilma-xil mahsulot nomlari, gazeta, jurnal, badiiy asarlarning nomi, turli tashkilot, muassasa, davlat, qit'a (materik) kabilarning nomlari yuqorida tilga olingan atoqli otlar tizimining ma'lum bir qismini tashkil qiladi. Ularning nomlari, nomlanishi, ma'nosi va ularning tahlillari talqini ota-bobolarimiz tomonidan azal-azaldan o'rganilib kelingan. Bugungi kunda esa ular maxsus so'roqliklar vositasida yig'ilgani singari tilimizdagi mavjud umumiy nomlar tizimining bir butunligini ta'minlashga xizmat qilishiga ham ko'mak beradi.

Onomastikaning turlari nihoyatda keng doirani qamrab olib, uning sohaviy qatlamlari jadal o'rganishga kirishildi. Masalan, antroponimlar (shaxs ismlari, familiya, taxallus, laqablari), toponimlar (geografik nomlar), urbonimlar (shahar mikrotoponimlari: ko'cha, sayrgoh, maydon, ko'prik va h.k.), pragmatonimlar (tovar nomlari), poreyonimlar (transport vositalari nomlari), gemeronimlar (ommaviy axborot vositalari nomlari), geortonimlar (tadbirlar nomlari), faleronimlar (mukofot, rag'batlantirish

nomlari), artionimlar (san'at asarlari nomlari) va boshqalar.

O'zbek tili lug'at tarkibi atoqli otlarga boy, biroq ularning barcha ko'rinishlari yetarli, to'liq jamlanmagan, ilmiy manbalarda u yoki bu tarzda tilga olinsa-da, maxsus o'rganilmagan. Ana shunday yetarli o'rganilmagan atoqli ot turlaridan biri gemeronimlardir.

N.V. Podolskaya lug'atida gemeronim termini yunoncha gemero(hemero) "kun", "sutka" ma'nosini, onim (onuma) – "nom" ma'nosini anglatib, davriy nashrlarning nomlari tushunilishi haqida ma'lumot berilgan. [1, C 46]

O'zbek gemeronimlari boshqa atoqli otlar kabi tilimiz boyligining tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbek tili keyingi bir yarim asr ichida yuzaga kelgan xilma-xil gemeronimlarga juda boy bo'lib, bu nomlar o'zbek xalqining uzoq madaniy va ma'naviy qadriyatining ajoyib durdonalaridan biridir. Nashriyot-matbaa ishlarining rivojlanishi gemeronimlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Chunki bu nomlarda xalqimiz bosib o'tgan ziddiyatli tarixiy yo'l, keng ommaning turli-tuman orzu-umidlari, armonlari, falsafiy, diniy ma'naviy-axloqiy, tarbiyaviy-estetik qarashlari, turli siyosiy davrlar haqida guvohlik beruvchi e'tiqodlari, insonlarga bo'lgan munosabati o'z ifodasini topgan. Shu nuqtai nazardan olib qaraydigan bo'lsak, ayrim gemeronimlarda ham tarix yashiringan desak, xato bo'lmaydi.

O'zbek tilshunosligida gemeronimlarni lisoniy tadqiq qilish masalasi juda dolzarbdir. O'zbek tili gemeronimlarining atalish motiviga ko'ra turlari, hosil bo'lish usullari kabi jihatlar bo'yicha tadqiq qilish bugungi o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biridir.

Gemeronimlar nominativlik funksiyasidan tashqari mavzu haqida axborot beradi, ya'ni material mazmunini o'ziga xos tarzda ma'lum darajada aks ettiradi. Reklamalilik, ko'rgazmalilik va ta'sirchanlik funksiyalari ham shu nomda mujassamlashgan. To'g'ri tanlangan til birligi mavzuni ifodalash bilan birga ma'lum ekspressiv-stilistik vazifani ham bajaradi va gazetxonga ta'sir etadi. Gazetaga nom tanlashda asosan gazetaning funksiyasidan kelib chiqiladi. Gazetaning axborot berish, ta'sirchanlik, tashkilotchilik va tarbiya berish kabi funksiyalari, uning savodxonlikni va nutq madaniyatini oshirish, adabiy normani keng targ'ib qilishdagi roli unga nom tanlashda mezon sifatida e'tiborga olinadi.

Gazeta so'zi "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi:

GAZETA [ital. gazzetta— chaqa pul] Hayotning turli sohalariga oid voqea-hodisalarni yoritadigan, shuningdek, siyosiy-ijtimoiy va ilmiy-ommabop maqolalar bosiladigan vaqtli nashr. [2, 477b]

Gazeta - ommaviy axborot va targ'ibotning asosiy vositalaridan biri. Uning vazifasi jamiyatning axborotga bo'lgan ehtiyojini, ma'naviy intellektual talablarini qondirishdan iborat.

Gazetalarning paydo bo'lishida jurnalistikaning texnik asosi – bosma dastgohning ixtiro qilinishi asosiy rol o'ynaydi. Birinchi bosma gazetalar XVII asrning boshlarida Yevropada paydo bo'lgan. Bular - 1609-yilda Germaniyada nashr etilgan "Aviso", "Oder Zeitung" gazetolari, 1622-yilda Angliyada dunyo yuzini ko'rgan "Weekly News from", 1631-yildan e'tiboran Parijda chiqqa boshlagan "La gazette" gazetolari edi. AQShda birinchi bosma gazeta 1690-yilda chiqdi. Rossiyada nashr etilgan birinchi bosma gazeta rus podshosi Petr I tomonidan chiqarilgan "Ведомости" gazetasidir. Turkistonda paydo

bo'lgan ilk gazeta esa 1870-yildan e'tiboran chiqa boshlagan rus tilidagi "Туркестанские ведомости" va uning o'zbek tilidagi ilovasi — "Turkiston viloyatining gazetasi" edi.

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng respublikamizda gazetachilikka katta e'tibor berilmoqda. Hozirga kelib respublikamizda bosma nashrlar soni mingdan ortib ketdi. O'zbek gazetachiligi ham son, ham sifat jihatidan o'sdi, takomilga erishmoqda. O'zbekiston ommaviy axborot vositalarining ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan respublika gazetalarini ommaga keng miqyosda axborot yetkazib bermoqda, mamlakatimizda katta jabhada olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy-ma'naviy islohotlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynamoqda.

Ma'lumki, gazeta nomlari gazeta materialida ifodalangan mazmunni dastlabki axborot tarzida yetkazuvchi, o'quvchini tanishtiruvchi va diqqatni jalb qiluvchi muhim vosita hisoblanadi. Nomning o'rinli tanlanishi matnda ifodalangan fikr-mulohazalarning ta'sirchanligini yanada oshiradi. Shuning uchun ham nom uchun mazmunli, ixcham, ta'sirchan, tez diqqatni jalb etuvchi til birliklari tanlanadi.

Kuzatishlarimizda aniqlanishicha, gazeta nomlari sifatida so'z, so'z birikmasi, gap shaklidagi birliklardan ko'plab foydalaniladi. Ular struktur-grammatik va uslubiy xususiyatlari bilan bir-biridan ajralib turadi. Bu vositalarning betakror ifoda imkoniyatlari va gazeta funksiyasini o'zida aks ettira olishi ularning nom sifatida ko'plab qo'llanishiga sabab bo'lgan.

Ma'lumki, gazeta nomlari nomlash, atash, axborot berish, murojaat, havola, ta'sirchanlik, reklamalilik kabi funksiyalarni bajaradi. Nomning ana shu xususiyatlarini

yuzaga chiqarishda so'zning ahamiyati katta. So'zning yakka holda sarlavha sifatida qo'llanishi gazetaning xususiyatlaridan kelib chiqadi. Gazetada axborot nihoyatda ixcham, lekin mazmunli va ta'sirchan ifodalanishi lozim. So'z tilning atash, nominativlik funksiyasini bajarishi bilan gazeta materialida ifodalangan axborotni gazetxonga ixcham va tez ta'sir etadigan shaklda ifodalash uchun keng imkoniyatlarga ega. Birgina so'z orqali emotsionallik-ekspressivlik ham ta'minlanadi. Gazeta uchun muhim hisoblangan reklamalilikni ham birgina so'z orqali ifodalash imkoniyatlari mavjud.

Badiiy asar va gazeta materiallarining mazmunli, o'qimishli va ta'sirchan bo'lishida ularga qo'yilgan nomning ham o'rni muhim.

Gemeronom gazeta-jurnallarning mavzu yo'nalishi, kimlar uchun mo'ljallanganligini kabilarni ham anglatib turadi. Insonlar gazeta yoki jurnalni o'qishga kirishar ekan, uning mazmuni bilan qiziqadi. Demak, gazeta-jurnallarning nomi ham hamisha nom bo'lishdan boshqa yana nimanidir anglatadi. Masalan, "Sihat-salomatlik", "Sog'lom avlod", "Xorazm tibbiyoti" jurnal va gazetalarining nomi ularni tibbiyot (meditsina) bilan aloqador ekanligini ko'rsatib turibdi.

Gemeronomlar hisoblanuvchi atoqli ot materiallarini to'plash, ularning nominativ, funksional xususiyatlarini tatqiq qilish o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biridir.

Zulunova Moxlaroyim Abdurashid qizi

Andijon davlat universiteti

Qosimjonova Hamidaxon Botirjon qizi

Andijon davlat universiteti

Rahmonqulova Nargiza Bahromjon qizi

Andijon davlat universiteti

EMAIL:

GRAVITY WITH THE HELP OF A MATHEMATICAL PENDULUM DETERMINATION OF ACCELERATION (G)

ANNOTATION:

This article provides information on determining the acceleration of gravity using a mathematical pendulum and the results obtained from it. In addition, the theory of the mathematical pendulum and its harmonic equations is described.

KEYWORDS:

- *free fall acceleration, mathematical pendulum, harmonic equation, kinetic and total energy.*

REFERENCE

1. I.A Karimov "High spirituality is an invincible force". T.: Spirituality. 2008
2. Sh.M.Mirziyoyev "Together we will create a free and prosperous, democratic state of Uzbekistan." T.: Uzbekistan 2016
3. Journal of Public Education 1997-2006
4. OA Abdubokiev "Mechanics" Andijan 2005
5. AG Ganiyev, AK Avliyokulov, GA Alimardonova "Physics" Part I Tashkent 2007
6. O.Abdubokiyev, Z.Shukurov, K.Parpiyev "Physical practicum from mechanics and molecular physics" T.: Teacher 1979
7. AK Tursunmetov, KA Fattokhov and others "Practicum on the course of general physics" T.: Teacher, 2005
8. M.A.Ismoilov, P.Q.Khabibullayev, M.N.Khaliulin Physics course, Tashkent 1989.

The future of independent Uzbekistan depends, first of all, on the upbringing of young people, their healthy upbringing, upbringing in the spirit of national idea, national ideology and devotion to their homeland. implementation is one of the most pressing tasks of an independent country. The work on the widespread introduction of international best practices in the educational process in the higher education system and the training of scientific personnel has been radically improved.

The development of physics has led to one of the most important methods of teaching physics in the system of pedagogical sciences. The main task of teaching physics is to improve the theory of teaching physics, to study the most important laws of the teaching process and physics. , is to educate and develop all students in the process of teaching physics.

The purpose of the experiment: to get acquainted with the methods of determining the acceleration of gravity (g), to study the laws of vibration of mathematical and physical pendulums and to determine the value of g in practice.

During the experiment, one should have a brief theoretical understanding: One of the types of mechanical motion of an object is the oscillating motion, which consists of moving it left or right around its equilibrium position. Depending on the time dependence of oscillating motion, periodic and non-periodic oscillating motion can be divided

into free and forced oscillating motion, depending on the nature of the forces acting on the body (or system), and according to the law of conservation of energy.

If the values of a physical quantity (frequency, period, displacement, energy, etc.) that characterize the motion of an object are repeated at the same rate, then such motion is called periodic oscillating motion. Otherwise, it will be an irregular move. An example of a periodic motion is a simple harmonic motion.

Harmonic oscillation is a force $F = -kx$ (x -displacement, minus sign means that the direction of F is opposite to the direction of x), which is directed towards the state of equilibrium and is proportional to the displacement. The action that takes place under the influence of This equation of harmonic motion is as follows:

$$x = x_0 \sin(\omega_0 t + \varphi_0) \quad (1-1)$$

An example of such a motion is the small amplitude oscillations of a mathematical pendulum.

A mathematical pendulum is a weightless, elongated, and thin mass suspended by a mass m without taking into account its shape and size. Suppose that an object of mass m hangs from a point O on a string of length l and is tilted from the equilibrium position to an angle φ .

In this case, the body is subjected to forces as shown in Figure 1. Here are the forces of gravity, and - the tangential and normal components of gravity, respectively. - tensile strength of the rope. and $(\) + (\) = 0$ because the force vectors are equal and lie in a straight line. Therefore, the force acts as a quasi-elastic internal force that returns the body to a state of equilibrium. When an object is moved from point A of equilibrium to point B , it rises to a height h and has a potential energy $W_n = mgh$. Also, the height $h = l_0 (1 - \cos\varphi)$ and the energy $W_0 = mgl_0 (1 - \cos\varphi)$

correspond to its deviation from the equilibrium position at an angle φ . In this case, the kinetic energy of the body

$$W_k = \frac{1}{2} m \mathcal{G}^2 = \frac{1}{2} m l_0^2 \dot{\varphi}^2$$

is equal to Here ($\dot{\varphi}$ is the angular velocity). That is the total energy of the body

$$W = W_k + W_p = \frac{1}{2} m l_0^2 \dot{\varphi}^2 + mgl_0 (1 - \cos\varphi) \quad (1-2)$$

determined by equality. According to the law of conservation of energy, if we say that the resistance of the medium is $z = 0$ and the friction force at the point of suspension is $f = 0$, then at any value of φ (5-2). Spreading $\cos\varphi$ in a row, given the smallness of the angle φ ,

$$\cos\varphi = 1 - \frac{1}{2} \varphi^2 \quad (1-3)$$

we create. In that case (1-3) is based on (1-2)

$$W = \frac{1}{2} m l_0^2 \dot{\varphi}^2 + \frac{1}{2} mgl_0 \varphi^2 \quad (1-4)$$

or

$$\dot{\varphi} = \frac{d\varphi}{dt} = \sqrt{\frac{2W - mgl_0 \varphi^2}{m l_0^2}} = \sqrt{\frac{g}{l_0}} \left(\frac{2W}{mgl^2} - \varphi^2 \right)^{1/2} \quad (1-5)$$

we have equality. from (1-4)

$$\varphi_m^2 = \frac{2W}{mgl_0}$$

therefore, (1-5) can be written as:

$$\frac{d\varphi}{dt} = \sqrt{\frac{g}{l_0}} \cdot \sqrt{(\varphi_m^2 - \varphi^2)} \quad (1-5')$$

or

$$\frac{d\varphi}{\sqrt{\varphi_m^2 - \varphi^2}} = \sqrt{\frac{g}{l_0}} \cdot dt \quad (1-6)$$

If we integrate the limit on the right side of the last equation from φ_1 to φ and the limit on the left side from 0 to t ,

$$\varphi = \varphi_0 = \sin \left[\left(\frac{g}{l_0} \right)^{\frac{1}{2}} t + \arcsin \frac{\varphi_1}{\varphi_0} \right] \quad (1-7)$$

is formed. Comparing (1-7) with (1-1)

$$\omega_0 = \sqrt{\frac{g}{l_0}}, \varphi_1 = \arcsin \frac{\varphi_1}{\varphi_0}$$

we find that Thus, according to the relation, for the acceleration of free fall from the last equation g

$$g = \frac{4\pi^2}{T_2} \cdot l_0 \quad (1-8)$$

we get the expression. This equation allows us to determine the acceleration g given by the gravitational force P by knowing the period of oscillation T of the body and the distance l_0 from the center of oscillation to the center of gravity.

Required tools and materials: 1) a tripod, 2) a metal ball of mass m attached to a thin non-stretching thread, 3) a stopwatch, 4) a ruler, 5) a caliper.

The order of work

1. Using a ruler and a caliper, determine the distance l_0 from the center of oscillation of the pendulum to the center of gravity of the balloon, since l_0 is measured with a ruler, and the radius R of the balloon is measured with a caliper, and the results are recorded in the report book. will be recorded.

2. The pendulum is tilted from equilibrium by about $3^\circ - 4^\circ$. Wait 3-4 times until it vibrates completely, then when the pendulum moves to the maximum distance from the equilibrium position, the full oscillations begin to count, at which point the stopwatch is launched.

3. The greater the number of complete oscillations n , the more accurate the ratio of the time taken for a complete oscillation (period of oscillation- T) to the ratio t / n (time taken for t - n oscillations). Therefore, T_1 , from the time taken for the pendulum to oscillate $n_1 = 100$, $n_2 = 150$, $n_3 = 300$ and $n_4 = 500$ times. . . , T_4 s are determined.

4. For each value of the period of oscillation and its average value (1-8), the acceleration of gravity on the equation is g .

5. Absolute and relative errors are determined.

6. The results of deletions and calculations are recorded in the table.

No	l_1 , m	R , m	l_0 , m	n	t , s	T , s	g , m/s^2	$\frac{\overline{\Delta g}}{\overline{g}} \cdot 100\%$
1	37.7	1.25	30	5	6.27	1.29	9.78	0.02 %
2	40.7	1.25	40	10	12.9	1.29	9.81	0.1 %
3	45.7	1.25	47	15	20.6	1.29	9.8	0 %

Conclusion: In this article, I saw in an experiment the acceleration of gravity using a mathematical pendulum. In the experiment, I determined the distance g from the center of gravity l_0 to the center of gravity, the acceleration g given by the gravitational force P , knowing the T -oscillation. We determined the acceleration of fall using a mathematical pendulum. I came to the conclusion that the period of oscillation of a mathematical pendulum depends on the acceleration of its gravitational force and the length of the pendulum.

Mahmudova Nigorxonim Abduvahob qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

EMAIL:

nigorxonimmahmudova@gmail.com

KORXONA VA TASHKILOTLARDA KADRLAR SIYOSATINING AHAMIYATI

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada "Kadrlar siyosati", "Bandlik siyosati", "Rag'batlantirish siyosati", korxonalar va tashkilotlarda "Kadrlar siyosati" ni turlicha tashkil etilishi, kadrlar siyosati Fransiya va Italiya korxonalarida ham yetakchi o'rinni egallashi hamda bugungi kunda kadrlar siyosatini yaxshilash, xodimlar malakasini o'sishiga e'tibor berish zarurligi haqida so'z boradi.

KALIT SO'ZLAR:

- Kadrlar siyosati, Bandlik siyosati, Rag'batlantirish siyosati, korxonalar va tashkilotlar, xodimlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. [Sh.M.Mirziyoyev](#) "O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KADRLAR SIYOSATI VA DAVLAT FUQAROLIK XIZMATI TIZIMINI TUBDAN TAKOMILLASHTIRISH CHORA-TADBIRLARI TO'G'RISIDA" qi farmoni. 2019 y.
2. Q.X.Abdurahmonov va boshqalar. Personalni boshqarish (oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik) Toshkent "O'qituvchi"- 2006.
3. Q.X.Abduraxmonov va N.Q.Zokirova Mexnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. –T.: "Fan va texnologiya", 2013
4. Ibragimov A.,Vahobov A. Firma faolligi va iqtisodiy holatini baholash // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi № 7/8,2001 й.
5. <http://manaviyat.tashiit.uz/>
6. <https://tifez.uz/>

So'nggi yillarda mamlakatimizda davlat xizmati faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xo'jalik boshqaruvi organlari tomonidan davlat boshqaruvi va xo'jalik funksiyalarini birga qo'shib olib borish amaliyotidan voz kechish, davlat organlari va tashkilotlari xodimlarining mehnatiga haq to'lash hamda ijtimoiy ta'minlashning zamonaviy tizimini yaratish bo'yicha choralar ko'rilmogda.

Shu bilan birga, davlat organlari va tashkilotlarining malakali mutaxassislar bilan yetarli darajada ta'minlanmayotganligiga, kadrlar malakasining yuklatilgan vazifalar va zamonaviy ehtiyojlarga nomuvofiqligiga, qabul qilinayotgan qarorlar sifatining pastligiga olib kelayotgan bir qator tizimli muammolar va kamchiliklar saqlanib qolmoqda.

Ishlab chiqarishdagi asosiy «shaxs», iqtisodiyot nazariyasida talqin qilinishicha, ishchi kuchi - insonning mehnat qilishga jismoniy va aqliy qobiliyatlari hisoblanadi. Bozor munosabatlari sharoitlarida mehnat qobiliyati, ishchi kuchini tovar holiga keltiradi. Biroq bu oddiy tovar emas. Uning boshqa tovarlardan farqi shundaki, birinchidan, u o'z qiymatidan ortiq bo'lgan qiymat yaratadi, ikkinchidan, uni jalb qilmasdan biron-bir ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish mumkin emas, uchinchidan, asosiy fondlar va aylanma mablag'lardan samarali

foydalanish darajasi, xo'jalik yuritish iqtisodiyoti ko'p jihatdan unga bog'liq bo'ladi.

Ishlab chiqarishning talab-ehtiyojlari kadrlar tayyorlash tizimining yo'nalishi, darajasi va miqyoslarini shakllantiradi, kasb tayyorgarligining maqsadi, vazifalari va mazmunini belgilaydi, malaka talablarini ilgari suradi. Ishlab chiqarish pirovard natijada kadrlarning sifati va raqobatbardoshligiga baho beradi. Turli saviya va malakadagi mutaxassislarga bo'lgan talab-ehtiyojni shakllantiradi.

Kadrlar siyosatini, tashkilot kadrlar strategiyasini amalga oshirish uchun chiqarilgan norma, qoida va protseduralar majmui deb ta'riflashimiz mumkin. Kadrlar siyosatining tarkibiy elementlari bandlik siyosati, rag'batlantiruvchi siyosati, ijtimoiy-mehnat sohasidagi siyosat, personalni rivojlantirish siyosati hisoblanadi.

Bandlik siyosati o'z ichiga xodimni jalb qilish, tanlab olish va yollash tizimini yaratish, tashkilotning kadrlarga bo'lgan son va sifat ehtiyojlarini aniqlash, xodimlarni tashkilotga bog'lanib qolishini ta'minlash, xodimlar tarkibining moslashuvchanligini ta'minlash, shuningdek kerak bo'lib qolganda xodimlarni bo'shatish mezoni va usullarini aniqlash kabi masalalarini oladi.

Rag'batlantirish siyosati xodimni o'z ishidan mamnun ekanligini davriy nazorat qilishni, uning mehnatini baholash, asoslash va rag'batlantirishni ko'zda tutadi. Ijtimoiy-mehnat munosabat orasidagi siyosat tashkilot xodimlarini kerakli axborot bilan ta'minlashni, kadrlar aylanmasining sabablarini tahlil qilishni, muammolarni yechish va diagnostika qilish usullarini aniqlashni, qayta aloqa o'rnatish munosabatlarini o'rgatishni, xodimlarni ijtimoiy himoya tizimi borligini tashkiliy madaniyatini yaratishni va uni qo'llab-quvvatlashni, oddiy xodimlar va rahbariyat orasida o'zaro hamkorlik darajasini oshirishni ko'zda tutadi.

Kadrlar siyosati – mamlakatimizning kadrlar sohasida azaldan qo'llangan tushuncha, bu tashkilotning xodimlarga munosabati va aniq maqsadlarga erishish niyatida unga ta'sir ko'rsatish usullari majmui deb tushuniladi.

Korxonada va tashkilotlarda "Kadrlar siyosati" quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

Birinchidan, korxonaning zamonaviy kadrlar siyosati ishlayotgan har bir xodimning vazifalari va strategik maqsadlaridan mantiqiy kelib chiqadi va faoliyatning aniq natijalari hamda korxonaning umumiy rivojlanish istiqbollari moslashadi. Kadrlar siyosatining qulayligiga, egiluvchanligiga yuqori talablar va uning ichki (boshqarish va rahbarlik uslubi, ichki tashkiliy madaniyat va hokazo) va tashqi muhiti (mehnat bozori, iqtisodiy inqiroz sharoitida – moliya faoliyatini maqsadli olib boorish xususiyatlari, qonunchilikning rivojlanishi, takomillashishi) ko'p omilli ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar asosida amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, kadrlar siyosatining g'oyalarini korxonadagi yuqori saviyadagi rahbarlar (ta'sischi, mulkdorlar, topmenejerlar) ishlab chiqadilar.

Uchinchidan, kadrlar siyosatini asosan oliy va o'rta darajali boshqaruv bo'g'inida mehnat faoliyatiga ega funksional rahbarlar, ma'lum tajribaga ega bo'lgan professional kadrlar xizmatini ham anglab va izchillik bilan mujassamlashtirib boradilar.

To'rtinchidan, kadrlar siyosatini amalga oshirishda yuqori professional malakaga ega kadrlar xizmati muhim ahamiyat kasb etadi. U maslahatchi, uslubchi, rahbar yordamchisi, kadrlar siyosati monitoringini amalga oshiruvchi koordinator vazifasida namoyon bo'ladi, uning faoliyat samarasi, zarurat tug'ilganda esa bevosita yangilash tashabbuskori sifatida ham yuzaga chiqadi. Korxonaning kadrlar xizmati aniq

kadrlar bilan bog'liq strategiyalar loyihalari, ssenariyalar, vaziyatlar va kadrlar siyosati talablari bajarilishiga yordam beruvchi personal texnologiyalar mexanizmini ishlab chiqaradi.

Kadrlar siyosati Fransiya va Italiya korxonalarida ham yetakchi o'rinni egallaydi. Gretsiyada raqobatchilik tufayli kompaniya va firmalar ishlab chiqarishni doimiy ravishda modernizatsiya qilishlari, yangi texnologiyalarni qo'llashga yirik miqdordagi mablag'larni sarflashlariga to'g'ri keladi. Biroq modernizatsiyalashning yakuniy maqsadlariga xodimlar malakasi ishlab chiqarishning texnik darajasiga mos kelgan holdagina erishish mumkin. Shu sababli ko'plab sanoat korxonalarida ishchi va mutaxassislarning malakasini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuasini keng ravishda amalda qo'llaydilar.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, kadrlar siyosati barcha mamlakatlarda korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizdagi korxonalar ham bundan mustasno emas. Ular chet elning ilg'or korxonalarida yutuqlarini o'zlashtirishdan tashqari, o'z kadrlar siyosatini yaxshilashi, xodimlar malakasini o'sishiga e'tibor berishlari zarur.

Bu vazifalarning muvaffiqiyatli hal etilishiga, korxonalarining mustaqilligidan tashqari korxonada va ishlab chiqarishni boshqarishning aksiyadorlik shakllari, shuningdek, iqtisodiyotda rivojlanib borayotgan bozor munosabatlari o'z hissasini qo'shmoqda.

Bundan tashqari, Kadrlar salohiyati - mehnat resurslarining umumiy soni va jinsi, yoshi, ma'lumoti, kasbiy ko'nikmalari, korxonaning u yoki bu bo'g'inlarida va jamoatchilik ishlab chiqarishida qatnashishi bilan ifodalanuvchi mehnat resurslari yoki imkoniyatlarini ifodalaydi. Kadrlar salohiyati jamiyat mehnat salohiyatining tarkibiy qismidir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, kadrlar korxonada mehnat bilan band bo'lgan hamda korxonada shaxsiy tarkibiga kiruvchi turli kasbiy-malakaviy guruhlardagi xodimlar majmuasidir. Korxonaning mehnat resurslari uning ishchi kuchini tavsiflaydi. Korxonada personalni doimiy va yollanib ishlovchi, malakali va malakasiz barcha xodimlardan iborat bo'lgan shaxsiy tarkibni izohlaydi.

Mahmudova Nigorxonim Abdurahob qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

EMAIL:

nigorxonimmahmudova@gmail.com

KORXONADA XODIMLAR MEHNAT SALOHİYATINING AHAMIYATI

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada xodimning mehnat salohiyati, bozor munosabatlari sharoitida mehnat salohiyatining alohida sifat tavsiflarining ahamiyati hamda ularning vaqt o'tishi bilan o'zgarib turishi, mehnat salohiyati tavsiflari orasida ma'lumot darajasi, kasbiy ta'limning o'rni, va xodimlarni yangi yutuqlarga ilhomlantirish haqida so'z boradi.

KALIT SO'ZLAR:

- mehnat salohiyati, korxonalar, xodim, qobiliyatlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov Q. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan 3- nashri. – T.: "FAN", 2019. – 592 b.
2. Abdurahmonova G.Q. Kichik biznesda aholini ish bilan ta'minlash. Monografiya. – T.: Iqtisodiyot, 2014. – 216 b.
3. Irmatova A.B. O'zbekistonda ayollar intellektual mehnatining samarali rivojlanishi. Monografiya. O'zR FA "Fan" nashriyoti, 2021, 208 b.
4. <http://www.gov.uz> – O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal.
5. <http://www.mehnat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining rasmiy sayti

Har qanday zamonaviy korxonaning boshqaruv jarayonidagi asosiy vazifasi – yuqori malakali xodimlarni topish, barcha xodimlarni yagona maqsadga chorlash va ruxlantirish, eng yuqori ijtimoiy va iqtisodiy natijalarga erishish uchun ularni jipslantirish, o'zgaruvchan bozor munosabatlari sharoitida goho keskin sur'atlarda rivojlanish, goho inqiroz mashaqqatlari sharoitidan chiqib ketish tadbirlarini qo'llashni talab qiladi.

Respublika korxonalarida xodimlarning kasbiy (professional) lavozimi o'sishi, xodimning kasbiy-ishchanligi hisobiga, uning mehnatini baholash natijalariga asoslanadi.

Bundan tashqari, xodimning mehnat salohiyatiga ham to'xtaladigan bo'lsak, uning boshlang'ich tuzilmasini shakllantiruvchi birligi - bu yuqori tarkibiy darajadagi mehnat potentsialini shakllantirish uchun asos bo'lgan xodimning mehnat salohiyati. Bundan tashqari, ikkita muhim fikrni ko'rib chiqish kerak. Birinchidan, inson mehnat bilan band bo'lgan paytgacha, uning ishchi kuchi haqida faqat shartli ravishda jismoniy va ma'naviy mehnat qobiliyati, mumkin bo'lgan mehnat hissasi sifatida gapirish mumkin. Ikkinchidan, individual ishchi kuchidan foydalanish natijasi xodimning real mehnat hissasi bo'lib, u ma'lum bir mahsulotda, shuningdek, xodim erishgan mehnat samaradorligining ma'lum darajasida ifodalanadi.

Xodimning mehnat salohiyati - bu mavjud bo'lgan tashkiliy muhit doirasida amalda va istiqbolli ravishda amalga oshiriladigan korxonada ishchisining uning mehnat faoliyatida ishtirok etish imkoniyatlari va chegaralarini belgilaydigan xususiyatlarining majmui.

Xodimning mehnat salohiyati doimiy qiymat emas. U doimiy ravishda o'zgarish jarayoni bilan tavsiflanadi, unda ilgari yashiringan imkoniyatlar yoki qobiliyatlar namoyon bo'ladi. Mehnat faoliyati jarayonida to'plangan qobiliyatlar yangi bilimlarni, ko'nikmalarni o'zlashtirish, sog'lig'ini yaxshilash va mehnat sharoitlarini yaxshilash bilan ortadi. Ular sog'lig'i, ish sharoitlari va boshqalar yomonlashishi bilan kamayishi mumkin.

Xodimning mehnat salohiyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

psixofiziologik salohiyat	insonning qobiliyatlari va moyilligi, uning sog'lig'i, ish qobiliyati, chidamliligi, asab tizimining turi va boshqalar
malaka salohiyati	umumiy va maxsus bilimlarning hajmi, chuqurligi va ko'p qirraliligi
xodimning ma'lum bir mazmun va murakkablikda ishlash qobiliyati	mehnat qobiliyatlari
shaxsiy salohiyat	fuqarolik ongi va ijtimoiy yetuklik darajasi, assimilyatsiya darajasi
xodimlarning mehnatga munosabati normalari	ish doirasidagi qadriyat yo'nalishlari, qiziqishlari, ehtiyojlari

Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida mehnat salohiyatining alohida sifat tavsiflarining ahamiyati vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadi. Masalan, mehnat salohiyati tavsiflari orasida ma'lumot darajasining ahamiyati.

Ta'lim tizimi texnologik rivojlanishni belgilab beradi, chunki ta'limga qilingan xarajatlar inson kapitali zaxirasini o'stiradi, insonning rivojlanishini ta'minlaydi va natijada iqtisodiyotning yangi g'oyalar ishlab chiqish qobiliyatini oshirish orqali yangi intensiv texnologiyalar sohasida ma'lum darajada ustunliklarga erishish imkoniyatini beradi.

Shu boisdan kasbiy ta'lim mehnat salohiyatini kasbiy-malakaviy tarkibidagi o'zgarishlarni shakllantiruvchi asosiy omildir. Bu xususiyat ta'limning iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishda asos bo'lishiga yo'l ochib beradi.

Mehnat salohiyati tarkibida ijtimoiy shaxsiy jihatni alohida ko'rib chiqilishidan maqsad xodimning ijtimoiy imkoniyatlariga e'tiborni qaratishdir. Ushbu jihat insonning o'zini o'zi o'zgartirish va rivojlantirish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Agar insonning jismoniy va ma'naviy qobiliyatlari yig'indisi shaxsning mehnat salohiyatining asosi bo'lsa, unda turli xil shaxslarning birgalikdagi faoliyatidan kelib chiqadigan ishlab chiqarish kuchi korxonada jamoasining mehnat salohiyatining asosidir. Shuni yodda tutish kerakki, mehnat jamoalari korxonaning hududiy joylashuvi, sanoat sohasi, ishlab chiqarish hajmi, jinsi va yosh tarkibi va boshqalarga qarab har xil potentsialga ega.

Shunday qilib, yuqoridagilardan kelib chiqqan holda quyidagicha xulosalar qilish mumkin:

1. Hozirgi vaqtda "mehnat salohiyati" tushunchasini aniqlashga qaratilgan har xil

yondashuvlardan uchtasi odatda ajratiladi: resurs, resurs-shaxsiy va ijtimoiy-ishlab chiqarish.

2. Mehnat salohiyati ishlab chiqarish salohiyatining ajralmas qismidir, chunki ishlab chiqarish salohiyatining asosiy maqsadi ishchilarning mehnat faoliyati natijasi bo'lgan mahsulot ishlab chiqarishdir.

Zamonaviy korxonalar faoliyatida mehnat qurollari va mehnat predmetlaridan tashqari xodimning mehnat salohiyati ham katta ahamiyatiga ega. Aynan xodimlar ishlab chiqarishni boshqarib, joriy va istiqboldagi rejalashtirishni amalga oshiradilar hamda ishlab chiqarish vositalarini foydalanishga kiritadilar. Xodimning kasbiy malakasi qanchalik yuqori bo'lsa, korxonalarining iqtisodiy va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari shunchalik yaxshi bo'ladi.

Bundan tashqari, xodimlarni yangi yutuqlarga ilhomlantirish - bu natijaga birgalikda harakat qilish muvaffaqiyatli jamoa bilan ishlash ancha oson bo'ladi.

Birinchidan, bu bevosita rahbar uchun muhimdir. Agar xodimlar nafaqat moddiy qism tomonidan rag'batlantirilsa, unda ular o'zlari tashabbus ko'rsatadilar va har doim ular bilan uchrashishga tayyor. Biroq, bugungi kunda ko'pchilik ishchilarni ilhomlantirish uchun faqat bitta imtiyozdan foydalanishda davom etmoqda - bu pul. Hech kim bunday motivatsiya tizimi uchun bor imkoniyatini bermaydi. Va yana, bir muncha vaqt o'tgach, xodim ko'proq narsani so'rashni boshlaydi.

Agar biz doimo motivatsiyaning pul tarkibiy qismiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ertami-kechmi ayancli doiraga tushib qolishimiz mumkin. Axir, ko'proq pul to'lash uchun ko'proq daromad olish kerak. Ammo bu xodimlarning to'liq majburiyatini talab qiladi. Lekin bu yerda natijani qanday olish mumkin, agar kompaniyada

katta ish haqi uchun pul bo'lmasa? Bunday holda, pul oxir-oxibat tinchlantiruvchi omilga aylanadi.

Nima uchun ko'pgina rus kompaniyalari motivatsiyaga hali ham pul bo'lmagan yondashuvdan foydalanmaydilar? Javob oddiy: top-menejment o'rta menejment va bo'lim boshliqlariga, o'zlarining bo'ysunuvchilarini qanday undashlariga qiziqmaydi. Ya'ni, asosiysi rejani amalga oshirish, natijalarga erishish. Va agar bunday natijaga erishilsa, hech kim xodimlarning ishtiyoqi qanchalik yuqori ekanligini so'ramaydi. Shuning uchun band boshliqlar asosan motivatsion vazifalarni e'tiborsiz qoldiradilar.

Tashkilot uchun motivatsiyaning uchta tarkibiy qismi muhimdir: **nazoratchi, bo'ysunuvchilar, mehnat.**

1. Har bir xodim o'z ishi uchun mukofot kutmoqda. Uni ishlashga undaydigan narsa odamning individual xususiyatlariga bog'liq. Rahbar har doim uni rag'batlantirish sifatida nima kutayotganini shaxsan bilib olishi mumkin. Ba'zilar uchun bu bonus, boshqalar uchun og'zaki maqtov, xodimni jamoaning nazarida eng yaxshi deb tan olish.

2. Tegishli xodimlar ma'lum darajada mustaqillikka ega bo'lishi va o'z faoliyati sifati uchun javobgar bo'lishi kerak. Har bir xodimning ish joyi unga imkon qadar qulay bo'lishi kerak

Insonning ishi birinchi navbatda o'zi uchun ahamiyatli bo'lishi kerak. Ammo ish bilan faxrlanish juda qiyin, agar nima uchun va kimga kerakligi, tashkilotning faoliyatiga qanday ta'sir qilishi aniq bo'lmasa, nima bo'lishidan qat'iy nazar, jamoaning har bir a'zosi uchun uning ishi kompaniya uchun zaruriyat ekanligi juda muhim, aynan u tashkilotning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan, uning ahamiyatsiz, umumiy faoliyatga qo'shadigan hissasi korxonada faoliyatiga ta'sir qiladi.

Madieva Madina Yusupovna

Termez branch of Tashkent State Technical University

Islam Karimov

Department of Uzbek Language and Literature

EMAIL: mmadieva050@gmail.com

LANGUAGE HYBRIDIZATION AND FEATURES OF BRAND NAMES

ANNOTATION:

The given article deals to provide stating on the methods of creating brand names, phonetic process, psychological semantic and linguistic characteristics of the name chosen by the manufacturer, and essential features of choosing hybrid name to make it more expressive, more attractive and aesthetic.

KEY WORDS:

- Globalization, theory of naming, originality, marketing, toponym, alliteration, language game, style, hybrid name, graphic, morphological, syntactic game.

List of used literature

1. *Панкрухина А. П.* Маркетинг: большой толковый словарь. - М.: Омега-JI, 2011. 230 с.
2. *Шарков Ф. И.* Магия бренда: Бренд как маркетинговая коммуникация : учеб. Пособие. - М.: Альфа-Пресс, 2006. 268 с.
3. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. М.: Прогресс, 1990. 652 с.
4. *Шебалов Р. Ю.* Ономастическая игра в художественном тексте: На материале ранних рассказов А. П. Чехова: дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2004. 219 с.
5. *Кравченко А. В.* Взаимодействие культур и гибридизация языка // К. Янашек, Й. МитурскаБояновска, Р. Гаваркевич, НОМО COMMUNICANS: человек в пространстве межкультурных коммуникаций. Щецин: GRAFFORM, 2012. С. 80–86.
6. *Аакер Д.* Индивидуальность бренда и его характеристики//Бренд-менеджмент. 2001 № 2. С. 228
7. *Шарков Ф. И.* Магия бренда: Бренд как маркетинговая коммуникация : учеб.пособие. - М. : Альфа-Пресс, 2006. 268 с.
8. ¹*Котлер Ф.* Основы маркетинга. М. : Прогресс, 1990. 652 с.
9. *Кравченко А. В.* Взаимодействие культур и гибридизация языка // К. Янашек, Й. МитурскаБояновска, Р. Гаваркевич, НОМО COMMUNICANS : человек в пространстве межкультурных коммуникаций. Щецин : GRAFFORM, 2012. С. 80–86.

¹*Панкрухина А. П.* Маркетинг: большой толковый словарь. - М. : Омега-JI, 2011. 230 с.

At the current stage of development, society is characterized by a high degree of globalization, and therefore it becomes particularly important to address issues of effective intercultural interaction.

The effectiveness of the latter depends on many factors, among which are the following: the level of knowledge of the native language, the degree of mastering the background knowledge, the amount of knowledge about the significant realities of foreign language culture, etc. Such a complex system of knowledge relevant to speakers of interacting cultures allows to understand not only the worldview of the interlocutor, but also the motives for using certain language units.

From the point of view of everyday language functioning, the theory of naming, understood as brand processing, enjoys unflagging interest. The term is interpreted in two ways: on the one hand, it is a naming activity, which is the selection (search, inventing) of a suitable brand name¹; on the other hand, it is the result of this activity, or the name of the firm (goods, services)². The peculiarities of the brand name are fame and stable fixation in the mass consciousness [in

²*Шарков Ф. И.* Магия бренда: Бренд как маркетинговая коммуникация : учеб.пособие. - М. : Альфа-Пресс, 2006. 268 с.

the same place] and its purpose for differentiation from the competitors' goods or services³.

From these positions each enterprise tries to choose such name that thanks to its originality it allows to distinguish the named object from a number of similar. As an interdisciplinary field involving methods of linguistics, psychology, marketing, the theory of naming is the subject of many unrelated disciplines.

Consideration of the linguistic side of this theory will make it possible to reveal the specifics of the semantic motivation of brand names, as well as to reveal a pragmatic effect in the process of their daily functioning.

Stating on the methods of creating brand names, we note that the latter are divided into two main ones:

- 1) the use of words of actual lexicon of a particular language;
 - 2) creation of an artificial word (including the use of borrowed words).
- The first refers to the creation of the name:
- (a) Based on the surname or name of the founder (*Johnson & Johnson, Philips*);
 - (b) Using a toponym (*Air Asia, Bangkok Bank*);
 - (c) By alliteration (*Coca Cola, Chupa-Chups*);
 - (d) Using the word everyday vocabulary (*Apple, Jaguar*) and some others [Brand name

generation].

A variant of the second method - the use of foreign words in creating brand names is not sufficiently studied in modern linguistics.

In this case, I would like to focus on the regularities of the naming process on the material of brand names of cafes, restaurants, products, goods, etc.

For example, when nominating cafes and restaurants, there is a tendency to call these institutions a foreign word or to write Uzbek, Russian word in Latin.

This trend stems from the previously formed belief that an imported product is better, and, accordingly, the name in a foreign language subconsciously causes people to associate with foreign brands and the quality of the products supplied.

«In the public consciousness there is a conviction that everything western is, by definition, better and more desirable than its own, native - especially in terms of culture»⁴. The knowledge that the traditions of national, Russian and Italian cuisine are long established, as well as the notion that these cuisines are considered exquisite, has led to the fact that the owners of many Uzbek restaurants and cafes specializing in Russian and Italian gastronomy, emphasize this feature in the names of their establishments. Owners of cafes or restaurants strive to express the essence of the institution in one word or word combination that forms the name of this institution: its gastronomic specialization, location,

³Котлер Ф. Основы маркетинга. М. : Прогресс, 1990. 652 с.

⁴Кравченко А. В. Взаимодействие культур и гибридизация языка // К. Янашек, Й. МитурскаБояновска, Р. Гаваркевич, НОМО

COMMUNICANS : человек в пространстве межкультурных коммуникаций. Щецин : GRAFFORM, 2012. С. 80–86.

concept, peculiarities of decoration, etc. Let us analyze the names of cafes: and restaurants:

AGAT PECTOPAH, ALLEGRO, AL-QASR PECTOPAH, AMARETTO, AMPHORA, ACTYOR, ARABIKA, ARISTOKRAT, ARISTON PARK, ART CHINOR, AZIZBEK, BAHOR, BAQQOL RESTAURANT LOUNGE BAR, BASHKENT UZ СЕМЕЙНЫЙ PECTOPAH, DOMBRABAD, BEK-NUR, BOCHKA, BUXARA FOOD SERVIS OOO, CREDO, DIYOR, TURANDOT PECTOPAH, JIZ-BIZ PECTOPAH, 6 FLOOR GRILL AND BAR, 9-10 BRAND, ABN-MB СП, ACAPULCO OOO, ACTYOR, AFFRESCO PECTOPAH ИТАЛЬЯНСКОЙ КУХНИ, AFRUZ PECTOPAH, AFSONA MAKON PECTOPAH

It should be noted that the names are phonetically well chosen, as the ends -a and -o adjust the visitor to the Italian way. Besides, the following words and expressions of the Italian language that are quite famous for their narrow speaking language are used: names of administrative units of Italy (*Calabria, Bergamo, Fornello*), surname of a famous Italian film director and scriptwriter (*Fellini*), word combinations (*BuonAppetito «Bon appétit»*).

We also note that the interior of these places, as a rule, is decorated in Italian style (for example, the restaurant *AMARETTO* reminds Italian trattoria).

All names of national character are decorated according to the rules of Uzbek language: *ART CHINOR; BEK-NUR; AL-QASR; DIYOR*. The focus of the name on Asian gastronomy is a rare exception, particularly restaurants.

The methods of the language game, based on the graphic design of the name, are different. Firstly,

writing a foreign word in Cyrillic creates the effect of imaginary word fame to the consumer: the name, for example, *CREDO* can be read easily, but to decipher the meaning it contains. Secondly, spelling of a Russian word in Latin creates false expectations on the one hand, and certain difficulties in reading on the other. Thirdly, using a foreign word as part of the name of a cafe or restaurant (or the whole name) involves background knowledge, including knowledge of the basics of the foreign language, from the addressee.

It should be noted that in the names of cafes and restaurants many foreign language units are repeated, being frequency appeals for this area of operation: for example, in the names of *ART CHINOR; BUXARA FOOD SERV; 6 FLOOR GRILL AND BAR; 910 BRAND; ABN-MB SP*.

The use of a word in the name that indicates the features of the proposed menu or concept of a cafe or restaurant can reduce the time spent on deciphering the name: *Pizza Foot, Golden Coffee, Шайрман*, etc. At the same time, associative names, indicating the style of the cafe or restaurant, are an effective means of transmitting information on a subconscious level.

As can be seen from the above reasoning, despite the apparent simplicity, the brand name appears as a result of a well thought out scheme. When understanding the name, the addressee tries to correlate it with familiar words, to highlight associations caused by this word, and in this process phonetic, psychological, semantic and linguistic characteristics of the name chosen by the owners are used. The hybrid name of a cafe or restaurant is a single nominal unit that combines the components of a foreign and native language, and its understanding can be based on the interpretation of its

elements, but the reproduction of this unit is complete. If the visitor is not able to decipher the meaning inherent in the name of the institution, the «foreign» name (written in Cyrillic or Latin) is evaluated on the principle of «like its sound or not». Linguistic functional semantics of names is manifested in the creation of the necessary reaction at the addressee / target audience, taking into account the emotional impact, in attracting attention.

The manifestation of linguistic creativity in the nomination of the city infrastructure objects is a characteristic feature of modern Tomsk rhythmia, which allows to model onomastic language space. In order to highlight the nomination in the existing variety of city signs, to make it more expressive, more attractive, aesthetic, not enough use of traditional linguistic means of word production; the authors of the nominations involve formal and semantic linguistic means, graphic elements of Russian and other languages, precedent texts, font selections, extra- and paralinguistic means, etc. In this case the language game as a form of linguistic and creative thinking becomes an optimal means for creating new nominations.

To begin with it is necessary to define and differentiate concepts of *linguistic creativity*, *language game* and *occasional lexicon*. Linguistic creativity means the ability of a native speaker to manipulate knowledge of the language to create new words, modify existing words and expressions in order to expand their semantics, attract attention, create a comic effect, and so on. In other words, linguistic

creativity is a body of knowledge about a language and a non-trivial approach to its use by a native speaker.

A language game - a manifestation of linguistic creativity, its form⁵ - is understood as the use of a complex of linguistic means, the intentional distortion of language norms in order to achieve a certain effect: comic, expressive, the effect of surprise, and so on. Playful means, involved in the creation of nominations, perform a number of functions:

- 1) nominal
- 2) emotional
- 3) attractive
- 4) advertising etc.

It is extremely difficult, in our opinion, to reveal within the framework of linguistic creativity the facts of the language game as a manifestation of the creative potential of language manipulation. If a language game is regarded as a distortion of a habitual norm, any change of a word on the formal (structure, graphics, spelling, word formation) and even more so on the semantic level (contamination, semantic overlay, substitution, etc.) is a language game. However, most researchers agree that a language game should result in a comic (humorous) effect. Therefore, each case of linguistic creativity should be considered separately. Let us denote the following types of language games: spelling, graphic, word formation, morphological, syntactic. Let us consider each of them in more detail.

⁵Шебалов Р. Ю. Ономастическая игра в художественном тексте: На материале ранних рассказов А. П. Чехова: дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2004. 219 с.

In each type of language game the same basic principles are observed, namely:

- the combination of graphic language systems;
- use of graphic means to highlight semantically significant elements and formats: capitalization, grapho hybridization, use of paragraphic means, etc.;
- transliteration and transcription;
- selection within one word of semantically significant units and formats that coincide in sound with the word of the Russian language, directly or indirectly indicating the specific activity of the organization with this name;
- use of language means mainly from English, Uzbek less frequently Spanish, Latin, Sanskrit, Hindi, Bulgarian, Turkic, etc.;
- achievement of the *effect of foreign language*: application of different types of language games in order to give a foreign look to the brand by means of graphic and other means.

The language game at the word education level manifests itself in the use of foreign language elements and formats to form ergonomics. The gaming effect is achieved in various ways, namely by means of the game:

1) adding foreign suffixes:

- the suffix of superior adjective names in English. For example: COBRA fashion
- brand of modern national clothes in Uzbekistan;
- of family name suffixes. For example, the brand BCT DENIM DIVISION TM uses the English suffix - sion;

2) addition of productive suffixoids:

- RUBINOVICH STARS suffixoid forms the RUBINOVICH brand with a word formation meaning.

3) word combinations: brands formed by

adding mastered foreign lexemes and un mastered transliterated FUTBOLKA.UZ; SEWING STYLE TEKS are distinguished into a separate group. These nominations do not produce a playful (comic, humorous) effect, but reflect the linguistic and creative thinking of their creators;

Syntactic game. Syntactic game is a set of units of different languages united in a syntactically significant formation: word combination, form of address, words with prepositions, unions. Syntactic nominations are united by unions, prepositions, different types of links in word combinations (concordance, control, adjoining). In such nominations, foreign language means are often used, a number of such nominations are transliterated from source languages, others are created in Russian according to their model.

Further, the focus of our research was on the structural features of foreign and national brands. Having analyzed the available material, we came to the conclusion that by the number of elements all brand names can be divided into three groups:

1) single-component - names, consisting

of one word: UMID; CHAYKA; CABAVERDI; PARIZOD; AKFA; IMZO; CHAYKA; Volkswagen; RAVON;

2) two-component - names that consist of

two elements: Pierre Cardin; Style Time; CHI BABY; DILNOZA BIZNES; SAMO МАГАЗИН;

APRIL MEDIA; TEAM IDEA; MANA BU; EVA & POLLY; ART DESIGN; ADRAS REPUBLIC; Peugeot Citroen;

3) multi-component - consisting of three or more components: United Colors of Benetton, Blanche estbrillante; *FERIDUN FASHION STYLE*; *DONIX TEX COLLECTION*; *DAVRON TEXTIL SANOATI*; *DEAL BUSINESS CENTER*; *SULTONOV MAXAMAD QOY*; *KEHAΦ YЗБЕКCKO-ЧEШCKOE*; *Bibi-Khanum Hotel*; *BEK SAMARKAND HOTEL*; *Komil Boutique Hotel*.

According to the word structure, taking O.G. Shchitova's classification as a basis, we divided the foreign language ergonyms into three subgroups:

1. Non-transliterated foreign names - completely in foreign language: ACTIVE, BEER GAMER HOUSE, BROADWAY; CHERRY; ARISTOKRAT; CREDO; CITIZEN HOTEL.

2. Names formed by adding the elements of Russian and foreign language - hybrids. Graphohybrides, which within one unit combines Russian and foreign graphics, regardless of the origin of the components: ANDIJON ELITA; BAQQOL RESTAURANT LOUNGE BAR; BUXARA FOOD; Devon Begi Heritage Hotel; Salom Inn; *FERIDUN FASHION STYLE*.

3. Names formed by transliteration and transcription, having equivalents in foreign languages, as well as brands representing Russian language units formed by foreign graphics. Examples of such brands are: Sumochka.uz; CHAYKA; Konteks.uz; AL-QASR.

Therefore, the most popular are non-transliterated foreign names - entirely in a foreign language, as well as words written in Latinscript.

The brand's semantics is formed in human consciousness, providing an emotional connection between the linguistic perception of the brand and its semantic functionality. Thus, a linguistic brand is a set of real and virtual opinions expressed in a certain product, while the brand name carries a semantic load, attracting consumers.

The linguistic essence of the brand name is the most visible and lasting element between the brand itself and the consumer in one word or phrase it is necessary to express the whole essence, all data and values of the brand.

The practice of the name of education shows that a competently created brand name has a huge semantic connotation and, accordingly, increases its communicative significance. When a brand name is formed, new lexical units appear and new methods of word formation are used.

In the modern vocabulary of the language, spoken speech is enriched with new lexical units, often changing its original meaning.

Conclusions

The brand's semantics is formed in human consciousness, providing an emotional connection between the linguistic perception of the brand and its semantic functionality. Thus, a linguistic brand is a set of real and virtual opinions expressed in a certain product, while the brand name carries a semantic load, attracting consumers.

The linguistic essence of the brand name is the most visible and lasting element between the brand itself and the consumer. In one word or phrase it is necessary to express the whole essence, all data and values of the brand.

The created brand name identifies the company, service, product as unique in the perception of the buyer. It provides a clear description of the product or the main emotional advantages of a particular brand. Several rules should be followed when creating a brand name:

1. Brand name should be easy to pronounce.
2. The brand name must be phonetically correct for easy memorization.
3. Brand name should be created taking into account the learning of different languages so that it does not cause unpleasant associations in other languages.
4. Brand name should be positively perceived in a subjective sense

The practice of the name of education shows that a competently created brand name has a huge semantic connotation and, accordingly, increases its communicative significance. When a brand name is formed, new lexical units appear and new methods of word formation are used.

In the modern vocabulary of the language, spoken speech is enriched with new lexical units, often changing its original meaning.

Nurmatov Begmamat Hakimovich

Xatirchi tuman Xalq ta'limi bo'limiga qarashli

31-umumiy o'rta ta'lim maktabi,

EMAIL: nurmatov67@umail.uz

MAKTAB O'QUVCHILARINI KASBGA YO'LLASHDA PSIXOLOGIYANING O'RNI

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada yoshlarning, xususan, maktab o'quvchilarining kasb tanlashda duch keladigan muommoli vaziyatlari, bunday vaziyatda ota-ona va farzand o'rtasidagi masala, shuningdek, respublikamizda yoshlarni kasba yo'naltirish uchun amalga oshirilayotgan turli darajadagi islohotlar, uning yangicha metodlari to'g'risida so'z boradi.

KALIT SO'ZLAR:

- “Ta'lim to'g'risida” gi qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, ta'lim-tarbiya, kasb tanlash, psixologik tadqiqot, kasbiy faoliyat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning nazariy asoslari. Raximova N. Urganch. 2011.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutyasi.-T.: O'zbekiston, 1992.-48b.
3. “Ta'lim to'g'risida ” O'zbekiston Respublikasi Qonuni. “Xalq ta'limi” jurnali. 1997, 5-son. 4-6-b.
4. “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”, “Xalq ta'limi ” jurnali, 1998, I-son 3-39-b.
5. Karimov I.A. o'zbekiston xxi asr bo'sag'asida: havfsizlikga taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.-T.: O'zbekiston, 1997.-326b.
6. www.ziyonet.uz
7. www.pedagog.uz
8. www.ziyouz.uz

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida” gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishlarini tubdan yaxshilash masalasi qo'yilgan. Jumladan, dasturga “Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va faravonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvor andazalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi ko'zguvidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan texnika va texnologiyalarining yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakillantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartlaridir”.- deb ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali majlisida 2011- yilni “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” yili deb e'lon qildi. Prezident o'z ma'ruzasida biz tanigan taraqqiyot yo'lining tarkibiy qismiga aniqroq aytadigan bo'lsak, kelajagimizning muhtasham poydevoriga aylanib borayotgan ishlab chiqarish va ta'lim sohasidagi buyuk dasturlarimizni o'z vaqtida, uzoqni ko'zlab ishlab chiqqanimiz va amalga oshirganimiz naqadar to'g'ri bo'lganligi bugun mamlakatimiz erishgan yuksak marra va natijalar yaqqol nomoyon etmoqda, deb takidlagan edi.

Birinchi Prezidentimiz tomonidan ta'lim-tarbiya sohasida belgilab berilgan vazifalar qatoriga yoshlarimiz dunyoqarashini mamlakatimizda mustaqillik yillarida sodir bo'lgan ulkan o'zgarishlar va mavjud muammolar ko'lami hamda extiyojlardan kelib chiqqan holda shakillantirish katta o'rin egallab turibdi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta'kidlaganidek: "Bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga, ezgu ishlarimizga erishganimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohatlarimiz, rejalarimizning samarali taqdiri bularning barchasi, avvalambor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz."

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya borasida olib borilayotgan islohotlarni pedagogik va axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Inson omilini inobatga olgan holda mana shu ikkita texnologiya ta'lim tarbiya samaradorligi omiliga aylanib ulgurdi. Jamiyatimizda fan va texnika texnologiyalar rivojlanishi ta'sirida bo'layotgan o'zgarishlar ta'lim tarbiyaga bo'lgan talabi o'zini ta'sirini ko'rsatmoqda.

O'rta ta'lim davrida o'smirlar o'zlari uchunneng qiziqarli narsalarni va o'zlarining kattlar hayotini bag'ishlashni istagan kasbni tanlashga qaror qilishlari juda muhimdir. Bi juda qiyin bo'lishi mumkin, chunki bu yoshdagi bolalarning moyilliklari va afzalliklari chaqmoq tezligida o'zgaradi.

Inson bolasi voyaga yetgach o'z qiziqish va qobiliyatlariga ko'ra biror kasb yoki hunarni tanlaydi. Har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Chunki, kasbiy faoliyat uzoq vaqt davomida inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoladi. Psixologik

tadqiqotlarning natijasiga ko'ra ham odamlarning salomatligi hamda o'zini baxtli his etish darajasi uning tanlagan kasbi bilan uzviy bog'liq ekan. O'z kasbini ota-onalarining majburlashi orqali tanlagan insonlarda esa sog'liqning yomonligi, ruhiy tushkinlik, o'zini baxtli his etish, kasbiy faoliyatida hech qanday o'sish kuzatilmagan. Ota-onalar farzandlarining ilk qadamlaridanoq uning kelajagi to'g'risida o'ylab qolishadi. Farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning kasbiy kelajagini aniqlashga harakat qiladilar. Ayniqsa, maktabda beriladigan ta'lim-tarbiya o'quvchining turli fanlarga bo'lgan tanlovli munosabatini keltirib chiqaradi, ayrim bolalarda esa qaysidir fanlarga bo'lgan tanlovli munosabatini keltirib chiqaradi, ayrim bolalarda esa qaysidir fanlarga bo'lgan qiziqishi tez seziladi, ya'ni tasviriy, musiqaviy va hokazolar. O'smirlik davriga kelib, muommo yanada kuchaydi. Ko'pgina o'quvchilar va ota-onalarga qanday qanday kasbni tanlashlari oldindan ma'lum bo'ladi: ular "*Men shifokor bo'laman*", "*Bizning o'g'limiz, qizimiz, tibbiyot institutiga hujjat topshiradi*". Shunday bo'lsada, kasbiy maqsadlarning aniqligi va ularni ro'yobga chiqishi bo'yicha xavotirlanish holatlar sezilib turadi. Omadsizlikka uchrasachi? Ayrim o'quvchilar uchun to'qqizinchi sinfni bitirgach, kasbiy yo'nalishlarini tanlash eng dolzarb masala bo'lib qoladi.

Ko'pgina maktab bitiruvchilari kelajakda "*Kim bo'lsam ekan?*" yoki "*Qaysi sohani mutaxassisi bo'lsam ekan?*" degan savollarni o'z oldilariga qo'yib, kasb tanlash muommosiga duch kelishadi. Natijada o'quvchilar tomonidan mutaxassisliklar tasodifan tanlanadi. Hech qanday maxsus tayyorgarlikka ega bo'lmasdan yoki kasbiy kelajagini tushunib yetmasdan makab bitiruvchilarining bir qismi darhol ishga joylashadi. Bunda

kasb dunyosida o'z o'rini qidirish o'zgacha ma'noda ega bo'ladi.

Madaniyat inson faoliyatining o'ziga xos texnologiyasini tashkil etadi. Biror avlod tomonidan topilgan tajriba endilikda shaxsiy tajriba bo'libgina qolmay va butunlay yo'qolib ham ketmaydi. Shu bois aytish mumkinki, ijtimoiy munosabatlar va demak madaniyat ham bitta manba tarbiyaga bo'lgan moddiy amaliy munosabatlar natijasidagina kelib chiqmagan, shuningdek, u inson faoliyatining zaruriy shakliga aylangan. Inson dunyoga kelgandan keyin tirikchilik o'tkazish uchun albatta biror kasb hunar bilan mashg'ul bo'ladi. Busiz inson umrida mazmun-ma'noga ega bo'lmagan faoliyat ko'rsatishiga olib keladi. Dunyoda esa kasb-hunarlar juda ko'p. Avvalo shunday bir kasb borki, uni barcha kasblarning ulug'i, sharaffisi desak, mublag'a bo'lmaydi. Bu o'qituvchilik kasbi. Chunki bilish ziyosi orqali aql-idrokimizni, shuurimizni yoritadi, qalbimizni g'afolatdan uyg'otadi. O'quvchilarning kasb madaniyati, shubxasiz, uning kasbiy faoliyati bilan bog'liqdir. Bu sohalarda katta muvaffaqiyatlarga erishish uchun esa, albatta o'qituvchining kasb mahorati, uning kasb madaniyati juda yuksak bo'lishi lozim. "Kasb madaniyati nima?" degan savolga ham turlicha javob berish mumkin. Har qanday kasb madaniyati kishi umumiy madaniyatining tarkibiy qismidir.

Madaniyatlik insondan yana juda ko'p fazilatlarni talab etadi. Insoniy fazilat manbai murakkab jarayondir. Buning uchun esa inson o'zi bilan o'zi kurashishi, yana dangasalik va nafsni yengishi, insoniy [mohiyatini kashf etishi](#), ruhini kamol topdirishi lozim. Negaki mehnatsevarlikka o'rganmagan inson diyonatdan yiroq kimsadir. Garchand axloq-odob, yaxshi kiyish,

shirinso'zlik madaniyat belgisi bo'lsada ular to'la ma'noda madaniyat ko'rsatkichi bo'la olmaydi. Madaniyatlik nihoyatda murakkab va keng ma'noli tushunchadir. Chunki o'z vatani va xalqiga yuksak muhabbati bo'lgan, o'zi bilan yonma-yon yashayotgan yoki xizmat qilayotgan odamlarni hurmat qilgan hamisha o'zgalarga yaxshilik kishiga intilgan, o'z manfa'tini boshqalarnikidan yuqori qo'ymagan kishilarning baxt – saodati uchun xizmat qiluvchi o'z kasblarining fidoisi, halol, vijdonli, baxt va hayot ma'nosini to'g'ri tushungan, ma'sulyat anglagan hamda boshqa insoniy sifatlar sohibi bo'lgan kishi oilyjanob deb hisoblash mumkin. Demak kasb madaniyati kishining umumiy madaniyatiga bog'liq. Gap o'qituvchilik kasbi madaniyati haqida borar ekan, u eng avvalo mehnatga to'g'ri va ijobiy munosabatda bo'lmog'i, o'z fanini chuqur bilib, pedagogik mahoratga ega bo'lishi, o'zi ta'limga yangilik kiritishi, kiritgan yangiliklarni esa maktab yoki kollej faoliyatiga singdira olishi lozim. Garchand kasb madaniyati kishi umumiy madaniyatining tarkibiy qismi bo'lsada, undan o'ziga xos jihatlari bilan farq qiladi. Kasb madaniyati tushunchasi hamma vaqt u yoki bu shaxsning kasbiy faoliyati "sifati"ni baholash va hamisha uni yuksak na'munaviy kasbiy faoliyatlar, kasbiy qadriyatlar bilan taqqoslash imkonini beradi. Duyoda hech bir inson tayyor insoniy fazilatlar bilan tug'ilmagani kabi, unga tayyor kasb madaniyati ham berilmydi. Har qanday odamning madaniyat, [yaxshilik](#), adolat, haqiqat, mehr-oqibat, insoniy fazilatlar haqida eshitishi, so'zlashishi lekin anashu fazilatlarni o'zida shakillantirishi va barqarorlashtirishi, hayot tarzida yashash usuliga aylantirilishi boshqa masaladir.

Kishining kasbiy madaniyati o'z kasb korini va unga bo'lgan qiziqishi, muhabbati, bilishi, jamoa orasida o'zini tuta bilishi va bosha ahloqiy fazilatlari bilan

belgilanadi. Biz ko'pincha malaka oshirish kursiga kelgan tinglovchilarga bir necha savollar bilan murojaat qilishimiz. Sizlar, albatta, madaniyat haqida tasavvurga egasiz, demak kasb madaniyatining nima ekanligini bilasiz. Ehtimol kasb madaniyati yoki madaniyatli inson qanday bo'lishi kerakligi haqida ma'ruza o'qishga ham unchalik zarurat bo'lmasa kerak.

Rahmatova Iqboloy Inomjanovna

Nizomiy nomidagi TDPU Termiz filiali

Sattorova Saida Erkinovna

Nizomiy nomidagi TDPU Termiz filiali

EMAIL:.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA TA'LIMY O'YINLAR VA ULARNING
AHAMIYATI**

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'limiy o'yinlar va ularning ahamiyati haqida sòz boradi.

KALIT SO'ZLAR;

- mazmuni, harakat, tushuncha, ta'limiy, aqliy, rivojlanish, faoliyat, temp.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Babayeva Nutq òstirish nazariyasi va metodikasi.
2. Maktabgacha pedagogika
3. P.N. Qodirova Bolalar nutqini òstirish nazariyasi
4. Google.com

Ta'limiy o'yinlar ta'limiy o'yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o'yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarning mavjudligidir. O'yinda o'yin maqsadi, o'yin qoidalari, o'yin harakatlari o'rtasida uzviy aloqa mavjud. O'yin maqsadi o'yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O'yin qoidasi esa, o'yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o'yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi. Ta'limiy o'yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o'yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O'yin qoidasiga rioya qilish, unga amal qilish o'yin mazmunini boyitadi. Ta'limiy o'yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida ta'limiy o'yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o'yinlar mashg'ulot jarayonida va o'yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o'tkaziladi. Bunda o'yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi.

Ta'limiy o'yinlarda quyidagi qoidalarga amal qilinishi kerak:

1. Navbatma-navbat ta'sir etish.
2. So'ralganda javob berish.
3. O'rtoqlari fikrini eshita olish
4. O'yin jarayonida boshqalarga xalaqit bermaslik.

5. O'yin qoidasini bajarish.

6. O'z xatosini tan olish.

Ta'limiy o'yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O'yinda o'yin tempi va ritmi katta rol o'ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko'p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs-munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega.

Ta'limiy o'yinlarning quyidagi turlari mavjud: a) buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan; b) stol-bosma; d) og'zaki so'z o'yinlar. Buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o'ynaladigan o'yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o'yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil bo'ladi. O'yinda o'ynaladigan har bir buyum yoki o'yinchoq o'zining tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Stol-bosma o'yinlar bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish, tafakkurini (tahlil qilish, sintez, umumlashtirish,) tavsiflash o'stirish imkonini beruvchi o'yin usulidir. Bu o'yin turiga a) loto; b) juft rasmlar; d) domino; e) labirint kiradi.

Bolalar lug'atini boyitishda ta'limiy o'yinlarni tanlash, o'tkazish va tahlil qilish. Xalq milliy o'yinlarini maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil etishda quyidagi vazifalar amalga oshirilishi lozim xalq milliy o'yinlarining turlari va ularni tashkil etish yo'llari, usullari

hamda uslublarini ishlab chiqish milliy o'yinlarni tashkil etishda ma'naviy qadriyatlar va urf-odatlarimizni kundalik hayot jarayoniga singdirib borish maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy istiqlol ruhida tarbiyalashda xalq milliy o'yinlaridan maqsadli foydalanish xalq ertaklari, xalq og'zaki ijodi durdonalaridan unumli foydalanish bolalarning o'ynashlari uchun shart-sharoit (o'yin uchun jihozlar, atributlar) yaratish; - maktabgacha ta'lim muassasalari, oila va mahallalar o'rtasida milliy o'yinlar bo'yicha ko'rik tanlovlari va musobaqalar o'tkazish. Milliy harakatli o'yinlar bolalarning yosh xususiyatlariga, o'yindagi harakatlar rivojiga qarab takomillashib boradi. 1-2 yoshli bolalar bilan o'ynaladigan o'yin turlari: «Barmoqqa- barmoq», «G'oz-g'oz», «G'oz tursin», «Bup-bup», «Toy-toy», «Poyezd», «Achom-achom» o'yinlari, go'dak endi bir-ikki qadam tashlashni o'rganayotgan vaqtda gavdasini to'g'ri tutishga yordam beradigan o'yinlar hisoblanadi. 3-4 yoshli bolalar bilan o'ynaladigan o'yin turlari: «Ot o'yin», «Ko'z boylagich», «Chori o'yini»

Xulosa qilib aytadigan bòlsam, xalq milliy o'yinlari orqali bolalarni ma'naviy, aqliy, jismoniy, estetik jihatdan tarbiyalab borish jarayonida bolalarda o'z Vatanini sevish, uning boyliklari qadriga yetish, buyuk ajdodlarimizmeroslarini hurmat qilish, milliy kuy va

qo'shiqlardan zavqlanish tuyg'ulari, shuningdek, o'sib
kelayotgan yosh avlodda chidamilik, sabr-toqatlilik,
tezkorlik, ildamlik, botirlik kabi shaxsiy sifatlar shakllanib
boradi.

To'laboyeva Shaxlo Sobirjon qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti magistranti

EMAIL:

MILLIY LIBOSLARNI LOYIHALASHDA DIZAYNDAGI MODA VA USLUBIY YECHIMLAR

ANNOTATSIYA:

Dizaynda uslub asosiy tushunchalardan biri bo'lib, vaqt mobaynida va jamiyatda kostyum evolyutsiyasi bilan bog'liq. Ushbu maqolamizda bir so'z bilan aytganda dizayn soxasiga o'zbekona qarash, milliy kiyimlar tur va uslublarini milliy dizayn tarixini, milliy liboslarni loyihalashda turli xil uslubiy yechimlar misolida tushuntirishga xarakat qilinadi.

KALIT SO'ZLAR:

- Uslub, kiyim, bezak, rang, naqsh, san'at, taqinchoq,

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. SH.M.Mirziyayev. "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz" T. "O'zbekiston" 2017-yil.
2. D. Raxmatullayeva. " KOSTYUM VA MODA TARIXI " Toshkent.<<NISO POLIGRAF >>.2017
3. A. S. Nurmatova BMI " Xotin qizlar milliy ko'ylaklarini tikish". Qarshi, 2011
4. Uz.tierient.com.

Bizga ma'lumki, jamiyatimizda yuz berayotgan yangilanishlar, san'at soxasida jadal borayotgan rivojlanishlar, milliy madaniyatimiz rivojiga keng yo'l va imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Prizidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich 2017-2019 yillarda to'qimachilik va tikuv tirikotaj sanoatini yanada rivojlantirish chora tadbirlari dasturi to'g'risidagi qarori bo'yicha kelgusidagi iqtisodiyotda tarkibiy o'zgartirishlarni davom ettirish, to'qimachilik va tikuv-tirikotaj sanoatini modernizatsiyalash, diversifikatsiyalash va jadal rivojlantirishni ta'minlash, paxta tolasi va ipak xom ashyosini chuqur qayta ishlash, xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish yo'li bilan raqobatbardoshli, tashqi bozorlarda talab qilinadigan tayyor eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarish xajmlari va turlarini kengaytirish maqsadida 2017-2019 yillarda paxta tolasi va ipak xom ashyosini chuqur qayta ishlash negizida yuqori qo'shilgan qiymatli tashqi bozorlarda talab qilinadigan to'qimachilik va tikuv-tirikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish topshirig'ini 1-ilovaga muvofiq belgilansin deb aytib o'tdilar.[1]

Bugungi kunda modaning jadal rivojlanib borishi yoshlar modasiga xam o'z ta'sirini o'tkazib kelmoqda. Bugungi kunga nazar soladigan bo'lsak, ko'proq yevropa davlatlari tomonidan kirib kelayotgan libos namunalari kuzatish mumkin.

Ammo yosh mahoratli dizaynerlarning o'zbek milliy matolari bilan zamonaviy bichimdagi libosni loyixalash, ularni jahon sahnasida namoyish etish kabi ishlarni udalashmoqda.[2]

Xammaga ma'lumki, libos yaratishda dizaynerlar turli uslublardan foydalanadi. Uslub – badiiy fikrlashning eng umumiy kategoriyasi, san'atda muayyan davr yoki asarning tas'viriy vositalarining g'oyaviy birligi, buyum muxitining badiiy -palastik o'xshashligi. Uslubda har bir davrni dunyoqarashlar, g'oya va qarashlari aks etiladi. Unda muayyan tarixiy davrning estetik ideali namoyon bo'ladi.

Milliy liboslarni turli xil uslublarda uchratish mumkin, ulardan Mao uslubi, Folklor uslubi, Op-art va Kosmik, Retro Fantaziya, Ramantik uslub va yana Klassik Shanel uslublari [3].

Uzbek milliy matolarini optik illuziyaga bog'lash, qiyoslash va milliy matolardagi abr naqshlari qora-oq ranglar uyg'unligini tabiiyki, optik san'atga qiyoslash mumkin.

Shuningdek, xozirgi moda liboslarini turli volan, taxlama, burma, to'rlar, gullar, koketkalar, manjetlar, dekolte bilan bezatish. Yorqin ranglarning libosda qo'llanishi, baland poshnali "kemacha" tuffilar, murakkab soch turmagi, nozik taqinchoqlar romantik uslubining belgilari xisoblanadi.

Liboslarni yaratishda milliy kiyimning nusxasini yaratish emas, balki gazlamani tanlash, uning rangini, kashtalari, naqshli tasma, atlas lentalar, bichimi va detallarning qo'llanilishi buyumning folklor uslubiga mansubligini anglatadi

Har bir tarixiy davr modasi o'ziga xosligi bilan ajraladi, ularni retro siymosi bor. Retro moda o'tmish modasining nusxasi emas, balki uning stilizatsiya bo'lishi kerak.

Xulosa: Yuqoridagi berilgan uslublar Op-art uslubi, roman uslubi, folklor uslubi, retro uslubi va boshqa uslublarni o'rganib shuni xulosa qilamanki, birinchidagi op-art o'zining geometrik, abstrak naqshlari, noan'anaviyligi, bir-biri bilan konstrakli ranglari gazlamalari va oq va qora rangning brikmasi bilan retro, folk, roman uslublaridan ajrab turadi.

Milliy liboslarda faqat oq va qora rangli liboslar ayni op-art uslubiga xos. Faqat oq va qora ranglarni yoqtiruvchi va oq va qora uslubda kiyinuvchi insonlar uchun op-art uslubi ayni muddao.

Ikkinchida keltirilgan romantik uslubi ranglari yorqinligi, bichimida, dekorativ bezaklar va inson qomatini aniq namoyon eta olishi bilan birinchi va uchinchi hamda to'rtinchi uslublardan farqlashimiz mumkin. Roman uslubidagi tikilgan liboslar samaradorligi shundaki roman uslub fantaziyaga boyligida, ushbu uslubda ijod qilyotgan ijodkor erkin istagancha ishlay oladi ya'ni minimalistik uslub man etgan bezaklar drapirovkalar, dekolte, koketkalar, qo'sh burmalar volanlar, uzun yoki kalta qo'lqoplar, shlayaplar, nozik taqinchoqlar, shifondan sharflar, ramantik libosda keng qo'llaniladi. Bu uslub kechki bayramona tadbirlar uchun tavsiya etiladi.

Uchinchi folklor uslubi bu ayni bizning mintaritetimizga mos va yaqin desak to'g'ri bo'ladi, 2013-yilning bahor-yoz faslida eng mashhur folk yo'nalishi Sharq edi [4]. Chunki, aynan an'anaviy milliy kostyumlarning bir nechtasini o'zida aks ettiradi, bezak, uslub, bezak shakllari, mato yoki rang. Folk liboslari etaklari uzunligi tizza yoki pasda toza folk uslubida mini yubkakalar hech

qachon topilmaydi, qo'l ishida tayorlangan kashtado'zlik yoki boshqa bezak turlari o'zbek kiyimlariga mos keladi va quyidagi uslublardan shu jixatlari bilan farqalanadi, roman uslubida sintetik matolardan foydalanilsa, bu uslubda matolarining ko'proq tabiiy materiallardan, retro uslubida nozik taqinchoqlari bo'lsa bunda esa tabiiy, tosh, yog'och, suyak, teri aksesuarlari, roman usuli ko'pro g'arb davlatlari ayollari kiyimiga xos yelkada sharflar bo'lsa, bizda sharq ayollari ko'pro kashtali koketkali, unda belda korsetla, tasma bo'lsa bunda atlas tasmalar naqshli tasmalar va boshqalar bilan farqlashimiz mumkin.

To'rtchi retro uslubi yuqoridagilardan modellari benuqsonligi, qirolicha qomatli, nozik haqiqiy elegant honimlari va ko'plab uslublarni o'zida mujasamlashtirgani bilan ajratishimiz mumkin. Kashtalarni qo'llanilishi folk uslubiga to'rlarning qo'llanilishi esa roman uslubiga o'xshash lekin, roman uslubi X simon siluetni talab qilsa retro uslubida to'g'ri yoki turli siluetlarni o'z ichiga oladi, va shakl sipoligini, kiyilganda harakatning mayinligini beradi, ayyolarning nazokatini namoyon etoladi, Shunday qilib men yaratadigan modelim uchun ayni retro uslubini tanladim, chunki retro uslub ko'plab uslublarni birlashtira olgan va barcha yoshdagi ayollar kiyimini taqdim eta oladi, xar bir yosh uchun o'tmishdan ilhomlanib zamonaviy davrga bog'liq xolda uzun yoki qisqa ajoyib, turli xil ranglarda, yorqin va o'ziga xos ko'rinishga ega kiyim taqdim etadi, bizning mintaritetimizga ham to'g'ri keladi va oddiy bejirim model bo'la oladi.

ILOVA:

1-rasm. Op-art uslubidan namunalalar.

2-rasm . Romantik uslubidagi bugungi zamonaviy dizayn namunalari.

3-rasm. Folklor uslubidagi Zamonaviy milliy ko'ylak.

4-rasm bugungi kundagi retro uslubini milliy liboslarda qo'llanishi.

Saliyeva Surayyo Xamidjanovna

Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani 221- maktabi

EMAIL:.

NUTQNING TOVUSH MADANIYATINI TARBIYALASH

Annotatsiya;

Ushbu maqolada bolalarnin nutq madaniyati, to'g'ri so'zlay olish va muloqot jarayoni haqida so'z boradi

Kalit so'zlar:

- tovush, nutq, tovush madaniyati, so'z, ovoz, muloqot, til, nutqiy muloqot.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Babayeva Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi.
2. M. Asqarova Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish.
- 3 P.N. Qodirova Bola nutqini o'stirish nazariyasi va metodikasi.

Nutq madaniyati – bu to'g'ri so'zlay olish, ya'ni nutqiy muloqot shartlari va fikr bildirishdan ko'zlangan maqsadni hisobga olgan holda hamda barcha til vositalaridan (til vositalaridan, shu jumladan intonatsiya, leksik zahira, grammatik shakllardan) foydalangan holda bayon qilinayotgan mazmunga mos holda gapirishdan iboratdir. Bola so'zlashni o'rganmoqda. Lekin buning uchun u avval ushbu tilga xos bo'lgan barcha fonemalarni aytishni; tovushlarni va so'zda muayyan pozitsiyada turgan tovushlar birikmasini an'anaga muvofiq holda, ya'ni orfoepiya qoidalari bo'yicha talaffuz qilishni; intonatsiyani yaratuvchi prosodemalarni modellashtirishni o'zlashtirib olishi lozim.

Bolalarga ona tilida nutqni o'rgatish tajribasidan ma'lumki, alohida tovushlar artikulyatsiyasini o'zlashtirish bola uchun eng qiyin vazifa hisoblanadi. O.I.Soloveva nutqning tovush madaniyati tarbiyalashga doir ishlarning asosiy yo'nalishlarini belgilar ekan, «pedagog oldida bolalarga so'zlardagi tovushlarni sof, toza talaffuz qilib, so'zlarni rus tilining orfoepiya qoidalarga muvofiq holda to'g'ri talaffuz qilib, aniq talaffuz etishni (yaxshi diksiya) o'rgatish, ularda ifodali nutqni tarbiyalash vazifalari turganligini» ta'kidlaydi[1].

Ba'zan tarbiyachining bolalarda to'g'ri nutqni shakllantirish borasidagi faoliyati tovush talaffuzi kamchiliklarini bartaraf etuvchi logoped mehnati bilan

taqqoslanadi. Biroq nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash faqatgina tovushlarni to'g'ri talaffuz etish shakllantirishdan iborat emas. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni shakllantirish nutqdagi tovush madaniyatini tarbiyalashga oid ishlarning bir qismidir. Tarbiyachi bolalarga to'g'ri nutqiy nafas olish, ona tilidagi barcha tovushlarni talaffuz qilib, so'zlarni aniq aytish, tovushdan foydalanishni o'rgatadi, bolalarni shoshmasdan ifodali qilib so'zlashga odatlantiradi. Ayni paytda nutqdagi tovushni shakllantirish jarayonida tarbiyachi ayrim logopedik usullardan foydalanishi, ya'ni xuddi logoped kabi nutq kamchiliklarining oldini olishga qaratilgan ishlar bilan shug'ullanishi mumkin. Tovush artikulyatsiyasini egallash ancha uzoq va murakkab jarayon bo'lib, u ko'pincha besh yil, ba'zan esa yetti yilgacha cho'ziladi: bu boradagi ishlar muvaffaqiyatli olib borilgan taqdirda bola besh yoshdan boshlab sof so'zlay boshlaydi. «Bolalar bog'chasida tarbiyalash dasturi» bola hayotining yettinchi yiliga kelib – ya'ni, bolalarga o'kish va yozish o'rgatish boshlanadigan davrga kelib uning barcha tovushlar artikulyatsiyasini to'liq o'zlashtirishini ta'minlash vazifasini ko'yadi. Bolalarga to'g'ri talaffuzni o'zlashtirish vazifasi agarda ular orfoepik talaffuzli shaxslar ichida o'sayotgan bo'lsa juda oson hal etilishi (bu holda ularda birinchi kundan boshlab artikulyatsiya bazasi to'g'ri shakllanadi) va ayni paytda u kattalardan shevaga xos yoki xalqona talaffuzdagi so'zlarni eshitsa bu jarayon juda qiyin kechishi (aniqrog'i – hech narsani o'zlashtira olmasligi) mumkin.

Til haqidagi fanda turli toifadagi gaplar intonatsiyasi va o'z-o'zidan, prosodemalar, ularning artikulyatsiya organlarini modullashtirishdagi ishtiroki masalasi juda kam o'rganilgan.

Tajribalar shundan dalolat bermoqdaki, bolalar barcha prosodemalarni hech bir qiyinchiliksiz o'zlashtirib oladilar, ayniqsa ularga ovoz ohangi modulyatsiyasini o'zlashtirish juda oson kechadi, ko'pchilik bolalar prosodemalarni deyarli mashqsiz o'zlashtirib oladilar. Biroq, o'kituvchilar (ota-onalar, tarbiyachilar, o'kituvchilar) o'zlari ona tili intonatsiyasini a'lo ravishda egallaganlari bois buni payqamaydilar. Agarda bola ayrim prosodemalarni «mustaqil ravishda» o'zlashtira olmasa, kattalar, odatda nutqdagi bu kamchilikka tezda e'tibor bermaydilar, bu borada bolaga yordam bermaydilar va u shu kamchilik bilan maktabga boradi. U yerda esa intonatsiyadagi nuqsonni bartaraf etish nutq tovushlari artikulyatsiyasidagi nuksonlarni bartaraf etishga qaraganda yanada qiyin kechadi. Bolalar intonatsiyaning ayrim elementlarini (prosodemalar) gapning yaxlit intonatsiyasidan ajratib olishni o'rganadilar va buni alohida emas, balki gapning o'zida bajaradilar. Bolalar gapning o'zini (tugallangan fikrni) intonatsiyasiga qarab tushunishni o'rganadilar. Ular ikki tugallangan intonatsiyani, ya'ni: bayon va so'roq intonatsiyalarini o'zlashtiradilar.

Tugallangan intonatsiyalar bilan bir vaqtda bolalarga mantiqiy urg'ular (gapni dolzarb o'qish) ko'rsatiladi va ular yoyiq gapning mazmuniy kesimlarida tugallanmagan intonatsiyani bajarishni mashq qiladilar. Ma'lumki bunday intonatsiyalar oltita (A.N.Gvozdev): sanash intonatsiyasi, qarama-qarshi qo'yish intonatsiyasi, chaqiriq intonatsiyasi, ogohlantirish intonatsiyasi yoki ikki nuqta intonatsiyasi, kirish intonatsiyasi, alohida ajralish intonatsiyasi.

Yuqorida bayon qilingan o'zbek tilining fonetik va fonologik vositalari ravon nutqda bir vaqtning o'zida qo'llaniladi. Bolaning ravon nutqi uslubi, uning his-

hayajonliligi uning nutq tovushlarini qanday talaffuz etishiga (artikulyatsiyalarni g`ayrat bilan va aniq aytish yoki sekin va tushunarsiz aytish) va mavjud prosodemalardan qaysi birini tanlashiga (past-jarangdor, tez-sekin, ovoz tembrini bilan ijobiy yoki salbiy hissiyotlarni tasvirlash) bog`liqdir.

L.V.Sherba rus tilida ikkita asosiy talaffuz uslublarining mavjudligiga e`tiborni qaratgan. To`g`rililik (yoki kitobiy) uslubi omma oldida nutq so`zlashda – ma`ruzalar o`qish, yig`ilishda so`zga chiqish, radio va televideniyada diktor bo`lib ishlashda, shuningdek o`quvchi, talabalar uchun va o`zini yaxshi anglashlarini xohlagan hamda tinglovchilarga uni tushunishlarini osonlashtirishga intilayotgan har bir shaxs uchun majburiydir. To`liq uslubli nutqqa aniq talaffuz, o`rtacha sur`at xos bo`lib, ovoz kuchi xona hajmi va ovoz tembriga mos bo`ladi. Nutqda kishining o`z qadrini yaxshi bilishi, ya`ni uni tinglayotganlarga nisbatan hurmat va e`tibori yaqqol ifodalanadi. Notiqlik (yoki so`zlashuv) uslub maishiy muloqotda qo`llaniladi. Bunda so`zlardagi tovushlarni birmuncha past va sust aytish, va tez aytish yoki, aksincha, iboralarni sekin aytish va shivirlash mumkin; so`zlashuv nutqiga ohangiy (his-hayajonli) ishlov berish ko`rinishlari turlicha bo`ladi: barcha his-tuyg`ular so`zlashuv nutqining jaranglashida to`liq aks etadi.

Xulosa qilib aytadigan bòlsam, yetarli darajada madaniy nutqqa ega bo`lgan har bir inson har doim ham vaziyatdan kelib chiqqan holda nutq uslublarini maxsus tayyorgarliksiz qo`llay olishi mumkin. Shuning uchun ham bolalarni yoshligidan bu narsa tayyorlab borish kerak. Kòproq ertak kitoblar, hikoyalar, badiiy asarlar o`qitishni tashlik qilish lozim

Xushshiyeva Bog'dagul Javli qizi
Surxondaryo viloyati, Termiz davlat universiteti

EMAIL:
bogdagulxushshiyeva@gmail.com

O'ZBEK TILIDA TASVIRIY IFODALAR O'XSHASHLIGI

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada o'zbek tilining naqadar boy til ekanligi tasviriy ifodalar misolida ochib berilgan. Shuningdek, maqolada o'zbek tilining kelib chiqishi, uning qaysi oila va guruhga mansubligi, rivojlanishi uchun olimlarning qo'shgan hissalarini to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

KALIT SO'ZLAR:

- o'zbek tili, oltoy tili, turkiy til, eski turkiy til, adabiy til, tasviriy ifoda,

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000-2005-yy.
2. www.hozir.org
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000-2005-yy.
4. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinfi uchun darslik, „O'QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI, TOSHKENT – 2020.

O'zbek tili - bu bizning qon-qonimizga singib ketgan ota tilimiz. Undagi har bir element, har bir so'z, har bir ohang bizni qulog'imizga yoqimli, ajib bir tarona singari eshitiladi. Dunyoning qaysi burchagiga bormaylik, qaysi tilda gaplashmaylik baribir o'z ona tilimiz - o'zbek tilimizni qumsaymiz, uni yaxshi ko'raveramiz. Undagi so'zlar, maqollar, iboralar azal-azaldan shakllanib, boyib, jilolanib turadi.

O'zbek tili (O'zbekcha) — Oltoy tillari oilasining turkiy tillar turkumiga kiruvchi tildir. Ushbu til O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq davlat tili hisoblanadi.

Davlat tili haqidagi Qonun 1989-yil 21-oktabrda qabul qilingan. 1995-yil 21-dekabrda takomillashtirildi.

O'zbek adabiy tili tarixi quyidagi davrlarni o'z ichiga oladi: Miloddan oldingi davrlardan to X asrlargacha bo'lgan davr. Bu davrdagi til fanda qadimgi turkiy til deb yuritiladi. Qadimgi xalq og'zaki ijodi namunalari, O'rxun-Enasoy yodgorliklari (VI—VII asrlar) shu tilda yaratilgan.

XI—XIV asrlarda amalda bo'lgan til eski turkiy til deb ataladi. Mahmud Qoshg'ariyning „Devonu-lug'atit-turk“ („Turk tillari devoni“), Yusuf Xos Hojibning „Qutadg'u bilig“ („Saodatga yo'llovchi bilim“), Ahmad Yugnakiyning „Hibatul haqoyiq“ („Haqiqatlar armug'oni“), Xorazmiyning „Muhabbatnoma“, Rabg'uziyning „Qissai Rabg'uziy“ asarlari shu tilda yaratilgan.

XV asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha qo'llangan til eski o'zbek adabiy tili deb nomlangan. Atoyi, Sakkokiy, Sayfi Saroyi, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Turdi, Maxmur, Gulxaniy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy va boshqa ko'plab ijodkorlarning asarlari shu tilda yaratilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan hozirgi davrgacha ishlatib kelayotgan til hozirgi o'zbek adabiy tili deb ataladi. „Turkiston viloyati gazetasi“ nashr qilina boshlagan vaqtdan (1870-yildan) e'tiboran to hozirgi kungacha yaratilgan barcha asarlar hozirgi o'zbek adabiy tilining namunalari hisoblanadi.

O'zbek tili XI asrdan boshlab mustaqil til sifatida shakllana boshladi va XIII asrda eski o'zbek adabiy tili shakllanib bo'ldi.

Eski o'zbek tilining rivoji buyuk Alisher Navoiyning nomi bilan bog'liqdir. U eski o'zbek tilining keng imkoniyatlaridan foydalangan holda ajoyib asarlar yaratibgina qolmasdan, bu tilni ilmiy jihatdan chuqur tadqiq qiluvchi „Muhokamat-ul-lug'atayn“ nomli yirik ilmiy asar ham yozdi va unda o'zbek tilining boshqa tillardan hech kam emasligini ishonarli misollar bilan isbotlab berdi.¹

Shuni ham alohida ta'kidlash joizki, o'zbek tilining husniga husn qo'shib turadigan birliklari bisyor. Undagi maqollar, iboralar, hikmatlar ma'lum bir holatni jimjimador qilib ochib berish uchun yordamga keladi. Yana shunday birliklar ham borki, bular tasviriy ifodalar hisoblanadi.

Tasviriy ifodalar – predmet, voqea va hodisalarning o'z nomi bilan emas, balki ularning xarakterli belgi xususiyatlarini tasviriy usul orqali ifodalash jarayonidir. Masalan, oq oltin – paxta, oq oltin ijodkorlari–

paxtakorlar, kumush tola – pilla, zangori kema kapitanlari – mexanizatorlar va hokazo.

Tasviriy ifodalar uslubiy vosita sifatida nutqqa ko'tarinkilik, obrazlilik baxsh etadi, jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqib, lug'at tarkibini boyitadi. Nutq jarayonida takrorlardan, qaytariqlardan, qochish imkonini beradi, notiqni so'zamollikka, tinglovchini esa falsafiy mushohada etishga undaydi. Shuningdek, tasviriy ifodalar faqat jozibadorlik va obrazlilik, nutqni boyitish, uning mazmunini kuchaytirish uchungina emas, balki jamiyatning olg'a qadam qo'yishiga to'sqinlik qilayotgan illatlarni fosh qilish, ulardan kulish va ularga qarshi kurashga chaqirish maqsadida ham ishlatiladi. Binobarin, tasviriy ifodalar predmet, voqeahodisalarning o'z nomi orqali yuzaga chiqmagan muhim xususiyatlarini tasvirlab, bo'rttirib, izohlab va to'ldirib ko'rsatishda muhim nutqiy vosita hisoblanadi.²

Har bir tilning lug'at tarkibi ustida olib borilgan ishlar shuni ko'rsatadiki, so'z ma'nolarining o'zgarishi tasodifiy bir hol bo'lmay, balki jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq qonuniy hodisadir. Jamiyat taraqqiyoti natijasida vujudga kelgan yangi predmet, tushunchalar har doim ham yangi so'zlar orqaligina ifodalanmay, balki predmetning ma'lum belgi xususiyatlarini, o'ziga xos tomonlarini ochib beruvchi so'z ma'nolari orqali ham tasvirlanadi. Shunga ko'ra, so'z ma'nolari ko'chadi, kengayadi yoki torayadi.

So'z ma'nolarining kengayishi va ko'chgan holda qo'llanishi tilning, ayniqsa, lug'at tarkibining boyligini oshiruvchi omillardan biridir. So'zlarni ko'chma ma'noda qo'llash lug'at boyligini ko'rsatuvchi, uslub ravonligi, ifoda mazmundorligini ta'minlovchi, obrazlilik yaratishga xizmat qiluvchi muhim vositadir.

Ma'lumki, so'z ma'nosining ko'chish yo'llari metafora, metonimiya, sinekdoxa va vazifadoshlikdir. Tasviriy ifodalar hosil bo'lishida ushbu usullarning ahamiyati katta. Masalan: oq oltin – paxta (metafora usulida), o'zbek romanchiligi maktabining asoschisi – Abdulla Qodiriy (metonimiya usulida), charm qo'lqop ustasi – bokschi (sinekdoxa usulida), fazogir – kosmonavt (vazifadoshlik usulida) kabilarda muayyan narsa-predmetga xos belgining nomi boshqa narsapredmetdagi belgiga nom sifatida ko'chirilgan. Shunga ko'ra, tasviriy ifodalar hosil bo'lgan.

Tasviriy ifodalar ko'proq ot va sifat turkumlariga mansub bo'ladi. Tasviriy ifodalar ba'zan ikki predmetga bitta tasviriy ifoda (aql gimnastikasi – matematika, shaxmat) yoki bitta predmetga ikkita tasviriy ifoda qo'llanishi (zangori ekran, oynai jahon – televizor) mumkin.³

Shuningdek tasviriy ifodalar orasida bir-biriga juda yaqin, hattoki o'xshash ifodalarni ham ko'rishimiz mumkin. O'quvchilar ularni ko'rib bir-biri bilan chalkashtirib yuborishi hech gap emas. Sababi ularning ma'nosini o'zi o'quvchini o'ylantiradi. Masalan, "taraqqiyot kushandasi" - korrupsiya, "jamiytaga tushgan qurtlar" - jinoyatchilar. Bu ikki ifodalarni birinchi marta eshitgan kishi ikkovini ma'nolarini bir-biri bilan almashtiradi. Bu esa o'z-o'zidan tushunmovchiliklarga sabab bo'ladi. Bulardan tashqari yana quyidagi tasviriy ifodalarni ham uchratamiz:

Ikki dunyosi - buguni va ertasi;

Yomonliklar kaliti - ichkilikbozlik;

Oq ajal - giyohvandlik;

Balog'at ostonasidan o'tmagan - balog'atga yetmagan;

Oynayi jahon - televizor;

Hayot kuzgusi - gazeta;

Adolat qo'rg'oni - sud;

Fikr qaymog'i - maqol va hokazo.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, o'zbek tili har qaysi jihati bilan bo'lmasin baribir juda boy til hisoblanadi. Tasviriy ifodalar esa uning yanada boyib borishi uchun bir vosita sifatida xizmat qiladi.

Abdusalomova Muslima G'ayratjon qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Tarix fakulteti

Abdusalomova Xadicha G'ayratjon qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti

EMAIL:

**O'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI VA UNDAGI MA'NAVIY, IJTIMOY G'OYALAR
BUGUNGI YOSHLAR NIGOHIDA**

ANNOTATSIYA:

mazkur maqolada yurtimizda qadimdan rivojlanib kelayotgan pedagogik qarashlar, ularning shakllanishi va mohiyati, tarbiya bilan o'zaro bog'liqligi, chet el olimlarining bu boradagi fikrlari hamda zamonamiz yoshlarining pedagogika taraqqiyoti haqida qarashlari mazmuni ochib berilgan.

KALIT SO'ZLAR:

- pedagogika, zardushtiylik, "Avesto", ma'naviyat, qadriyat, tarbiya, madaniyat, komil inson, Qur'oni Karim, axloqiy kodeks, istiqolol, meros.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov. Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik. – T.: O'zbekiston, 1993.
3. Abu Nasr Farobiy. Risolalar. –T.: Fan, 1975.
4. Jalilov. An'analar hayot sabog'i. –T.: O'zbekiston, 1992.
5. Z.Mirtursunov. O'zbek xalq pedagogikasi. –T.: Fan, 1973

Xalqning pedagogik qarashlari uzoq asrlar davomida shakllangan va ular bizga asosan xalq og'zaki ijodiga kiruvchi turli janrlardagi asarlarda va Qur'oni Karim hamda payg'ambarimizning hadislarida o'z ifodasini topgan. Demak, xalq pedagogikasi hozirgacha yashovchanligi, asosan, og'zaki tarzda bo'lib, u har bir avlod unga o'z tajribasini, qarashlarini, fazilatlarini qo'shgan holda bizgacha yetib kelgan.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek xalqi ta'lim-tarbiya sohasida o'ziga xos maktab yaratdi. Zaminimizda zardushtiylik dini hukm surgan paytda ham ma'lum pedagogik mafkura mavjud bo'lganligini "Avesto" ning bizgacha yetib kelgan ayrim sahifalari mazmunidan bilib olishimiz mumkin.

Xalqimizning madaniy-ma'rifiy taraqqiyoti asrlar davomida rivojlanib, takomillashgan va bu jarayonlar xalq pedagogikasida o'z aksini topa borgan. Bu haqida Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida bizning ulug' ajdodlarimiz o'z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqaliklarini eslash joizligini ta'kidlaganlar.

Jamiyatimizda ro'y berayotgan ijtimoiy- iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar o'qituvchining kasbiy-pedagogik tayyorgarligi darajasini oshirishni taqazo etayotgan bir paytda ta'lim- tarbiya borasida xalqimiz yaratgan pedagogik qarashlar va g'oyalar, milliy odob-

axloq an'analari, milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi xalq pedagogikasini ilmiy o'rganish, puxta tahlil qilish va hayotga tatbiq etish hamda kelgusi avlodga yetkazish bugungi kunning muhim va dolzarb masalasidir.

“Ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ajratib bo’lmaydi - bu sharqona qarash va sharqona hayot falsafasi”. [I.Karimov] O’zbek xalq pedagogikasida tarbiyaning birlamchi va ikkilamchisi bo’lmaydi. Hamma narsa hisobga olinishi, hech bir soha chekkada qolmasligi, ayni chog’da tarbiyaning nihoyatda nozik, injiq, murakkab tomonlari e’tiborga olingan holda, yetti o’lchab bir kesishga amal qilinadi, shuningdek, xalq tarbiyasida kecha, bugun va ertani o’ylab ish tutadi, ya’ni tarbiyani o’tmishni unutmaslik, bugunning qadriga yetish, kelajakka umid asnosida olib boriladi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida so’zlagan nutqida ta’kidlaganlaridek: “Mamlakatimizning istiqlol yo’lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma’naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta’lim –tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talabi bilan uyg’unlashhtirish asosida jahon andozalari va ko’nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda”. Bu esa bizdan boy ma’rifiy merosimizning bebaho manbalaridan ta’lim-tarbiya jarayonida unumli foydalanishni taqazo etadi.

I.Karimov o’z asarlarida ajdodlarimiz qoldirgan boy milliy qadriyatlarning ahamiyati haqida ham alohida fikr bildirib: “Xalqimiz tayanchi ajdodlarimiz qoldirgan ma’naviy merosning o’zi bir xazina, bu xazinadan oqilona foydalanishimiz lozim” ,- deydi. [I.Karimov]

Xalqimizning pedagogik madaniyati bilan juda

qiziqqan rus yozuvchisi V.G.Belinskiy: “ Har bir millatning o’ziga xosligi, asosan, faqat shu millatga xos dunyoqarash, din, til, urf-odatlar va an’analardir”, deydi. O’tmishda yig’ilgan ma’rifiy boyliklarni buyuk faylasuf Gegel “o’zidan kuch taratuvchisi ona yer” bilan taqqoslagan. Uning ta’kidlashicha, “ilm-fan va ta’limning har bir yangiligi uning qadimiylikka murojaatidan kelib chiqqan”. Demak, madaniyatning, jumladan, pedagogik madaniyatning an’anaviyligi xalqlarning yuqori madaniyatining muhim belgisidir.

Xalqlarning o’z qadimiy madaniyatiga e’tibori va qiziqishining uyg’onishi ularning haqiqiy donoligidan dalolatdir. [Abu Nasr Farobiy]

Demak, xalq pedagogikasi xalq ommasining turmush faoliyati jarayonida to’plangan va avloddan-avlodga o’tib kelayotgan tarbiya borasidagi tajriba va bilimlari yig’indisidir.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, xalq pedagogikasi tom ma’nosi bilan umuminsoniy, xalqchil pedagogikadir. Uni xalqlar tarixi, xalq falsafasi, psixologiyasi, etnografiyasi va xalq tibbiyotidan tashqarida tasavvur qilib bo’lmaydi. Shuningdek, xalq pedagogikasi o’zining udumshunoslik, elshunoslik, qadrshunoslik, ruhshunoslik, mumtoz adabiyot, san’at, og’zaki ijod kabi fan sohalaridagi eng yaxshi namunalarni, hayotning, tafakkurning, odob-axloq, ta’lim-tarbiyaning hamma jabhasini qamrab oladi. Xalq pedagogikasining bunchalik ta’sir kuchi, ahamiyati va yashovchanligining boisi, “birinchidan uning hayotiyliigi, ta’sirchanligi, serqirra, serma’noligida bo’lsa, ikkinchidan, uning bevosita xalq tomonidan mavjud hayot jarayonida jonli an’analarda yaratilishi, hayot, inson muammolarini qamrab olishi, tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal qilishga qaratilgani,

uchinchidan, umuminsoniy yo'nalishga qaratilganidadir".

[Z.Mirtursunov]

Jamshid Abdullayev

Toshkent davlat yuridik universiteti
Advokatlik yo'nalishi magistranti

EMAIL:

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ADVOKATURA INSTITUTINING RIVOJLANISHI TARIXI

ANNOTATSIYA.

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida advokatura institutining vujudga kelishi, qonunchilikda advokatura tizimining tashkiliy-huquqiy asoslari paydo bo'lishi, advokatlik faoliyatiga doir hal etilgan ilk masalalar izchil tahlil etiladi. Advokaturaning rivoji davomida qabul qilingan normativ-hujjatlar doirasi hamda advokatura institutining sud va huquqni muhofaza qiluvchi organ sifatida ma'lum qamrovda rivojlanish bosqichlariga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar:

➤ *Advokat, strategiya, prinsip, kafolat, fuqaro, guvoynoma.*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, "O'zbekiston" 2019-yil;
2. O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida" (1996-yil 27-dekabr, 349-I-son) Qonuni;
3. O'zbekiston Respublikasining "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida" (1998-yil 25-dekabr) 721-I-son Qonuni;
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Advokatura instituti samaradorligini tubdan oshirish va advokatlarning mustaqilligini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" (2018 yil 12 may. №5441-son) farmoni;
5. Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 27 maydagi "O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 112-son qarori;
6. "O'zbekiston ovozi". 21.07.2015 soni. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Notariat, advokatura va FHDYo organlari boshqarmasi yetakchi maslahatchisi Azizxon Sharafutdinov va muxbir Ravshan Shodiyev suhbatlari;
7. D. Allanazarov, Xorazm viloyat adliya boshqarmasi, Notariat, advokatura va FHDYO organlari bo'limi bosh maslahatchisi ma'lumoti.
<https://xorazm.adliya.uz/xorazm/uz/publikatsii/detail.php?ID=2151>.

Ma'lumki, 1991-yil 31-avgust XII chaqiriq O'zbekiston SSR Oliy Kengashining navbatdan tashqari VI sessiyasida "O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risida"gi masala kun tartibiga qo'yilib, qizg'in muhokama qilindi. Shundan keyin Oliy Kengash deputatlari muhokamasi bilan "O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida"gi qonun, keyin "O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi to'g'risidagi Oliy Kengash Bayonoti" qabul qilindi. Soddaroq qilib aytganda, davlatimiz shu tartibda huquqiy asoslari bilan mustaqil deb e'lon qilindi.

1992-yil 8-dekabrda XII chaqiriq Oliy Kengashining XI sessiyasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Jumladan, davlatning asosiy Qonuni hisoblanuvchi Konstitutsiyaning 116-moddasida barcha fuqarolarning hamda ayblanuvchi sifatida sudda ishtirok etayotgan shaxslarning hiyolanish huquqi ta'minlanishi belgilab berilgan. Bundan tashqari, mazkur moddaning tegishli qismlarida "Tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarga, korxonalar, muassasa va tashkilotlarga yuridik yordam berish uchun advokatura faoliyat ko'rsatadi. Advokaturani tashkil etish va uning ish tartibi qonun bilan belgilanadi."¹ deb qonuniy asosda keltirib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, sud-huquq sohasining tarkibiy qismi bo'lgan advokatning ham o'rni va mavqeyi sezilarli darajada ortdi. Advokatura institutining huquq va vakolatlari, mustaqilligi va maqomi masalalari yangicha bosqichga ko'tarildi. Albatta, bu bosqich islohoti qonuniy izchillikni taqozo etardi. Mamlakatimizda advokatura to'g'risidagi qonunchilikning isloh qilinishi aynan № 349-I 1996-yil 27-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining Advokatura to'g'risida" 17 moddadan iborat qonun qabul qilinishi bilan boshlandi.

Keyinroq shu sohani yanada rivojlantirish uchun 1998-yil 25-dekabrda №721-I-soni bilan "O'zbekiston

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, "O'zbekiston" 2019-yil.

Respublikasining advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida" gi 12-moddadan iborat qonun qabul qilindi. Mazkur qonunda advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqi, advokatning vakolatlari, kasb faoliyatining asosiy prinsiplari, advokatlik faoliyati himoyalanihini ta'minlash, shuningdek, sud-huquq tizimida eng muhim jihat hisoblangan advokatning mustaqilligi hamda daxlsizligini ta'minlash kabi jihatlar qamrab olingan.

Advokatura o'z taraqqiyotining keyingi bosqichida advokatura to'g'risidagi qonun hujjatlarida ba'zi masalalarning tartibga solinmaganligi, yoki amaliyotdagi uchraydigan muammoli vaziyatlar tufayli mazkur yo'nalishda bir qancha muammolarni vujudga keltiradi.

"2008 yil 1 may № 3993-sondagi "O'zbekiston Respublikasida advokatura institutini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonining qabul qilinganligi advokatura instituti bilan bog'liq muammolarni hal etishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi."² Mazkur farmon bilan fuqarolarning tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqini mustahkamlaydigan konstitutsiyaviy me'yorni amalga oshirish, advokaturaning tashkiliy mustaqilligini ta'minlash, uni yuqori malakali kadrlar bilan to'ldirish, advokatlarning mustaqilligi kafolatlarini kuchaytirish, advokatlik kasbining obro'si va nufuzini oshirishda, advokatura institutini isloh qilishda mohiyat jihatdan yangi bosqichni boshlab berishi bilan bir qatorda tarixiy ahamiyat ham kasb etdi.

Mazkur farmonda qayd etilgan vazifalarni hayotga tatbiq qilish maqsadida shu davrda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Notariat, advokatura va FHDYO organlari boshqarmasi yetakchi maslahatchisi Azizxon Sharafutdinov fikri bilan aytganda, 3 ta Qonun, Vazirlar Mahkamasining 5 ta qarori va 10 ga yaqin idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Aynan advokatura institutini faoliyatini mustaqilligini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 27 may sanasida 112-sonli qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori, shuningdek, unda majburiy a'zolikka asoslangan va huquq hamda majburiyatlari bo'yicha O'zbekiston Advokatlar assotsiatsiyasining huquqiy vorisi sifatida uning negizida tashkil etildi. Mazkur qarordan ko'zlangan asosiy maqsad

respublikamizda advokaturaning markazlashgan o'zini o'zi boshqarish tizimi bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasini tashkil etish edi. Jumladan, qarorda: "O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining raisi va uning o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining taqdimnomasiga ko'ra Konferensiya saylagan O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi Boshqaruvi a'zolari orasidan besh yil muddatga O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi Konferensiyasi tomonidan saylanadi"³ –deb belgilab qo'yilgan. Advokatura sohasi islohotlarning mantiqiy davomi va advokat tomonidan ko'rsatilgan huquqiy yordamga haq to'lash mexanizmini takomillashtirishni qonuniy asosga ega qilish maqsadida 2008 yil 20 iyunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Advokatlar tomonidan ko'rsatilgan yuridik yordam uchun davlat hisobidan haq to'lash mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 137-sonli qarori qabul qilindi.

Jumladan, qarorda mamlakatimizning fuqarolik demokratik davlat ekanligini qayd etuvchi quyidagi birinchi band keltirib o'tilgan: "Fuqaroni yuridik yordam ko'rsatilganligi uchun haq to'lashdan ozod qilish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori, sudning ajrimi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga advokat tomonidan yuridik yordam ko'rsatish bo'yicha xarajatlarni davlat hisobiga o'tkazish uchun asos hisoblanadi."

Xususan, 2008 yil 31 dekabrda "Advokatura instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun asos qilib olgan holda qator kodekslarga hamda qonunlarga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. O'z navbatida bu islohotlar sud-huquq sohasida advokatning faoliyati uchun yangi bosqichni boshlab berdi.

Bundan tashqari, farmonda advokatlar palatasining tashkil etilishi mamlakatda kuchli, markazlashgan advokaturaning faoliyat ko'rsatishiga zamin yaratdi. Shuningdek, advokatlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning vakili sifatida qatnashish, advokatlarni ularning kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ta'qiblardan, cheklashlar va tajovuzlardan himoya qilish, advokatlar tomonidan qonunchilikka va kasb etikasi qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat

² "O'zbekiston ovozi". 21.07.2015 soni. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Notariat, advokatura va FHDYO organlari boshqarmasi yetakchi maslahatchisi Azizxon Sharafutdinov va muxbir Ravshan Shodiyev suhbat

³ Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 27 maydagi "O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 112-son qarori

o'rnatish, advokatlarni kasbga tayyorlash va malakasini oshirish ishlarini tashkil qilish kabi jihatlar Advokatlar palatasining asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari ekanligi belgilandi.

O'z navbatida shuni ham qayd etish lozimki, 2009 yil 9 martda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining № 60-sonli "Advokatlik faoliyatini litsenziyalash va advokatlik tuzilmalarini tashkil etish tartibini takomillashtirish to'g'risida" qarori advokatura instituti rivojlanishining yangi bosqichi uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Advokatura institutining tadrijiy rivojlanishi maqsadida 2009 yil 13 oktyabrdagi № 10-son bilan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining "Notarial idoralar va advokatlik tuzilmalarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash to'g'risida" qarori qabul qilindi.

Yana bir shu davr uchun isloh qilingan holat: "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 1 noyabrdagi 313-sonli qaroriga muvofiq advokat maqomiga talabgor bo'lgan shaxslar ularning lisenziya berish to'g'risidagi arizalari ko'rib chiqilganligi uchun tegishli adliya organlariga to'lanadigan yig'im eng kam oylik ish haqining 1 baravaridan 50 foizi miqdoriga tushurildi."⁴

Keyingi yillarda barcha sud-huquq sohasi singari Advokatura instituti samaradorligi va mustaqilligini kengaytirish masalasiga alohida e'tibor qaratildi. 2018 yil 12 mayda 5441-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Advokatura instituti samaradorligini tubdan oshirish va advokatlarning mustaqilligini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni qabul qilindi.

Mazkur farmon advokat faoliyatida uning kasb bilan bog'liq mustaqilligi kengaytirilishidan tashqari, soha bilan bog'liq islohotlarni mantiqiy davomi ham hisoblanadi. Shuningdek, farmonda "Advokatura tizimini tubdan takomillashtirish, professional yuridik yordam sifatini va advokat kasbining nufuzini oshirish, shuningdek, sud ishini yuritishda tenglik va tortishuv

prinsiplarini to'liq ro'yobga chiqarish maqsadida 11 (o'n bir) band belgilangan"⁵ ligi keltirib o'tilgan.

2019-yil 24-sentabrdagi №807-sonli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Advokatlik guvohnomasini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" qarori bilan o'z faoliyatini boshlash istagida bo'lgan advokatga guvohnomasi berish tartibi bilan bog'liq masalaga aniqlik kiritildi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida berilgan barcha me'yoriy-hujjatlarning qabul qilinishi bilan sud-huquq tizimidagi advokatura institutining faoliyati tartibga solinmoqda.

⁴ D. Allanazarov, Xorazm viloyat adliya boshqarmasi, Notariat, advokatura va FHDYO organlari bo'limi bosh maslahatchisi ma'lumoti <https://xorazm.adliya.uz/xorazm/uz/publikatsii/deta il.php?ID=2151>

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Advokatura instituti samaradorligini tubdan oshirish va advokatlarning mustaqilligini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" (2018 yil 12 may. №5441-son) farmoni

Qudbiyev Nodir Tohirovich
Farg'ona Politehnika Instituti

EMAIL:
nodirbek.3305@mail.ru

O'ZBEKISTONDA XALQARO MOLIVAVIY HISOB STANDARTLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbekistondagi bank tizimi va shu jarayon bilan bog'liq holda kechadigan moliyaviy hisobot standartlari haqida so'z boradi

KALIT SO'ZLAR:

- *Bank, pul, moliya, hisob, daromad, standart*

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://uza.uz/oz/posts/moliyaviy-hisobotning-xalqaro-standartlariga-o-tish-bo-yicha-25-02-2020>
2. G.G'. Nazarova, X. Xalilov, A.A. Eshtaev, N. Z.Xakimov, N.M. Salixova, B.R. Bobojonov "Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar". Darslik 86 bet. Toshkent- 2008
3. <https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>

Mamlakatimiz global iqtisodiyot sharoitida global hisob siyosatini yuritish va standartlarini qabul qilish bugungi kun talabi hisoblanadi. Zero hisob siyosati, shaffofligi har qanday axborot foydalanuvchisiga tushunarli va ma'lumot taqdim etiluvchiga ya'ni potensial investorga malakali, moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611 qarori yurtimizda hisob siyosatida yangi sahifa ochildi

Qarorga muvofiq 2021-yil 1-yanvardan MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etadi:

- aksiyadorlik jamiyatlari
- tijorat banklari
- sug'urta tashkilotlari
- yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik

shaxslar.

Chunonchi, dunyoga yangi ko'z bilan qarayotgan Respublikamiz endilikda yopiq iqtisodiyotdan imkon bo'richa voz kechib, ochiq, shoffof, yangicha iqtisodiyotni tashkil etishini ushbu qaror yana bir qadamligini bildiradi.

Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlariga asosida yuritish zarurati bizningcha quydagilar bilan asoslanadi:

Birinchidan, duniyo mamlakatlari moliyaviy hisob va hisobotlarga qo'yiladigan milliy talablar asosda shakillantirilishi, o'rganish obe'ktini moliyaviy holatini aniqlashda, solishtirish va taqqoslash imkoniyatini eitarliq darajada taminlamay olmasligi;

Ikkinchidan, hisob va hisobotlarga MHXS talablarini etalon sifatida ishlatilishi mamlakat investitsion jozibadorligini oshirishga va ichki mulkdorlarning axborotga bo'lgan talabini qondirishga xizmat qiladi;

Uchinchidan, milliy qimmatli qog'ozlar bozori jahon fond birjalari orqali sotilishi erishish imkoniyati yaratiladi va valuta oqimini oshirishga hizmat qiladi.

Tortinchidan, milliy iqtisodiyotda xalqaro kompaniyalar sonini ortishiga va faoliyatini kengaytirishga xizmat qiladi;

Beshinchidan, MHXS talablari asosida yagona tan olinadigan moliyaviy hisobotni tuzish uning natijadorligini oshiradi va tuzish xarajatlari qisqaradi;

Xo'sh MHXS o'tish shuncha imkoniyat berar eka nega bu jarayon shu kungacha cho'zilib ketdi, bunga bir necha sabablar bor:

- yangi O'zbekiston tarixi boshlanishigacha respublikamiz xabarlarida yurtimiz iqtisodiyotini dunyo iqtisodidan chegaralangan holda bo'lishdan manfaatdorlik va xayrixohlik bor edi.

- davlat moliyaviy axborotlarni yuritilishini ta'minlovchisi va bir vaqtning o'zida moliyaviy axborotdan foydalanuvchisiga aylanib qolishi. Bu o'z navbatida moliyaviy axborotlarni qadri va shaklanishi bir tomonlama qarashga olib keldi.

- mamlakatimizda iqtisodiyotni raqamlashtirish darajasi pastligi va bu texnik jihatdan yaxshi yolg'a qo'yilmaganligi.

- malakaliy mutaxassislar yetarli emasligi va o'quv qo'llanmalar yetishmovchiligi muammosi borligi hamda xorijiy tillar bilish darajasi pasligi.

- mamlakatimiz xufyona iqtisodiyotda ulushu balandligi.

MHXS talablari asosida to'liq moliyaviy hisobot tizimiga o'tishning muvaffaqiyati va muddati, haqida gapirganda asosan, o'tish g'oyasi to'g'ridan-to'g'ri kompaniya va tashkilotlar, rahbariyatida samarali boshqaruvining asosi ekanligini anglab etishi bilan oldindan belgilanishi mumkin.

MHXS tamoyilari orqali moliyaviy hisob va hisobotlarni tashkil etish, maxsus davlat dasturlari doirasida amalga oshirilmaligi, davlat tomonidan jiddiy qo'llab-quvvatlanmasligi kelgusi yillarda o'tishning asosiy vazifalarini hal yetishga imkon bermaydi.

Muayyan harakatlarning noto'g'ri talqin qilinishi xalqaro standartlarning mazmunini o'zbek tiliga to'g'ri, malakali, o'qiydigan tarjima qilish vazifasi xam eng dolzarb muamolardan hisoblanadi. Shuning uchun MHXS bo'yicha kengash tuzilishi va bu orqali olib borilayotgan

o'zgarishlar, sharhlar, standartlarni hisobga olgan holda mavjud MHXS standartlarini o'zbek tilida tarjima qilish, ularni qayta nashr etish va yangilarini qabul qilish, shuningdek, ushbu materiallarga erkin kirishni ta'minlash zarur.

Prezident qarori bu yangi iqtisodiy bilim va koniklamarni talab etadi. Shu sababda bir qator internet tarmoqlarda norozi va nolishlar buxgalterlar tomonidan bildirilishi mumkin. Yangi bilimlarni egalash va o'zlashtirish, bir qobiqqa va ko'rinishga o'rganib yangi ishlash uslubini bilish mashaqqat va mehnat talab qiladi. Ammo hozirgi kundagi dunyo iqtisodiyotidagi real holat shuki, buxgalter faoliyatining asosi moliyaviy axborot foydalanuvchisi manfaati, ya'ni investor va qaror qabul qiluvchi mulkdorlar, boshqacha emas. Lekin afsus, ko'pgina korxonalar, tashkilot kompaniya va banklar rahbarlari tushunmaydi yani buxgalterlar vazifasi soliq hisobotlarini to'g'ri va o'z vaqtida topshirish yoki nazorat va tekshiruv uchun hisob-kitob yuritadi dep o'ylaydi.

Eskicha fikirlashga va ishlashga o'rganib qolgan buxgalterlar MHXS printsiplarini tushunarsizlik va o'ta mavhumlikda ayblashlarini kuzatish mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri shuki, yangi qoidalar bosh buxgalterni o'zi ishlab turgan tashkilot biznesini iqtisodchi va moliyachi tarzida tushunishga majburlaydi.

Shu bilan birgalikda shubhasiz, xalqaro hisobot standartlarini joriy etish mamlakat iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning yangi bosqichiga o'tadi. MHXS tomonidan tuzilgan hisobot, o'zbek korxonalari, tashkilotlari va kompaniyalari faoliyatida real jarayonlarni aks ettiradi. Aktivlar bozor qiymati bo'yicha hisobga olinadigan bo'lsa, zaxiralalar to'g'ri hisoblansa, dunyoning aksariyat mamlakatlarida tashqi foydalanuvchilar uchun tushunarli bo'ladi. Natijada, MHXSni joriy etish nafaqat o'zbek korxonalari, kompaniyalar va banklarning xalqaro darajaga chiqishiga, balki investitsiyalarni jalb qilishga ham yordam beradi.

Ana shuni e'tiborga olib, qabul qilingan Prezident qarori mamlakatda investitsion muhitni shakllantirishga sharoit yaratish va uni ishlashini tezlashtirish, rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi.

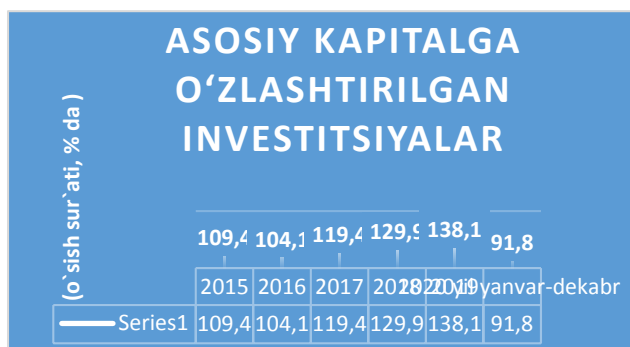
Shunday qilib, o'rnatilgan huquqiy asoslar xorijiy hamkorlarning keng investitsiya faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratib, ularning axborotga bo'lgan talabini

qondirishga xizmat qiladi va sarflagan sarmoyasini himoya qiladi.

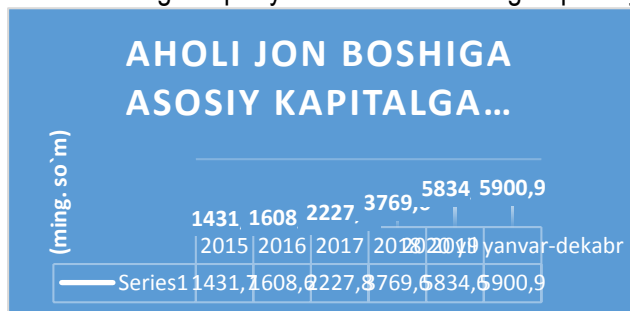
Misol uchun MHXSga o'tish bo'yicha olib borilayotgan ishlarni 2016 yildan yanada kuchaytirilishi yurtimiz iqtisodiyotiga katta tasir ko'rsatishi 2015-2020 yillarda asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar miqdorini dinamikasidan xam ko'rish mumkin 1- jadval. (3)

1-jadval

Chet el investitsiyalari kapital eksport qiluvchi

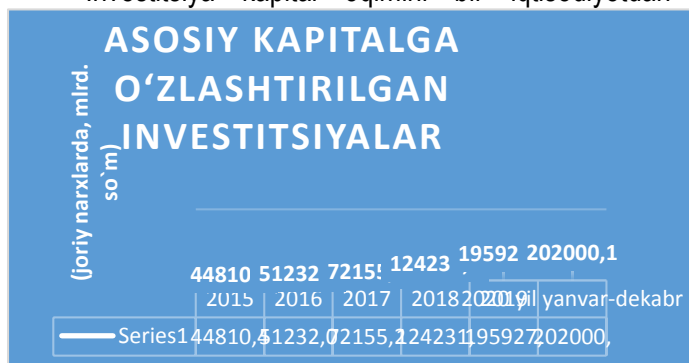

mamlakatlarning importyor mamlakatlarning iqtisodiy

sub'ektlari hamda qo'shma korxonalarining real va moliyaviy aktivlariga kiritgan mablag'lardir. (2)

Investitsiya kapital oqimini bir iqtisodiyotdan

ikkinchisiga o'tib ketishini bildiradi, resurslarni yanada foydaliroq shartlar asosida joylashtirishni belgilaydi.

Bu o'z o'rinda chet ellik kapital egasi investor o'zi tushinishi oson bo'lgan hisob yuritilishi uning ko'proq muddat va resurs bilan ma'lum bir hududa qolishiga va bo'lishi uchun xizmat qiladi.

O'zbekiston uchun asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar o'zgarish dinamikasi butun dunyo iqtisodiyoti uchun juda og'ir bo'lgan 2020 yilni hisobga olmaganda holda o'sish ko'rsatgichini ko'rsatib kelmoqda 2-jadval. (3)

2-jadval

O'zbekistonda oxirgi yillari davlat iqtisodiy siyosatida tub burilish, jadal islohotlar amalga oshirila boshlandi.

"Yangi O'zbekiston" shiori bilan davlat siyosati va iqtisodiyotida tub o'zgarishlar, burilishlar va jadal islohotlarni boshlab berdi.

O'zbekistonda iqtisodiyotimzni modernizatsiya qilish, har bir qoror va islohat inson huquq va erkinliklarini, qonun ustuvorligini ta'minlash asosida yurtimizning yangi, demokratik qiyofasi yaratilmoqda.

Islohotlarimiz asosi, xalq bilan muloqot, xalqni rozi qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani tufayli jamiyatimizda ochiqlik va erkinlik muhiti tobora kuchayib bormoqda. Prezident qarori aholi jon boshiga asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar ko'rsatgichlarini yillar bo'yicha solishtirish orqaliy korishimiz mumkin 3-jadval. (3)

3-jadval

O'zbekiston Respublikasida MHXSlarga o'tishda o'ziga xos va milliy iqtisodiyotimizga mos yo'l tanlandi. Bu xalqaro standartlarga muvofiq keladigan buxgalteriya hisobi bo'yicha milliy standartlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish yo'li bo'ldi.

Shu o'rinda Prezident qarori bugungi kun talabi va yurtimizning iqtisodiy kelajagini belgilay asosiy hujjatga ayladi. Eng asosiysi endilikda tizim qanday ishlaydi, kimning manfaatleri birlamchi bo'ladi, iqtisodiy axborot beruvchi va tashivshi hujjatlar salohiyati eng asosiy masalar sifatida ko'riladi.

Xulosa o'rinda yurtimizda MHXS o'tishlari pirovar maqsadi bu xalq faravonligini oshirish prizidentimiz takidlagander "Asosiy maqsadimiz – xalqni rozi qilish" tamoyiliga xizmat qiladi.

Nam MTI ass Z.Voqqosov

Nam MTI

Ne'matov Abdullo

Nam MTI

EMAIL:

**OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI TARKIBIDAGI OZUQAVIY QO'SHIMCHALAR
TURLARI VA ULARNI INSON SALOMATIGIGA TA'SIRI**

ANNATASIYA;

Oziq-ovqat mahsulotlari insonlar yashashi, harakatlanishi va salomatligini ta'minlovchi manbaa hisoblanadi. Ular tarkibida inson organizmda moddalar almashinuvi jarayonida qatnashadigan oqsil, uglevod, yog', vitamin va minerallarni bo'lishi zarurdir. Inson organizmda oqsil, uglevod va yog'lar energiya manbai hisoblanadi. Hozirgi kunda aholi ovqatlanishidagi oqsil va oqsil-energetik mahsulotlar taqchilligi butun dunyo bo'yicha muammo bo'lib qolmoqda, insonlarning oziq-ovqatga bo'lgan talabini qondirish va uning hafsizligini taminlash har qanday davlat uchun muhim ustvor yo'nalish hisoblandi. Oziq-ovqat hafasizligi nuqtayi nazardan insonlar 1kunlik ratsiyon bo'yicha inson tanavul qiladigon barcha mahsulotlar tarkibida oqsil, uglevod, yog', meniral moddalar, vitaminlar, makro va mikro elementlar to'la qonli shakilangan bo'lish kerak, agar ratsiyon bo'yicha istimol qiladigon maxsulotlar tarkibida yuqorida aytib o'tilgan moddalar kam bo'lsa o'rnini to'ldirish uchun biz biofaol moddalardan foydalanamiz.

Kalit so'zlar ;

- Oqsil, aspartam, saxarin , natriy glutamate, konservantlar, antioksidantlar, stalibizatorlar, emulsifikatorlar, aromizatorlar, E100, E181, E200, E296, E300, E363, E400, E499, E500, E575, E600, E637, E700, E800, tabiiy , sintetik , kimyoviy moddalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. I.I. Kontsevya "Mikrobiologiya morfologiyasi va strukturasi" Desna Poligiraf 2017y
2. A.B G'anixo'jayeva , N.A Atamuratova " Mikrobiologiya va Mikrobiologik trkshirish usullari. " Ilim- ziyo nashiryoti Toshkent 2017y
3. Hosil Fataliyev, Temur Musayev " Biotehnologiya darslik" Boku 2019y
4. Yo'Ichiyeva M.T, Atmuratova N.T, Toshkent farmaseftika institute farmakogniziya kafedirasi Botanika fanidan o`quv qo`lanma Toshkent 2017y

Hozirgi kunda dunyo miqiyosida oziq-ovqatga bo'lgan talab kundan-kunga o'sib bormoqda. Respublikamiz oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sanoati yil sayin rivojlanib, inson iste'moli uchun zarur oziq-ovqat mahsulotlari hilma-hilligi ,yangi mahsulotlarni bozor rastalarida joy olayotgani , iste'molchilar o'rtasida tanlash imkoni oshishi kuzatilmoqda. Oziq-ovqat mahsulotlari insonlar yashashi, harakatlanishi va salomatligini ta'minlovchi manbaa hisoblanadi. Ular tarkibida inson organizmda moddalar almashinuvi jarayonida qatnashadigan oqsil, uglevod, yog', vitamin va minerallarni bo'lishi zarurdir. Inson organizmda oqsil, uglevod va yog'lar energiya manbai hisoblanadi. Hozirgi kunda aholi ovqatlanishidagi oqsil va oqsil-energetik mahsulotlar taqchilligi butun dunyo bo'yicha muammo bo'lib qolmoqda.

Ovqatlanishning bu turdagi disbalansi qator kasalliklar yuzaga kelishiga sabab bo'lib inson hayoti va faoliyatiga ta'sir etuvchi muhim omillardan hisoblanadi. Uglevodga boy mahsulotlarni tayyorlash arzonroq bo'lgani bois tadbirkorlar tomonidan qand miqdori yuqori bo'lgan ichimliklar, qandolat mahsulotlari, un xomashyosidan tayyorlanadigan to'rt, pechenye mahsulotlari tayyorlanishi ko'p kuzatilayotgani bois kunlik ratsionimizda uglevod va yog' biologik faol moddalariga boy mahsulotlar ulushi ortib bormoqda. Iste'mol qilinayotgan uglevod va

yog'(moy)ga boy mahsulotlar tarkibida oziq-ovqat kimyosi va kimyo sanoati rivojlanib sun'iy qo'shimchalar ishlatilishi mahsulot sifatiga ta'sir etmoqda. Biz iste'mol qilayotgan mahsulotlar tarkibida sun'iy ozuqaviy qo'shimchalarni ortishi, ba'zi mahsulotlar tarkibi asosan ozuqaviy qo'shimchalar bilan boyitilayotgani inson hayot va faoliyatiga, sog'ligiga katta ta'sir o'tkazishi mumkin. Kunlik ehtiyojimizda oqsil,yog', uglevod ulushi 1:1:4 o'rtacha nisbatda olingan. Biz bu ehtiyojni nimalardan olyapmiz. Sut va margarin mahsulotlarida yog' miqdori yuqori, un mahsulotlarida qand miqdori, go'sht mahsulotlarida tuz miqdori yuqori o'rinda turadi. Vaholanki bu mahsulotlardan oqsil balansini qoplash uchun iste'mol qilamiz. Hozirgi kunda uglevod(qand) ga boy mahsulotlari sevib iste'mol qilinishi zararli oqibatlariga qandli diabet, semirish, yurak-qon tomir kabi kasalliklarni avj olishiga sababchilaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa sun'iy shakarlar aspartam, saxarin, natriy glutamat kabi qo'shimchalarni foydalanish ko'rsatgichi yuqoriligi boshqa qator kasalliklar rivojlanishi uchun ham zamin bo'lmoqda. Go'sht va go'sht mahsulotlari, sut mahsulotlari, qandolat mahsulotlari, shokalad va marmeladlar, un mahsulotlari tez pishar makaronlar,fasfood mahsulotlari, sharbat va gazli ichimliklar tarkibida tabiiy, sun'iy, kimyoviy faol ozuqaviy qo'shimchalar ishlatilishi ular haqida ma'lumot olish,ularning inson sog'ligiga ta'sirini o'rganish zarur deb hisoblaymiz.

Ozuqaviy qo'shimchalar ming yillar davomida insonlar tomonidan qo'llanib ularni tashqi ko'rinishi rangini,ta'mini, xidini saqlash muddatini uzaytirishga foydalanib kelingan. Avvalari tuz,shakar,sirka tabiiy

bo'yoqlar ozuqaviy qo'shimcha sifatida qo'llanilgan.Keyinchalik ularni sun'iy shakllari paydo bo'ldi.Bu qo'shimchalar soni ortib ularni tartibga solishga to'g'ri keldi. Yevropa tadqiqotchi olimlari tomonidan bu ozuqaviy qo'shimchalar jadvali ishlab chiqildi."E" harfi Yevropa nomi ostida tartib raqam belgilanadigan bo'ldi. Bu tartib raqamlarga bo'yoqlar, konservantlar, antioksidantlar, stalibizatorlar, emulsifikatorlar, aromizatorlar,zaxira manbaalari,ko'pik va tatlandirgichlari kamaytirish uchun mo'njallangan olovga qarshi vositalar,biologik katalizatorlar, o'zgartirilgan krahmallar va erituvchilar kabi bo'limlar kiritildi.

E100 dan E181 gacha bo'yoqlar .Ular qayta ishlash jarayonida yo'qolgan mahsulotlarning rangini tiklash, intensivligini oshirish,ovqatga ma'lum rang berish uchun mo'njallangan.Tabiiy va sun'iy boyoqlar hozirgi kunda ko'plab mahsulotlarda qo'llanilib kelinadi. E200 dan E296 gacha konservantlar .Mahsulotlarni yaroqlilik muddatini uzaytirish uchun mo'njallangan E300 dan E363 gacha antioksidantlar. Yog'lar va tarkibida yog' bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarining parchalanishini oldini olish,vino, alkogolsiz ichimliklar va pivoning oksidlanishini sekinlashtirish va meva-sabzavotlarni qorayishidan himoya qilish vazifasini bajaradi. E400 dan E499 gacha barqarorligini saqlaydigan stalibizatorlar. Mahsulotlar tarkibini saqlash va takomillashtirish uchun qo'shiladi . Ular mahsulotni doimiyligini ushlab turush imkonini beradi. E500 dan E575 gacha emulsifikatorlar va parchalanuvchilar. Plastik xususiyatlari va qovushqoqligi uchun javobgardur. Ular qo'shilgan mahsulotlar uzoq vaqt eskirmaydi. E600 dan E637 gacha aromatlar va lazzat

kuchaytirgichlar. Ularni maqsadi mahsulotni mazali va xushbo'yroq qilishdur. Hidi va ta'mini kuchaytirish uchun 4 turdagi qo'shimchalar qo'llaniladi. Xushbo'ylik, ta'mni kuchaytiruvchi vositalar, kislota regulyatorlari va xushbo'y moddalar. E700 dan E800 gacha zaxira va zaxira lavozimlari. E900 dan E999 gacha ko'pik va tatlangichlari kamaytirish uchun mo'njallangan olovga qarshi vositalar. E1100 dan E1105 gacha biologik katalizatorlar va fermentlar. E1400 dan E1449 gacha kerakli muvofiqlikni yaratishga yordam beradigan o'zgartirilgan kraxmallar. E1510 dan E1520 gacha erituvchilar. Biz bu oziq-ovqat qo'shimchalar kodlarini mahsulot tarkibida ko'p hollarda uchratishimiz mumkun. "E" Belgisi ostida yashiringan ozuqaviy qo'shimchalarning tabiiy, sintetik, kimyoviy sinflarga bo'linishi ularning kelib chiqish xomashyolariga bog'liqdur. O'simlik va hayvon xomashyolaridan olingan ekstraktlar tabiiy qo'shimchalar bo'lib ular inson organizmga zarar yetkazish xavfi juda oz ko'rsatgichlarda qabul qilinadi. Ammo zararli, xavfli, taqiqlangan sintetik va kimyoviy moddalarni borligi oziq-ovqat mahsulotlarini tahlil qilish ularda uchrayotgan oziqaviy qo'shimchalarni foydalilik va xavfli ko'rsatgichlarini aniqlash o'z sog'ligini va boshqa insonlar salomatligini o'ylaydigan barcha iste'molchilar uchun zarurdur.

Xulosa hozirgi kunga kelib butun dunyo miqyosida biofaol moddalardan foydalanish kundan kunga kengayib bormoqda bu esa o'z navbatida oziq-ovqat hafsizliga bo'lgan etiborni yanada ortirdi. Respublikamizda oziq-ovqat qo'shimchalar kodlarini mahsulot tarkibida ko'p hollarda uchratishimiz mumkun. "E" Belgisi ostida yashiringan

ozuqaviy qo'shimchalarning tabiiy, sintetik, kimyoviy sinflarga bo'linishi ularning kelib chiqish xomashyolariga bog'liqdur.

Mirzaeva Gulnozakhon Ilxamovna

ASU The faculty of foreign languages

EMAIL:

PREFIXAL NEGATION IN ENGLISH AND UZBEK

ANNOTATION:

The article is devoted to the comparative study of the so called negative prefixes in English and Uzbek. Semantic-structural, etymological, stylistic and inter-language correspondence issues are discussed in the work.

KEY WORDS:

- *prefix, word formation, negative prefixes, etymological, modern, comparison, semantic-structural, stylistic, inter-languages.*

REFERENCES:

1. Butayev Sh. English – Uzbek Uzbek – English Dictionary, T., "O'qituvchi", 2013.
2. Greenberg J.H. "Some methods of dynamic comparison in linguistics", 1969.
3. Hidekel S.S. Readings in Modern English lexicology, M., "Prosvesheniye" 1975.
4. Карашук П.М. "Словообразование английского языка" М., Высшая школа, 1977.
5. Кубрякова Е.С. – «Что такое словообразование?» М. «Наука» 1965.
6. Marchand H. The categories and types of present Day English word formation, Wiesbaden, 1960.
7. Webster's Third New International Dictionary, Konneman, 1993.4.

The present work is devoted to the study of the role and place of negative prefixes in the derivations of lexemes belonging to the same and different word classes in English in comparison with Uzbek. Because typological characteristics of the language can not be considered full without the registration of the peculiarities of the word formation level. It's not by chance that almost half of the indices among dozens, taken by Greenberg H. for the typological classification of languages, were word formation ones [2.1969, 79]. That is why contrastive study of word formation and different approaches to its solution are still remaining actual.

By the term "derived word" we understand first of all affixal, then conversive derivatives, abbreviations, compound words and other minor types of word derivation. Each of the above mentioned, may have their own specific structural and semantic peculiarities. Kubryakova E.S. divides them into linear and non-linear groups, which is based on the structural and semantic features of word forming means [5.1965, 59-60]. Accordingly, four types of word formation within linear models (x+y) can be distinguished. To them belong: affixal derivatives of the type pref. + stem; stem + suf.; compound words, mixed derivatives of the type pref. + stem + suf.; pref. + stem + stem + suf., and abbreviations. Lack of word forming peculiarities is characteristic to non-linear derivatives (x – y)(conversion, substantivization,

adjectivization etc., change of the root or stem sounds). Our analyses of affixal derivatives of the English and Uzbek languages gave us a chance to distinguish the following essential characteristic features: 1) Any affix (prefix or suffix), added to the stem, should express a certain meaning; 2) As a word forming element of the affix should easily be isolated from the stem and the latter can be used with or without affixes to create new words; 3) Affixes can produce new words joining with both native and foreign stems. Borrowed affixes take part in the word derivational process with native stems; 4) Affixes should have a certain frequency of use, which describes productiveness/non-productiveness of this or that prefix, suffix or semi-affix; 5) Every living affix should not producing new derivatives (here we mean those registered in the dictionaries and those functioning in speech almost as ready made derivatives) etc.

Negative affixes (in our case prefixes) make up a special field that demands a multi-sided approach (structural, semantic, functional, etymological etc.) to the investigation of this language phenomenon. This kind of approach to the study of not only negation of prefixes but to the investigation of all types of affixation is sure to widen and enrich the general and private theory of affixation as one of the most important means of word derivation.

Our analysis showed that the number of negative affixes in English are comparatively and considerably more than in Uzbek, consequently English negative prefixes take an active part in the production of derivative words with negative meanings. For example, a-/an-, un-, dis-, mis-, anti-, de-, in-, ir-, im-, non- and the suffix -less etc. in English and the suffix -сиз and бе-, но- prefixes in Uzbek. The derivational affixes that must be considered in our

investigation are the prefixes a-, dis-, in-, non-, mis-, de- and some others.

The Webster's Third New International Dictionary (further WTNID, 93, Konneman) informs that the prefix a- (an-) is of Greek and Latin origin, used chiefly with words of Greek and Latin origin; a- before consonants other than "h" and sometimes even before "h", an- before vowels and usually before even before "h": a historical, anesthesia, anhydrous [7.WTID, 1993]. This borrowed prefix is of Greek alpha privatum and of very limited occurrence in English: symmetric – asymmetric, sigmatic – asigmatic.

Many of the adjectives with a-/an- have been borrowed in the derived form from Greek (sometimes through Latin) and frequently have no positive counterpart in English (anomalous, for example, through late Latin anomalous from the Greek anomalos, literally "uneven", "irregular" from an- (not) + homalos (even, level). It is desirable to point out the fact that the majority of terms with this prefix belong to different branches of science (biology, botany, medicine, optics, psychopathology, physics and zoology). Some of them have at least one similarly specialized sub-meaning, and of the remaining number many are hardly in very general use (acaudial, analgesic, anhydrous, atrophic).

Concerning the productivity of this prefix we should say that new derivatives with this prefix are very few from the synchronic point of view. As for the semantic function of the prefix, it can be negative, apparently generally contradictory or privative. It is more or less equivalent to the suffix -less (a-placental). The semantic relationships between non-prefixed and prefixed forms are not always predictable. The adjective "immoral" is the opposite of "moral". But it is very difficult to distinguish semantic shades of negativeness within amoral-non-moral-

unmoral. But we can see exact difference between “moral” and “immoral”, “social”-“asocial” (compare with unsocial and non-social). Though few, there are examples that the prefix a-/an- forms nouns from suffixal nouns (amorality). The prefix de- is an affix of Latin origin. Karashuk P.M. considers that it comes as an element of adjective, noun and verb words, but de- produces only verbs.[4.1977.]

Our investigations showed de- can also produce nouns and adjectives with and adjective forming suffixes as -ed, -ous, -able, -ment, -ity, -er, -or, -ist, -ation,-ance, -age (compare: debridement, debarrance, decalage, decentralist, decollated, declivious, decomposable etc.). The words with de- mostly occur in the texts belonging to science, techniques and policy.

The Uzbek correspondences of the affix can be де-/ди- : деформация, диверсификация, девалюация or different word combinations as defreeze – муздан тушурмоқ, de-monopolize – монополияни йўқ қилмоқ, de-crown – тож (тахт) дан маҳрум этмоқ, detrain – поезддан тушуриб юбормоқ, derail(er) – темир йўл изидан поезд ва вагонларни чиқарувчи мослама, dereism – мантиқ илмининг оддий қоидаларига амал қилмаслик, ҳақиқатдан узоқлашишга йўлловчи ғоя, decontrol – назорат (текширув) дан озод этмоқ etc. [1.2013.]

The componential analysis showed that de- can express the following meanings:

- do the opposite of (reverse, reverse of);
- remove a specialized thing/things from;
- reduce or make lower;
- get off of (a specified object);
- cause to cease to perform a specified action.

It is interesting to point out the fact that a number of nouns and adjectives with de- entered the vocabulary of the English and Uzbek languages through the corresponding forms in Romanic languages: destruction (O.Fr and L- destructio), destructive (O.Fr – destructif and L.- destructivus) etc.

The prefix non- has the following definition in WTNID non- [non, sometimes nen] prefix [ME, fr, ME, fr. L non not ,fr. OL noenum, fr. ne-not + oinom, neut of oinos one – more at no, one]; not: reverse of : absence of (nonacademic, nonconformity, non-breakable, nonproductive, nonintervention, non-Arabic, non-Mormon, non-rush hours). The words with non- mostly belong to socio-political lexics. [7.1993.] The Uzbek equivalents of the prefix can be the suffix –сиз, the prefix но-, ди-, -мас and zero morphemes: non-alcoholic - “ноалкоголик”, non-party man – “партиясиз киши”, non-official visit – “норасмий ташриф”, non-smoker – “чекмайдиган киши”, non-secret – “маҳфий бўлмаган”, nondescript – “зерикарли”, “қизик эмас”.

As is seen from the example non- has two writing forms hyphenated and non-hyphenated forms: non-aggression, non-aligned, non-stop, non-recognition, nonmember etc. The prefix non- produces adjectives, nouns, rarely adverbs with in the following models:

non + N = Adj: nonmember

non+ N = N: nonobservance

non + Adj = Adj: nonpolitical

non + re + Adj + suf = Adj: nonrenewable

non + V + er = N: non-smoker, non-starter, non-believer

etc.

non + Adj = Adv: non-chalantly

The prefix dis- is of Latin origin, akin to OE te-, OHG zi-, ze-, Gothic dis-, Greekdia-. According to WTNID

[7.1993.642] the prefix dis- means 1) a: the opposite of, reverse (a specified action) (disjoin, disestablish, disown); b: deprive of (a specified character, quality, or rank) (disable, dis-prime); c: exclude or expel from (disbar, dis-castle); 2) opposite of, contrary of: absence of (disunion, disaffection); 3) not (dishonest, disloyal); 4) completely dis-annual (by folk etymology); dys- (dis-function, dystrophy).

The prefix dis- is a multifunctional affix forming noun, adjective and verb classes of words. The noun and adjectives with -ment, -ion, -ance, -ity, -al, -er, -we, -ant, -ent, -ing and -ed make up the same parts of speech with dis-.

It is desirable to point out adverb forming feature of this affix: disadvantage (n), disadvantage (v), disadvantaged (adj), disadvantageous (adj), disadvantageously (adv). There are a number of words like disaffirm, disadvantage in WTNID with notes "noun" and "verb" which came to English from French. In our opinion, there existed such verbs as to affirm, to advantage in English which mean the opposites of disaffirm and disadvantage and they might have formed nouns by the way of conversion. The verb stem with dis- may express such meanings as: 1) the meaning of the action contrasting the action expressed by a verb stem without this prefix: to like-to dislike, to charge-to discharge; 2) the meaning of division: to connect-to disconnect, to intergrade-to dis-intergrade; 3) the meaning of deprivation (of the right, property etc.): to disinherit, to dispossess. Among them the first one is considered to be the major or basic meaning.

Negative prefixes de- and dis- may have the same meanings inside the structure of some words: to dehorn – to dis-horn (шохидан махрум қилмоқ, шохини олиб ташламоқ); to deforest – to disforest (урмонни кесиб йук қилмоқ). This feature of the prefixes can not be

discovered with a number of verbs: to de-rate (махаллий солиқлардан озод этмоқ) = to dis-rate (амал еки мансабини пасайтирмак). The word forming models lexemes with dis- can be the followings:

dis+ V = V: dislike, disjoin, discard

dis+ V + suf = N: discharge, discharger

dis + N + suf = N: discontentment, discontinuation

dis+ Adj + ly = Adv: discontentedly, discontinuously

dis + Adj = Adj: discourteous, discrepant

dis +N = N: disharmony, disuse etc.

The derivatives with dis- may have the following correspondences in Uzbek бе-, но-, -сиз, эмас, -мас, -майдиган and words with the shades of negative property, word combinations: distasteful – бемаза, екимсиз, беёким; distemper – нохуш, ёмон кайфият; dissolve – эритмоқ, dissolvent – эрувчан, dissonance – охангсизлик, хамоханг эмаслик, қулоққа ёқмаслик, охангсиз, disservice – ёмон хизмат кўрсатиш, зарар, зиён, dissimilar – мислсиз, тўғри келмайдиган, disfranchise – фуқаролик, сайлаш ҳуқуқидан махрум этмоқ etc. It may have a synonymic status with in-: inobedience = disobedience, with mal- (American) : mistreat = maltreat – ёмон муомала қилмоқ. In this connection it is desirable to point out one more important with dis- and de-. They are being of different (de – French, dis – Latin) origins are far from being synonymous:

to debar - таъқиқламоқ, маън қилмоқ;

to disbar – коопорациядан барристерни чиқармоқ.

The following characteristics of the prefix in- is given in WTNID [7.1993.1139] "in- or il- or im- or ir- prefix" akin to OE un- (more at un-): not, non-, un- usually il- before "i" (illegal) and im- before "b", "m" or "p" (imbalance, immoral,

improvident) and ir- before “r” (irreducible) and in- before other sounds (inactive, inapt, inconclusive).

As we see il-, im-, ir- are often met in words with Latin roots and are considered to be phonetic variants of in-. This is historical affix and a sign of English adjectives. The prefix does not participate in the word creation process. The derivatives with in- strongly influences to the usage of un-. The analysis showed that the prefix in- was used to express limited notions or meanings than un-. For example: incautious – cautious – un-cautious.

Derivatives with in- are usually the antonyms of prefixless roots (stems) while rejection of the quality and signs are expressed by un-: “inartistic” means “tasteless (дидсиз)”; “unartistic” means “not artistic”. Or “irreligious” means “ungodly, neglecting the fear and worship of god (худосиз)”; “unreligious” means “not religious (динга алоқаси бўлмаган)”. As a word forming prefix in- can produce not only adjectives but the nouns too. For instance, insensate (adj) (жонсиз, жони йўқ; бехуш, хушсиз); insensibility (сезмаслик, бехушлик холати); insensible (сезмайдиган, бехуш); insubordination (итоат этмаслик). It may have the following correspondences in Uzbek: бе-, -сиз, йўқ, -мас-, -май- etc. This unproductive borrowed prefix may have the following models in combination with stems: $in + Adj = Adj$; $in + N = N$.

The prefix ill- as a word forming element, has no definition, neither word building meanings in WTNID [7. 1993.1126-1127]. It is the opposite of the prefix well-. If we look back to the history of the prefix it existed even in Middle English as the first component of compound words, later on that word turned into a prefix forming it's abstract meaning opposite to well- while forming adjectives, ill- expresses absence of the quality or a sign

in the derivative: ill-bred, ill-treat, ill-usage, illiterate, ill-fated etc. Karashuk P.M. defines it as an adjective creating prefix. But our analyses showed that the prefix ill- can produce nouns, adverbs besides adjectives: illiterate (n), illiterately (adv), illiteracy (n), illiterate (adj), ill-sorted, ill-seen, illogical, ill-treatment etc. One more interesting thing is that it can create words with stems of native and foreign origin: ill-judged (Latin), ill-tempered (Latin) [4. 1977.].

Uzbek correspondences of it can be но-, -сиз, -ма-, -мас-, бе- etc.: ill-timed (бемаврид, ўринсиз, ноўрин); illogical (мантиқсиз, бемантиқ), ill-mannered (беодоб, тарбиясиз, тарбия кўрмаган) etc. Derived words with this prefix are usually made up in accordance with the following basic models:

$ill + V = V$; $ill + Adj = Adj$; $ill + N = N$; $ill + Adj = Adv$ etc.

There are two native negative prefixes in Uzbek: но- and бе-. As living prefixes they have not lost yet their status of being productive prefixes. They form mainly adjectives: ноўрин, нотўғри, нотаниш, беақл, бесабр, беандиша, бетайин, бевурд etc. or nouns: нотанишлик, номутаносиблик, номаъқулчилик, беҳаёлик, бевурдлик, бесабрлилик.

It is desirable to point out the fact that derivative words with бе- and но- make up the opposite of the stem words without them. They may have the following equivalents in English: un-, non-, in--less, dis-, not or zero morpheme: номаъқул – nonsensical; нодон – unenlightened, ignorant, stupid; номахрам – strange, foreign; нодуруст – wrong, bad, tactless, incorrect; ноаҳиллик – unsociability; ноинсоф – hopeless, desperate, unjust, dishonest. Though few, there are some cases that но- produces adverbs: ноинсофларча – dishonestly, unfairly

etc. Adjective, noun and adverb forming negative prefixes have the following basic models in Uzbek: бе + N = Adj: беақл, беймон, бебош;

 бе + N = N: беақллилик,
бетайинлик;

но + N = Adj: номард, ноинсоф;

но + Adj = Adj: нобоп, номақбул;

 но + N = N: ноинсофлик,
нобудгарчилик.

Concluding the work we point out the following peculiarities of negative prefixes: a) The origin of prefixes, particularly, negative ones, can be either native or foreign, living and archaic; b) Each of the negative prefixes has its peculiar structural, semantic and stylistic characteristics: mono-semantic – mono-functional, poly-semantic – poly-functional, stylistically neutral and coloured, homonymous, antonymous and synonymous relations with the stem and other lexemes; c) Negative prefixes of the English language may have their correspondences in the morphemic, lexic and syntactic levels.

Odina Teshabaeva

lecturer at the department of Economics and service,

Zilola Salimjanova

lecturer at the department of Economics and service,

Islombek Egamberdiev

student at the social-economic faculty, Ferghana State University

EMAIL: Odina_0505@mail.ru

SOME MEASURES FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY MARKETS IN UZBEKISTAN

ANNOTATION:

The article says that information and communication technologies are a key factor in increasing the competitiveness of the national economy today. Uzbekistan has taken a number of important measures to develop information and communication technology markets in our country.

KEY WORDS:

- telecommunication, market, classification, communication technologies

REFERENCES:

1. Tursunov Sh.A. Development of information technologies in Uzbekistan and its innovative features. // Problems of improving the information and communication function of the state in the formation of civil society. // Materials of the Republican scientific-practical conference. // Toshkent, 2011. - B. 165-168.
2. Fattaxov A.A. Wholesale marketing strategy and ways to increase its effectiveness. i.f.d. diss. TDIU, -T.2006, 102 p.
3. Nazarova F.M. Karimova R.N. International Marketing.// Textbook. - T.: TDIU. 2010.-225 p.
4. Motyshina M.S. Methods and models of marketing research // Ucheb. posobie.- SPb: Izd- vo SPbUEF, 1996. - pp.72.
5. Teshabaeva, O., Salimjanova, Z.,Yusufjonova, M., & Qodirova, G. (2021). Ways to improve the usage of marketing research in the communications.// International journal for innovative engineering and management research: Volume 10, 02/2021 (pp. 150-153).
6. Olimova N.Kh., Ergashev A.Kh., Teshabaeva O. N., Ortikov A.B., Salimjonova Z.S.(2021) Description of organizational and economic activity of the society in the republic of Uzbekistan and marketing activity in its foreign economic relations.// PSYCHOLOGY AND EDUCATION: (2021) 58(2): 5014-5023 p.

Introduction. Nowadays, the process of transition to an informed society has accelerated tremendously. The ability to quickly exchange information through modern telecommunications channels has expanded the contacts between state-owned enterprises and individuals, distance has ceased to play a significant role, a qualitatively new stage of development and movement of the information market has entered.

National information resources have become one of the most important components of economic and social development, which is increasingly determining the global competitiveness of individual countries. The growth of information and communication technologies also applies to Uzbekistan. In recent years, important measures have been taken to develop information and communication technology markets. Imports of computers and telecommunications are growing rapidly, with the formation of stable market sectors dominated by complex solutions instead of the spontaneous import of cheap personal computers. The telecommunications sector in the country is developing rapidly. Due to the rapid development of information and communication technologies, increasing the capacity of "information backbones", more and more information can be distributed to a wider range of enterprises, organizations and individuals, but the purely technical growth of technological dimensions, does not provide an effective system of knowledge dissemination and, ultimately, a complete transition from the "information economy" to the "knowledge-based economy", i.e. does not lead to the organization of social relations in such a way that knowledge and new technologies become a key factor of economic growth

Improvement of the market economy creates conditions for the activity of innovative technologies, the activities of different professions and different business activities. Information and communication technologies can be classified according to their use, application and functions. Thus, information and communication technology can be said to be a set of interconnected components, technically assembled, processed, distributed, supported to support the decisions made in the management of the organization. Information technology, along with the application, coordination and management of decision making, helps managers to analyze, solve complex problems and make new decisions. (Table 1).

Classification of information and communication technologies[1]

Table 1

INFORMATION TECHNOLOGIES	Depending on the application of ICT	Traditional
		New information technologies
	Depending on the level of coverage of management issues	Electronic data processing
		Automation of control functions
		Apply decision making
		Electronic office
		Expert application
	Depending on the application class of technological operations	Working with a text editor
		Working with a spreadsheet
		Working with MB
		Working with graphic objects
		Multimedia systems
	Depending on the user interface	Hypertext systems
		Packaged
		Dialogs
	Depending on the network structure	Tape
		Local
		Multilevel
		Distributed
	Depending on the service area	Accounting
Banking		
Tax case		
Insurance case		
Accounting		
Others		

country. It defines the economic, legal and organizational basis of information and communication technologies. Information and communication systems, networks and databases and implemented.

Among the main directions of state policy in the field of informatization and telecommunications, determined by the legislative framework of the Republic, the following can be distinguished:

- development of state and regional information networks, information support of scientific and technical activities of economic sectors of the economy - functioning of information networks, coordination of access to networks in the global commercial mode, ensuring cooperation in access to various networks and the services they provide;

- organization of long-term use of expensive equipment, providing opportunities for distance learning of young researchers;
- development and protection of all types of ownership of information resources..

In Uzbekistan, the state promotes the creation of information funds and systems in the field of science and technology. Their tasks are the collection of scientific and technical information, its inclusion in the state register, analytical processing, storage and delivery to consumers, assistance in the publication of scientific products, the receipt of scientific and technical publications from abroad. It is necessary to collect the following state information funds, documented scientific and technical knowledge: scientific publications, textbooks, information materials, scientific reports, conference materials, dissertations, industrial catalogs, patent and license documents, etc.

The data transmission network is developing in our country a single information space is being formed by integrating the information and communication systems and networks of ministries, departments, institutions and organizations into the national data transmission network. To provide users with access to international information networks, including the Internet, the total capacity of international channels on the Internet, where direct connections using satellite and intermediate digital channels are established, is expanding. The number of Internet providers and users is growing rapidly.

The technique of conducting marketing research in the services market of the Republic of Uzbekistan is simple, and the methodology of analysis is very simple. They mainly focus on consumer choice. Today there is a fierce competition in the services market. The development of a culture of customer service, the level of consumer income is growing from year to year, along with the creation of promising segments in this market, increasing the number of producers, puts on the agenda a more in-depth study of the population's demand for products, increasing the range of goods, as well as improving the level of services. This requires the implementation of the most modern and advanced research methods in market research [5].

Given the current level of development of the Uzbek economy, one of the most important and significant aspects of marketing research for service providers is segment marketing analysis. Firms operating in the market try to occupy all segments of consumption in order to increase profits. But in practice their product is in demand by all consumers, does not satisfy their wishes and desires, and the employees of the firm are aware of this. That is why firms conduct marketing research in the market and focus their attention on the most profitable segment. Golubkov E.P. proposed the following view of market segmentation in theory. (Figure1)

Figure 1

Market segmentation		Market related target		Markets location
Creating a foundation for market segmentation	→	Develop measures to attract the segment	→	Creating a consumer group profile
Determining the type of segmentation		Selection of target segments		Creating a marketing mix for each segment

As can be seen from figure 1, market segmentation begins with building a foundation. To do this, you need to classify the markets. Depending on the type of consumer, the following market types (consumer goods market and corporate market) are distinguished. The market of organizations, in turn, is divided into the secondary market and the market of state organizations, according to the purposes of technical production. . In order to segment in a situation where there are many types, the specific characteristics of the markets and the products sold must be taken into account. In this regard, economist A.Fattahov noted that "in market research, market segmentation becomes the most important tool for strategic planning of business". [2]

Depending on the relationship, it is advisable to study the following types of segmentation (according to the conditions of use, the level of utility, the status of the user, the intensity of consumption, the level of loyalty in purchasing goods, the level of customer readiness to buy, etc. types of market segmentation can also be seen in the following cases:

- according to the conditions of use. In this case, the market is divided into groups according to the probability of purchase as a result of the origin of the idea of using the product when segmented.

- according to the degree of desirability of the goods. In this case, market segmentation is divided into groups according to the degree of utility that the consumer receives from the product.

- according to the status of the consumer. In this case, market segmentation is divided into groups according to the degree of permanence of use of the product.

. In this case, market segmentation is divided into groups according to the degree of consistency of use of the product. In this case, consumers can be divided into a number of groups, such as non-consumers, former users, potential users, new users, regular users.

- segmentation by consumption intensity. In this case, consumers are divided into weak, moderate and active consumers.

- according to the level of loyalty to the product. In this case, segmentation indicates that the buyer is constant in the consumption of any brand of goods. At the same time, attention is paid to the level of repurchase of goods.

Customer preparation phase. This is a description of the customer, according to which consumers are divided into groups with and without an understanding of the product and interested in buying it. The following criteria (geographical location, type of purchasing organization, sales volume, purpose of use of purchased goods) are used when segmenting the market of technical and production products. The most important thing in segmenting the market is that the group does not shrink. Otherwise, sales will shrink and it will not justify itself from a commercial point of view. Companies and firms operating in the market want to occupy all segments of consumption to maximize profits. However, in practice, their products do not meet the needs, desires and wishes of all consumers [6].

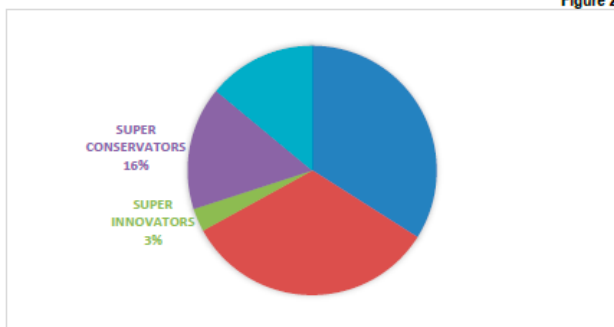
Therefore, companies and firms will need to conduct marketing research in the market and focus on the most profitable segment.

For example, if we look at a cluster of U.S.A. marketers, they have a system called PRIZM that covers more than 1000 different socio-economic indicators. The indicators gradually decrease and eventually become a segment. This system forms socio-economic segments for the entire U.S. territory. For example, using this system, there is a family cluster with sequence number

28. This cluster includes indicators such as family income, professional career, higher education, property ownership, average age. Although this segment accounts for only 7 percent of the U.S.A. population, it is highly desirable for entrepreneurs selling expensive products.

There is also a method of segmenting consumers by psychological indicators based on cluster analysis. Among the psychological indicators, the cluster “consumer attitude to the novelty of the product” plays an important role (Figure 2).

Segmentation of the market of consumer goods and services according to the psychological characteristics of consumers [3]

In the data shown in Figure 2, the largest number of consumers belongs to the group of "ordinary buyers". This method focuses on the ability of buyers to accept a new product. This method is called the classical method of segmentation.

In an environment of increasing competition, it is necessary to segment the product even in the most important parameters in order to stimulate the sale of the product within the framework of integrated marketing in the market.

B. Gerasimov, a Russian marketing scientist, stated in his textbook Marketing Research on the Market that “segmentation is a measure of how well producers are doing in the market,” while another Russian scientist, M. Motyshina, uses the “functional maps” method the side segmentation method was shown to be preferred (i.e., first by product, then by consumers).

Functional cards can be single-factor or multi-factor. In this case, a functional card is create created, taking into account which factors may play a greater role in the sale of the product in the market (Table 2).

Multifactor functional map of market segmentation [4]

Table 2

Factors	Market segments by consumer group						Model	
	Home	School	Higher education institute	Fiat	Small business	Large companies	A	B
Technical indicators	*	*	***	**	**	**	***	**
Cost	***	***	**	***	***	**	0	**
Specific quality indicators	*	*	**	*	*	*	**	*
Maturity	**	*	*	**	**	*	0	**
Ease of use	**	**	*	**	*	0	***	***
Replaceability	0	0	0	0	0	***	0	0
External devices	0	0	0	0	0	***	0	0
Software	*	*	**	**	**	***	*	**

*** - very important factor, ** - important factor, * - insignificant factor, 0 - insignificant factor.

The functional card determines which type of product the market is suitable for consumers. In the process of creating a new product, this method involves determining the technical parameters based on factors that reflect the tastes and desires of consumers. In this process, the factors for each consumer group are systematized according to their importance and identify all the changes that need to be made during the product creation process.

Thus, in the period of modernization and diversification of the economy, at a time when the global financial and economic crisis has not yet been fully resolved, the services market of the Republic of Uzbekistan is developing year by year, becoming a market with a perfect competitive environment. Ensuring the successful operation of domestic enterprises in this market, as well as foreign manufacturers, will meet the growing demand of the population not only in quantitative terms, but also to ensure the satisfaction of quality indicators, the correct organization of service processes based on the study of consumer demand and the proper management of the market.

To find a solution to such problems, programmatically support the prudent and fair economic policy pursued by our government, study the best practices of marketing research in developed countries, introduce investment and production of advanced innovative techniques and technologies, meet domestic demand in accordance with export policy necessary.

Akramov Xusnitdin Muhitdinovich
Namangan davlat universiteti dotsenti

Matkarimov Abduraxim Muhammadjonovich
Namangan davlat universiteti

Imintoyeva Sug'diyona Shuxratjon qizi
Namangan davlat universiteti

**TALABALARNING MUSTAQIL, IJODIY FIKRLASH QOBILIYATINI
RIVOJLANTIRISH**

EMAIL: akramov_59@mail.ru
abduraxim_2481@mail.ru

ANNOTATSIYA:

Zamon talablariga javob bera oladigan, har tomonlama yetuk, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashda mustaqil ta'lim olish, qo'yilgan muammo va vazifalar bo'yicha ma'lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerak bo'lgan mustaqil fikrlash ko'nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida shakllanadi

KALIT SO'ZLAR:

- Portfolio, test, laboratoriya, qayd, kuzatuv, referat, hisobot, dissertatsiya, prezentatsiya, plakat, ko'rgazma

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". – Toshkent.: "O'zbekiston", 2017. -486 b.
2. Abduqodirov G'. Kasb ta'limi praktikumi . O'quv qo'llanma. T.: 2012.-260 b.
3. Ashish Kashyap, Rashmi Sharan, Rishika Jalali Little Girls Dress Making Course Book Copyright © 2011 USHA INTERNATIONAL LIMITED

Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: «**Agar bolalar erkin fikrlashga o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Albatta bilim ham kerak. Ammo u o'z yo'liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir.**

Talabalarning mustaqil, ijodiy fikrlash, qobiliyatini rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining diqqat markazida bo'lib kelayotganligi ibratlidir.

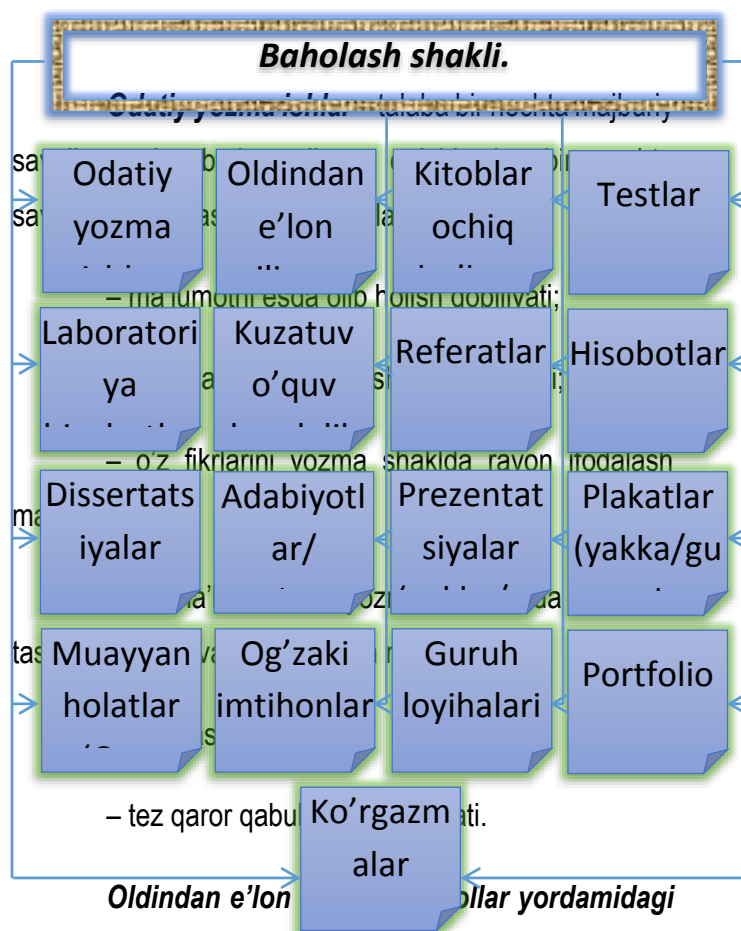
Zamon talablariga javob bera oladigan, har tomonlama yetuk, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashda mustaqil ta'lim alohida o'rin tutadi, chunki axborot va bilimlar doirasi jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi kunda hamma ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlarida berib bo'lmaydi. Qo'yilgan muammo va vazifalar bo'yicha ma'lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerak bo'lgan mustaqil fikrlash ko'nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida shakllanadi va mustahkamlanib boriladi.

"Pedagogika fanidan izohli lug'at"da "mustaqil ta'lim" tushunchasi olingan bilim, ko'nikma va malakani mustahkamlash, qo'shimcha materialni o'rganish maqsadidagi o'quv shakli deb qaraladi. Ayni vaqtda ilmiy va o'quv adabiyotlarda "Mustaqil ta'lim olish", "O'zini tarbiyalash", "Mustaqil o'qish" tushunchalaridan sinonimlar sifatida foydalanilmoqda.

An’anaviy ta’lim bilan talabaning mustaqilligini shakllantirishga yo’naltirilgan ta’lim o’rtasidagi farqni quyidagicha ko’rsatish mumkin.

An’anaviy ta’lim	Mustaqil ta’lim
Talabalar o’qituvchining ko’rsatmalarini sustlik bilan bajaradilar.	Talabalar o’qish jarayonida faol ishtirok etadilar.
O’qituvchi talabalar nima o’rganishi zarurligi borasida qaror qabul qiladi.	Talabalar o’zlari nima o’rganishlari borasida qaror qabul qiladilar.
Talabalar o’qituvchiga “qaram”, o’qish jarayonida qanday axborot manbalaridan foydalanish haqida qaror qabul qila olmaydilar.	Talabalar tadqiqot ko’nikmalarini rivojlantiradilar, kerakli adabiyotlarni mustaqil tanlaydilar va ma’lumolarni qayta ishlaydilar.
Darsdagi mashqlar talabalarni hayotiy masalalarni yechishga tayyorlamaydi.	Talabalar nafaqat o’qish uchun, balki hayot uchun ham zarur bo’lgan amaliy ko’nikmalarni shakllantiradilar.
Talabalar o’qishga haqqoniy qiziqmaydilar.	Talabalarning darsga qiziqishi ortadi.

Talabalar bilimni baholash shakllari.

Savollor yordamidagi yozma ish – savollor imtihondan bir qancha muddat avval tarqatiladi:

- tadqiqot ko’nikmalari;
- manbalardan foydalanish mahorati;
- tahliliy (analitik) fikrlash qobiliyati;
- ma’lumotni esda olib qolish qobiliyati;
- qisqa muddat ichida ishlash qobiliyati;
- o’z fikrlarini yozma shaklda ravon ifodalash mahorati;
- ma’lumotni yozma shaklda to’g’ri tashkillashtirish va taqdim qilish mahorati;
- isbotlash mahorati;

- tez qaror qabul qilish mahorati.

Kitoblar ochiq bo'lgan holda yozma ish – imtihon paytida darslik va bo-shqa materiallardan foydalanishga ruxsat beriladi.

- tig'iz vaqt sharoitida ishlash qobiliyati;
- o'z fikrlarini yozma shaklda ravon ifodalash mahorati;

– ma'lumotni yozma shaklda to'g'ri tashkillashtirish va taqdim qilish mahorati;

- isbotlash mahorati;
- tez qaror qabul qilish mahorati;
- kitob bilan ishlash ko'nikmasi.

Testlar:

- ma'lumotni esda olib qolish qobiliyati;
- tig'iz vaqt sharoitida ishlash qobiliyati;
- bilimlarni tadbiq qila olish qobiliyati;
- bilimlarni sintezlash mahorati;
- bilimlarni to'g'ri talhin qilish qobiliyati;
- tez qaror qabul qilish mahorati.

Laboratoriya hisobotlari, qaydlari:

- kuzatish ko'nikmalari;
- sinovlar o'tkazish ko'nikmalari;
- tahliliy (analitik) fikrlash qobiliyati;
- natijalarni talhin qilish va baholash mahorati.

Kuzatuv o'quv kundalik daftarini yuritish:

- yozma ma'lumotni taqdim qilish mahorati;
- ma'lumotni yozma shaklda to'g'ri tashkillashtirish va taqdim qilish ma-horati;
- isbotlash mahorati;
- tashkiliy va rejalashtirish mahorat

Referatlar:

- ma'lumotni tadqiq etish, tanlash va taqdim etish ko'nikmasi;
- tanqidiy baholash;
- o'z fikrlarini yozma shaklda ravon ifodalash mahorati;
- tanqidiy muhokama qilish mahorati.

Hisobotlar:

- ma'lumotni tadqiq etish, tanlash va taqdim etish ko'nik-masi;
- tanqidiy baholash;
- o'z fikrlarini yozma shaklda ravon ifodalash mahorati;
- tanqidiy muhokama qilish mahorati;
- bilimlarni amaliyotga tadbiq eta olish qobiliyati.

Dissertatsiyalar:

- tadqiq qilish malakasi;
- tanlash ko'nikmasi;
- rejalashtirish qobiliyati;

- loyihani boshqarish mahorati;
- tanqidiy fikrlash;
- prezentatsiya qilish mahorati.

Adabiyotlar/ matbuotni sharhlash:

- adabiyotlarni (maqola va b.) tanqidiy o'rganish ko'nikmalari;
- baho berish;
- xulosalar chiqarish;
- o'z nuhtai nazarini ifodalash mahorati.

Prezentatsiyalar (yakka/guruh tartibida):

- notiqlik mahorati;
- imo-ishoralari tili;
- ko'rgazmali qurollardan foydalanish ko'nikmalari;
- ma'lumotni taqdim qilish va strukturalashtirish ko'nikmalari;
- odamlar bilan to'g'ri muomalada bo'lish mahorati;
- jamoa (komanda) da ishlash ko'nikmalari;
- ishni to'g'ri taqsimlash;

Plakatlar (yakka/guruh tartibida):

- ijodiy mahorat;
- ko'rgazmali hurollar tayyorlash mahorati;
- grafika taqdimoti ko'nikmalari;
- xulosalash ko'nikmalari;

- tanlash ko'nikmalari;
- fanga tegishli bilimlari;
- jamoa (komanda)da ishlash ko'nikmalari ;

Muayyan holatlar (Case studies):

- muammolarni yechish qobiliyati;
- nazariy kontseptsiyalarni konkret hollarda tadbiiq etish qobiliyati;
- qaror qabul qilish qobiliyati;

Og'zaki imtihonlar:

- to'g'ri va ishonchli so'zlash; talaffuz;
- fikrni qisqa muddat ichida kengaytirmoq;
- fanga tegishli bilimlar;
- odamlar bilan to'g'ri muomalada bo'lish ko'nikmalari;

Guruh loyihalari:

- rejalashtirish mahorati;
- ishni to'g'ri tashkil qilish va uni yuoshqarish qobiliyati;
- jamoa (komanda) da ishlash ko'nikmalari;
- masalalarni yechish qobiliyati;
- ijodiy mahorat;
- nazariy kontseptsiyalarni konkret hollarda tadbiiq etish qobiliyati;
- tahlil qila olish qobiliyati;
- hisobotlar yozish ko'nikmalari;

Portfolio:

– portfolio komponentlari va o'tgan vaqtga qarab o'zining o'sish darajasini ko'ra olish ko'nikmalari;

– vaqtni to'g'ri rejalashtirish mahorati;

– jamoa (komanda)da ishlash ko'nikmalari;

Ko'rgazmalar:

– ijodiy mahorat;

– tuzilma (struktura)ni tushunish;

– ko'rgazmali qurollardan foydalanish ko'nikmalari;

– ma'lumotni taqdim qilish va strukturalashtirish ko'nikmalari;

– odamlar bilan to'g'ri muomalada bo'lish ko'nikmalari;

Talabalar bilimni baholashning ba'zi shakllari, masalan loyihaviy topshiriq haqida avvalgi bo'limlarda ham qayd etilgan edi. Yuqorida keltirilgan jadvaldagi har bir baholash shakli o'ziga xos maqsadlarga egadir.

Yo'ldoshev Ulug'bek

O'zbekiston Davlat Jahon Tillar Universiteti

Turobidinova Mohigul Akromjonovna

O'zbekiston Davlat Jahon Tillar Universiteti

EMAIL:

madinaganieva3013@gmail.com

**TARJIMANING KECHAGI, BUGUNGI KO'RINISHLARI VA ILK OG'ZAKI TARJIMONLAR
TAYYORLASH MAKTABLARI**

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada tarjima nima va uning turlari: yozma va og'zaki tarjima (sinxron tarjima va ketma-ket tarjima, shivirlab "Shushutoj" tarjima qilish) turlari va ilk og'zaki tarjimonlar tayyorlash maktabi haqida ma'lumotlar berilgan

KALIT SO'ZLAR:

- Tarjimaning etimologiyasi, tarjima turlari, Og'zaki va yozma tarjima (ketma-ket, sinxron, shivirlab tarjima turlari "shushutoj"), konferensiya va anjumanlar, turli savdo aloqalari uchun tashkillashtirilgan uchrashuvlar, tarjimonlar tayyorlovchi ilk olimlar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. "Ketma-ket tarjima va uning texnikasi" O. Muminov Tashkent 2013
2. "Sinxron tarjimon masalari" UzDJTU ma'ruzalar matni. Tashkent 2019
3. "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" yo'nalishi talabalarining yillik an'anaviy ilmiy-amaliy anjumani materiallari) V Toshkent – 2020

Kirish. Tabiatning eng buyuk mo'jizasi inson ekanligi hech kimga sir emas. U dunyoni mukammallashtiruvchi, insonlar hayotini asrab qolishga hissa qo'shuvchi kashfiyotlar qiladi. Insoniyatning qadami yetmagan, u o'rganmagan soha, u zabt etmagan cho'qqi, u yetmagan sayyora qolmagan. Shunday ekan, insoniyatning qilgan ishlari manguликka muhrlanadi. Agar uning ijodi haqida so'z yuritadigan bo'lsak, uning buyuk tarjimalari haqida ta'kidlasak bas. Madaniyatlararo aloqalarning barqarorligi ham, shubhasiz, inson ijodining mahsuli bo'lgan tarjima orqali namoyon bo'ladi. Shunday ekan, tarjima-millatlar va elatlarning, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, madaniyatidan bilinadi. Demakki, tarjimonlar bu millat va elat madaniyatining kuychilari hisoblanadi. Mashhur rus yozuvchisi A.S.Pushkin: "Tarjimonlar - ma'naviyatning pochta otlaridir",-degan so'zlari, yuqoridagi fikrlarimizning yaqqol dalilidir. Mamlakatlararo o'zaro madaniy, ma'rifiy hamda iqtisodiy aloqalar mamlakat rivojini va taraqqiyot cho'qqisini belgilab beradi. Shunday ekan, madaniy hamda ma'rifiy merosning negizi, shak-shubhasiz adabiyot hisoblanadi. Mamlakatlararo

adabiyotning ahamiyati juda yuksak bo'lib, ular asosan tadqiqotchil olimlar, tilshunoslar va albatta tarjimonlar orqali boyitiladi va tarqatiladi. Shu xususda gap ketar ekan, barcha sohalarning yo'l boshchisi bo'lgan, mashhur rus adibining ta'biri bilan aytganda, madaniyatlarining pochta otlari bo'lgan, tarjimonlar xususida so'z yuritishni lozim deb bilamiz. Tarjimon so'ziga to'xtaladigan bo'lsak, uning ildizi o'tmishga, tarixga borib tarqalishi hech kimga sir emas.

Muhokama

Tarjimon so'zi, forscha "tarzabon" so'zidan olingan bo'lib, "shirin suhan", "chiroyli so'zlovchi", "chiroyli nutqqa ega kishi" degan ma'nolarni anglatadi. Tarjimonlarning faoliyati qadim-qadimdan o'z samarasini berib kelgan. Mamlakatning iqtisodiy, siyosiy hamda ilmiy salohiyatini yanada boyitish maqsadida, boshqa mamlakatlar iqtisodiyoti, siyosati va ilm-fanidan andoza olish uchun ham, tarjimonlarning harakati beqiyos bo'lgan. Agar buni ilm-fan miqyosida oladigan bo'lsak, unga adabiyotni yaqqol misol deb bilamiz. Chunki adabiyot xalq va muallifning hayoti, ichki kechinmalari, yohud inqirozi sabablarini yoritib beruvchi, unga aniqlik kirituvchi va xalqni taraqqiyot sari boshlovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu o'rinda atoqli o'zbek adibi Cho'lponning "Adabiyot yashasa millat yashaydi",- degan so'zlari fikrimizning yaqqol dalilidir. Zeroki yer yuzidagi ko'plab adiblarning asarlari tarjimonlar orqali yer yuzini ko'radi. Bu asarlarda

dunyo xalqlarining hayot yo'li, umr guzaronligi, an'ana va qadriyatlarini, fikrimizni lo'nda qilib aytganda- millatning tarjimai holini ko'rishimiz mumkin. Bunday izlanishlar o'z navbatida tarjimonlarning faoliyatida o'z ifodasini topgan desak o'ylaymizki yanglishmagan bo'lamiz. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash joizki, tarjima jarayoni faqatgina aloqa munosabat vositasi emas, balki u madaniyatlar, ma'naviyatlar kuychisi desak xato bo'lmaydi. Tarjimonlar haqiqatdan ham yuksak did va mahorat egasi bo'lib, muallif ijodini yanada takomillashtirib, uni ilmiy-nazariy jihatdan boyitib, so'z yuritadilar. Tarjima nazariyasi esa taxminan 1960-yillarda alohida fan sifatida tan olinib, turli xil universitet va pedagogika institutlarida fan sifatida o'tilgan. Hozirda mavjud bo'lgan tarjima va tarjima nazariyasi tushunchalarining mustaqillikdan ilgari ham keng miqyosda o'rganilganligini quyidagilarda ko'rishimiz mumkin:

- Turli xil universitet, xususan, roman-german filologiyasida tarjima nazariyasi va amaliyoti umumiy-majburiy fan sifatida o'tilishi;
- Universitetni bitiruvchi talabalar o'zlarining asosiy mutaxassisliklaridan tashqari qo'shimcha ravishda tarjimon degan mutaxassislikka ega bo'lishlari;
- Jurnalistika fakultetlarida yangi tarjimachilik ixtisosining paydo bo'lishi, shular jumlasidandir. Demak, O'zbekistonda tarjimaga oid tushunchalar va ularni tadqiq etish, mustaqillikdan

oldin boshlangan, shunday ekan, tarjima qilish san'ati bizga nafaqat bir tushuncha, balki, bir darslik sifatida ham o'tilib, taraqqiyotga erishgan. Bunga misol qilib tarjimonlar tayyorlash maktablarining keng tartibda O'zbekistonda joriy qilinishini va ularni chet elda malaka oshirib kelishiga qaratilgan tadbirlarni aytishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Tarjima va uning amaliyoti haqida so'z yuritar ekanmiz, eng avvalo uning paydo bo'lishi, asliyatni ona tiliga qanday o'girish lozimligi, so'zma-so'z yoki erkin tarzda, degan masala tarjimonlar oldida birinchi navbatda turgan muammodir. Bular barcha davrlarda turli xil ko'rinish va fikrga ega bo'lgan. XX asrning boshlarida ijod qilgan san'atkorlar so'zma-so'z tarjimini yoqlab chiqishgan. Ular o'z amaliyotida faqat tarjimaning ushbu turiga yondashishganlar. Yana boshqa ijodkorlar bo'lsa, erkin tarjimini afzal ko'rib, ular biror-bir asar yoki axborotni erkin ravishda berish lozim degan fikrlarga tayanishgan. Shunday ekan, har bir tarjima turi, muallif va tarjimonning savodxonligi, estetik didi va tushunchalari nuqtayi nazaridan ko'rib chiqqan holda yondashilgan. Quyida tarjima turlari bo'yicha fikr yuritar ekanmiz. Ijodiy tarjima-bu asliyat lisoniy vositalari matniy ma'nolar va uslubiy vazifalari umumxalq tili, grammatik qoidalari bilan hamohanglikda qayta yaratiladi. Lisoniy vositalarning milliy, tarixiy, ijtimoiy va obrazli hissiy xususiyatlari asliyatga xos va mos tarzda talqin etiladi. Asar sahifalarida muayyan uslubiy maqsadlar uchun qo'llanilgan fonetik hamda leksik-grammatik nutqiy chekinishlar va vazifalariga muvofiq muqobil lisoniy vositalar yordamida tiklanadi. Bularning barchasi muallif maqsadining kitobxonga yetib borishi uchun imkon yaratadi. So'zma-so'z tarjima muallif matnini hijjalab o'girish orqali uning mazmuniy, vazifaviy uyg'unligini

soxtalashtiradigan, hissiy ta'sirchanlik xususiyatini badiiy obrazlar asosini xiralashtiradigan tarjima tili me'yor va madaniyatini barbod etadigan, binobarin, asliyatning tugal-adekvat tarjimasi sifatida qabul qilib bo'lmaydigan ikkilamchi matnga aytiladi. Bu tarjima turida asliyat tarkibidagi so'z birikmalari, barqaror iboralar grammatik qurilish, so'z tartibi aksariyat hollarda tarjima tili qonuniyatlariga moslashtirilmaydi. Ko'pchilik lisoniy vositalar matniy holatlariga, vazifaviy jihatlariga, davriy va milliy xususiyatlariga qarab emas, balki lug'aviy ma'nolari asosida o'giriladi. Bu hol milliy, tarixiy va hissiy ta'sirchan lisoniy vositalarning qo'shimcha xususiyatlaridan holi uslubiy betaraf so'z va birikmalar yordamida talqin etilishiga olib keladi.

Asliyat tilidan bevosita tarjima qila oladigan usta san'atkorlari deyarli bo'lmagan xalqlarga erkin o'girish yo'li bilan bo'lsa-da, asarni yetkazib berish vazifasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan tarjimonni qaysidir ma'noda tushunish mumkin. Hozirda shunday usta san'atkorlarni og'zaki tarjima jarayonida ko'rishimiz mumkin. Ular tarjima jarayonida asliyat tilidan kam bo'lmagan holda asosiy ma'noni, shaklini saqlab tarjima qilishga harakat qiladilar. Ushbu og'zaki tarjima turlariga quyidagilar kiradi: ketma-ket tarjima, sinxron tarjima, va shivilab tarjima qilish (shushutaj tarjima ham deyiladi). Ushbu tarjima turlarini biz turli anjumanlarda, yig'lishlarda, turli chet el hamkorlar bilan aloqalar bo'yicha uchrashuvlarda ko'rishimiz mumkin. Bunday tarjima turlarini biz hatto qadimda podshohlarning boshqa davlatlar bilan qilgan uchrashuvlarida ko'rishimiz va yoki ular haqida qo'lyozmalardan o'qishimiz mumkin.

Og‘zaki ketma — ket tarjima qilish vazifasi, boshqa har qanday tarjima faoliyati kabi, aslida mavjud bo‘lgan xabarni etkazishdir. (Shuni esda tutish kerakki, bu xabar so‘zlashuv muallifi tomonidan qabul qiluvchiga etkazish uchun mo‘ljallangan ma‘lumotdir). Ketma-ket tarjimada yozma tarjimadan farqli o‘laroq, xabar faqat nutq asarining mazmunidan ajralib turishi mumkin; matnning shakli aloqa bilan bog‘liq axborotni olib bormaydi, badiiy matn shakli xabarning bir qismini olib yurishi mumkin. Bu holat juda muhimdir: og‘zaki tarjimada dastlabki xabarning shakli yozma ravishda kamroq rol o‘ynaganligi sababli, xabar boshqa shaklda o‘tkazilishi mumkin, ya‘ni tarjima shakli asl nusxadan katta farq qilishi mumkin. Og‘zaki aloqa tarkibida quyidagi bosqichlar (bosqichlar, ulanishlar) aniqlanishi mumkin):

- Xabar matnining manbayi
- Asl xabar tarjimonini qabul qilish va tushunish (dekodlash)
- Qabul qilingan xabarni ro‘yxatga olish tizimida kodlash-saqlash qurilmasi
- Chiqish xabarini ro‘yxatdan o‘tkazish (kodlash)
- Qabul qiluvchi tomonidan tarjimoni qabul qilish.

Ko‘pgina tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, bu erda eng muhim narsa-tarjimonning dastlabki xabarni qabul qilish bosqichi va tarjimonning tarjima matnini ishlab chiqarish bosqichi. Shuni ta‘kidlash kerakki, dastlabki xabarni qabul qilish bosqichida tarjimon faoliyatining muvaffaqiyati asosan asl xabarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun, keling, asl xabarning umumiy xususiyatlarini ko‘rib chiqaylik. Izchil tarjima-bu og‘zaki tarjima turlaridan biri bo‘lib, unda ma‘ruzachi vaqti-vaqti bilan tarjimonga aytilganlarni tarjima qilish uchun zarur bo‘lgan nutqda pauza qiladi. Ushbu pauzalar odatda

kichikdir, chunki professional tarjimon odatda nutqning ovozi davomida tarjimoni shakllantiradi va pauza paytida uni aytadi. Izchil tarjima maxsus va jiddiy ta‘lim va tayyorgarlikni talab qiladi. Ketma-ket tarjima-bu tarjimonning og‘zaki nutqini tugatib, butun nutqni yoki uning bir qismini tugatgandan so‘ng tarjimonni tarjima qilishni boshlaydigan og‘zaki tarjima usuli. Nutqning tarjima qilingan segmentining hajmi har xil bo‘lishi mumkin: alohida bayonotdan 20-30 va undan ko‘p daqiqalarda ma‘ruzachi aytgan katta hajmdagi matnga. Tarjima bu turi tarjima boshlanishidan oldin uzoq vaqt davomida original muhim segmentlari mazmunan tarjimon xotirasida saqlab talab qiladi. Agar asl nusxaning hajmi bir nechta so‘zlardan oshib ketgan bo‘lsa, asl nusxani qabul qilish jarayonida tarjimon kontentning tugun momentlarini yozib oladi, bu unga xotirada saqlangan xabarni tiklashga yordam beradi. Boshqa har qanday tarjima kabi, og‘zaki ketma-ket tarjima “muloqot sodir bo‘ladigan nutq faoliyati bilan belgilanadi”. T. S. Serova ta‘kidlaganidek, og‘zaki ketma-ket tarjima-bu kamida uchta subyektning ishtirokida amalga oshiriladigan va nutq faoliyatining bir necha turlari va shakllarini o‘z ichiga olgan vositachilik nutqi faoliyati: tinglash, fikrlash, yozish, o‘qish va gapirish¹¹. Protsessual og‘zaki ketma-ket tarjima quyidagicha ta‘riflanishi mumkin: tarjimon, spikerning yonida bo‘lish, nutqni tinglash, yozishni davom ettirish va pauzada nutqini **boshqa tilda takrorlash**, uning yozuvlariga asoslangan. Shunday qilib, ketma-ket tarjima bir qator temporal, texnik, uslubiy, mazmunli va mekansal xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Bundan farqli o‘laroq, sinxron tarjima faoliyatiga va uning tarixiga nazar solsak, ushbu soha bo‘yicha ilk tajriba 1928-yilda sobiq Sovet Ittifoqida Kominternning VI

Kongressida amalga oshirilganidan xabardor bo'lamiz. Shunga qaramay, sinxron tarjimoni birdaniga yuzaga kelib qolgan deyish noto'g'ri. Tarjimaning bunday turi aslida o'tgan asrlarda ham amalga oshirilgan. Masalan, davlat rahbarlari o'rtasidagi diplomatik aloqalar o'sha davrning tilmochlari tomonidan tarjima qilingan. O'sha davrlardan boshlab turli sharoitlarda so'zlovchi nutqi bilan bir paytda tilmoch tomonidan "shivirlab" amalga oshirilgan tarjima hozirgi til bilan aytganda, sinxron tarjima hisoblanadi. Lekin og'zaki tarjimaning bunday turini o'tgan XIX asrga nisbatan olib qaraganimizda, sinxron tarjima deb atash maqsadga muvofiq emas. Demak, sinxron tarjima texnik vositalar yordamida amalga oshirilgan sharoitdagina ushbu nom bilan atalishi mumkin. Shundan bo'lsa kerak, sinxron tarjima nazariyotchilari ushbu tarjima turining XX asr ikkinchi choragi mahsuli, ya'ni texnik jihatdan to'ldirilgan "bir paytda amalga oshiriladigan tarjima turi" deb to'g'ri tavsiflaydilar. Aslida esa, sinxron tarjimaning boshlanishi XIX asr oxiri – XX asr boshlarida, inson faoliyatining ko'plab sohalarida – sanoat, fan, savdo sohalarida rivojlanish sur'ati bilan ajralib turadi.

Natija. Umumlashtiradigan bo'lsak, sinxron tarjimaning boshlang'ich nuqtasi rasman 1945-yildagi Nyurenberg jarayoniga to'g'ri keladi. Bu bir vatqning o'zida tarjima qilish imkoniyatlari to'la yaratilgan ilk keng ko'lamli eksperiment edi. Germaniyadagi fashist - urush jinoyatchilariga qarshi sud ishi 10 oy-u 10 kun davom etdi. Unda yirik tarjimonlar jamoasi mehnat qildi. Tarjima rus, ingliz, fransuz hamda nemis tillarida olib borildi. Sud jarayonining muvaffaqiyati ko'p jihatdan tarjimonlar eshitganlarini tez va to'g'ri tarjima qilish qobiliyatiga bog'liq edi. Keyinchalik sinxron tarjima Tokio jarayonida, BMT yig'inlarida qo'llanildi. Bugun BMT tomonidan rasmiy ravishda ingliz, rus, fransuz, xitoy, arab va ispan tillariga

sinxron tarjimalar amalga oshirilmoqda. Tarjimonlartayyorlana-digan Rossiya ta'lim muassasalarining global ta'lim makoniga kirishi, tizimli ravishda tajriba va ilmiy ma'lumotlar almashinuvi, xususan, tarjima universitetlarining doimiy xalqaro kengashi doirasida, rus tarjima maktabining, boshqacha aytganda, nazariya va metodologiyaning mavjudligini tasdiqlash imkoniyati yaratildi. Tarjima faoliyati, tarjima va uni o'qitish uchun uslubiy o'quv tizimlari Rossiyadan tashqari mamlakatlarda yaxshi ma'lum emas. Aksincha, rus tarjimonlar tayyorlash maktabi G'arb dunyosi uchun sirdir. Shunga qaramay, xorijlik tarjimon va mutaxassislar sobiq sovet va rus tarjimonlarining o'tmishdagi ishlarining yuqori sifatini, shuningdek, ularning professionalligini tan olishadi. Bu ma'lum bir samarali didaktik tizimning ishlayotganligidan darak beradi, bu hatto temir parda sharoitida ham tillararo va madaniyatlararo aloqada mutaxassislarni tayyorlashga imkon berdi. Sovet tarjima maktabi haqida gap ketganda, chet ellik tarjimonlar Rossiyalik Andrey Fedorovni va o'tgan asrning 50-yillari boshida nashr etilgan "Tarjima nazariyasiga kirish" ni eslashadi (Fedorov, 1953-yil). Tarjima nazariyasiga kelsak, ular BMTning sinxron tarjimoni Geliy Chernovni eslashadi, u Nyu-Yorkda uzoq vaqt xizmat qilib, sinxron tarjimaning psixolingvistik modellaridan birini ishlab chiqqan. Odatda, bu nomalar zamonaviy rus tarjimashunosligining asosini yaratgan sobiq Sovet maktabi haqida xorij tarjimonlarining taqdimotini cheklaydi. 43 Ammo N.Komissarov, L.S.Barxudarov, A.D.Shveytser va zamonaviy xorijiy tarjima ilm-faniga salmoqli hissa qo'shgan Xorijiy tillar universitetining tarjima ilmiy maktabi vakillari, xususan, M.Beloruchev va A.F.Shiryayev kabi qator tarjimonlarni qayd etib o'tish muhimdir. Shu o'rinda O'zbekistonda yaratilayotgan ilk sinxron tarjimonlar maktabi haqida to'xtalib o'tadigon

bo'lsak. 2019-yil O'zbekiston Davlat Jahon tillar Universitetida ilk bor sinxron tarjimonlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. U yerda sinxron tarjima jarayoni qanday tashkil qilinadi va uning faoliyati davomida qanday texnikalardan foydalanish kerakligi mumtazam darslar orqali o'rgatish yo'lga qo'yildi. Darslar PhD fanlari nomzodi Samigova Xushnuda, katta o'qituvchi Hamidov Alisher, Yo'doshev Ulug'bek kabi malakali o'qituvchilar tomonidan tashkillashtirildi.

Hulosa. Xulosa qilib aytadigon bo'lsam, O'zbekistonda tarjimonlar tayyorlash maktabi kengaymoqda, nafaqat yozma, gid hamrohligidagi tarjimon, balki davlatning siyosiy jarayonini yengillashtirish uchun ham sinxron tarjimonlarni tayyorlash ham keng yo'lga qo'yilmoqda. Kattalarni tabiri bilan aytganda tarjimonlarimiz hamisha tichligimizni, yurtimizni ravnaqi uchun xizmat qilaversin.

Ushbu suratlarda darslardan namuna ko'rishingiz mumkin.

Mirzakandova Sohibjamol -

Navoi State Pedagogical Institute,
Faculty of Physics and Mathematics,
Physics and Astronomy Teaching Methods

I.R.Kamolov

Scientific adviser: prof.

**TECHNOLOGY OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE EDUCATIONAL
TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PHYSICS EDUCATION**

EMAIL:

ANNOTATION:

This article describes the technology for introducing innovative learning technologies into the physics education process. It is well known that one of the main tasks of qualified professors is to highlight the effective ways of introducing innovative educational technologies in the educational process of higher education institutions, the development of methodological recommendations.

KEYWORDS:

- *higher education, physics education, education system, innovation, technology, quality, innovative education, debate.*

REFERENCES

1. 1.Ishmukhamedov R., Yuldashev M. "Innovative pedagogical technologies in education and upbringing". Tashkent. 2013.
2. 2.Kamolov I.R. Thesis on "Introduction of innovative educational technologies in the educational process of higher education". Tashkent. 2015.
3. 3.Kamolov I.R. and others. "Introduction of innovative educational technologies in the educational process of higher education". Scientific Bulletin of Andijan State University. №1. 2018. pp. 100-103.

In the Republic of Uzbekistan, as in all areas, sufficient state attention is paid to education. The competitiveness, scientific potential, qualifications and experience of our trained personnel are not inferior to those trained in any developed country. This requires further development of education and enrichment with foreign experience. The current development of science, technology, manufacturing and technology defines the image of modern society. As a result of the development of innovative technologies, there is a growing interest in the use of innovative pedagogical and information technologies in the educational process to increase the effectiveness of education.

In the 21st century, which is considered to be the age of information and high technologies, the issue of widespread innovation in the educational process has received more and more attention. In Uzbekistan, after independence, innovation was one of the first to enter the education system, and we can see how innovation is reflected in the educational process.

1. The introduction of innovation into the education system can be seen in the adoption of the new version of the Law "On Education". It serves as the legal basis for radical reform of the education system.

2. The introduction of innovation into the education system can be seen in the content of education, teaching methods, forms of teaching, types of teaching, teaching

aids. These are explained by the introduction of traditional, non-traditional and distance learning types of innovation in the content of education; We see the introduction of active, passive and interactive methods of innovation in teaching methods. While the use of the active method serves to increase the activity of students in the classroom, the passive method is explained by giving students a one-sided understanding. The interactive method is understood as active interaction (teacher and student, student with student); We can see the introduction of innovation in the form of lessons in the form of standard, non-standard and virtual forms of lessons; Innovation in the types of teaching is explained by the types of problem-based education, heuristic education, tiered education, integrated education, interactive education, informal education, formal education, non-formal education; innovation in teaching aids in the classroom.

In the application of innovative educational technologies in the educational process organized in pedagogical educational institutions, the following: orientation of the educational process to the student's personality, ensuring their perfection as an individual, DTS (state educational standard) increase the effectiveness of the acquisition of knowledge, skills and competencies; increase the effectiveness of professional and pedagogical training of teachers, especially methodological training, preparation for innovative pedagogical activities; It is necessary for future teachers to understand the role of innovative technologies in their future pedagogical activities, to use them by making them active in the lessons based on innovative educational technologies and making them subjects of the educational process. implementation of didactic goals, such as creating the basis for the acquisition of future methodological knowledge, skills and abilities.

The application of innovative educational technologies in the educational process has the following objectives:

- 1.To study the need for the introduction of innovative educational technologies in the educational process of educational institutions;

- 2.Study of advanced foreign experience in modern educational technologies and selection of optimal technologies;

- 3.Establish the necessary conditions for the introduction of innovative educational technologies in the educational process;

- 4.Analysis of the application and use of innovative types and forms of educational technologies in the educational process based on the nature of science;

The implementation of the above-mentioned didactic goals necessitates the use of innovative educational technologies in the training of future professors and teachers, in particular, in the teaching of courses on the methods of teaching subjects that form the basis of their methodological training. One of the main tasks of teachers is to highlight the effective ways of introducing innovative educational technologies in the educational process of the educational institution and the development of appropriate methodological recommendations, as well as the use of innovative educational technologies is interdisciplinary. It complements the content of education in terms of quality, as well as in the formation of methodological training of future teachers and allows them to organize their methodological training at the level of modern requirements, while increasing the effectiveness of the educational process. The use of innovative educational technologies has a positive impact not only on the student or faculty, but also on management. For example, it encourages students to work and research independently,

to take the initiative; ensures the continuous work of the teacher, leads to the renewal of their activities; and in management, the management of the education system is facilitated, providing innovative management and quality.

An important aspect of the innovative pedagogical educational process is the ability of the individual to self-manage and self-mobilize, as well as to develop students' cognitive activity. This includes the activation of the student's academic work, the determination of their professional specialization. Here are some examples of physics lessons with innovative educational technologies:

Depending on the type and content of the course, it is worthwhile to choose innovative educational technologies. Below we present a step-by-step Cubic method for the learning process. The cubic method gives good results when used during lesson reinforcement.

Step 1: Discovering Your Purpose It is suggested to write the formed concept as follows.

1. Describe;
2. Compare;
3. Imitate;
4. Analyze;
5. Use;
6. Benefits and harms.

Step 2: For example, after going through the topic of "Power", if we use the cubic method, students will write as follows.

1. Power;
2. Large, small;
3. Strike, strong, weak;
4. Physical size that gives speed to a body;
5. Physical size that changes the direction of motion of an object;
6. Force causes a change in the shape and motion of a body;

7. Power is dynamic and static;

8. Physical motion is a dynamic manifestation of force;

9. Deformation of a body is a static manifestation of a force;

10. The dynamometer determines the force. Measures body weight. Determines the traction force of the tractor;

11. We cannot walk without friction;

12. We cannot live on earth without gravity.

Step 3: Events that may occur under the influence of force are given; strong winds, strong floods, strong explosions as a result of volcanoes, earthquakes, strong earthquakes cause many disasters.

In this way, students will be able to work independently, think freely and learn more about Power. Innovative educational technologies can be used to teach students to organize the sequence of actions, to think logically, to choose from a variety of ideas and information based on the subject being studied: For example, "Blitz" the "questionnaire" method can also be used to reinforce a topic in the learning process. We will use this in the "Power" above: Questions for this method are asked by the teacher. The answers to the questions asked can be returned collectively, in groups, in pairs, and individually. The teacher gives each student a handout and asks them to study it carefully. The teacher then explains the content of the handout and the task to be performed, i.e. asks them to include in the table the sequence of forces to be determined based on the sequence of the sections of physics.

The introduction of the "Written Debate" method in the assessment of students' knowledge in the learning process allows students to plan conversations with their peers in the classroom on topics of public concern. The method is to create conditions for students to deepen their

knowledge in a given topic, to teach a culture of debate and to develop the ability to justify their opinions. Using this method, the professor will have excellent material that will serve as a basis for student assessment. The written discussion method allows such conversations to take place in writing with the participation of all students in the classroom. The student being assessed fills in the answer and its proof according to the table.

In the system of education, the correct choice of educational technology by the professor according to the nature of the subject and the form of training, its application, each training session is only an advanced pedagogical and should be based on information technology, but also enriched with individual technologies. That is, the knowledge and experience of innovative educational technologies and their application in education will ensure that students acquire knowledge and mature skills.

Abdullayeva Shaxlo

Guliston davlat universiteti

Saidg'aniyeva Sarvinoz

Guliston davlat universiteti

Egamberdiyeva Gulsara

Guliston davlat universiteti

EMAIL:

**TEXNALOGIYA DARSLARIDA KOMPYUTER DASTURLARIDAN FOYDALANISHNI
AHAMIYATI.**

ANNOTATSIYA:

Maqolada, bugungi axborot texnologiyalar davrida barcha darslarni, shu qatorda texnologiya darslarini axborot texnologiyalari, zamonaviy komyuter dasturlari dva multimediya imkoniyatlaridan foydalanib darslarni tashkil qilish hamda uning afzallik tomonlari haqida yoritib beriladi.

KALIT SO'ZLAR:

Innovatsion texnologiya, pedagogika texnologiya, multimediya, komyuter dasturlari, 3di max, Power Point, motivatsiya.

FOYDALANILGAN DABIYOTLAR:

1. Abduraimob Sh.S, To'rabekov F.S. Mehnat ta'limi fanini o'qitishga innovatsion yondashuv // Pedagogik kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash jarayonida pedagogic va axborot -kommunikatsion texnologiyalardan qo'llash muammolari.
2. <http://www.glossary.ru-axborot> texnologiyalari bo'yicha ma'lumotnoma tizimi.
3. Hamidov J.A., To'rabekov F.S O'quv jarayonida komyuterli o'qitish texnologiyasidan foydalanish samaradorligini aniqlash mezonlarini tanlash va asoslash. Innovatsiya g'oya, texnologiya va loyihalarni ishlab chiqarishga tadbiq etish muammolari.
4. <http://www.pedagog.uz>.
5. Aminov I.B., Nomozov F.SH., Suyarov A.M. "Axborot texnologiyalari" Samarqand 2019.
6. T.S.Safarov, Sh.U.O'roqov, R.R.Baxromov. "Informatika va axborot texnologiyalari".
7. M.A.Ismoilov, P.Q.Khabibullayev, M.N.Khaliulin Physics course, Tashkent 1989.

Jamiyatimiz rivojlashining chuqur iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar ro'y berayotgan hozirgi bosqichida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirish yo'llari va vositalarini izlab topish zamonaviy pedagogikaning asosiy dolzarb vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda. Bundan tashqari hozirgi kunda kundan-kun rivojlanib borayotganda nega ta'lim jarayoni rivojlanmasligi kerak. Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarga mo'ljallangan harakatlar strategiyasida ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish va uni yanada takomillashtirish vazifasi belgilab berildi. Bu muammolarni to'laqonli hal etishda o'qituvchi – pedagogning intellektual salohiyati va kasbiy mahorati muhim ahamiyati kasb etadi. Shu boisdan ham qilinayotgan ishlarni pedagogic tahlil qilish ta'lim – tarbiya jarayonlari darslarni o'tish samaradorligini taminlash zaruriyati kelib chiqadi. Jamiyatimiz, xususan xalq ta'lim tizimini informatizatsiyalashtirish va komyuterlashtirish jarayonlari qator muammolarni hal qilish va ularni muayyan faoliyat sohasida amalga oshirish bir qator o'ziga xos talab va sharoitlarga bog'liq bo'ladi. Jumladan ta'lim tizimida ham yangi informatsion texnologiyalarni – komyuter va uning asosida ishlaydigan tizimlarni joriy qilish hamda ularni qo'llash tizimini ishlab chiqishni taqozo qiladi. Shu munosabat

bilan o'quv jarayoniga kompyuter va uning asosida ishlaydigan tizimlarni dars jarayonida qo'llash lozim bo'ladi. Negaki bugungi kunda hamma hujjatlar, darslar, onlain tizim orqali bo'lmoqda shuning uchun informatsion muhitni dars jarayonida shakillantirish kerak. Har bir bo'lajak o'qituvchi va o'quvchilar kompyuterda ishlashni va u orqali darsni o'tishni rivojlantirish lozim buladi. Darsni kompyuterda va u orqali ishlaydigan tizimlar yordamida o'tish bu dars samaradorligini oshiradi. Birinchi holatda: Bilim va ko'nikmalar o'zlashtirish jarayonida kompyuterni imkoniyatlarini anglash kompyuter savodxonligini oshirishdan iborat. Ikkinchi holatda: Kompyuterning o'qitishni samaradorligini oshiradigan va jadallashtiradigan kuchli dastur hisoblanadi. Bugungi kunda har bir pedagog va o'quvchilarni kompyuter savotxonligi yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Texnologiya darsida biz ko'proq kompyuter dasturlaridan foydalanishimiz maqsadga muvofiq bo'lar edi. Masalan bunday dasturlardan biri bu 3D dasturidir. Bu dastur texnologiya fanini tushintirishda va dars samaradorligini oshirishda ko'mak beradi. Bu dastur 3 o'lchovli grafika ilmiy tekshirishlarda, injenerlikloyiha ishlarida fizik ob'ektlarning kompyuter modellarini qurishda keng qo'llaniladi. 3 o'lchovli grafika kompyuter grafikasi tarkibiga kiruvchi eng murakkab va keng qamrovli yo'nalishdir. 3 o'lchovli grafika bilan ishlovchi foydalanuvchi loyihalash, yoritish ob'ektlar va kamerlarni ko'chirish, tovush va namoish effektlaridan foydalanish kabi sohalardan bilimlarga ega bo'lishi kerak. Bu yerda shu sohaning tashkil etuvchilari fazolar, ob'ektlarni modellashtirish, namoyish to'g'risida malumotlar keltiriladi. Oxirgi yillarda an'anaviy 2D grafik dasturlar bilan 3 o'lchovli 3D modellashtirish, animatsiya va namoyish dasturlari ko'p tarqaldi. Shu

davrda ishlab chiqilgan dasturlardan Dicreet kompaniyasining 3D studio Max yoki Alias Wavefrant kompaniyasining JAVA dasturlari o'z mohiyatlari bo'yicha gibrit grafik paketlardir. Chunki ular bir tomondan 2D va 3D vektorli ob'ektlar bilan ishlash imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan ish natijasidan pikselli (rasli) tasvir – alohida kadr sifatida yoki videotasmada olinadi. 3D modellashtirishning xususiyatlari va ularda animatsiya harakatlarni qo'shish imkoniyati ularga bo'lgan qiziqishni keskin oshirib yuboradi. Texnologiya darsida uch o'lchovli grafika bilan ishlaganda shakillar hosil qilinadigan fazoga alohida e'tibor berish kerak. 3D grafikada ishchi fazoni shunday ifodalash kerakki, unda nafaqat modellashtirish uch o'lchovli geometrik shakilni, balki uning geometrik joylashishiva holati hisobga olinishi kerak. Uch o'lchovli grafikada dekart silindirik va sferik koordinata sistemalari ishlatiladi. Bu texnologiya fani uchun ham juda muhim hisoblanadi. Negaki har bir talaba (o'quvchi) yasaydigan narsasini 3 tomonlama kurinishini bilishi va tassavur qilishi kerak buladi. Shundagina talaba (o'quvchi) detalni yaxshi, chiroyli va o'zi tushingan holda yasashi mumkin. Bundan tashqari chizma geometriya fanida xam foydalaniladi. O'quvchi chizmani chizishda avvalo uni 3ko'rinishini tasavur qilishi kerak bo'ladi. Uni 3 ko'rinishini bilmasa o'quvchi detalni chiza olmaydi va bu fan unga qiyindek tuyiladi. Buni bartaraf qilish uchun ham biz texnologiya darslarida tridimaks yani 3 o'lchovli grafika dasturidan keng foydalansak o'quvchini darsga bo'lgan qiziqishi ham dars samaradorligini ham oshirgan bo'lar edik.

Bundan tashqari texnologiya darslarida kupgina kompyuter dasturlaridan foydalanish mumkin. Bulardan biri tridimaks dasturi bulsa biri Microsoft

Power Point dasturidir. Microsoft Power Point-universal, imkoniyatlari keng bo'lgan, ko'rgazmali grafika amaliy dasturlari sirasiga kiradi va matn, chizma, rasm, grafiklar animatsiya effektlari, oboz, vidiorolik va boshqalardan tashkil topgan slaydlarni yaratish imkoniyatini beradi. Slayd-ma'lum bir o'lchovga ega bo'lgan muloqot varaqlari hisoblanadi. Unda bir maqsad bilan yaratilayotgan namoyish elementlari joylanadi.

Slaydlar ketma ketligidan iborat tayyor taqdimotni kompyuter ekranida, vidioproektor yordamida katta ekranda namoyish qilish mumkin.

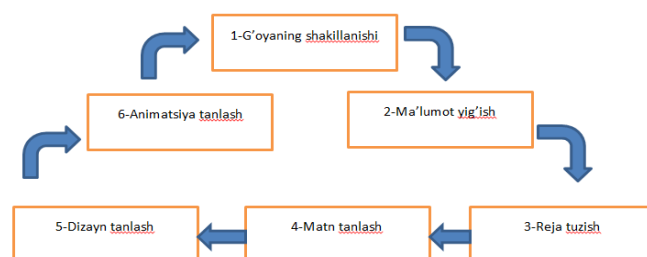
Taqdimot axborot texnologiyasining samaradorligi ko'p jihatdan taqdim etuvchi shaxsga, uning umumiy madaniyati, nutq madaniyati va hokazolarga bog'liq ekanligini ham unitmasligimiz lozim.

Power Point dasturi Microsoft firmasining Windows qobig'li ostida yaratilgan bo'lib, ushbu dastur prezentatsiya (taqdimot qilish, ya'ni tanishtirish) bilan ishlash uchun eng qulay bo'lgan dasturiy dasturlardan biridir. Bu dastur orqali barcha ko'rgazmali qurollarni yaratish va ba'zi joylarda esa ma'lumotlar bazasi sifatida ham qo'llash mumkin. Ayrim hollarda, bu dasturdan multimedia dasturlarini boshqarish va ularni qo'llab namoyish etuvchi qurilmalarga yuborish vazifalarini ham bajarish mumkin.

Power Point dasturida taqdimot materiallarini tayyorlash quyidagi bosqichlardan iborat;

- G'oyaning shakillanishi;
- Ma'lumot yig'ish;

- Reja tuzish ;
- Matn tanlash ;
- Dizayn tanlash;
- Animatsiya tanlash;

Yuqoridagi chizmadan ko'rinib turib turibtki, taqdimot taqdimot materiallarini tayyorning 1-bosqich tayyorlanadigan material bo'yicha g'oyaning shakillanishidir. Yani materiallar kimlar uchun mo'ljallangan va qanday ko'rinishda bo'lishi to'g'risida yaratuvchi bir necha g'oyalar shakillanadi 2-bosqichda materiallar bo'yicha kerakli ma'lumotlar yig'iladi. Ushbu ma'lumotlar mavzuga taaluqli va aniq maqsadga qaratilgan bo'lishi lozim. 3-bosqich reja tuzish bosqichida hisoblanib, unda materiallar saralanib olinadi va mantiqiy ketma ketlikda joylashtirish rejalashtiriladi. 4-bosqichda saralab olingan materiallar ichidan slaydga beriladigan matn tanlab olinadi. Slaydlardagi juda ko'p bo'lishi maqsadga muvofiq emas. Matnlar qisqartirilgan ko'rinishda tanlab olinadi. Bir slaydagi matnlar 7-8 qatordan oshmasligi lozim. Ta'lim beruvchi qisqartirilgan matnni dars jarayonida og'zaki to'ldirilgan holda tushintirib beradi. 5-bosqichida dizayn tanlash, matnni shirifti, matnga qo'chimcha rasm, chizma, grafika va ranglar tanlab olinadi. Shundan so'ng ya'ni 6-bosqichda barcha tanlab olingan materiallarga animatsiya qo'yiladi.

Animatsiyada matn va tasvirlarni xarakatlantirish, unga ovoz berish imkoniyatlari mavjud. Animatsiyada foydalanish materiallarni yanada jonliroq va qiziqarli bo'lishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim oluvchiga materiallarning uzoq vaqt xotirasida saqlanib qolishiga va ularni darsga bo'lgan qiziq ishini oshiradi dars samaradorligini oshirgan holda ta'lim oluvchiga motivatsiya beradi. Bundan ko'rib turibmizki, texnologiya fanini rivojlanishida ta'lim oluvchilarni bu fanga qiziqtirish va dars samaradorligini oshirishda kompyuter dasturlarining ahamiyati qanchalik muhim ekanligini ko'rib turibmiz

Zamonaviy texnologiyalari (electron pochta, internet, Web texnologiya multimediyaga texnologiya, masofaviy o'qitish va boshqalar o'quv jarayonida foydalanish ularning ilmiy metodik asoslarini chuqur o'rganishni talab etadi. Jumladan bu jarayonga "inson-kompyuter" tizimi sifatida qarash bir qator o'z yechimini kutayotgan muammolarni keltirib chiqaradi. Bu tizimda boshqa har qanday tizimdagi kabi boshqaruvchi va boshqariluvchi ob'ektlar bo'lib, ular orasida to'g'ri va teskari aloqalar mavjuddir. Ushbu tizimga yangi ob'yekt sifatida kiritilgan va axborot texnologiyasining asosini tashkil etgan zamonaviy kompyuter o'quv jarayonidagi aloqalarni o'z tasirini o'tkazadi, bu esa o'z navbatida ta'lim berish metodida ma'lum o'zgarishlarga olib keladi. Hozirgi paytda texnologik ta'lim yo'nalishi o'quv rejasiga talabalarni axborot va kompyuter texnologiyalarining qo'llanilishi sohalari bilan tanishtiruvchi "Informatika va axborotlar texnologiyasi" "Internet tizimi" kabi fanlar kiritilgan Amaliyot shuni ko'rsatmoqdagi axborot va kompyuter texnologiyalarining keng taraqqiyotga qaramay, ularda bo'lajak texnologiya ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash

jarayonida foydalanish uchun zaruriy nazariy va amaliy yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Ta'limda axborot texnologiyasi – bu qo'yilgan ta'limiy maqsadlarga erishishga imkon beradigan nazariy asoslangan ta'lim jarayonini amalga oshirishning shakli, metod va vositalarining yig'indisidir. Bunda u tegishli ilmiy modellashtirishga (loyihalashtirishga) tayanadi, bu jaryayonda ushbu maqsadlar bir xil ma'noda beriladi hamda ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyatlari va sifatlarni uni rivojlantirishning muayyan bosqichida obyektiv ravishda bosqichma – bosqich o'lchash va baholash imkoniyati saqlanadi.

"Axborot texnologiyasi" har qanday pedagogik tizimda – ilmiy masalalar bilan o'zaro munosabatda bo'lgan tushunchadir. Biroq agar ilmiy masala o'qitish va tarbiya qilish maqsadlarini ifodalaydigan bo'lsa u holda axborot texnologiyasi o'qitish va tarbiyalash yo'llari, ularga erishish vositalarini ifodalaydi.

Xulosa: Shunday qilib, texnologiya mashg'ulotlarida va darslarida dars sifatini va samaradorligi oshirish sifatida bundan tashqari o'quvchini darsga bo'lgan qiziqishini ortirish sifatida zamonaviy kompyuter dasturlaridan foydalanish, psixologik – pedagogik bilimlar asosida o'quv – tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkillashtirishga imkon yaratadi. Bundan tashqari texnologiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish:

-O'quvchilarning idrok qilish faoliyatini rivojlantiradi va o'quv jarayonini faollashtiradi;

-Bilim va ko'nikmalarni mustahkamlaydi;

-Qisqa vaqtda katta hajmdagi ishlar bajariladi;

-O'quvchilar nazariy bilimlarini tekshirish jarayonini tezlashtiradi;

Temirova Nilufar Sunnatillo qizi

Student of SamSIFL

Safarboyeva Meruert Sabit qizi

Student of SamSIFL

EMAIL:

THE IMPORTANCE OF USING GAMES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

ANNOTATION:

This article aimed to find out how important to teach foreign languages in primary schools. In addition, in this article, it is talked almost the diversions in outside dialect classes perform the taking after capacities: entertaining, communicative, mental, social and developing.

KEY WORDS:

- activity, educational games, development.

REFERENCES:

1. Carrier, M. (1980). Games and activities for the language learner. Nelson
2. Хакимова, М. А. The role of games in teaching English in primary classes / М. А. Хакимова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 49 (235). — С. 302-303. — URL:

Introduction

Today language learning has become a favorite pastime of many people. Learning a language with the help of games is very useful for students. This method is not only interesting but also memorable. During play activities pupils remember many things. This is a very useful method especially when memorizing vocabulary.

There are literally hundreds, probably thousands, of games that a teacher can play with their pupils. EFL games are used to test vocabulary, practice conversing, learn tenses - the list is endless. Having a list of classic ESL games up your sleeve before stepping into the classroom will ensure your lessons run smoothly, and, should things get a little out of control, you'll be able to pull back the attention of the class in no time.

Numerous individuals think understudies in essential school ought to have less inconvenience communicating when compared to grown-up , but that isn't truly the case. In reality, in numerous cases grown-ups are indeed more anxious than children when it comes to communication and attempting unused things within the classroom. Be that as it may, in a inviting competitive environment, they can frequently ended up less perplexed to inquire questions or re-frame their claim contemplations. Recreations can offer assistance them to superior pass on their contemplations and eagerly to their partners. Recreations can moreover offer assistance to keep up their levels of vitality and inspiration.

Let's look at what games the teacher can use in the class. The activities listed below have been prepared for the pupil of primary school at the age of 6–9.

- Activity 1. "Play Find Your Partner"

Objective: to improve pupils' speaking skills Teacher divides the class into 2 groups. The first group is "Summer", the second group is "Winter". Teacher distributes summer and winter flashcards to children and teacher asks the children to find their partners according to their flashcards. Summer flashcards: hot, warm, the sun, swim in the river... Winter flashcards: snow, gloves, cold, fog...

- Activity 2. "When I say touch..."

Objective: to improve pupils' listening skills Teacher asks the children to stand in a row in two lines. Teacher explains the instruction of the activity: Children when I say touch... you should touch to your parts of body... O. K. Let's begin. When I say touch ...touch your nose, touch your face, touch your left leg...

- Activity 4. Is she a girl or a boy?

Objective: to improve pupils speaking skills Teacher prepares 2 ready made a girl's and a boy's body flashcards beforehand. Teacher divides the class into 2 groups. Teacher distributes flashcard envelopes to the groups and explains the instruction of the activity: When I say please, begin you should begin to open the envelopes and take out the pieces of human body flashcards. Then you put them into right order. In final the groups find "Is she a girl or a boy?" Which group finishes the first, they will be winners of this game.

It is truly vital for instructors to consider whether the diversion or movement is being utilized to create the lesson more fun or agreeable (i.e. to avoid boredom), or in case is it being utilized for academic purposes (e.g. to present, change, or hone a particular component of linguistic use or lexis etc.). As long as the diversion encompasses a dialect center at that point it can be employed to create a course more pleasant and more viable – expecting that you simply have chosen the correct amusement for these double purposes.

Concurring to McCallum (1980) diversions can: center students' consideration on particular structures, work as support exercises, be utilized for audit and improvement, permit all understudies to take part, can be connected to all dialect expertise ranges (talking, perusing, composing,

and tuning in), give the instructor with prompt criticism (and a awesome criticism circle), and can result in expanded levels of understudy participation. Aside from the previously mentioned academic picks up, diversions are too awesome apparatuses for defusing in-class pressure, shaping bonds between understudies, and making a difference understudies to diminish lesson related stretch. In expansion, in the event that actualized accurately, diversions are a extraordinary frame of task-based learning.

To entirety up, the most contention for adapting the materials isn't as it were to guarantee distant better;a much better;a higher;a stronger;an improved much better fi t between our instructing and desires of our understudies but moreover to stand back from the schedule of our day by day instructing and consider it from a diff erent viewpoint.

Boboqulova Gulasal*Tarjima nazariyasi va qiyosiy tilshunoslik kafedrası*

EMAIL:

TURG'UN SO'Z BIRIKMALARINING IFODALANISHI**Annotatsiya:**

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida turg'un so'z birikmalarining ifodalanishi, turg'un so'z birikmalar komponentlarining ma'nolari va turg'un so'z birikmalarining grammatik xususiyatiga bag'ishlangan.

Kalit so'zi:

- *Nominatsiya, semantik, leksik, frazeologiya, grammatik, lingvistik obraz, idiomatik, komponent*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Авдеева О.И. Всероссийская научная конференция «Фразеология на рубеже веков: достижения, проблемы, перспективы» // Филологические науки. – М., 2000. - №5. – С. 122-125.
 2. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. - М.: Прогресс, 1985. - С. 3-47
 3. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. — М.: Высшая школа, 1991. - 140с
 4. Авдеева О.И. Роль внутренней и внешней синтагматики в формировании значения и смыслов фразеологизмов оксиморонного характера // История языкознания, литературоведения и журналистики как основа современного филологического знания. -Вып. 3. Семантика. Грамматика. Стиль. Текст. — Ростов: РГУ, 2003. - С. 3-8
 5. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 351 с.
 6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Феникс, 2005. – 466с.
 7. Кунин А.В. Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: автореф. дис. д-ра филол. наук – М., 1964. –38
- Шестова А.А. Окказиональный и узуальный компоненты во фразеологических единицах //Вавилонская башня: Слово. Текст. Культура. — М.: МГЛУ, 2002. - С. 278-279

Turg'un so'z birikmalarini o'rganadigan fan bu – frazeologiyadir. "Frazeologiya" termini grekcha "pharsis" fraza, ifoda "logos" ta'limot degan ma'nolarni anglatib, uning tadqiqot doirasiga faqat ko'chma ma'noga asoslangan turg'un birikmalar kiritiladi [1;7].

Turg'un so'z birikmalar ta'limi, ikkilamchi nominatsiya usullaridan biri bo'lib, manzilga ta'sir o'tkazish, uni shu kabi baholash va tajribalarga undash maqsadida tayinlanganlarga nisbatan baholovchi va emotsional munosabatni bildirishga intiladi. Har qanday turg'un so'z birikmalarining ma'hosi dekodlashni talab qiladigan ma'lumotdir. Turg'un so'z birikmalarining ma'nosini anglash, ushbu turg'un so'z birikmalar ma'no qismlarini, nutqiy vaziyatini, shuningdek, oqilona va nima bo'layotganini hissiy baholashdan iborat – deb aytadi Shestova o'z tadqiqot ishida.[8:278].

Turg'un so'z birikmalar, so'z va so'z birikmalaridan farqli o'laroq, nafaqat mavzuning ichki dunyosida sodir bo'layotgan narsalar, balki ma'ruzachining o'zi va uning atrofida bu hissiy holatga qanday baho berishlari haqida ham fikr beradi.

N.D.Arutyunova, turg'un so'z birikmalari o'zlarining ushbu barqarorligini saqlaydigan til anomalialarining shakllaridan biri deb hisoblaydi.[2:16].

Turg'un so'z birikmalari boshqa so'zlardan farqli o'laroq, so'zlar va jumalarning semantik jihatdan bog'liq bo'lgan birikmalari deb tushuniladi, ular tomonidan

sintaktik tuzilmalar shaklida, gapni tashkil qilishda so'zlarni tanlash va birlashtirishning umumiy qonuniyatlariga muvofiq ravishda ishlab chiqilmaydi, balki nutqda qat'iy, semantik tuzilishi va ma'lum bir leksik va grammatik tarkibiga nisbatdan ko'paytiriladi.

Axborot nazariyasidagi tizim tushunchasi atrof-muhit tushunchasi orqali aniqlanadi: "Agar to'plam ushbu tizim elementlari orasidagi ma'lum turdagi bog'lanishlar (ichki havolalar) ushbu to'plam elementlari orasidagi o'xshash turdagi bog'lanishlardan ustun bo'lsa, atrof-muhit tizimni shakllantiradi (tashqi havolalar) [3:18].

Ushbu nazariyaga ko'ra, turg'un so'z birikmalari atrof-dagi kontekstga (atrof-muhitga) nisbatan yaxlit bir butun bo'lib harakat qiladigan va shu bilan atrof-dagi birliklar bilan sintagmatik munosabatlarga kirishadigan tizimdir - deb aytadi Avdeeva o'zining ilmiy tadqiqot ishida. [4:3].

Dunyo tilining obrazli ta'svirini shakllantirishda, har bir tilning frazeologiyasi katta hissa qo'shadi. Turli xil tillarning frazeologik tizimida olingan lingvistik obrazlar orqali ko'rish mumkinki, turg'un so'z birikmalari faqatgina lingvistik so'zlar orqali yasalmasdan boshqa umumiy bo'lgan fanlarga (universal, mantiqiy-psixologik va lingvistik asoslar) ham asoslanadi. Masalan: tarvuzi qo'ltig'idan tushdi. Bu turg'un so'z birikmani mantiqan olib tushinamiz, agar biz o'z ma'nosida tushunsak bizga boshqa ma'no hosil bo'ladi. Zamonaviy tilshunoslikda "dunyoning frazeologik ta'sviri" tushunchasi mavjud bo'lib, u dunyoning lingvistik rasmining bir qismini nazarda tutadi, bu frazeologiya yordamida tasvirlangan bo'lib, unda har bir frazeologik ibora qat'iy tizim elementi bo'lib, ma'lum bir narsani bajaradi va atrof-dagi voqealarni tasvirlashda funksiyalar bajaradi. Dunyoning frazeologik ta'sviri (DFT) ko'rib chiqish gumanitar fanlardagi muhim voqealardan biriga aylandi.

Turg'un so'z birikmalarning asosiy mezonlari:

1) Rasmiy belgilar: a) alohida rasmiyatchilik, ya'ni frazeologik birliklarning tarkibiy qismlari, alohida so'zlari; b) turg'un so'z birikmalarida ikki yoki undan ortiq birlik mavjudligi; c) turg'un so'z birikmalari odatda ibora modeli asosida quriladi.

2) Turg'un so'z birikmalarning semantik xususiyati ularning idiomatikligiga qadar kamayadi, bu hodisa tarkibiy qismlarining semantik birligi va ularning tom ma'nolarining kamayib ketmasligi bilan tavsiflanadi.

3) Mavjudlik belgisi: a) o'zgarmaslik hajmini nazarda tutuvchi barqarorlik; b) tugallangan shaklda takrorlanuvchanlik, chunki ular barqaror shakllanishdir.

4) Funksional belgilar: kommunikativlik va nominativlikni kiritishimiz mumkin.

5) Formal belgilar: a) turg'unlik; b) ikki yoki undan ortiq leksemadan yasalishi; c) asosan so'z birikmasi modelida ifodalanishi; d) tilda tayyor holda saqlanib nutqga shundayligicha olib kirilishi;

6) Semantik belgilar: a) turg'un so'z birikmalari komponentlarining har doim ko'chma ma'noda qo'llanilishi; b) komponentlar bog'lanishidagi erkinlikning yo'qolishi kabilari kiritiladi.

7) Stilistik belgilar: a) ta'sirchanligi; b) nutqni emotsionalligini boyitishi; c) o'ziga xos baho semalarini o'zida mujassamlashtirib kelishi kabilarni kiritamiz.

Turg'un so'z birikmalarning faqat o'ziga xos bo'lgan, tildagi boshqa birliklardan farqlash uchun xizmat qiladigan kategorial belgilari ham mavjud. Ularning asosiy kategorial belgisi, ularning nutq momentida tayyor birlik sifatida qo'llanilishi hisoblanadi [7;38].

Chunki turg'un so'z birikmalari nutq momentida yasalmaydi, to nutqga kirguncha tilda shakllanib, so'zlovchiga ham tinglovchiga tushunarli birlik sifatida

saqlangan bo'ladi. Ammo shuni alohida ta'kidlash joizki, tilda yuqoridagi belgilarga ega bo'lgan boshqa birliklar ham mavjud bo'lib, ularni turg'un so'z birikmalar bilan adashtirmaslik kerak.

Bular quydagilar:

Sitata va afforizmlar: *to be or not to be that's the question (Shekspir); A good name is better than precious ointment (Old Testament).*

Xalq og'zaki ijodidan epitetlar: *the apple of discord, the thread of Ariadne, artful Dodger;*

Perifrazalar: *white gold- oq oltin; ship of desert-sahro kemasi(tuya);*

Turg'un so'z birikmalarning yana bir muhim kategorial belgisi ularning turg'unligidir, ya'ni ular doimo quyidagi jihatlarni o'zida mujassamlashtiradi [7;16]

-domiy yaxlitlik;

-shakliy turg'unlik;

-komponentlar tartibining buzilmasligi;

-grammatik formaning o'zgarmasligi;

Ingliz tili frazeologiyasida ko'p tilshunoslarni qiziqtirgan yana bir masala turg'un so'z birikmalarning so'z turkumlari bilan ifodalanish masalasidir. Xususan bu borada A.V.Kunin, I.V.Arnold shuningdek P.P.Litvinovlar tadqiqot olib borishgan va bu haqida bir necha ilmiy tadqiqot ishlarida aytib o'tgan.

I.B.Arnold frazalogik birliklarni strukturasiga binoan ya'ni qaysi so'z turkumi sifatida qo'llanilishiga ko'ra klassifikatsiya qilgan tilshunoslardan hisoblanadi. U turg'un so'z birikmalarni bu jihatdan quyidagicha turlarga bo'lib ko'rsatgan [5;351]

1. Ot sifatida qo'llaniluvchi frazalogik birliklar:

N + N,: maiden name – qizlik familiya

N's + N.: dog's life-og'ir hayot tarzi;

Ns' + N: ladies' man – xushomadgo'y

N+prp+N: the chapter of accidents– kutilmagan omadsiz holatlar;

N + A: knight errant –sayyor ritsar

N + and + N: lord and master –turmush o'rtoq

A + N: green room – foye

N + subordinate clause: ships that pass in the night –o'tkinchi uchrashuvlar

2. Fe'l sifatida qo'llaniluvchi frazalogik birliklar:

V + N.: take advantage -foydalanmoq

V + and + V:pick and choose –sinchiklab tanlash;

V + one's + N + prp:snap one's fingers at – tupurmoq;

V + one + N: give one the bird – haydamoq, bo'shatmoq.

V + subordinate clause:see how the land lies – holatni oydinlashtirish

3. Sifat kabi qo'llaniluvchi frazalogik birliklar:

A+and+A,: high and mighty – kalamdimog'

as+A+as+N.: as old as the hills –ming yillik tarixga ega

4. Ravish sifatida qo'llaniluvchi frazalogik birliklar:

N+N: tooth and nail –tish tirnog'i bilan

prp+N: by heart - yoddan

adv+prp+N: once in a blue moon –yuz yilda bir

cj+clause: before one can say Jack Robinson – ko'z ochib yumguncha;

5. Predlog sifatida qo'llaniluvchi frazalogik birliklar:

prp+N+prp,..in consequence of –sababli, tufaayli

6.Undov so'z sifatida qo'llaniluvchi frazalogik birliklar: *God bless you!-O'lo'lo' panohida saqlasin!*

Ba'zi bir turg'un birikmalarning o'zidan yangi bir frazalogik birliklar hosil qilinishi ham mumkin, bular quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

a) konversiya usulida: *to vote with one's feet(fe'l), vote one's feet(ot)*;

b) grammatik shaklni o'zgartirish vositasida: *make hay while the sun shines-to make a while the sun is shining*

c) analogiya vositasida: *curiosity killed the cat-care killed the cat*

d) kontrast vositasida ya'ni ma'lum bir frazalogik birlikga zid ma'noli yangi birlik hosil bo'lishi natijasida: *thin cat-kambag'al odam, fat cat-boyvachcha*;

e) maqol va matallarning qisqartirish vositasida - *"You can't make a silk purse out of a sow's ear" –"to make a sow's ear"*

f) boshqa tillardan frazalogik birliklarning kirib kelishi vositasida ham yangi frazalogik birliklar yasaladi: *"living space" (Nemis tili), "to take the bull by the horns" (lotin tili) [6;62]*

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish kerakki, turg'un so'z birikmalari har bir tilining madaniyati, kelib chiqish tarixi, yashash tarziga asoslanib ifodalanadi desak aslo yanglishmagan bo'lamiz. Turg'un so'z birikmalari obrazlilik va ekspressivlikni vujudga keltiruvchi murakkab vositalar bo'lib, ular badiiy, siyosiy, publisistik matnlarning ifodaviy ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi, shuning uchun ham turg'un so'z birikmalarini o'rganish stilistikada ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek turg'un so'z birikmalari ixcham, ma'no jihatdan salmoqdor birliklar sifatida davr ruhiga mos keladi, chunki hozirgi milliy qadriyatlarning tiklanish davri so'zlovchidan tilni chuqur bilishni, fikrni ixcham, asosli obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashni talab etadi.

Altinboyev Nuriddin Abdumannonovich
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

EMAIL:

nuriddinaltinbaev@gmail.com

TURKCHA MAQOLLARDA 'FARZAND' MIKROKONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

ANNOTATSİYA

Til va madaniyatni birgalikda o'rganish, madaniyatning tilda va aksincha, tilning madaniyatda aks etishini tadqiq qilish masalalari lingvokulturologiyani asosiy maqsadi hisoblanadi. Uni yoritib beruvchi vosita esa - konseptdir. Biror xalqning madaniyatiga o'sha xalqqa xos bo'lgan konseptlar orqali kirish mumkin bo'ladi. Ular milliy qadriyatlar, an'analar, xalq og'zaki ijodi mahsuli bo'lgan maqollarda o'z aksini topadi. Mazkur maqolada 'oila' konseptining tarkibidagi 'farzand' mikrokonsepti turk xalqining lisoniy manzarasida qay tarzda namoyon bo'lishi maqollar yordamida tahlil qilinadi.

KALIT SO'ZLAR:

- til, madaniyat, lingvokulturologiya, konsept, lisoniy manzara, maqol, farzand

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR:

1. Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul 2016.
2. Altinboyev N.A., *Turkcha maqollarda qiz farzand to'g'risidagi qarashlar tadqiqi*. Madaniyatlararo muloqotda sharq tillarining ahamiyati. Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy anjuman materaillari. Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti. T: 2021
3. Altinboyev N.A., *Lingvokulturologiyada konsept birligi masalasi*. Tilshunoslikdagi zamonaviy yo'nalishlar: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materaillari. Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti. Andijon-2021
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово. // Русская словесность. Антология. Москва: Academia, 1997
5. Hirik, Erkan. Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Bildiren Kelimeler ve Duygu Değerleri. İnsan ve Toplum Bilim Araştırmaları Dergisi. Cilt:6, Sayı:3, İstanbul 2017.
6. Маслова, В.А., Лингвокультурология, Москва, Academia, 2001
7. PAŞAOĞLU, Canan, Rus ve Türk Dil Dünya Görüşlerinde Aile Konsepti, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C.8, Sayı:25 Sharifian, Farzad, Cultural Linguistics, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 2017.

Kirish

Til va madaniyat masalasida bir qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, o'tgan asrda tilga nisbatan kognitiv tizim, ijtimoiy amaliyot, kompleks moslashgan tizim degan qarashlar o'rtaga tashlangan bo'lsa, o'z navbatida madaniyatga nisbatan ham kognitiv tizim, ramziy(simvolik) tizim, ijtimoiy amaliyot yoki tuzilma¹ sifatida qaralganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Keltirilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, har ikkala hodisaning o'zaro bog'liq tomonlari mavjud. Mazkur ikki hodisani birgalikda o'rganuvchi bilim sohasi - lingvokulturologiya fanining dunyoga kelishiga olib keldi.

Lingvokulturologiya tilni madaniy voqelik sifatida tadqiq qiladi va u tilshunoslik va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada paydo bo'ladi. Til va madaniyat bir biriga chambarchas bog'liqdir. Madaniyat ichida rivojlanib taraqqiy topgan til o'zida madaniyatni namoyon etadi. Mazkur tushuncha asosida XX asrning oxirgi choragida mustaqil fan sifatida paydo bo'lgan lingvo-kulturologiya V. Teliya boshchiligidagi iboralar maktabi tadqiqotlari asosida Y. Stepanov, N. Arutyunova, V. Vorobyev, V. Shaklein, V. Maslova kabi izlanuvchilarning ishlari bilan bog'liq ravishda rivojlandi². V. Maslova xalqning o'tmish asrlarga oid qarashlari tildagi maqollarda, frazeologik birliklarda, metaforalarda va madaniy ramzlarda hozirgi

¹ Sharifian, Farzad, Cultural Linguistics, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 2017, p.1.

² PAŞAOĞLU, Canan, Rus ve Türk Dil Dünya Görüşlerinde Aile Konsepti, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C.8, Sayı:25, s.165

kunimizga qadar saqlanib qolishini bayon qilib, mazkur fanning tadqiqot doirasini quyidagicha izohlaydi: “Lingvokulturologiya, asosan, afsonalar, urf-odatlar, an’analar, marosimlar, madaniyat ramzlari va boshqalarni o’rganadi. Ushbu tushunchalar madaniyatga tegishli bo’lib, ular kundalik va marosimlardagi aloqamunosabatlar shaklida tilda mustahkamlanadi; ularni kuzatish mazkur tadqiqot uchun material bo’lib xizmat qildi.”³

Lingvokulturologiyada konsept

Lingvokulturologiyada tilshunoslikning boshqa zamonaviy yo’nalishlari singari, konsept asosiy termin sifatida qo’llanadi⁴. Konsept madaniyat nuqtayi nazaridan qaralar ekan, uni inson ruhiy-idrokiy olamidagi madaniyatning asosiy uzvi sifatida tushunish lozim.

Birinchi bor bu terminni rus fanida 1928-yilda S.A.Askoldov qo’llagan. Olim konseptni ko’pgina noaniq predmetlar, harakatlar, voqeliklar (rivojlanish konsepti, haqiqatgo’ylik, matematik konseptlar)ni fikrlash jarayonida o’rmini to’ldiruvchi tafakkur shakli deb izohlaydi⁵.

Konsept har qanday tushunchani emas, balki umumbashariy va milliy madaniyatga daxldor tushuncha yig’indisini o’zida namoyon qiladi. Boshqa bir xalqning milliy madaniyatini o’rganish, dunyoqarashini anglash uchun konsept birlamchi vosita bo’lib xizmat qiladi. U biror obyekt yoki tushuncha haqidagi barcha bilimlarni o’zida jamlagan bo’lib, ularni o’sha xalqning o’ziga xos bo’lgan iborlari, maqollari, metaforalarida o’z aksini topadi. Ba’zan

konsept faqat so’zlar orqali ham ifodalanishi yoki aksincha, butun boshli matnning mohiyatidan anglanishi mumkin bo’ladi. Mazkur ishimizda turk tilidagi oila makrokonseptining tarkibidagi ‘*farzand*’ mikrokonseptini maqollarda qay tariqa aks etganligini ko’rib chiqamiz.

Turk xalqi lisoniy manzarasida “farzand”

Turk xalqining oila hayotida farzandning o’rni katta. Oilada farzandning borligi oila uchun nafaqat ma’naviy boylik, balki naslning davomiyligi va oilaning mustahkam bo’lishi uchun ham muhim asos hisoblanadi. Turk tilida farzand so’zi *çocuk* (*kız çocuk*, *erkek çocuk*) va *evlat* so’zlari bilan ifodalanadi. Mazkur maqolada farzandning dunyoga kelishi, tarbiyasi, kamol topishi va bunda ota-onaning ta’siri kabi masalalar farzand bilan bog’liq turk xalq maqollari yordamida ochib beriladi.

Turklar ham boshqa turkiy xalqlar singari bolajon xalq hisoblanadi. Uyni daraxtga, farzandni esa mevaga qiyoslaydi - *Çocuk evin meyvesidir*⁶. Meva daraxtning qanday(mevali yoki mevasi) ekanligi ko’rsatib beruvchi asosiy ramz hisoblansa, farzand ham uyning ya’ni oilaning bosh belgisi hisoblanmoqda. Uyning g’ala-g’ovur, xuddi bozor singari shovqinli bo’lishi tabiiy holat, hatto shunday bo’lishi niyat qilinadi - *Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar* – zero, bolasiz uy jimjitlik hukmron mozorga o’xshatiladi. Farzandi bo’lishini xohlagan ota-ona uning tashvishini ham bo’yniga olishi kerakligi *Çocuk isteyen belâsını da istemek gerek* maqoli vositasida ifodalangan. Shuningdek, farzand katta qilib ming jafoda chekishni, farzandsiz bo’lib bir dard chekishdan afzal deb

³ Маслова, В.А., Лингвокультуроология, Москва, Academia, 2001, с.17

⁴ Mavzu doirasida batafsil ma’lumot uchun qarang: Altinboyev N.A., *Lingvokulturologiyada konsept birligi masalasi*. Tilshunoslikdagi zamonaviy yo’nalishlar: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materaillari. Zahiriddin Muhammad Bobur

nomidagi Andijon davlat universiteti. Andijon-2021, 65-68-bb.

⁵ Аскольдов С.А. Концепт и слово. // Русская словесность. Антология. Москва: Academia, 1997. С.45

⁶ Maqoladagi barcha maqollar: **Ömer Asım Aksoy**, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2016 dan olindi.

biladi - *Evlâdın varsa bin derdin var, evlâdın yoksa bir derdin var*. Chunki farzand tarbiyalash, voyaga yetkazish o'ta mashaqqatli hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda farzandi yesin deb o'zi yemaydi yoxud 'tosh kemiradi' - *Çocuk büyütme taş kemirmek*. Ko'pfarzandlilik azalazaldan turkiy xalqlarga xos bo'lib kelgan. Lekin farzandlarning ko'pligi ham ota-onani mushkul ahvolga solib qo'yishi hech kimga sir emas. Bu holat maqollarda ham o'z aksini topgan (*Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder* – ko'p bola onani sarson, otani o'ychan qiladi).

Oilaning mustahkamligi, uning davomiyligini saqlash sog'lom, aqli raso onaga bog'liq bo'ladi. Onaning sog'lomligi esa bolaning sog'lomligi demakdir: *Anadan olur dana, hamurdan olur maya* – buzoq onadan, achitqi (xamirturush) xamirdan.

Jamiyat dunyoga kelgan farzandining jinsiga qarab ota-onaga muomalada bo'lgan. Ayniqsa, ayollarga qarash, munosabat, izzat-ikrom yoxud buning aksi, u dunyoga keltirgan qiz farzand orqali butunlay o'zgargan. O'g'il farzandga avlod davomchisi, oila tayanchi sifatida (*Oğlandır oktur, her evde yoktur* – o'g'il o'qdir, har uyda yo'qdir) qaralgan va o'g'il farzand orqali oilada ayolning mavqeyi ham bir pog'ona yuksalgan (*Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün* – o'g'il tug'gan maqtansin, qiz tug'gan o'zini-o'zi mushtlasin). O'g'il farzandni dunyoga keltirish har bir ayolga ham nasib qilmaydi yoki mard ayol dunyoga ketiradi degan qarash maqollarda o'z aksini topgan *Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur* – o'g'ilni har ayol tug'maydi, er ayol tug'adi. Qiz farzand esa bironing hasmi, ketguvchi mehmondek qaraladi (*Kız evde olsa da elden sayılır* – qiz uyda bo'lsa

ham bironniki hisoblanadi). Qiz farzand dunyoga keltirgan ayolga nisbatan *Kız doğuran tez kocar – qiz tuqqan tez qariydi* maqoli ishlatiladi. O'g'il bolaga nisbatan qiz bolaning tarbiyasi mushkulligini *Kız yükü tuz yükü – qiz yuki tuz yuki* bilan qiyoslanadi. Qiz farzand maqollarda oila uchun *xarajat*, ota uchun *malomat*, ona uchun *ko'makchi*, kelin bo'lish oldidan *mehmon* sifatida qaralgan⁷.

“Mag'zi danagidan shirin”, “bolaginamning bolasi” iboralari o'zbek xalqining nabiraga nisbatan izzatini bildiradi. Turk xalqida ham *Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü* – o'g'ilniki o'g'il boli, qizniki bog'cha guli maqoli ham aynan mana shu masalaga qaratilgan.

Turk xalq madaniyatida ham tarbiya boshqa xalqlardagi kabi o'ziga xos katta ahamiyatga ega. Farzandaga yoshligidanoq to'g'ri tarbiya berish, unga qanday tarbiya berilsa, keljakda shunga yarasha javob qaytishi *Ağaç yaşken eğilir, Arpa eken buğday biçmez* maqollaridan anglashilganidek, har doim ham yaxshi ota-onadan yaxshi farzandlar tug'ilavermasligi va aksincha bo'lishi ham mumkinligi *Bir ağaçta gül de biter, diken de* (bir daraxtda gul ham bitar, tikon ham) maqoli orqali bayon qilinadi.

Bolaning xarakteri asosan onadan o'tadi *Çocuğuna iyi-kötü huy anadan gelir* – bolangga yaxshiyomon xarakter onasidan o'tadi, *Soydur çeker, huydur geçer* – nasl tortadi, xarakter o'tadi. Uning tarbiyasi ham asosan onaning tarbiyasi, axloqiga bog'liq *Meyve ağacından uzak düşmez* – meva daraxtdan uzoqqa tushmaydi, *Armut dalının dibine düşer* – nok shoxining tagiga tushadi. Ona farzandi uchun ko'zgu (*Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur* – daraxtga chiqqan

⁷ Altinboyev N.A., *Turkcha maqollarda qiz farzand to'g'risidagi qarashlar tadqiqi*. Madaniyatlararo muloqotda sharq tillarining ahamiyati. Xalqaro onlayn

ilmiy-amaliy anjuman materaillari. Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti. T: 2021, 640-645-bb.

echkining unga qarab turgan uloqchasi bo'ladi) u nima qilsa, farzandi ham shuni qilishga urinadi. Har doim ham farzandning yomon xulqli bo'lishiga ota-ona aybdor bo'lavermaydi. Oiladan tashqaridagi muhit ham bunga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Farzandidan ziyon-zahmat kelsa ham, ona uni yomon ko'rmaydi *Ağaca balta vurmuşlar, sapı bedenimden demiş* – daraxtga bolta urishibdi, sopi tanamdan debdi. Qaysi ona farzandini yomon deydi axir: *Karga yavrusuna bakmış "benim ak evladım" demiş* – qarg'a bolasiga qarab "mening oppoq bolam" debdi! Farzand har qanday sharoitda ham onasi unga eng sodiq do'st ekanligini (*Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz* – onaday do'st, Bog'dod kabi diyor topilmas) va tashvish kelganda ona kabi hech kim ichdan kuyinmasligini (*Ağlasa anam ağlar başkası yalan ağlar* – yig'lasa onam yig'laydi, qolganlar yolg'ondan yig'laydi) his qilib yashashi lozim.

Oilada o'g'il farzand asosan otadan tarbiya oladi. U mehr ko'rsatsa, bola ham mehribon bo'ladi (*Sen seversen oğlunu, o da sever oğlunu* – sen bolangni yaxshi ko'rsang, bolang ham bolasini yaxshi ko'radi), birorta noto'g'ri ish bilan o'rnak bo'lsa, o'g'li ham shu ishni qilishga harakat qiladi (*Babası ekşi elma yer, oğlunun dişi kamaşır* yoki *Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır* – ota dovcha yeydi, o'g'lining tishi qamashadi. Ushbu maqolning *Dedesi koruk yemiş, oğlunun dişi kamaşmış* – bobosi dovcha yegan ekan, o'g'lining tishi qamashibdi) shaklidagisi ham bor.

Hech bir ota farzandiga yomonlik sog'inmaydi (*Baba oğlunun fenalığını istemez*) aksincha, uning kamolini istaydi (*Atalar çıkarayım der tahta, döner dolaşır gelir bahta*). Doimo ota nasihatini quloqqa osish kerakligi (*Baba nasihatı tutmayan pişman olur*) va uni e'zozlashi lozimligi (*Baba himmet, oğul hizmet*) maqollar vositasida uqtiriladi. Otaning hurmat e'tibori bolaga qolmasligi

(*Babadan mal kalır, kemal kalmaz*) va bu narsa farzandning oqilligiga, saxovatiga hamda odilligiga bog'liq ekanligi, otasidan qolgan davlatni ko'paytirish yoxud yo'q qilish ham (*Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını*), ota nomini ulug'lash yoki badnom qilishi ham (*İyi evlat babayı vezir, kötü evlat babayı rezil eder*) faqatgina bolaning o'ziga bog'liqligi maqollarda o'z aksini topgan. O'g'ilning yaxshi tarbiya ko'rganligini bir nechta sifatlarda ko'rish mumkin bo'ladi: otasining do'stlariga hurmat ko'rsatsa (*Ata dostu oğula mirastır*), otasidan oldinga o'tib yurmasa (*Atanın önünden geçeni Allah sevmez*) va otasining qarzini o'z qarzi deb bilsa (*Baba borcu evlâda düşer*). Aksincha, tarbiyasiz, ota-onasini e'zozlamaydigan farzandlar ham yo'q emasligi (*Babası oğluna bir bağ bırakmış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş* – otasi o'g'liga bir bog' qoldiribdi, o'g'li otasiga bir shingil uzum bermabdi), farzandlar qanchalik ko'p bo'lmasin, bir otasini parvarishlay olmasligi (*Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı besleyemez* – bir ota to'qqiz farzandni boqadi, to'qqiz farzand bir otani boqolmaydi) barchaga ma'lum. Lekin ota-onani norizo qilish (*Ana baba bedduasını alan onmaz*) yaxshilikka olib kelmaydi. *Anasını babasını dinlemeyen evlât, kocasını saymayan avrat, üvendere ile yürüyen atı kapında tutma hiç, durma sat* maqoli vositasida turk xalqi tarbiyasizlikni qattiq tanqid ostiga oladi va *Buyurmadan tutan evlât, çağırmadan kalkan avrat, orada olur devlet* maqoli bilan esa tarbiyali farzandni ulug'laydi. Umuman olganda turk xalq maqollarida, "yaxshi farzand kishi kelajagi uchun

*muhim ekanligi va aksincha, yomon, xayri yo'q farzandning kishiga bu dunyoni tor qilishi*⁸ ifodalanadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, farzandlar ota-onasiga tortadilar (*O'g'lan babaya kiz anaya çeker*) va ularning tarbiyasi farzandlarining hayot yo'lini belgilab berishda katta rol o'ynaydi (*O'g'lan atadan öğrenir sofr açmayı, kiz anadan öğrenir biçki biçmeyi, O'g'lan, babadan görür at oynatmayı; kiz anadan görür sofr donatmasını*). Ya'ni o'g'il bola otasini, qiz bola onasini o'ziga namuna sifatida ko'radi va har bir xatti-harakatini ularga qiyosan amalga oshiradi.

Xulosa

Oila konseptini ochib berishda farzand mikrokonsepti muhim rol o'ynaydi. Turk xalqining lisoniy manzarasida farzand ramz, davomiylik, dard, tashvish, xarajat(chiqim) kabi bir qator tushunchalarni ifodalab keladi. O'g'il farzandning qizga nisbatan ustun ko'rilishi va u orqali ota-onaga, ayniqsa, onaga oilada va jamiyatda munosabatning o'zgarishi maqollarda o'z aksini topadi. Farzandga ota-onaning ko'zguasi sifatida qaralib, ular orqali oiladagi muhit, otaning jasorati, mardligi, mehribonligi; onaning ziyrakligi, mohirligi ularning xatt-harakatlari orqali baholanadi. Jamiyat ko'z o'ngida o'g'il otani, qiz onani namoyon qiladi. Ramziy ma'noda daraxt, arpa-bug'doy, nok, uloqcha obrazlari maqollarda farzand tushunchasini ochib berishga xizmat qilgan.

⁸ HİRİK, Erkan. Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Akralık Bildiren Kelimeler ve Duygu Değerleri.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 6. Cilt. 3.Sayı. s.1736

Uktamova Umida Sunatullaeva

JDPI, o'qituvchisi

Saidahmatova Aziza Akbar qizi

JDPI, talabasi

EMAIL:

**UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA FAOL FUQAROLIK MADANIYATINI
SHAKILLANTRISHNI INNOVATSION YONDASHUVI**

ANNOTATSIYA:

Maqolada umumta'lim maktab o'quvchilarida faol fuqarolik madaniyatini shakillantrishni innovatsion yondashuvi hamda o'quvchi – yoshlar ongida fuqarolik madaniyati, fuqarolik masuliyati, fuqaroviylik, huquqiy ongni singdirishning mazmun, mohiyati yoritilgan.

KALIT SO'ZLARI:

- Fuqaroviylik, fuqarolik madaniyati, fuqarolik masuliyati, fuqaroviy ong, insonparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, vatanparvarlik, fuqarolik pazitsiyasi, innovatsion yondashuvlar, tamoyillar, fuqarolik jamiyati.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. w.w.w.google.com.hozir.org. 26-aprel 2020 yil [1]
2. Obid Haydarov "Fuqarolik jamiyati" Samarqand-2019 [2]
3. O'zbekiston Respublikasi fuqarolik to'g'risida qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 18-fevraldagi qabul qilingan qonuni [3]
4. " Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" SH.Mirziyoyev.
5. Muollif. Axborat xizmati. Library.ziyonet.uz. [5]
6. Saidqosimov A "Siyosiy faollik va fuqarolik ma'naviyati", "Jamiyat va boshqaruv". Toshkent 017.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakillantrish, o'quvchi – yoshlarda fuqarolikning ijtimoiy – siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarda erkinlashtirish, demokratik me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadiriylatlarni o'zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e'tirof etadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'naviy yetukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to'liq anglash omili ekanligini tushunamiz. Chunki, o'quvchi – yoshlarda fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadiriylat darajasida tushuntirish bevosita har bir o'quvchi – yoshlarning o'z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanishi bilan tushuntirishdir. O'quvchi – yoshlar ongida fuqarolik madaniyatini rivojlantirish o'zining bir qator mezonlariga ega bo'lib, ularning asosiylaridan biri – har bir o'quvchi – yoshda ma'suliyat tuyg'usi bilan yashash xususiyatini shakillantrishdir. Ma'suliyat odamning har bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda uning o'zi va o'zgaralar uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Ma'suliyatini his qilgan inson o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur

qila oladi va zarur natija erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. SHaxsiy masuliyatni fuqarolik ma'suliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatini, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik ma'suliyatini his etgan inson, eng avvalo, o'zi mehnat qilayotgan jamoa yoki ta'lim olayotgan o'quv dargohi, o'z mahallasi va tug'ilgan yurt ravnaqini o'ylaydi. Mustaqil O'zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo'lsa, demak har bir inson fuqarolik ma'suliyatining ma'no mazmunini ana shu g'oyalarni amalga oshirishda, deb bilishni o'quvchi – yoshlar ongiga singdirish darkor.[1]

Fuqarolik tuyg'usini qaror toptirish murakkab jarayon. SHu sababli, ushbu sohadagi tarbiyaviy ishlarimizda o'quvchi – yoshlar ongiga fuqarolik tuyg'usini shakllantirishga mos milliy-ma'naviy qadiriylarni singdirishimiz lozim bo'ladi.

Boy o'tmish merosimizga murojat qilganimizda milliy-ma'naviy qadiriylarga asoslanishimiz zarur. Bunga sabab, o'quvchi – yoshlarda bu orqali milliy g'ururni yuksaltirish samarali kechadi va bu yoshlarda fuqarolik madaniyatining yuksalishiga olib keladi. O'quvchi-yoshlarda fuqarolik ma'naviyatini yuksaltirish bo'yicha milliy – ma'naviy qadiriylardan foydalanishni quyidagi tavsiyalar asosida amalga oshirish maqul:

- Qomusiy olimlar hayoti va ijodi , milliy g'ururni yuksaltirishda muhim asos bo'lib, yoshlarni fuqarolik burchiga sadoqatini yuksaltiradi. Bunda ko'proq al-Beruniy, al-Farg'oniy, al-Xorazimiy, Abu Nasir Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek , Ismoil Jurjoniy, Qozizoda Rumiy kabi buyuk siymolar haqidagi ma'lumotlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

- Shaxsda fuqarolik madaniyati uning umumiy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lmish milliy madaniyat, ma'naviy, ahloqiy, siyosiy, iqtisodiy, estetik madaniyatlar bilan uzviy ravishda rivojlanib boradi.

Shuning uchun yangi O'zbekiston, yangicha dunyoqarashni shakllantirish sharoitida o'quvchi - yoshlarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish masalasi ta'lim islohatlarini amalga oshirish yo'nalishidagi masalalarining asosi bo'lib qoladi.

Yuqorida qayt etilgan fikrlarni umumta'lim maktablarida amalga oshirish – bu o'quvchi-yoshlarda erkinlik va ezgu maqsadlarni, milliy mustaqillikni, xalq muddosi va fuqarolik jamiyatiga xos muhim belgi ekanligini anglab yetishga, buning uchun har bir o'quvchi-yoshlar o'qishning ilk davridan boshlab o'z fuqarolik madaniyatini tarkib toptirish zarurligini tushunib yetishga erishishdir. SHunga ko'ra aytish mumkinki, mustaqillikni asrab-avaylash, mustahkamlash va rivojlantirishda yosh avlodning fuqarolik madaniyati qudratli kuch ekan, uni amalga oshirish uchun quyidagi tadbirlarni yo'lga quyish maqsadga muvofiq. Buning uchun umumta'lim maktablarida qo'yidagi tavsiflarga rioya etish lozim:

- a) ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy muhitni yaratish;
- b) o'quv-tarbiya ishlari hamda darsdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tarbiya tadbirlarining samaradorligini yanada oshirish;
- v) milliy mafkura targ'ibotiga e'tiborni kuchaytirib milliy merosimiz an'analaridan, qadiriylarning tarbiyaviy imkoniyatlaridan to'liq foydalanishni kuchaytirish;
- d) o'quvchi-yoshlarning sog'lom turmush tarzini rivojlantirish;

g) o'quvchi-yoshlar shaxsida fuqarolik madaniyatini ko'rsatkichlarini individual singdirishning ilmiy-metodik dasturini ishlab chiqish va amalda qullash;

e) o'quvchi – yoshlarda ahloqiy – huquqiy bilim, siyosiy ong, estetik did va madaniyatning rivojlanishiga erishish;

j) yoshlarning ilmiy-nazariy, amaliy-ma'naviy bilimlarini o'stirish orqali ularning tarbiyalanganlik darajasini o'stirish;

z) davlat va nodavlat tashkilotlari, maktab, mahalla, oilaning tarbiyaviy hamkorligini aniq yo'lga quyish;

Mazkur tadbirlar o'quvchi-yoshlarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning tamal toshi hisoblanadi. Ularni pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq amalga oshirish uchun, avvalo, “fuqarolik madaniyati” tushunchasini, uning mazmun – mohiyatini, funksiyalarini teran anglamog'i lozim.

Fuqarolik madaniyati - bu har bir davlatning qonun asoslari, huquq meyorlarining mavjudligi, fuqarolarning mavjud qonunlarini bilish va o'z faoliyatida ularga rioya etish, huquqiy va demokratik davlat barpo etishning muhim sharti hamda fuqarolik jamiyatida kishilarning yetuk ma'naviyati, ularning huquqiy burch va mas'uliyatlari tushuniladi.

Fuqarolik masuliyati – bu jamiyatning demokratik rivojlanishi jarayonida erishgan g'alaba, yutuq va muvaffaqiyatlariga fuqarolarning ongli munosabati, yutuqlarini yanada ko'paytirish va ulardan foydalanishda faol qatnashish. [2]

“O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risidagi” Qonunning 4-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida fuqarolik shaxsining davlat bilan o'zaro

huquqlari, majburiyatlari va javobgarligi yig'indisida ifodalanadigan hamda inson qadir-qimmatini, asosiy huquq va erkinliklarini e'tirof etish hamda hurmat qilishga asoslanadigan doimiy siyosiy-huquqiy aloqasini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining butun hududi uchun yagona fuqorolik o'rnatiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqorosi ayni bir vaqtda O'zbekiston Respublikasining fuqorosi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining fuqoroligi, u qanday asoslarda olinadigan qat'iy nazar, hamma uchun tengdir.

O'zbekiston Respublikasi fuqorolari jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdir.

O'zbekiston Respublikasida har bir inson fuqoro bo'lish huquqiga egadir. Hech kim O'zbekiston Respublikasining fuqoroligidan maxrum qilinishi, bunda ushbu qonunda nazarda tutilgan hollar mustasno, yoki fuqorolikni o'zgartirish huquqidan maxrum qilinishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi o'z organlari va mansabdor shaxslari orqali O'zbekiston Respublikasi fuqorolari oldida mas'uldir, O'zbekiston Respublikasining fuqorosi esa davlat oldida mas'uldir.

O'zbekiston Respublikasi o'z fuqorolarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni O'zbekiston Respublikasi hududida hamda uning hududidan tashqarida amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi fuqoroligiga qabul qilish, O'zbekiston Respublikasi fuqoroligini tiklash, O'zbekiston Respublikasi fuqoroligidan chiqarish yoki O'zbekiston Respublikasi fuqoroligini yo'qotish to'g'risidagi qarorlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

tomonidan farmonlar tarzida qabul qilinadi va imzolangan kundan e'tiboran kuchga kiradi.”[3]

SHu o'rinda har bir fuqaroda fuqarolik mas'suliyati va madaniyatini shakllantirish, uni o'quvchi - yoshlar ongiga singdirish bugungi kunning muhim omilli hisoblanadi.

Fuqarolik – bu shaxsning muayyan davlat qarmog'ida bo'lishi, shu davlatga mamlakat ichida ham, uning tashqarisida ham mansubligi, shu mansublikning huquqiy hujjatlar yordamida tasdiqlanganligi.

Bugungi kunda O'zbekiston jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rne va mavqeiga ega. Jamiyatimizda hukum surayotgan o'zaro do'stlik va hamjamiyatlikni yanada rivojlantirish, qaysi millat, din va e'tiqodiga mansubligidan qat'i nazar, barcha fuqarolar uchun teng huquqlarni taminlash e'tiborimiz markazida bo'ladi. Barchamizga ma'lumki, har bir suverent davlat o'zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi esa haqli ravishda shu mamlakat xalqi hisoblanadi.

Oliyjanob maqsadimiz - izchil va barqaror rivojlanayotgan, erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini barpo etishdan iboratdir.[4]

Oliyjanob maqsadimizni amalga oshirish uchun, eng avvalo, yosh avlodga ya'ni o'quvchi-yoshlar ongida fuqaroviy ong, huquqiy madaniyatni shakllantirishimiz darkordir.

Fuqaroviy ong - bu demokratik qadriyatlar, ideallar, huquq va erkinliklar nuqtai nazardan shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni anglashdan iborat.

Albatta, har bir davlat va jamiyatda demokratik qadriyatlar o'ziga xos tamoyillar va me'yorlar asosida

qabul qilinadi. Ularning ko'pchiligi davlat va uning institutlariga hosdir. Ammo davlat organlari qonunlar va talablardan iborat huquqiy doirada faoliyat yuritsa, fuqarolik ongi erkin shakllanadi. Fuqaroviy ong me'yorlari ijtimoiy – siyosiy jarayonlar natijasida shakllanadi, uni muvofiqlashtiradigan yoki uni amalga oshiradigan maxsus tuzulmalar bo'lmaydi. Fuqarolik ongining vazifalari alohida individ emas, balki butun jamiyat faoliyati bilan bog'liq. Fuqaroviy ongni shakllantrishdan oldin fuqaroviylik asli nima ekanligiga javob bermog'imiz darkor.

Fuqaroviylik - bu bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi, shuningdek , huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy jihatdan layoqatli ekanligini his etishdir.

Fuqarolik madaniyatini shakllanish jarayoni qonuniyatlar, tamoyillar (prinsiplar), tarbiyaviy munosabatlarining o'zaro uzviyligini, aloqadorligida amalga oshadi. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish jarayonida ularga rioya qilish faoliyatni samarasini va natijasini bo'lishini ta'minlaydi. Bu tamoyillar quyidagilardan iborat:

1.O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishda mafkuraviy yo'nalganlik va maqsadga qaratilganlik tamoyili. Ushbu tamoyil pedagog faoliyatini yoshlar qalbi va ongiga ijobiy ta'sir etadigan tushuncha va g'oyalarni, ilmiy dunyoqarash va ijodiy tafakkurni, imon - e'tiqodni, insof-diyonatni, halollik, mehr-oqibat, saxovatni singdirishga yo'naltiradi.

2.O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy yo'nalganlik tamoyili. Ushbu tamoyil har qanday tarbiya insonni faol ijtimoiy va baxtli hayotga tayyorlash qoidasidan kelib chiqadi. Ma'lumki,

ta'lim muassasasi ijtimoiy institut hisoblanib, davlatning ta'limiy va tarbiyaviy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan. Ushbu tamoyil ham fuqarolik madaniyatini shakllantirish jarayonini ijtimoiylashtirishni taqozo etadi.

3. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishda ong va xulq mazmunidagi yot g'oya va sarqitlarga zarba berish tamoyili. Bu tamoyil pedagog, guruh (sinf) rahbari, tarbiyachidan bugungi tahlikali davrda milliy qadriyatlarimiz, milliy istiqloq g'oyasini yoshlarimiz ongiga singdirish, o'tmishdagi milliy urf-odatlarimiz yordamida maqsadli tarbiyaviy tadbirlarni ishlab chiqishni talab etadi.

4. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish jarayonini yaxlit yondashish tamoyili. Inson tanasi bo'limlarga ajralib rivojlanmaganidek, uning dunyoqarashi (o'sib, ulg'ayib, kamol topishi), ma'naviy-axloqiy salohiyati, fuqarolik madaniyati ham yaxlit holda rivojlanishi fanda isbotlangan. Ma'lumki, barkamol inson tarbiyaning tarkibiy qismlari – mafkuraviy (g'oyaviy siyosiy), axloqiy, estetik, jismoniy, kasb-kor va mehnat, iqtisodiy, huquqiy, fuqarolik tarbiyalarini bir-biri bilan chambarchas bog'liqlikda olib borish, ya'ni ularga yaxlit yondashish orqali amalga oshiriladi.

5. O'quvchilar fuqarolik madaniyatini shakllantirish jarayonini insonparvarlashtirish tamoyili. Ma'lumki, insonparvarlik insonlarga mehr-muhabbat bilan qarash, ularni hurmat qilish, uning moddiy va ma'naviy yuksalishlariga g'amxo'rlik qilish g'oyalari bilan sug'orilgan bo'lib, u jamiyatda demokratik prinsiplarning qaror topishida, adolatning ta'minlanishida, fuqarolarning o'z-o'zlarini boshqarishini yo'lga qo'yishda va jamiyat, shaxs, madaniyatning uzviyiligini ta'minlashga xizmat qiladigan falsafiy-pedagogik hodisadir.

6. O'quvchilarning xulq-odob madaniyati faoliyatini shakllantirish tamoyili. Axloq – ijtimoiy ong shakllaridan biri sifatida, har bir insonning jamiyat, oiladagi tartib-qonunlarga rioya qilishi, yurish-turishini ifodalaydi. Odob – insonning ma'naviy yetukligi va madaniylik mezonini anglatuvchi pedagogik hodisa.

7. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishda pedagogik ta'sirlar va harakatlarning birligi tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim muassasasi, oila, jamoatchilik pedagogik ta'sirini muvofiqlashtirishni talab etadi.

8. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishda milliy vorisiylik tamoyili. Ushbu tamoyil fuqarolik madaniyatini umuminsoniy madaniyatning oliy ko'rinishi sifatida asrlar davomida tarkib topib, o'zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan imon, insof, mehr-muhabbat, oqibat, shafqat, vijdon, andisha, or-nomus, hayo, iftixor, ona yurtiga sadoqat, burch va ma'suliyatni his etish kabi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar yig'indisini tashkil etadi.

9. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish jarayonini boshqaruvchanlik tamoyili. Har qanday jarayonning muvaffaqiyati, shu jarayonni aniq boshqarishga bog'liq. Fuqarolik madaniyatini shakllantirish jarayoni ham boshqariladigan jarayondir

10. O'quvchilarda fuqarolik madaniyatini shakllantirishda individual-ruhiy xususiyatlarni hisobga olish tamoyili. Har bir talaba individual shaxs. Unda idrok, tafakkur, nutq, xotira, xarakter, iroda, faoliyat kabi xususiyatlar mavjud. Ushbu xususiyatlardan kelib chiqqan holda fuqarolik madaniyatining ijobiyligini ta'minlay oladigan tadbirlar tizimini ishlab chiqmoq darkor.[5]

Xulosa qilib, unda birinchidan, o'quvchi shaxsining individual-ruhiy xususiyatlari hisobga olinsa, ikkinchidan, ularda fuqarolik his-tuyg'ulari, burch, ma'suliyat tarkib topishga imkon yaratuvchi tarbiyalanuvchi-o'quvchilarning kuchlari, bilimlari hisobga olingan bo'ladi. Fuqarolik his-tuyg'usi, madaniyati, ideal inson hayotida, ayniqsa, o'quvchi-yoshlar hayotida muhim o'rin tutadi. Binobarin, fuqarolik madaniyati ilg'or fikirlarni tez anglash, har qanday mehnat jarayonida faollikni, doimiy harakatdagi kuchni tez ilg'ab olishga yordam beruvchi jonli pedagogik hodisa hisoblanadi. Shuning uchun ham o'quvchi-yoshlarning fuqarolik madaniyati yangi O'zbekiston, yangicha dunyoqarashga o'tish jarayonida muhim omil quroli ro'lini o'ynaydi. Chunki bu barcha madaniyat sohalarining yetakchisidir.

Kobulova Mahpubahon Yakibovna

Agricultural economics department of Andijan Agriculture and Agro-technologies Institute

Zaylobidinov Nuriddin Ilohidin Ugli,

Andijan institute of agriculture and agrotechnologies,

Aliyev Shahbozbek Mavlonbek Ugli

Tashkent State University of Economics

EMAIL:

**USE AND MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES FOR THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL
INTEGRATION**

ABSTRACT: The largest branch of material production in the agro-industrial system of our country is agricultural production. The main task of this industry is to meet the demand of the population for food and industry for raw materials. The socio-economic development of any country directly depends on the efficiency of the use of the labor potential of the population. This means that the effective implementation of market relations in the country, employment and, consequently, the achievement of sustainable socio-economic development will depend, first of all, on the effective use of the existing labor potential of the population. Since the labor potential of the population is the main factor of production, it also has a number of distinctive features compared to other resources that are discussed in this article.

KEY WORDS:

- Agricultural integration, intellectual potential, integration, human capital, workable, educated, professional knowledge, effective, fruitful, qualified, specialist.

REFERENCES:

- [1]. President Of The Republic Of Uzbekistan Mirziyoyev's appeal to the Supreme Assembly on the most important priority tasks for 2019 year 28.12.2018 y
- [2]. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev dated February [3]. 2017 No PF-4947 "On the Action Strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan"
- [4]. А.В.Ткач. Сельскохозяйственная кооперация. Учебное пособие. –М.: Дашков и КО, 2006.-135-136 с.
- [5]. В.А. Кундиус. Экономика агропромышленного комплекса. Учебное пособие.–М.: КНОРУС, 2010.-77 с.
- [6]. Qobulova Mahpubahon Yakibovna. Effective use of human resources in the development of agro-industrial integration. Journal of "Iqtisodiyotda innovatsiyalar". ISSN 2181-9491. №8 (2020). 86-94-бет. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-8>
- [7]. O. Shermatov, B. Nosirov, R. Imomov, M. Qobulova. Problems of effective usage of lands in agriculture for ensuring food security. South Asian Journal of Marketing & Management research, 10(4), p.71-76. <https://saarj.com/wp-content/uploads/special-issue/sajmmr/2020/SAJMMR-APRIL-2020-SPECIAL-ISSUE.pdf>.

Introduction. The largest branch of material production in the agro-industrial system of our country is agricultural production. The main task of this industry is to meet the demand of the population for food and industry for raw materials. Accordingly, the development of agriculture has economic, social and political significance for each country. The socio-economic development of any country directly depends on the efficiency of the use of the labor potential of the population. This means that the effective implementation of market relations in the country, employment and thereby achieving sustainable socio-economic development will depend, first of all, on the effective use of the existing labor potential of the population. Because the labor potential of the population is a key factor in production, it also has a number of unique features compared to other resources.

The urgency of studying the problems related to the effective use of human resources and ways to improve it is reflected in the works and speeches of the President of the Republic of Uzbekistan and is considered one of the priorities of socio-economic development of the country. It has to do with people's interests, lifestyles, development and prospects.

Great attention is paid to the development of innovative activities in recent years in Uzbekistan. "Innovation means the future. If we are going to start the restoration of our great future from Steam, we must start it on the basis of exactly innovative ideas, an innovative approach"[1].

Under the influence of the increasing development and strengthening of economic relations between the spheres of agricultural production and the agro-industrial complex providing services, the network is undergoing integration processes. It is necessary to interpret the essence of the concept of "agro-industrial integration" before studying the necessity, importance, development conditions and factors, as well as organizational forms and types of these processes. The study of scientific literature shows that in the interpretation of the concept of "agro-industrial integration" three different conceptions and opinions.

Literature review. Therefore, the agro-industrial complex can be described as follows: It is a structure that reflects the integration and integration into one system of industries engaged in the production, storage and processing of agricultural products and their delivery to consumers.

The process of intersectoral integration is intensifying due to the development and strengthening of economic relations between the sectors of agricultural production and agro-industrial complex. Before studying the necessity, importance, conditions and factors of development of these processes, as well as organizational forms and types, it is necessary to understand the essence of the concept of "agro-industrial integration". A study of the scientific literature shows that

there are different approaches and ideas in the interpretation of the concept of "agro-industrial integration".

A.V.Tkach describes the concept of "agro-industrial integration" as follows: "agro-industrial integration" is an organizational and economic concept that denotes a conscious and regulated combination of specialized agricultural and industrial production into a single economic organism".[3]

V.A.Kundius interprets the concept of "agro-industrial integration" as a vertical form of cooperation, the organizational and economic integration of technologically interconnected agrarian, industrial enterprises and infrastructures into a single agro-industrial economic system with the aim of satisfying the primary reserves of the population.[4]

According to another scientist: "Agro-industrial integration is a national economy involved in the production, preparation, processing, storage, transportation, sale of agricultural raw materials, development and maintenance of means of production for agriculture. appears in the form of an interconnected sum of branches. This sum forms the republican agro-industrial complex".[5]

According to A.V.Turyansky and V.L.Anichin, "agro-industrial integration" is aimed at integrating the processes of production, processing, sale and provision of agricultural products of agricultural entities into a single organizational and technological system. economic cooperation"

R.Hakimov explained: "agro-industrial integration is the integration of industry and agriculture into one system, becoming a single whole». [4]

Research methodology:In our opinion, agro-industrial integration is the process of providing the agrarian sector with means of production in order to satisfy the population's reserve for food products, the unification of the sectors of cultivation, storage, processing, sale and service of agricultural products into a single organizational-technological and socio-economic system, as well as the establishment of mutually connected and beneficial economic relations.In this process, a certain part of the technological process, combined into a single chain system, is carried out by specialized industries or enterprises and prepares them for the next technological stage.

In turn, the development of agro-industrial integration requires qualified specialists in the use and management of human resources. There have been a number of changes in the system of higher education in order to train quality professionals.Based on the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan № 2909 of April 20, 2017 "On measures to further develop the system of higher education" and Resolution № 3151 aimed at developing intellectual capacity in order to increase integration.[1]

Intellectual potential is the economic efficiency of the human factor in the use and management of human resources for the development of agro-industrial integration.Human resources are the sum of the socio-economic systems of the human factor. As a result of development, the concepts of "labor force", "human factor", "human resources", "human capital" emerged as a subject of economic life.[5]

It widely uses the cluster method as one of the ways to increase the competitiveness of the economy in developed countries. Cluster strategies are promoted

widely by the European Union. the euro-Comission further supports the development of the cluster on the territory of the Union.[6]

Analysis and Results.In a market economy, there is a need to produce material blessings in conditions of limited resources, distribution and consumption, and this process studies the behavior of the people in which they operate. While this behavior behavior requires excellent management.

In an economy based on market relations, entrepreneurial ability is considered an economic resource and constitutes a component of the human factor.The main task of this topic is to describe in detail the essence of entrepreneurial activity, its purpose and forms that are valid in the conditions of transition to the market economy, to analyze the content of the entrepreneurial capital and its forms of action, to clarify the processes that arise in the movement of capital and its manifestations, as well as to.

The management of any socio-economic systems can ultimately be viewed as a process of managing the behavior and behavior of people, regulating and stimulating their activities.

President Of The Republic Of UzbekistanAs Mirziyoyev noted in his address to the Supreme Assembly on the most important priority tasks for 2019, "Today we are living in a rapidly changing period, taking into account such a difficult situation in the international arena, we need to clearly define the priority directions of our development.Our most important task is to reform the management system of the agricultural sector, introduce advanced technologies for the rational use of land, water and cocktail resources, ensure food security".[2]

Modernization of Agriculture is a process of radical renewal of the sphere from the technical and technological point of view, which is achieved on the basis of three directions connected with each other, namely, the integration of production with modern technologies, the technical and technological restructuring of the structural system and the spiritual renewal of production. The process of modernization of the sphere in these directions is carried out on the basis of the program of action strategy for the development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 years in accordance with the instructions of the president of the Republic of Uzbekistan.[2]

Effective implementation of these tasks requires the development of scientific proposals and practical recommendations that contribute to the sustainable development of the economy of the Republic, in particular, the activity of industrial enterprises, the effectiveness of using the corporate method of Personnel Management employed in them.

The fourth priority direction of the strategy of action on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 years development of the social sphere-increasing employment and real income of the population, creation of new jobs in it and the development of the population, first of all, special attention is paid to the system of ensuring rational employment of graduates of secondary special and higher educational institutions, ensuring the proportionality and development of the infrastructure of the labor market, reducing the level of unemployment, improving the quality of the workforce, professional training, retraining and professional development of persons in need of employment.[2]

Education, knowledge and science in general are among the most necessary values for mankind. Knowledge is a great treasure that can not be bought into any fortune, but only after learning, aspiration. This must be done in accordance with national and universal values. Achieving a management membership of the entire Labor team is the most important goal ahead. "It is useful to familiarize yourself with the opinions of Japanese and American experts who manage large corporations in order to evaluate the evolution of Human Resource Management and the future trends in its development. Japanese managers see the future policy in the field of management as 78,9 percent of the potential use of human resources.

At present, in the development of agro – industrial integration, socio – economic reforms, significant changes are being made that create real conditions for the human factor to act as a decisive force and develop consistently.[5,6]

The human factor in the development of agro – industrial integration is the most necessary resource, the importance of which is higher than natural resources or material resources. The sum of human capital is the capacity of personnel.

Conclusion and Recommendations. The low level of utilization of employees' abilities and potential, in many respects, is not due to their lack of desire or ability to work, but to their inability to organize their activities properly, what qualities need to be used to improve it, or, it is in not knowing which qualities are being overlooked and which opportunities are being lost. Therefore, it is necessary to take measures to constantly increase the effectiveness of human qualities in the workforce.

For the development of agro-industrial integration, the use of human resources and its management should take into account the following features of the human factor:

-human capital is eroded physically and mentally. The decay of human capital is determined, firstly, by the degree of natural decay (aging) and, secondly, by the degree of spiritual decay (obsolescence) of knowledge. Natural turnover occurs as a result of the replacement of employees at the end of employment or retirement. Economic turnover is associated with changes in the type of production of technology, equipment, retraining of workers and their adoption of new professions.

The use and management of human resources for the development of agro-industrial integration is an economic indicator and reflects all the qualities that determine the working capacity of the population. These qualities reflect the employee's ability and interest in work, health status, endurance, nervous system, general and specialized knowledge, work skills, mental and physical potential. The qualitative composition of labor potential, which reflects the professional and qualitative abilities of employees with appropriate professional training, work skills and personal abilities in conducting scientific activities, reflects the potential of scientific personnel.

Personnel training is a key component of the process of using and managing human resources for the development of agro-industrial integration, which determines the effectiveness of its further use. Increasing the welfare of society is directly related to the potential of human resources.

It is necessary to take into account the following characteristics of the human factor in the management of

the use of manpower in the development of agricultural network integration:

- formation of the human factor requires significant costs from the individual, enterprise, society and the state;

- the human factor is a certain reserve as skills and merit, that is, it can be accumulated;

- in the formation of the human factor, the "double-multiplying samara" has its place. Its essence lies in the fact that in the process of education, besides the learner, the ability and skill of the learner will grow, as a result of which the income of both will increase;

Labor potential is an economic indicator and represents all the attributes of the population that determine their ability to work. These qualities reflect the employee's ability to work and interests, state of health, endurance, nervous system, general and special knowledge, labor skills, mental and physical potential. The qualitative composition of the Labor potential, which expresses the abilities of employees with the appropriate professional training, skills and personal abilities in terms of profession and qualification in carrying out scientific activities, reflects the potential of scientific personnel.

Some of the factors that are taking place in the sectors of the economy can have a negative impact on the personnel health. They have a negative impact on the competitiveness of young personnel in many cases. Among such factors, it is possible to include lack of information, lack of working capital, hidden unemployment. Proceeding from the above points of view, it is possible to conclude the following:

1) in the study of the study, the distribution of young people by age groups by determining their professional knowledge, level of qualification helps in the study of the composition of effective use of manpower skills.

2) to improve the skills of the personnel and to create the necessary conditions for their retraining .

3) in the development of network integration, the workforce requires attention to the quality indicators of personnel capacity.

According to the factors listed above, the main emphasis should be placed on the human factor in the first place in the management of the use of manpower in the development of the integration of agro-industrial sectors in the country.

Mustayev Ruslan Damirovich

Farg'ona davlat universiteti

Xasanov Nurmuhammad Xaydarali o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

VATAN - SAJDAGOH KABI MUQADDASDIR

EMAIL:

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada Vatan tushunchasi, uning sajdagoh kabi muqaddasligi va ajdodlarimizdan qolgan ulkan meros ekanligi haqida, birinchi prezidentimiz va shoirlarimizning vatan tog'risidagi fikrlari haqida so'z boradi.

KALIT SO'ZLAR:

- *Vatan, xalq, vatan sog'inchi, kindik qoni, ajdodlarimiz.*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibrohimov A. va boshqalar. Vatan tuyg'usi. Toshkent, 1997, 152-bet
2. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: «Ma'naviyat» nashriyoti, 2013-yil, 90-bet.
3. Vatan va millat muqaddasdir. T.: «Ma'naviyat» nashriyoti, 2000-yil, 10-bet.

Vatan tuyg'usi 5-sinf. T.: «Ma'naviyat» nashriyoti, 2015

“Biz ma'naviyat va ma'rifat ishini vatanparvarlik ishi, vijdon ishi, deb bilamiz. Vijdoni, ma'naviyati bor inson Vatanni albatta yaxshi ko'radi. Vijdon ma'naviyat degani – xalqqa, Vatanga chin yurakdan xizmat qilish deganidir”

Shavkat Mirziyoyev

Vatan – insonning tug'ilgan, kindik qoni to'kilgan joydir, bolalik, yoshlik davri o'tadigan, ta'lim-tarbiya topadigan, safar qilsa, mudom qo'msaydigan joydir.

Vatan ostonadan, o'zi tug'ilib o'sgan go'shadan boshlanadi. Shuning uchun bola o'zi yashab, nafas olib turgan xonadonida ulg'ayib voyaga yetishishida muhtasham va qudratli makon bo'lgan ona zaminiga mehr-muhabbat va sadoqati abadiy bo'lmog'i zarur.

Har bir insonning vataniga bo'lgan muhabbati ona suti, ona allasi va ota-ona mehri bilan uning vujudiga singib boradi, ota-onasini avlod-ajdodlari, ularning an'analari, urf-odatlarini, kasb-korlarini sevuvchi farzand o'zgalarni ham sevadi. Millati, xalqi, adabiyoti, san'ati, dini va madaniyatidan g'ururlanib, o'zi o'sgan yurt tabiatidan ilhomlanib, uning muqaddas tuprog'i qadrini anglaydi.

Zero, hech bir inson Vatandan tashqarida baxt-saodat topa olmaydi. O'z yurtida obru- e'tibori bo'lmagan inson o'zga yurtda ham qadrlanmaydi.

Shuning uchun ham xalqimizda “O'zga yurtda sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l”, “o'zga yurtda shoh bo'lgandan, o'z yurtida gado bo'lgan

afzal”, “O’lsang o’l, vatanningda bo’l!” kabi naqlar bejiz aytilmagan.

Qadimda bir yurtga yov bostirib kirmoqchi bo’libdi. Lekin mamlakat podshosi donishmand va tinchliksevar ekan. U qon to’kilishiga yo’l qo’ymaslik uchun yov lashkarboshisiga uchqur arg’umog’i, ya’ni zotdor otini sovg’a qilibdi. Ammo dushman urush boshlaymiz, deb dag’dag’a qilishdan to’xtamabdi. Podsho yana bosiqlik bilan dushman lashkarboshisiga tilla qilichini berib yuboribdi. Biroq makkor yov bunga ham qanoat qilmabdi. U: «Mamlakatingdagi hech narsa o’smaydigan tashlandiq yerdan bir parchasini berasan, bo’lmasa yurtningni qonga belaymiz», – deb shart qo’yibdi. Shunda podsho qat’iyatga to’lib, lashkariga buyuribdi: «Ey yurtimning mard o’g’lonlari, qani, kurashga otlaning! Makkor yov muqaddas tuprog’imizga ko’z olay- tirmoqda. Ota-bobolarimizdan meros Vatanning bir qarich yerini ham dushmanga berib qo’ymaymiz», – deb lashkarini jangga boshlagan ekan.

Har kimning o’z xonadoni, uy-joyi, o’z ona yurti naqadar qadr-qimmatli ekanligini o’zga yurtga safarga, yashashga borgan inson biladi. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy, Bobur Mirzo, Furqat va boshqa bobokalonlarimizning o’zlari tug’ilib o’sgan vatanlaridan uzoqda kuchli Vatan sog’inchi-bilan yashaganlari, ona yurt tuprog’ini, unda o’sgan mevalarni ko’zlariga to’liyo qilganlari, yurt ishqida iztirob chekkanlari barchaga ayon. Ularning ruhiy kechinmalari haqiqiy vatanparvar kishining holatidir. Haqiqiy vatanparvar u qayerda yashamasin, Vatanning yaxshi kunida ham, yomon kunida ham uni tark etmaydi, u bilan birga bo’ladi.

Birinchi prezidentimiz Islom Abdug’anievich Karimov Vatanimiz haqida ulkan mehr bilan shunday degan edilar: “O’z kindik qoni to’kilgan, ota-bobolari hoki yotgan ona yurti dunyoda tengsiz, muqaddas Vatan deb

bilgan odamning maqsad-muddalari aniq, g’ururli va iffithori yuksak buladi” va yana “Albatta, jahon – keng, dunyoda mamlakat ko’p, lekin bu olamda betakror ona yurtimiz, O’zbekistonimiz yakka-yu yagona. Bu go’zal yurt, bu muqaddas zamin faqat bizga atalgan”.

Ulug’ ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy Vatan haqida bunday degan:

«Har bir kishining tug’ilib o’sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug’ilgan, o’sgan yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi, tuyg’usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o’z vatanidan – uyuridan ayrilsa, o’z yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx bo’lub, har vaqt dilining bir go’shasida o’z vatanining muhabbati turar».

Ajdodlarimiz bu fikrlarni she’riy yo’l bilan ham ifoda etganlar. Atoqli shoir va ma’rifatparvar Sidqiy Xondayliqiyning mana bu satrlariga e’tibor bering:

Vatan nadir? Tuqqan yerim, turg’on yerim,
O’sib-unib, o’ynab-kulib yurg’on yerim...
Jonim – Vatan, tanim – Vatan, ko’zim – Vatan,
Esdan chiqar oni ko’rgoch, ko’rgon yerim

Insonni yurtidan, ona makonidan ayirish, uni o’z uyida bezovta qilish eng kata gunoh hisoblanadi. Har bir insonning uyi-uning daxlsiz vatanidir. Shuning uchun, xalqimizning odatiga ko’ra, kutilmaganda birovning uyiga borishga to’g’ri kelib qolsa, xonadon sohibidan uzr so’raladi. Ajdodlarimiz nafaqat insonni, balki har qanday jonzotni vatanidan judo qilib qo’yishni gunoh deb bilganlar.

Alisher Navoiy bir anjumandan turiboq uyi tomonga shoshilib ketibdi. Keyin do’stlari ul zotdan buning sababini so’rabdilar. Alisher Navoiy javob beribdi: «Yo’l-yo’lakay bir chumoli kiyimimga ilashib, men bilan birga kelib qolgan ekan. Bechora vatanidan ayrilib qolibdi-ku, deb o’z

makoniga olib borib qo'ymoqchi bo'ldim. Shoshilganimning boisi shu edi».

Vatanni faqat beqiyos boyliklari, go'zal tabiati, qulay sharoitlari uchun sevmaydilar. Ona yurt iqlimi, tabiati qanday bo'lishidan qat'i nazar, inson uchun hech narsaga almashtirib bo'lmaydigan, uning joni, ruhi orom topadigan muqaddas makon hisoblanadi.

Dunyoda shunday yovuz kuchlar borki, ular butun xalqlarni ham o'z vatanidan judo qiladi. Masalan, mustaqillikdan oldin hukm surgan sho'ro hokimiyati qrim tatarlarni o'z yurtidan quvg'in qilib, boshqa o'lkalarga, jumladan, bizning diyorumizga ham ko'chirtirib yuborgan. Buning oqibatida ular qariyb yarim asr vatanidan judo bo'lib yashadi. Faqat sho'ro imperiyasi yemirilganidan keyingina ular o'z yurti – Qrim yarimoroliga qaytib bordilar. Xalqimiz ajdodlarimizning an'analariga sodiq qolib, ularga eng og'ir kunlarda hamdard bo'ldi, o'z bag'ridan joy berdi. Ikkinchi jahon urushi yillarida esa xalqimiz SSSRning fashistlar bosib olgan hududlaridan ko'chirib keltirilgan turli millatga mansub, qariyb 1 million och-nahor, kiyim-kechakka, boshpanaga, mehrga muhtoj aholiga tuz-nasiba, boshpana berdi. Ularning 200 ming nafari bolalar edi. Birgina Toshkent shahrining o'zida 2323 nafar yetim bolani yurtdoshlarimiz farzand qilib olganlar. Ular xalqimizning mehr-shafqati tufayli O'zbekistonga bir umr farzandlik muhabbati bilan bog'lanib qoldi. Bu insonlar yurtimizni o'zlari uchun haqiqiy Vatan deb bildilar.

El-yurtimizning bunday mehribonligi Vatanda yashash qanday buyuk baxt, vatansizlik naqadar ulkan fojia ekanini chuqur his etishidan dalolatdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Vatan – bu ajdodlar maskani, el-yurt, xalq voyaga yetgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlari, qadriyatlari chinakamiga shakllanib, o'sib, kamol topib boradigan zamindir. Uni asrab avaylash har birimizning farzandlik burchimizdir.

Vatanni anglash inson uchun bir umr davom etadigan jarayondir.

Xorazmlik ulug' allomamiz Najmiddin Kubro bobomiz Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul qo'shinlari bostirib kirgan paytda ancha keksayib qolgan edi. Dushmanlar ul zotning obro'-e'tiborini hisobga olib, qamal qilingan Ko'hna Urganch shahridan chiqib ketish uchun unga ruxsat beradi. Lekin mard va donishmand ajdodimiz dushmanning bu shartiga ko'nmaydi. U o'z yurtdoshlari bilan birga ona yurtini himoya qilib, qahramonlarcha halok bo'ladi.

Necha ming yillar davomida ajdodlarimiz ko'z qorachig'idek asrab kelayotgan aziz Vatanimizni sevib, uning har qarich tuprog'ini ko'z qorachig'idek asrab yashash – bizning eng oliy burchimiz.

Vatanni sevmaslik – eng ulug' insoniy baxtdan, hissiyotdan mahrumlikdir. Ona yurt taqdiriga beparvo qarash-uni o'zgarlar qo'lga topshirib qo'yish bilan barobardir.

Haqiqiy farzand Vatanni butun vujudi bilan sevadi, uni asrash, ravnaq toptirish uchun bor kuch va imkoniyatlarini bag'ishlaydi.

Jo'rayev Azamat Jalil o'g'li

Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Rajabov Yarash Jabborovich

Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Farmonov Nozimjon Qosimovich

Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Najimov Dilshodbek Quvonch o'g'li

Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

**WHEN WORKING ON SALINE ARABLE LANDS, THE WORKING DEVICE
"ADVANCED HOLE DRAINAGE DEVICE" IS A PARAMETER OF THE WORKING
BODY OF THE DRAIN**

EMAIL:

ANNOTATION

The article provides information on the new device for creating a drainage hole to improve the reclamation of lands, the parameters of its working body, the positive results obtained in its application.

KEYWORDS:

- *Frame, working gryadellar, marker, drain, surface conical end cylinder, hanging frame, working columns*

REFERENCES:

1. Sh.M.Mirziyoev. The consent of our people is the highest value given to our activities. "Our main task is to glorify the work of agricultural workers, who are the creators of our livelihood, to raise the development of the industry to a new level" Book 2, Tashkent - "Uzbekistan" -2018. 41-70 b.
2. Murodov M.M., Baymetov R.I., Bibutov N.S. Mehaniko-tehnologicheskie osnovy i parametry orudiy dlya razuplotneniya pochvy. Tashkent, "Fan", 1988, - 100b.
3. GOST 20915-2011 Ispytaniya selskoxozyaystvennoy technical. Methods of determining the conditions of examination - M .: Standartinform, 2013. 34 p.
4. Z.A.Artukmetov, H.Sh. Sheraliev. Basics of crop irrigation. 2007 y. Textbook for university students. 312 b.
5. Dospexov B.A. Methodology of field opyta. - Moscow: Kolos, 1979. 416.6.M..Shoumarova, T.Abdillaev. Agricultural machinery. Tashkent-2019.
- 7.F.M.Mamatov. Agricultural machinery. Tashkent-2014.

According to Article 55 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, natural objects, including land, are a national treasure and are under state protection.

[1].

The efficient use of land on the basis of science and fantasy, its proper protection, is undoubtedly one of the key factors in the development of agriculture. Technical reclamation of lands requires the economical use of all resources: material, including water, energy, labor: this is important not only economically, preferably, but also for nature conservation. leads to consequences.

Therefore, a permanent organizer of land reclamation work is to prevent or compensate for damage to natural systems and other land users, which requires additional measures, additional costs. It should be noted that the views expressed here on the objectives of land reclamation and the limitations of its implementation stem from the principles set out earlier in the improvement of natural conditions, reconstruction. [2]

For agricultural lands, it can be said that the purpose of their reclamation is to re-create soil fertility, to obtain optimal yields from various agricultural crops using all resources sparingly, without harming or covering natural systems and other land users. [3]

The purpose of the proposed utility model is to ensure reliable operation of the device that creates a hole drain, reduce energy consumption, increase work efficiency and effectiveness.

Figure 1 Preview of the device.

The problem is solved by creating a hole drainage, the proposed utility model is implemented by means of a device consisting of a conical end cylinder with a geometric surface with a complex shape, a suspension frame, working columns. During the forward movement of the device, a geometrically shaped conical-tipped cylinder with a complex shape compacts and smooths the soil to the side atrophy (3600) due to the forward-rotational movement, creating a perforated drainage.

Working columns at machining depths up to 80 cm, machining spacing of working bodies (variable) is 2-4 m.

By using this device before the autumn saline wash, it is possible to easily leak harmful salts from the soil through the perforated drains and discharge them into the drainage pipes, open collector ditches. However, it should be borne in mind that temporary ditches are formed around heavy soils and their discharge into collector ditches is effective.

Also, in finding a solution to the problem and improving it, the newly proposed geometric surface conical tip cylinder with a complex shape ensures long-term (2-3 years) effective operation without breaking the hole drainage by compacting the soil to the side.

Figure 2. Basic view of the working organ (drain).

Its distinctive side in the main working body is a parachute geometric shape up to half of the conical end cylinder forming the hole drainage, formed at an angle of 300 -320, providing rotational motion through a steel rope and a hinge mounted on the end of the cone, meeting the agrotechnical requirements for a perforated

drain is formed, which in turn ensures that the perforated drain operates firmly, without cracking.

To carry out this process, the centrifugal force generated by the rotational motion of the parachute working bodies of complex geometric shape simultaneously compacts and strengthens the walls of the perforated drainage and reduces the resistance of the soil.

The columns, which are firmly mounted on the main frame, are constructed to withstand the corresponding resistance. Columns are placed in the longitudinal frame through holes that allow you to change the processing depths.

The angle of penetration of the working bodies into the ground and the coverage width of the corrugated softener installed at the bottom of the front of all columns mm, length of steel rope mm, diameter of conical cylinders $D = 100-110$ mm, height of working columns 1000-1200 mm, height of work front column shape 600-700 mm, radius of curvature of the column $R_{ou} = 220-230$ mm, anterior outlet $L_{ou} = 210-220$ mm, width mm, the lower part is shortened and sharpened in order to reduce soil resistance

Design scheme of a deep softener with a device that creates an improved perforated drainage.

1. When the diameter of the working body of the soil fragments is 100-110 mm, the transverse component of the velocity of movement under the influence of soil on the working column has a maximum value.

2. The working body forming a perforated drain, the drag resistance of the pipe-maker varies according to the Parma law. Depending on its conical angle, the parmasimon surface is 25-30 cm long and the parma pitch is 1.8 cm.

Research shows that:

Halimova Odina Dilshodxon qizi

Chirchiq davlat pedagogika instituti,

Maktabgacha boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

1-bosqich talabasi

EMAIL: odinahalimova450@gmail.com

XOTIN-QIZLAR VA ERKAKLAR O`RTASIDAGI GENDER TENGLIK MASALASIDA JAHONDA VA YURTIMIZDA OLIB BORILAYOTGAN SIYOSIY HARAKATLAR.

ANOTATSIYA:

Ushbu maqolada butun dunyoda global masalaga aylangan "Gender" tushunchasi haqida, Gender psixologiyasining kelib chiqishi haqida, uning tarixi, global gender tengligi haqida, genderning ijtimoiy tavsifi, yurtimizdagi gender siyosiy qarashlari, islomda ayol va erkak huquqlari haqida fikr-mulohazalar keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR:

- Gender, qonunchilik, gender siyosati, ijtimoiy tavsif, psixologiya, global olam, jahon minbari, islomiy ta'riflar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1."Jins, jins va jinsning o'ziga xosligi" 2019-yil
- 2.Vikipediya "Gender roli" en.wikipedia.org
- 3.Alison M. Jaggar. Feministic siyosat va inson tabiati.
4. "Kifoya" 2-bob. Shayx Muhammadsodiq Muhammadyusuf.

Xotin-qizlar va erkaklar o`rtasidagi gender tenglikning siyosiy tavsifidan avval bu atamaning tub ma`nosi haqida tushuncha berish, bu masalani aniq anglab yetish uchun zamin yaratadi deb hisoblayman.

"Gender" inglizcha so`zdan olingan bo`lib, "gender" zot so`zini tub ma`nosini anglatadi. Jins tushunchasini fiziologik voqelik asosi bo`lgan ijtimoiy qurilma yoki holat sifatida anglanadi. Erkaklar va ayollarning o`rtasidagi biologik farqlardan tashqari o`z tabiatiga ko`ra biologik sabablarga asoslanuvchi ko`plab farqlar bor, ya`ni ijtimoiy roller, faoliyat shakllarining taqsimlanishi, xatti-harakat va individlarning psixologik tavsiflariga ko`plab farqlar mavjud. Erkaklar va ayollar o`rtasidagi biologik tabiiy farqlar bilan erkaklar va ayollar xatti-harakatini, ijtimoiy va madaniy tavsiflarini aniqroq farqlash uchun gender atamasi qabul qilingan.

"Gender" atamasi nisbatan yangi tushuncha bo`lsada (1975-yil), fanga unga bog`liq fikr va qarashlar anchadan buyon anglanib kelgan. Gender psixologiyasi tarixini 5 ta bosqichga ajratish mumkin.

- 1.Falsafa zaminida genderni hos fikrlarning shakllanishi (qadimgi (antic) davrdan XIX asr oxirigacha,
- 2.Gender psixologiyasi predmeti va bo`limlarining ajratilishi (XIX asr oxiri XX asr boshlari)

- 3." Freyd davri" ya`ni Freyd va psixoanaliz bilan bog`liq davr (XX asr boshlari -1930-yillar)
4. Keng eksperimental tadqiqotlarning boshlanishi va ilk nazariyalarning paydo bo`lishi.
5. Gender psixologiyasining barq urib rivojlanishi davri (1990-yillar dan) hozirga qadar.

Global gender tenglik indeksini ishlab chiqishda jahon iqtisodiy forumi tashkiloti o`nlab omillarni tashkil qilgan. Erkak va ayollarning ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy faollari, ta`lim, tibbiy muolaja olish va yashab qolish imkoniyatlarini taqqoslab qo`ygan. Ammo shunda ham davlatlar o`zlariga imkonli bo`lgan manbaalar va olishga muvaffaq bo`lgan ma`lumotlar asosida tahlil qilib chiqqan. Bu esa boshqa tomondan badavlat yoki nochor ekanligiga qaramay, barcha davlatlardagi gender tenglik bilan bog`liq vaziyatga bir xil ko`zda qarashga imkon bergan. Jahon iqtisodiy forumi tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan o`ninchi hisoboti dunyoning 145 davlatidagi gender tenglik bilan bog`liq vaziyatni qamrab olgan. Erkak va ayollarning daromadlari o`rtasidagi farq esa iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining ma`lumotlariga asoslangan.

Rasmiy komunistik mafkura barham topgach uning o`rnida vujudga kelgan bo`shliqni an`anaviy qadryatlar, urf-odatlar egalladi. Qadimgi madaniyatga nazar tashlaydigan bo`lsak, ayol zotiga faqat "ONA" va "XOTIN" sifatida qarashlar birinchi o`ringa chiqib qolgan edi. Ularning na ta`lim, na jamiyatda o`rni bor edi. Bu holat ayniqsa chekka qishloq va ovullardagi ayollarning psixologiyasi va qarashlarini qoloq qilib yubordi. Bu esa o`z navbatida farzandlar tarbiyasiga kuchli ta`sir qildi. Sababi ayol kishi uyda vaqtini bolalari bilan o`tkazadi, bu esa o`z navbatida farzandlariga ta`lim yoki ma`naviy

jihtadan ozuqa berolmaganligini kuzatuvlarimiz mobaynida amin bo`lganmiz. Xotin qizlarga kamsituvchi qarashlar va urf odatlar aqidalar uchrab turadi. Bu boradagi kamchiliklarni bartaraf etish xotin-qizlarni tom ma`noda yangi demokratik tamoyillarga asoslangan fuqarolik jamiyatining teng huquqlik bunyodkoriga aylantirish yo`lida insoniyat ma`naviyati xazinasiga aniqroq qilib aytganda g`arbdagi xotin- qizlarning harakati natijasida gender tenglik nazariyasi vujudga keldi. Gender nazariyasi vujudga kelishi bugungi kunda ijtimoiy-madaniy gumanitar rivojlanishning muqobil nazariyasiga aylangan fenizm hal qiluvchi rol o`ynaydi. XX asrning 70-yillarida Z. Freyd va P.Parsonning g`oyalari bilan sug`orilgan an`anaviy ijtimoiy fandan qoniqmagani fenizm nazariyotchilari o`zlarining g`arb bilimiga nisbatan nazariy e`tirozlarni hamda madaniyat tahliliga oid yangi nazariy uslubiy yondashuvlarni ifodalay boshladi. Feministic g`oyalar madaniyatining turli sohalariga kirib borishi nihoyatda jadal sur`atlarda davom etdi. 70-yillarning boshlarida hammani hayratga solgan munozralar an`anaviy madaniyatning jinsiylik konsepsiyasi ya`ni jinsiga ko`ra kamsitish anglashiladi. G`arb kishisi ongiga ajralmas bir tushuncha bo`lib kiradi. Amalda jinsiylikka qarshi kurash BMTning "Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish" to`g`risidagi konvensiyasida ham e`lon qilindi.

O`zbekiston respublikasida ham gender tenglik masalasida bir qator ijtimoiy-siyosiy qarashlar shakllantirilib amalda ularni qo`llash va yanada takomillashtirish yuzasidan say harakatlar olib borilmoqda. Ayolning nafosati va nazokatli, vafo va sadoqatli, aql –zakovati va fidoiyligi asrlar mobaynida yer yuzida hayot abadiyligiga asos bo`lib keladi. Shu bois ayolni e`zozlash, ayolga ehtirom ko`rsatish xalqimizga

hos oliyjanob fazilat hisoblanadi. Ayniqsa, yurtimizda aziz ayollarning sog`lom zurriyot, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdagi o`rni va xizmatlarini munosib qadrlash, ularga eng yaxshi sharoitlarni yaratib berish davlat siyosatining ustuvor yo`nalishlaridan biri hisoblanadi.

O`tgan qisqa davr mobaynida xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning jamiyat va davlat hayotida faol bo`lishlarini rag`batlantirish borasida ko`plab amaliy ishlar qilindi. Ayniqsa prezidentimizning "Xotin-qizlarni qo`llab quvvatlash va oila institutini mustahkamlash" sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to`g`risidagi farmoni mazkur yo`nalishdagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Davlatimiz rahbarining oliy majlisi senati yigirmanchi yalpi majlisida so`zlagan nutqi xotin-qizlar masalasiga davlat siyosati darajasida qaratilayotgan e`tiborning yana bir yaqqol ifodasi bo`ldi. Qayd etish lozimki yurtimizda xotin-qizlar va gender tenglik masalalariga alohida ahamiyat berilayotganligi bir qator muhim omillar bilan bog`liq. Yurtimizda ayollar soni ulushi 46% ga boradi. Jumladan, ta`lim, sog`liqni saqlash, ijtimoiy xizmatlar ko`rsatish kabi sohalarda mehnat qilayotgan hodimlarning har 10 nafardan 7 nafari ayoldir.

Biroq oliy majlis palatalarida xalq deputatlari mahalliy kengashlarida davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida rahbarlik va vakillik lavozimlarida faoliyat olib brogan xotin-qizlarimiz kamchilikni tashkil etayotgani ham sir emas.

Xalqaro hamjamiyatda keng foydalaniladigan gender tenglik tushunchasi erkaklar hamda ayollar davlat va jamiyat hayotining barcha sohalaridan boshqaruv

qarorlar qabul qilish va xavfsizlik sohalarida tenglik asosida ishtirok eta olishini nazarda tutadi.

Malakatimizda xotin-qizlar va erkaklar tengligi mustahkam huquqiy asosiga ega. Mehnat qonunchiligida ham gender tengligi belgilangan..

Gender tengligi tamoyillarini mustahkamlash maqsadida 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlar kafolatlari to`g`risidagi qonun mamlakatimiz ravnaqi yo`lida sobit qadam bo`lish aniq natijaga yo`naltirilgan maqsadli dasturlar ishlab chiqish hamda qonunda belgilangan tamoyillar asosida muhim natijalarga erishishga 32 moddadan iborat ushbu qonunda "Gender" gender statistikasi "Gender huquqiy ekspertiza", "Jinsiy kamsitish" tushunchalari va turlari mazkur yo`nalishda vakolatli organlarning vazifalari va funksiyalari davlat boshqaruvida ishtirok etishda ishga qabul qilish yollashda, kreditlar olishda va tadbirkorlik bilan shug`ullanishda gender tenglikni ta`minlash bo`yicha normalar gender tenglik buzulishining oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar hamda javobgarlik masalalari aks ettirilgan qonunda erkaklar va ayollar teng huquqlar hamda imkoniyatlar taminlashning asosiy prinsiplari belgilangan. Qonun birlashgan millatlar tashkilotining xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish bo`yicha konsepsiyasi talablariga mos keladi. Bir so`z bilan aytganda, ushbu qonun erkaklar va ayollar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlarni ta`minlashni tarbiyaga solishda muhim qadam bo`ldi.

Musulmon sharq mamalakatlarida ayol kishi erkak kishidan bir pog`ona pastda turish aqidasi bo`lsada, biroq gender muvoznat bo`yicha yetakchi mamlakatlar qatoridan joy olgan. Hozirgi kunda B.A.A vazirlar

mahkamasidagi 32 nafar vazirdan 9 nafari ayol kishi o`rta va kichik tadbirkorlik sektoridagi korxonalarining yarmi ayollar rahbarligi ostida. Har ikkala jinslar o`rtasidagi savodxonlik darajasi 95% ga yaqinlashdi. Universitet bitiruvchilari o`rtasida 70% ayollar tashkil etadi.

Islomda ayol kishi erkak kishidan bir pog`ona past degan tushunchani ko`pchilik noto`g`ri talqin etadi. Bu aqidaning tub va asl ma`nosi shundan iboratki, ayol ojiza va uni erkak kishi himoya qilishi, hurmat va ehtirom ko`rsatishi, uni har tomonlama ta`minlab va hattoki ilmli qilishi vazifa qilib yuklatilgan. Islomda ayol kishi o`ta azizlangan va sharaflangan shaxsiyat hisoblanadi. Ammo ba`zi insonlar hattoki ayolni barcha huquqlarini poymol qilib unga faqat "Xotin", "Xizmatkor" deb qarash aqidalari shakllanib qolganligi bu insonlarning islomiy bilimlarda ancha sustkash ekanligini namoyon qiladi. Hechbir dinda ayolni islom dinichalik mukarram etmadi. Bizning yurtimiz ham musulmon davlat ekanligi tufayli ham ayolni e`zozlash, uning har tomonlama ehtiyojlarini qondirish davlat siyosati darajasiga ko`tarilgan. Muhtasar qilib aytganda aytganda ayol kishi har sohada yetakchi va u zot har jabhada ilg`or bo`lishga haqli bo`lgan nafosat va go`zallik timsolidir.

Шерхон ҚОРАЕВ

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети

EMAIL:

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ МУАММО МАЖЛИСЛАРИ ВА САЙФИЙ БУХОРИЙ**АННОТАЦИЯ**

Ушбу илмий мақолада Султон Ҳусайн Бойқаро даврида Ҳиротда Алишер Навоий ташаббуси билан ўтказилган муаммо мажлислари ва уларнинг мазмун-моҳияти ҳақида сўз юритилади.

Сайфий Бухорийдек муаммонавислар иштирок этадиган Навоий хонадонидagi муаммо мажлисларида шоирлар топишмоқ жанрлардан бўлмиш-муаммо ечиш билан шуғулланганлар.

Муаммо жанри ҳамда муаммо мажлислари гуллаб-яшнаган давр темурий султонлар Абулқосим Бобур ҳамда Султон Ҳусайн Бойқаролар ҳукмронлик қилган вақтга тўғри келади.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

➤ Назм, муаммонавис, бурунги шоирлар, йиғин, "Рисолаи муаммо".

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алишер Навоий. *Тўла асарлар тўплами. 1-10-жилдлар. Т: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2012.*
2. Алишер Навоий. *Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. 1-20-жилдлар. Т: Ған, 1983-2003.*
3. Алишер Навоий. *Қомусий луғат. Т: Шарқ НМАК БТ, 2016.*
4. Навоий замондошлари хотирасида. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги АСН, 1985.
5. Алишер Навоийнинг муаммо жанридаги туркигўй халафи/ Нашрга тайёрловчи Ж.Жўраев.-Тошкент: Ған, 2009.
6. Зайниддин Восифий. *Бадоеъул вақое. Форсийдан Наим Норқулов таржимаси. Тошкент: Ғ.Ғулом АСН, 1979.*
7. Ғиёсиддин Хондамир. *Мақорим ул-ахлоқ. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2015.*
8. Абдурауф Фитрат. *Адабиёт қоидалари. Тошкент: Ўқитувчи, 1995.*
9. Исҳоқов Ё. *Сўз санъати сўзлиги. Т: Ўзбекистон, 2014.*
10. Шодмонов Н. *Муаммо жанри ва уни ечиш амаллари. Ўқув қўлланма. Қарши, 2012.*

¹ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирманчи том. Т: Ған-2003. 342-б.

² Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. Т: Ўзбекистон-2014.76-б.

³ Алишер Навоий. Қомусий луғат. Т: Шарқ НМАК БТ-2016.349-350-бетлар.

⁴ Алишер Навоий. "Мажолис ун – нафоис"//ТАТ.Тўққизинчи жилд. Т: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ-2012. 289-248-б.

КИРИШ

Ўрта асрларда, аynиқса темурийлар даврида (1369-1506) мумтоз шеърятнинг лирик жанрларидан бири - муаммога қизиқувчилар сафи кенгайди. Алишер Навоий бу ҳақда "Муфрадот"да шундай ёзади: "Бу шарафли давронда муаммо илми шуҳрат топди ва бу илмнинг латофати ва дақиқлиги ҳаддан ошди. Кичик ёшлик болаларнинг ва ҳавасманд туркийларнинг хотирлари бу илмга мойил бўлди".¹ Арабчада яширилган, беркитилган маъноларни англатувчи топишмоқ жанрлардан бўлмиш муаммонинг илк намуналари XIII аср бошларида ижод қилган назм аҳли асарларида учрайди.² XV асрга келиб эса кенг тарқалган муаммо жанри шоирлар маҳоратини белгилашда муайян ўлчов бирлиги вазифасини ҳам ўтай бошлаган.³ Мазкур асрда айрим шоирлар фақат муаммо ёзиш билан шуғулланганлиги ҳам айни ҳақиқат. Навоий "Мажолис ун-нафоис" асарида ана шундай 65 муаммогўй шоирлардан Мавлоно Муҳаммад Муаммоий, Мавлоно Муҳаммад Номий, Мавлоно Арғун, Мавлоно Низом, Мавлоно Дарвеш Али, Мир Ҳусайн Муаммоий кабиларнинг номларини келтириб ўтган.⁴ Бундан ташқари, Шарофиддин Али Яздий⁵, Абдурахмон Жомий⁶,

⁵ Шарафиддин Али Яздий. Халали мутарраз дар фани муаммо ва луғаз. ЎзР ҒА ШИ фонди. 2987/1 рақамли қўлёзма.

⁶ Абдурахмон Жомий. Рисолаи муаммои кабир. ЎзР ҒА ШИ фонди. 4505/IV рақамли қўлёзма; Абдурахмон Жомий. Рисолаи муаммои мутаваассит. ЎзР ҒА ШИ фонди. 1358/III рақамли қўлёзма; Абдурахмон Жомий. Рисолаи муаммои сағир. ЎзР ҒА ШИ фонди. 3783/I рақамли қўлёзма; Абдурахмон Жомий. Рисолаи муаммои манзум. ЎзР ҒА ШИ фонди. 209/IV рақамли қўлёзма.

Алишер Навоий⁷, Сайфий Бухорий⁸, Мавлоно Жунуний⁹ каби шоирлар муаммо илмига бағишлаб махсус рисоалар ёзишган. Фитрат “Адабиёт қоидалари” китобида бу замон (темурийлар даври)да мадрасаларда ҳам муаммо фанидан дарслар ўтилганини айтиб ўтган.¹⁰

МУАММО ЕЧИШ

ЙИҒИНЛАРИ

Ҳиротда Навоий даврида етук муаммонавис шоирлар иштирокида муаммо ечиш мажлислари ташкил этилганки, бундай йиғинларда муаммода “*беркитилган сўз шоирнинг турли-туман ишоралари: маънодош ва шаклдош сўзлар, бир тилдаги сўзнинг иккинчи тилдаги муодили (эквиваленти)ни қўллаш, сўзлардаги маълум бир ҳарфларни тизиб, янги сўз ясаш, баъзан эса абжод ҳисобини ишлатиб, рақамлар асосида сўз тузиш асосида топилган. Муаммони ечиш учун йиғинларда даставвал асосий эътиборни матнда ишора қилинган калит сўзга қаратиш лозим бўлган*”.¹¹ Рашидиддин Вотвот “Ҳадоийқ ус-сеҳр” асарида “бу санъатнинг моҳияти шундаки, шоир байтда ўз ёри ёки бошқа бирор нарсанинг яширин номини ҳарфлар ёки сўзлар ўрнини алмаштириш ёки синаш ёки қиёслаш ёки бошқа бирор усул билан ошкор қилади”,¹² дейди. Абдурауф Фитрат бу жанр ҳақида шундай ёзган: “Бурунги шоирларни бўш бўшига машғул қилиб чарчатган ўйунларнинг биртаси муаммодир.

Шоирларнинг бири бир байт ёзадир шул ўйсиндаким, унда бир “исм” махсус қоидалар билан яширилган бўлсин. Сўнгра (йиғинда) муаммо қоидаларини билганларга ҳали яшурун аспини билдирмай, шу байтни ўқуйдир. Улар (мажлис аҳли)

тиришиб, жон чекишиб билган қоидалари юзасидан ҳали исми топиб айтадилар.

“Муаммо” ўйунининг энг кўтарилган (ривожланган) замони Навоий замонидир. Навоий замонида форсча, ўзбекча муаммо бирликда кўтарилган, форсий муаммога кўпрак аҳамият берилган десак-да бўладир”.¹³ Муаммо кичик жанрлардан бири. Уни ғазал, қитъа, ҳатто қасида жанрлари кўринишида ҳам ёзганлар. Лекин муаммоларнинг асосий қисми бир байт, яъни икки мисра, баъзан икки байт ҳажмига тенг бўлган. Ана шу ҳажмда бирор номни бадиий эстетик завқ бера олиш даражасидаги яшириб айта олса, ижодкор ўз топқирлиги, моҳирлигини намоён қила олган. Юсак салоҳиятли ижодкорлар бу ҳажмда даврнинг муҳим масалаларини айта олганлар.¹⁴

Навоий ҳузурида ташкил этилган муаммо ечиш мажлислари иштирокчиларидан бири етук муаммонавис Сайфий Бухорийдир. “Мажолис ун-нафоис”да шеърлари эл орасида машҳур бўлган бу зоти бобаракот ҳақида шундай ёзилган: “Мавлоно Сайфий –Бухоролиғдир, андин Ҳирий (Ҳирот) шаҳрига келди ва аксари кутуби мутадовилотни кўрди ва таҳсил асносида назмға машғул бўлди. Андоқки шеъри шуҳрат тутти ва масал тарийқин бағоят яхши айтти...

Ва санъат ва ҳирфа аҳли учун ҳам кўп латофатлиқ назм қилибтур ва ул тарийқда мухтарейдур...

Муаммо фанида ҳам рисола битибтурур ва “Қабул” исмиға бу муаммо анингдурурким:

**Бас ки дил ҳардам ба сўи зулфи
жонон мешавад,**

⁷ Алишер Навоий. Рисолаи муфрадот.// МАТ.20-том. Т: Фан-2003.81-180-бетлар.

⁸ Сайфий Бухорий. Рисолаи муаммо. ЎзР ФА ШИ фонди. 12146/IV.

⁹ Мавлоно Муҳаммад Жунуний. Рисолаи муаммо. ЎзР ФА ШИ фонди. 12146/VI рақамли қўлёзма.

¹⁰ Фитрат А. Адабиёт қоидалари. Т: Ўқитувчи-1995.80-б.

¹¹ Қурононов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. Т: Академнашр-2013.185-б.

¹² Алишер Навоий. Қомусий луғат. Т: Шарқ НМАК БТ-2016.349-б.

¹³ Фитрат А. Адабиёт қоидалари. Т: Ўқитувчи-1995.80-б.

¹⁴ Шодмонов Н. Муаммо жанр ива уни ечиш амаллари. Ўқув қўлланма. Қарши-2012. 3-б.

***То дили худ жамъ месозам парешон мешавад.*¹⁵**

Шоир ва адабиётшунос Сайфий Арузий Бухорий (15-аср 2-ярми, Бухоро – 1503) Бухоро ва Ҳирот шаҳарларида таҳсил олган. Унинг фавқуллоҳда қобилиятини кўрган Навоий шоир тарбиясига алоҳида эътибор берган. Навоийнинг қўллаб-қувватлаши самараси ўлароқ, Сайфий Бухорий ўз илмини камолга етказиб, ўткир шоир ва етук муаммонавис бўлиб етишган.

Муаммо илмига бағишланган рисоладан ташқари Сайфий Бухорийнинг икки шеърини девони, “Саноеъ ул-бадоеъ” тўплами, “Рисолаи аруз”, “Рисолаи мусиқий” асарлари мавжуд.

Сайфий Бухорий “Рисолаи муаммо” асарида муаммо қоидаларини гуруҳламасдан қирқта қоида тарзида келтиради. Ушбу асар асрлар мобайнида муаммо илмига қизиқувчилар учун қўлланма бўлиб хизмат қилган. Зайниддин Восифий “Бадоеъул вақоеъ” асарида ёшлар ўртасида Хуросонда XV асрда машҳур бўлган Сайфий Бухорийнинг “Рисолаи муаммо”сини зикр этган.¹⁶

Сайфий Бухорий 1487 йилда Мовароуннаҳрга қайтгач, бир неча йил Самарқанд ҳокими Бойсунғур Мирзога мураббийлик қилади. 1498 йилда эса ватани Бухорога йўл олади ва шу ерда вафот этади.

Етук муаммонавислардан бири *“толиби илми муважжаҳ ва ҳофизини хушхон ва шоири паҳлавон, ҳар муаммоики, ғоят ишқал ва ниҳоят диққатда бўлса, исмин айтмай ечадиган”*¹⁷ Зайниддин Восифий “Бадоеъул вақоеъ”сида Сайфий Бухорий қатнашиб келган Алишер Навоийнинг муаммо ечиш мажлисларини тасвирланган. Нақл қилинишича, эрта билан уч йигит ҳамроҳлигида Зайниддин Восифий Навоийнинг муаммо мажлисига кириб боради.

Улардан бири муаммо илмида маҳорати Хусайн Нишопурийга тенглаша оладиган муаммоий бўлган. Иккинчиси, қасидагўйликда шуҳрат топган бўлса, учинчиси эса маснавийни яхши айтган.

Ёш ижодкорлар йиғинга қадам қўйгач, мажлис аҳли ва Алишер Навоий ўз надимлари билан Восифий томонга қарайди ҳамда шоирлар султони уни кўрсатиб, *“номини айтмай ўқилган муаммони еча оладиган дўстимиз шуми?”* дейди. Мавлоно Соҳибдоро “Ҳа” дейди унга юзланиб. Навоий унинг муаммо илмида иқтидори борлигини кўзидан илғаганлигини айтиб, мазкур муаммони ўқийди:

Боғро бин аз хазон бефарру, сарв аз жо шуда,

***Булбулаш барҳам зада минқору, ногўё шуда.*¹⁸**

(Боғини кўр, хазонрезликдан кўрки қолмабди сарв ўрнида йўқ, булбулнинг тумшуғи йўқ бўлиб, куйлашдан қолибди.)

Мажлисида Восифий бу муаммони билишини айтади. Шундан сўнг Навоий бир оз бошини эгиб, *“биласизларми, унинг бу сўзи нимани билдиради. Ўз қудратини изҳор қилиб, бунисини биламан, бошқасини айтинг, демоқчи, унинг даъвосини қабул қилурмиз”*, дейди. Аммо Навоий бошқа муаммо ўқимайди.¹⁹ Юқорида кўриб чиққанамиздек, Алишер Навоий ва Сайфий Бухорийдек муаммонавислар иштирок этадиган ана шундай йиғинларда мажлис аҳли ўқилган муаммоларни ечиш билан шуғилланган.

ХУЛОСА

Мухтасар айтганда, муаммо ечиш йиғинлари ўз атрофига истеъдодли муаммонависларнигина жамлаган. Юқорида зикр этганимиздек, Навоий

¹⁵ Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Тўққизинчи жилд. Т: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ-2012.339-340-б.

¹⁶ Зайниддин Восифий. Бадоеъул вақоеъ. Т: Ғ.Ғулом номидаги АСН-1979. 78-б.

¹⁷ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Иккинчи китоб. Т: Бадиий адабиёт нашриёти-1960. 373-б.

¹⁸ Зайниддин Восифий. Бадоеъул вақоеъ. Т: Ғ.Ғулом номидаги АСН-1979. 85-б.

¹⁹ Зайниддин Восифий. Бадоеъул вақоеъ. Т: Ғ.Ғулом номидаги АСН-1979. 86-б.

даврида муаммо мажлислари шоирлик қобилиятини баҳолаш мезони ҳисобланган. Албатта, назм аҳли бундай анжуманларда тобланган. Шунинг учун назаримизда шоирлар султони Навоий муаммо илмини тараққий эттириш ҳамда мажлисларини ўтказишнинг қатъий тарафдори бўлган.

Носирова М.К

Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

Кирйигитов Б.

Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

EMAIL: baxriddin.kiryigitov@mail.ru

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПЕРЕВОДА ПРИ ПОМОЩИ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ

АННОТАЦИЯ

Данная работа посвящена анализу возможностей использования программных средств работы над текстом. Показаны технические параметры и требования для работы программ. Дается информация по программам и их возможностям.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- сервис, программа-переводчик, кодировка символов.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ:

1. Кирйигитов Б., Носирова М., Медатов А., Азимов Р., Юсупова Н. Иқтидорли талабаларбилан ишлаш /“Fizika, matematika va informatika fanlarini o’qitishning dolzalb muammolari” mavzusidagi hududiy ilmiy-uslubiy anjuman. Andijon, 2013. 150-151 – betlar.

2. Кирйигитов Б., Темирова Г., Овхунов И., Мамасодикова С. Интернет ресурслари ва таълим соҳасида қўлланилиши /“Fizika, matematika va informatika fanlarini o’qitishning dolzalb muammolari” mavzusidagi hududiy ilmiy-uslubiy anjuman. Andijon, 2013. 152-153-betlar.

3. Кирйигитов Б., Маткаримов Ж., Носирова М., Алимкулова Н., Тўлашева У. Ёш авлодни тарбиясида интернет технологияларининг ўрни /“Баркамол авлод ва соғлом авлод – буюк келажакимиз кафолати”. Илмий-амалий анжуман. Андижон, 2014. 223-224-бет.

4. Кирйигитов Б., Носирова М., Усмоналиева Ю., Ортиков З. Программные средства перевода /“Ахборот коммуникация технология-ларининг долзарб муаммолари” мавсидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. Андижон, 2015 йил 27 май. – 102-103-бет

Развитие структур требует знаний иностранных языков, знаний по различным сферам экономики, науки. Это повлекло за собой резкий рост документации, который необходимо переводить. Решение проблемы возникло с появлением машинных средств перевода. Перевод информации на родной язык или с родного на иностранный язык особенно нужен при составлении писем, при чтении инструкций, руководств и другой информации. Для этого имеются специальные приложения и сервисы — программы-переводчики для компьютеров и другие. Здесь важно знать, что качество и полное совпадение контента источника возможно только при наличии соответствующего программного средства [2].

Переводчик может быть в виде приложения, так и в виде веб-сервиса. В первом случае он напоминает текстовый редактор, а во втором случае переводчик в виде веб-сервиса задействует ресурсы приложения, установленного на удаленном сервере. Рассмотрим возможности программных средств.

1. Dicter (онлайн переводчик). Данная программа- бесплатное приложение для Windows XP, Vista, 7 и 8. Версия **Dicter 3.05.** имеет средний размер - около 1,2 Мб, и переводить на 42 языках.

2. Reword. Бесплатная программа, похожая на графическую оболочку для работы словарями. Их

число превышает более 20. В данный список входят словари иностранных слов, толковые и другие.

3. Translate.Net. Небольшая бесплатная программа-переводчик, работающая как клиент к большому количеству бесплатных сетевых сервисов перевода - одноязычных и двуязычных словарей, поддерживает 20 сайтов, 31 сервис, 37 языков и 1352 направлений перевода.

4. QDictionary. Англо-русский словарь, переводчик переводящий слова и словосочетания при наведении мыши на объект.

5. NI Transliterator. Это небольшая бесплатная программа для перевода текстов с транслита на русский и обратно, обладает функцией перевода символов текста к верхнему или нижнему регистру, изменения кодировки русских символов, а также подсчета количества символов в тексте.

6. Ace Translator 8.3.2.503. Это интернет переводчик, который позволяет быстро и качественно переводить как любой сложности тексты, так и Веб-страницы, электронные письма, чаты и т.д. Программа имеет многоязычный интерфейс и поддерживает перевод около 58 языков, в том числе и русский язык.

7. Translatelt! 8.0 build 7 ML RUS. Это контекстный англо-русский, русско-английский, немецко-русский и испанско-русский словарь. Он служит как ненавязчивый помощник, который может читать новости и почту, просматривать сайты на иностранном языке, работать с нерусифицированными справками и программами, что важно для обычного пользователя [3].

С их помощью можно переводить текстовую информацию с иностранного языка на русский или узбекский язык. При это надо помнить, что работа с

документацией на этом не закончена. Необходимо доработать с точки зрения направления деятельности и специфики работы. Это возможно при помощи высоко подготовленного специалиста, знающего свою специальность и хорошо ознакомленного с источниками на других языках мира [4].

Практическое значение программ-переводчиков не зависит от технического оснащения компьютера, но может меняться по степени совпадения контента с первичным источником.

В заключении можно сказать, что использование программ-переводчиков позволяет намного сэкономить время и средства, труд при переводе текста, обработки имеющийся информации, избежать ошибок и т.д.. Данные средства помогают качественно и точно понять смысл информации.

Э.Б. Эшқуватов

Тошкент давлат техника университети Термиз филиали

Ахатова Камола Шухратовна

Тошкент давлат техника университети Термиз филиали

EMAIL:

kaxatova132@gmail.com

БЕТОННИНГ НАНОСТРУКТУРАСИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШ

АНОТТАТСИЯ:

Ушбу мақолада ҳозирги кундаги энг долзарб бўлган нанотехнологияларнинг қурилиш соҳасидаги ўрни келтирилган. Пенза давлат Архитектура ва қурилиш университети, Россиянинг бир қанча

олимлари бошчилигида Пензада олиб борган ишлари натижасида “Пенза қурилишни бошқариш МЧЖ” нанотехнологиянинг турли соҳаларда ривожланиши билан қурилиш материаллари ишлаб чиқариш технологиясига юқори ўринни эгаллади.

КАЛИТ СУЗ:

- Нанобетон,микротехнология,фуллеренлар, фуллериодлар, астраленлар, атом, молекула

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кузьмина В.П. Нанобетон в строительстве.
2. Пономарев А.Н, Козеев А.А. Научно-технический журнал “ Региональная архитектура и строительство”.
3. Калашников В.И. Тараканов О.В. Ибрагимов Р.А. Нано, микроструктуры новых

Маълумки, 1-100 нм ўлчамдаги нанометр ўлчовлари моддаларнинг янги кимёвий хоссаларини очади. И.П. Суздалев [1] бу диапазонда физика, кимё ва биология жуда яқинлашади. “Йигирманчи асрнинг сўнги йигирма йилида нанокластерлар, наноструктуралар ва шунга ўхшаш ҳодисалар алоҳида физикавий - кимёвий техник тараққиёт майдонига айланди”. Бироқ, 20 йил ёки ундан ортиқ йил олдин Россияда наноструктуралар ва нанокластерларнинг синтези бўлганини унутмаслигимиз керак, нанотехнологиялар мавжуд эди. Нанотехнология вақтида микротехнология деб номланган. Бунинг сабаби шундаки, чет элда ҳам, Россияда ҳам амалий фанлар бўйича халқаро ўлчов бирлиги - нанометрдан фойдаланган ҳолда вақт кечикиши кузатилган. Кўпгина илмий ва техник журналларда, 1980-90 йилларда нашр этилган монографияларда нанометрик миқёси микрометрнинг фракциялари сифатида белгиланган ва миллимикрон (ммкс) деб номланган. Ангстромлар (А) кўпинча ноорганик ва органик кимё ва сиртларнинг физик кимё тизимида, айниқса, ионлар, атомлар, молекулалар, кимёвий боғланиш узунлиги ва яқин ва узоқ таъсирларнинг масофаларидан тасвирланганида ишлатилган. Ангстромлар таркибига кирадиган миқёсли миқдори ҳам кимёда кенг қўлланилмади. Атом ядроси ва элементар зарралар физикасида барча кичик ва

ултра кичик ўлчам бирликлари - пико, фемто ва аттометрда (10-12; 10-15; 10-18 м) фойдаланилган. Ҳозирги кунда нанотехнология бўйича цемент, гипс ва оҳақ технологиялари бўйича кўплаб наشرлар мавжуд. Te_2O_3 , Al_2O_3 , шпинел, корунд, нано-калсит, нанокуляр ва бошқалардаги нанотехниклар, бир ўлчамли нанотубалар, фуллеренлар, фуллероидлар, астраленлар, ультра-арзон миқдорда (0,01-0,005% цемент) силикат, шунгит ва карбон нанопартикуллари билан фойдаланиш билан бирлаштирилади. Ушбу технологияларни "микро доз технологиялари" деб аташ мумкин. "Нано" (юнонча "митти") деган баланд овозли сўз аллақандай олимларга нанопартикуляр микро дозалардан фойдаланмасдан олинган қурилиш материаллари технологиясидаги барча реал ва прогрессив хорижий ва маҳаллий юксак ютуқларга айланди. Бетонни ишлаб чиқаришга ихтисослашган муҳандис-техник ходимлар ва материаллар, цемент кимёси, клинкер минералларнинг сув билан ўзаро таъсири, турли ҳисса моддаларининг таъсири ва кимёвий реакциялари, бирикмаларнинг қаттиқлашув механизмлари, нанотехнологиянинг реал натижаларини наشر этишни тушуниш қийин ва бу ерда илм-фаннинг янги йўналишига ўтиш истаги бор. Иккинчидан бетоннинг нанотехнологияси ҳақида наشرларда кўпгина

қарама-қаршиликлар мавжуд, баъзида материалшуносликдаги тўпланган илмий билимларни эмас, балки кимёвий ва аниқ физиканинг асосий принципларини ҳам рад этади. Улар нафақат бетон илмига, балки вакилларининг мўжизаларига

ишонмаслик туфайли ишлаб чиқаришга катта зарар етказди. Катта миқдорда

заррача қўшимчаларини ижобий таъсиридан мисоллар микроэлектроникада (чиплар, ярим ўтказгичлар, диэлектриклар ва бошқалар) нанотехнологияни қўллаш амалиётидан тортиб олинган. Аммо улардан фойдаланиш бошқа элементларни киритиш атомлари электрон ва ионларнинг зичлиги ва ўтказувчанлигини тубдан ўзгартирадиган юқори сифатли тизимларни талаб қилади. Бошқа элементнинг миқдорини камайтириш усуллари татбиқ этиладиган тизимлар тоза бўлиб, ўн юз миллион бегона моддалар мавжуд бўлмаганда жуда тоза бўлиши керак. Бироқ, аниқ нанотехнология тадқиқотчилари, Портленд цементининг "ифлос" тизим бўлиб, Д.И. Менделеевнинг 30 тагача элементини ўз ичига олади. Бундай муҳитда нанопартикуллар жойлашган оптик зич жойлашган «қўшничилик» умиди камида саводсиз. Нанотехнология тадқиқотчилари барча гидрация-сертлаштириши бирлашма тизимларида кучланиш доимо сув таркибига боғлиқлигини тушунишни истамайди ёки тушунишни хоҳламайди.

Агар сув таркиби назорат таркибига мос келадиган бўлса, унда

микроорганизмларнинг микро дозалари коррозияни ёки кучни совуққа чидамлилиги ёки сув ўтказмаслигини тубдан ўзгартирмайди 1-10 г нанокarbonли модификаторлар киритилган нанотехник наشريётида [2] юқори қувватга, совуққа чидамлилиги, сувга чидамлилиги ва бетоннинг бошқа хусусиятларини яхшиланишига нисбатан сезиларли

таъсир кўрсатилади. Оддий зичликдаги синовдан таркибидаги цемент тошининг кучи жуда паст ва 40-45 МПа бўлиши мумкинми? Одатда, цемент М400 дан бўлган 1 м³ цемент хаамири учун цемент истеъмоли 1716 кг ни ташкил қилади, шундан кейин шунгит миқдори 0,17 кг бўлади. Шунгит зарралари цемент зарраларининг радиусига яқин масофаларда жойлашганлиги ва калций гидросиликатларининг нанометрик зарралари таркибида тарқалиб кетган ҳисоб-китоблардан келиб чиқади. Улар самарали кристалланиш марказлари бўлмаслиги мумкин. Таққослаш учун, замонавий бетонларга қўшилган МК зарралари жойлашувининг топологиясини кўриб чиқинг. Техноген микросилитсани интродукциялашда 200 нм, оғирлиги бўйича 10% цемент билан $B / T = 0,28$, 1 м³ цемент тошга таркибий қисмлар таркиби: $C = 1485$ кг, $MK = 148$ кг, сув - 457 л. МК нинг ишлаб чиқаришда концентрацияси 6,4% ни ташкил этади. МК заррачаларининг сирт қатлами билан кубикли жойлаштириш миқдори ўртасидаги ўртача масофа 0,20 мм. Шундай қилиб микро-силикат заррачаларининг яқинлашуви шунгитнинг микро дозасини киритиш билан солиштирганда 25 мартадан ортиқ қисқартирилади. Бетонда жойлашган паст кучли, сувга чидамсиз ва коррозияланган портландит $Ca(OH)_2$ аниқ шунгит билан бетоннинг бўшлиқларида қолади. Кўпгина хорижий ва маҳаллий тадқиқотчиларнинг изланишлари ва тадқиқотларимиз шуни кўрсатадики, технологияни ишлаб чиқаришда технологиядан самарали фойдаланиш технологияни 3-5% га етказишдан ва ортиб борадиган қўшимчалар билан ортади. Бизнинг тадқиқотларимизда ўртача 80-120 нм

нанопартикуллари бўлган цемент массасига 3% оқ сув қўшилиши 28 кундан кейин 8-10% га оширилади. Юқорида келтирилган микро элементлардан фойдаланишда кашфиётларни маҳаллий адабиётларга киритишни кўпайтириш зарур.

Тохирова Дилрабо,

Самаркандского государственного института иностранных языков

EMAIL:

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО НЕОБХОДИМО ДЛЯ ЗДОРОВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

АННОТАЦИЯ:

следующая статья посвящена гендерному равенству. проанализированы основные особенности гендерного равенства, а также их незаменимые роли в правительстве и власти.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- участие женщин, разнообразие обществ, женщины в правительстве, зеркальное представительство

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Чессер, Сьюзан Г. (31 января 2019 г.). Женщины в национальных правительствах во всем мире: информационный бюллетень. Вашингтон, округ Колумбия: Исследовательская служба Конгресса. Проверено 26 марта 2019.
2. Джалаза, Фарид (15 апреля 2016 г.). "Вступление". Разбитые, треснувшие или целая семья?: Женщины и стеклянный потолок для руководителей во всем мире. Издательство Оксфордского университета. п. 32.
3. Аггестам, Карин; Таунс, Энн (2019). «Гендерный поворот в дипломатии: новая повестка дня исследований». Международный феминистский журнал политики. 21: 9–28.
4. Организация Объединенных Наций (2005 г.). «Составление бюджета с учетом гендерных аспектов: пособие для тренеров». Программа развития ООН.

Важное значение имеет расширение прав и возможностей и поощрение женщин к более полному участию в общественной сфере. Гендерное разнообразие в государственных учреждениях особенно важно, учитывая, что эти органы, принимающие решения, устанавливают правила, которые влияют на права, поведение и жизненный выбор людей. Увеличение числа женщин в общественной жизни приводит к снижению уровня неравенства и повышению доверия к национальным правительствам. Цифры показывают, что увеличение числа женщин-министров в кабинете министров связано с увеличением государственных расходов на здравоохранение во многих странах.

Обеспечение того, чтобы правительства отражали разнообразие обществ, которые они представляют, гарантирует сбалансированную перспективу, которая позволяет применять инклюзивный подход к разработке политики и предоставлению услуг.

На пути расширения прав и возможностей женщин в общественной жизни существуют серьезные структурные, правовые и социальные препятствия. Из-за отсутствия заметности и неравномерного баланса между работой и личной жизнью женщинам особенно

трудно принимать участие в экономической и политической жизни. Женщины также сталкиваются с отсутствием политического поощрения баллотироваться на государственные должности.

Общегосударственный подход имеет решающее значение для повышения роли женщин в правительстве. Комплексное формирование политики не только поможет привлечь внимание общественности к большему числу женщин, но и обеспечит более систематический учет гендерных соображений во всех стратегиях.

Чтобы расширить возможности женщин и в полной мере использовать их навыки в мировой экономике, нам необходимо:

- ✓ улучшить наши государственные учреждения, чтобы обеспечить их надежные механизмы подотчетности;
- ✓ создать четко определенные роли для реализации повестки дня гендерного равенства;
- ✓ разбить наши данные по полу, чтобы измерить прогресс в достижении гендерного равенства.

ОЭСР вносит свой вклад во всемирные усилия по продвижению гендерного равенства, помогая подпитывать и стимулировать дискуссии о государственной политике и создавать ориентиры для стран-членов. Мы укрепляем нашу способность выявлять передовой опыт, создавать базы данных и предоставлять возможности для политического диалога на глобальном и региональном уровнях.

Женщины в правительстве относятся к истории, демографии и

участию женщин в государственных должностях. Во многих странах женщины не имели достаточных возможностей для участия в общественной жизни, особенно в борьбе за политические права и власть в правительстве и различных учреждениях. Эта историческая тенденция все еще сохраняется, хотя женщины все чаще избирают на посты глав государств и правительств. По состоянию на октябрь 2019 года глобальный уровень участия женщин в парламентах национального уровня составляет 24,5%. В 2013 году женщины составляли 8% всех руководителей страны и 2% всех президентских постов. Более того, 75% всех женщин-премьер-министров и президентов вступили в должность за последние два десятилетия.

Женщины могут столкнуться с рядом проблем, которые влияют на их способность участвовать в политической жизни и становиться политическими лидерами. Некоторые страны изучают меры, которые могут расширить участие женщин в правительстве на всех уровнях, от местного до национального. Однако в настоящее время все больше и больше женщин занимают руководящие должности.

Женщины сталкиваются с многочисленными препятствиями на пути к представительству в органах управления. Самые большие проблемы, с которыми может столкнуться женщина в правительстве, возникают во время достижения своей должности в правительстве, в отличие от того, когда она придерживается указанной должности. Исследования показывают, что одной из больших проблем является финансирование кампании. В то время как женщины более чем способны сравниться со своими

оппонентами-мужчинами по сбору средств, исследования показывают, что им приходится работать усерднее, чтобы достичь того же результата, потому что мужчины, как правило, получают более готовую поддержку от партийных лидеров. Согласно опросу, проведенному на выборке из 3640 избранных муниципальных чиновников, женщины сталкиваются с трудностями в таких вещах, как финансирование кампании, потому что они не так активно вербуются лидерами партий, как мужчины. Этой тенденции способствуют два фактора. Во-первых, партийные лидеры стремятся набирать кандидатов, похожих на них. Поскольку большинство партийных лидеров - мужчины, они обычно рассматривают мужчин как главных кандидатов, потому что у них больше общего, чем у большинства женщин. Та же концепция применяется при обсуждении второго фактора. Набор работает через сети, такие как сотрудники нижнего уровня или аффилированные компании. Некоторые утверждали, что политика - это «матрица господства», созданная расой, классом, полом и сексуальностью.

Гендерное неравенство в семьях, несправедливое разделение труда внутри домохозяйств и культурные представления о гендерных ролях еще больше угнетают женщин и ограничивают их представленность в общественной жизни. В очень патриархальных обществах часто есть местные силовые структуры, которые затрудняют борьбу женщин. Таким образом, их интересы часто не представлены или представлены недостаточно.

Во всем мире участие женщин в формальной политике ниже, чем мужчин. Аргумент, выдвинутый учеными Жакеттой Ньюман и Линдой

Уайт, состоит в том, что участие женщин в сфере высокой политики имеет решающее значение, если цель состоит в том, чтобы повлиять на качество государственной политики. Таким образом, концепция зеркального представительства направлена на достижение гендерного паритета на государственной службе. Другими словами, зеркальное представление говорит о том, что доля женщин на руководящих должностях должна соответствовать доле женщин в населении, которым они управляют. Зеркальное представительство основывается на предположении, что избранные должностные лица определенного пола, вероятно, будут поддерживать политику, направленную на благо избирателей того же пола. Зеркальное представительство проистекает из препятствий, с которыми часто сталкиваются политические кандидаты-женщины, к ним относятся: стереотипы по признаку пола, политическая социализация, недостаточная подготовка к политической деятельности и баланс между работой и семьей. В средствах массовой информации женщин часто спрашивают, как бы они сбалансировали обязанности на выборной должности с обязанностями перед своими семьями, а мужчин никогда не спрашивают.

Последствие политической социализации состоит в том, что она определяет, насколько женщины склонны делать карьеру, которая может быть совместима с формальной политикой. Карьера в юриспруденции, бизнесе, образовании и правительстве, профессии, в которых женщины составляют меньшинство, являются обычными занятиями для тех, кто позже решает поступить на государственную должность.

Женщинам неизменно труднее найти баланс между работой и семьей, потому что в целом общество ожидает, что они будут в первую очередь заботиться о детях и содержать дом. Из-за этих требований предполагается, что женщины предпочтут отложить политические устремления до тех пор, пока их дети не станут старше. Кроме того, желание женщины сделать карьеру в политике наряду с тем, насколько респондент считает, что ее семейные обязанности могут препятствовать ее способности быть избранным должностным лицом. Исследования показали, что новые женщины-политики в Канаде и США старше своих коллег-мужчин. И наоборот, женщину могут заставить остаться бездетной, чтобы добиться политического поста. Институциональные барьеры также могут мешать уравнивать политическую карьеру и семью. Например, в Канаде члены парламента не вносят взносы в страхование занятости; следовательно, они не имеют права на пособие по отцовству. Такое отсутствие отпуска по уходу за ребенком, несомненно, станет причиной для того, чтобы женщины откладывали поиски избирательных участков. Кроме того, мобильность играет решающую роль в динамике работы и семьи. Избранные должностные лица обычно вынуждены добираться на большие расстояния до своих столиц и обратно, что может сдерживать женщин, стремящихся к политическим постам.

Холмирзаев Улуғбек Абдулазизович,

НамМҚИ

Хожимуродова Мадина Мухамедовна

НамМҚИ

Пардаева Гулмира Парда қизи

НамМҚИ

EMAIL: xulugbek1984@gmail.com

ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИНГ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

АННОТАЦИЯ

Мақолада хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидаги дебитор қарзларини айланиши таҳлилининг такомиллаштириш масалалари ёритилган. Бу борада дебитор қарзларини айланиш сони ҳамда даврини аниқлаш усулларига оид аҳамиятли таклифлар билдирилган. Такومиллашган усулларни қўлланилиши эса таҳлил натижаларининг аниқлигини янада оширади.

КАЛИТЛИ СЎЗЛАР:

- дебитор қарзлари, дебитор қарзлари таҳлили, дебитор қарзларини айланиш сони, дебитор қарзларини айланиш даври, маҳсулот сотишдан соф тушум, маҳсулот сотишдан даромад.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли [Фармони](#)га 1-ИЛОВА “2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси”
 2. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғига 1-сонли илова: “Молиявий ҳисобот шаклларини тўлдириш бўйича қоидалар”
 3. 21-Бухгалтерия Ҳисобининг Миллий Стандарти.
 4. Рахимов М.Ю., Қаландарова Н.Н. Молиявий таҳлил. Дарслик.-Т.; “Iqtisod-Moliya”, 2019. -736 б..
 5. Пардаев М.К., Исроилов Ж.И., Исроилов Б.И. Ўқув қўлланма.-Т.; 2017.534 б.
 6. Сагдиллаева З., Чориев И., Маҳмудов А., Юлдашева У. Касб-хунара коллежлари учун дарслик. -Т.; “Iqtisod-Moliya”, 2017. -404 б.
 7. Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности: учебник. – 3-е изд., перераб. И доп.-М.: Издательство “Дело и сервис”, 2005.-368 с.
 8. Вахрушина М.А., Пласкова Н.С. Анализ финансовой отчетности: учебник. –М.: Вузовский учебник, 2008. -367 с.
 9. Lavrence Revsin, Daniel W. Collins, W. Bruce Johnson. Financial reporting and analysis. Prentice Hall, Inc. Simon & Schuster / Aviacom company. (USA) 1999. 967 p.
 10. Donald E. Kieso, J. Weygandt, Terry D. Warfield. INTERMEDIATE ACCOUNTING. John Wiley& Sons, USA. 2004. 1332 p.
 11. U.A.Xolmirzaev. PROBLEMS OF IMPROVEMENT OF DEBITOR DEBT ANALYSIS. – Russia, Мировая наука, 2020.
 12. U.A.Xolmirzaev. FINANCIAL ASSETS AND IMPROVEMENTS OF THEIR ANALYSIS. – Russia, Экономика и социум, 2020.
- У.А.Холмирзаев. Дебитор қарзларининг айланиши таҳлилининг такомиллаштириш масалалари. – Ўзбекистон. Молия ва банк иши электрон илмий журнали. 2019.

Кириш

Хўжалик юритувчи субъектларда бизнес фаолияти самарадорлиги кўп жиҳатдан капитал айланишининг тез амалга оширилишига боғлиқ. Капитал айланишида фаолият учун зарур бўлган активлар ҳамда меҳнат сарфи муайян давр оралиғида таъминот, ишлаб чиқариш, сотиш (муомала) босқичларидан ўтиб, сарфланган харажатларга нисбатан, яъни олинган фойда миқдорича, кўп бўлган пул маблағлари кўчиринишида қайтиб келишига эришилади. Ҳисобот даврида бу жараён қанчалик тез ва кўп марта амалга оширилса, олинган самара ҳам юқори бўлади. Таъкидлаш керакки, капитал айланишида ҳар бир босқичнинг ўрни ўта муҳим ҳисобланади. Чунки, тайёр маҳсулотнинг энг ликвид молиявий актив ҳисобланган пулга айланиши босқичида олинган маблағнинг қайтадан таъминот ҳамда бошқа мақсадли фаолиятларга сарфланиши учун етарли бўлиши хўжалик юритувчи субъект бизнес фаолиятининг барқарор ривожланишини таъминлашдаги асослардан биридир.

Таъкидлаш лозимки, бу жиҳат Ўзбекистон Республикасини 2017 – 2021 йилларда ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган ва “илғор халқаро тажрибада қўлланиладиган

инструментлардан фойдаланган ҳолда пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш” деб номланган вазифа ижро этилишининг микродаражадаги таянч нуқтасидир[1].

Рақобатли бозор шароитларида маҳсулотни сотиш билан сотилган маҳсулот учун пул тўлови келиб тушиши оралиғида муайян вақт ўтади. Бу бозор иқтисодийнинг туб моҳиятидан келиб чиқади. Товар айрибошлаш контрагентлар учун нафлилиги нисбатан пастроқ бойлик (товар) эвазига нафлигини юқорироқ бойликни қўлга киритишдир. Харидор учун тўловнинг кечроқ бажарилиши унинг учун нафлилик яна юқорироқ бўлишини англатади. Сотувчи эса келажакдаги юқорироқ нафлиликка умид боғлайди.

Сотувчи учун нохуш жиҳат унинг капитали айланиши тўхтаб қолиши ёки секинлашувидир. Демак, бу дебитор қарзи шаклланиши ва ижро этилиши жараёнини оптималлаштириш заруриятини келтириб чиқаради.

Кўп ҳолатларда хўжалик юритувчи субъектларда дебитор қарзлар капитал айланишини узлуксиз таъминлаш учун зарур бўлган пул маблағларининг етишмай қолишига сабаб бўладиган энг муҳим муомала турларидан биридир. Шунинг учун ҳам дебитор қарзлари бизнес фаолиятида кенг қўламда ўрганилиши шарт бўлган масала ҳисобланади.

Адабиётлар таҳлили

Маълумки, хўжалик юритувчи субъектларда дебитор қарзлар турли йўналишларда ёки мақсадларда вужудга келади:

- 1) маҳсулот сотиш билан боғлиқ;
- 2) ходимларнинг меҳнат ҳақи билан боғлиқ;

- 3) ходимларни ижтимоий қувватлаш билан боғлиқ;
- 4) ходимларнинг сафар харажатларини қоплаб бериш билан боғлиқ;
- 5) турли мақсадларда ходимлар корхона маблағларини тасарруф этишлари билан боғлиқ;
- 6) материал, хом ашё ва бошқа ресурслар сотиб олиш билан боғлиқ (бўнақлар);
- 7) қисқа муддатли қарзлар бериш ва бошқалар билан боғлиқ. Иқтисодий адабиётларда асосан фақат биринчи мақсад билан боғлиқ дебитор қарзлар ҳақида сўз боради.

Бу борада дебитор қарзларини айланишини таҳлил қилиш масаласи бўйича адабиётларда билдирилган фикрларни шартли равишда йирик икки гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчиси. МДХ олимлари ва мутахассислари қарашлари.

Иккинчиси. Иқтисоди ривожланган мамлакатлардаги олимлар ва мутахассисларнинг ёндашувлари.

Республикамиз олимлари М.Ю.Рахимов, Н.Н. Қаландарова [4, 455 б.], М.К. Пардаев, Ж.И. Исроилов, Б.И.Исроилов [5, 414 б.], З.А.Сагдиллаева, И.Ҳ.Чориев, А.Маҳмудов [6, 237 б.], Россиялик олимлар Л.В.Донцова, Н.А.Никифорова [7, 272 б.], М.А. Вахрушина, Н.С.Пласкова [8, 91 б.] ва бошқа қатор мутахассисларни қарашича хўжалик юритувчи субъектларда дебитор қарзларини айланишини таҳлил қилишда ҳисобот давридаги маҳсулот сотишдан соф тушум ҳамда жами дебитор

қарзларини ўртача миқдори кўрсаткичларидан фойдаланиш кўрсатиб ўтилган. Бизнинг фикримизча, бу тартибда маҳсулот сотишдан соф тушум кўрсаткичи сотилган маҳсулот ҳажми ёки сотишдан олинган даромад кўрсаткичи билан бир мазмунда берилмоқда. Бироқ, амалий бизнес фаолиятида мазкур тушунчалар бир-бирларидан ҳам мазмунан, ҳам маълумот олиш манбаси жиҳатидан жиддий фарқ қилувчи томонларига эга. Айниқса, йирик турдаги корхоналарнинг ҳисобот даври якунида уларнинг фарқини яққол кўриш мумкин (фақат, айрим ҳолатларгина истисно қилинади).

Таъкидлаш лозимки, дебитор қарзлар таҳлилида маълумотлар қайси манбалардан олинши ҳам аҳамиятга эга. Анъанавий мерос қилиб олинган бухгалтерия ҳисобида ҳозирги тушунишдаги сотишдан соф тушум кўрсаткичи мавжуд эмас эди. Ҳозирги сотишдан соф тушум кўрсаткичи дебитор қарзи шаклланиши барча суммасини ифодаламайди. Молиявий нуқтаи назардан бу шартли кўрсаткич. У ҳақиқий дебиторлик суммасидан қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи суммасига камроқ. Шунинг учун маҳсулот сотишдан соф тушум кўрсаткичи дебитор қарзлар таҳлилида эҳтиёткорлик билин қўлланилиши лозим.

Бундан ташқари, жами дебитор қарзларини ўртача миқдори кўрсаткичларидан фойдаланиш мазкур турдаги маблағни айланиш тезлиги ҳамда даврини тижорат тартибидаги ҳамда тижорат тартибида бўлмаган ҳолатлар бўйича ажратиб аниқлаб бера олмайди.

Юқоридаги ҳолатлар дебиторлик қарзларини айланишини кўрсатувчи кўрсаткичлардан келиб

чиқиб ёки уларга асосланиб амалга ошириладиган барча ҳисоб-китобларнинг аниқ бўлишига салбий таъсир этади.

АҚШ лик олимлар Lavrence Revsin, Daniel W. Collins, W. Bruce Johnson [9, 335 б.], Donald E. Kieso, J. Weygandt, Terry D. Warfieldлар [10, 338 б.] эса бу борада сотилган маҳсулот ҳажми ёки сотишдан олинган даромад ҳамда тижорат тартибидаги дебитор кўрсаткичинини олмоқдалар.

Бу ҳолатда дебитор қарзларини айланишини ҳисоблашда маҳсулот сотишдан соф тушум кўрсаткичи эътиборга олинмаяпти. Ўтказилган тадқиқот натижалари кўрсатмоқдаки, сотилган маҳсулот ҳажми ёки сотишдан олинган даромад кўрсаткичи ҳар доим сотишдан соф тушум кўрсаткичи билан бир хил бўлмайти.

Фақат тижорат тартибидаги дебитор қарзлари кўрсаткичларидан фойдаланиш эса, жами дебиторлар ҳамда тижорат тартибида бўлмаган дебитор қарзларни бўйича айланишни эътибордан четда қолдиришга олиб келади.

Мазкур мақолада дебитор қарзлар таҳлилини янада такомиллаштириш бўйича ўз қарашларимизни билдирмоқчимиз.

Таҳлил ва натижалар

Ҳозирги давр иқтисодий муносабатларида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидаги дебитор қарзлари бизнес фаолиятининг ажралмас қисми бўлиб бормоқда. Мисол учун, амалдаги “Бухгалтерия баланси”нинг (1-шакл) актив қисмининг “Жорий активлар” бўлимидаги 210- дан то 310-гача моддалари дебитор қарзларини акс эттириб беради. Иқтисоди ривожланган мамлакатлардаги хўжалик

юритувчи субъектлардаги “Бухгатерия баланси”да (Balance sheet) ҳам дебитор қарзларига оид моддалар мавжуд. Дебитор қарзлар, уларнинг таркиби, улар тўғрисидаги маълумотлар, маълумотларнинг ўзгариши хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини тушнишда ҳамда улар бўйича тўғри бизнес қарорларини қабул қилишда ўта муҳим аҳамиятга эга.

Дебитор қарзларини таҳлил қилиш учун, аввало, бухгалтери ҳисоби тизимида уларнинг таркибини тўғри белгилаб олиш керак. Шу билан бирга дебиторлик қарзларини таҳлил қилишни ўзининг ҳам асосланган тизими бўлиши зарур. Бу борадаги хорижий тажрибаларига эътибор берсак, уларда халқаро талабларга жавоб берадиган ҳамда умумий уйғунликка эга тизим бор ва у яхши ишламоқда.

Маълумки, Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисобининг халқаро андозаларга ўтказилиши 1997 йилдан бошланган эди. 2001 йилдан 21-сонли БҲМС амалга киритилиши билан ҳисоб юритишда дебитор қарзлари таркиби халқаро амалиётга яқинлаштирилди, яъни дебитор қарзлар молиявий мазмуни бўйича тоифаларга ажратила бошланди. Муҳим жihat шундан иборат бўлдики, маҳсулот сотиш билан боғлиқ дебитор қарзлар, ресурслар сотиб олинишида бўлган тўловлари кўринишидаги дебитор қарзлар ва бошқа тоифадаги дебитор қарзлар алоҳида-алоҳида кўрина бошлади.

Лекин, ҳозирга қадар ҳам дебитор қарзларни ҳисобга олиш, ўрганиш, таҳлил қилиш ва улар бўйича молиявий ечимлар ишлаб чиқишда асосан маҳсулот сотиш туфайли келиб чиқаётган дебитор қарзлар

эътиборга олинади. Бунда таҳлилни олиб боришдаги асосий кўрсаткичлар дебитор қарзларнинг айланишлари сони ва дебитор қарзларнинг айланиш давридир (кунларда).

Маълумки, МДХ ҳамда мамлакатимиздаги соҳага доир кўплаб адабиётларда дебитор қарзларини айланиш сонини қуйидагича аниқланиш тавсия этилган:

$$D_{\text{қа}} = C_{\text{ст}} / D_{\text{кў}} \quad (1)$$

Бу ерда: $D_{\text{қа}}$ – дебитор қарзларини айланиш сони;

$C_{\text{ст}}$ - сотишдан соф тушум;

$D_{\text{кў}}$ – дебитор қарзларини ўртача қиймати.

Дебитор қарзларини айланиш даврини аниқлаш эса қуйидаги тартибда берилган:

$$D_{\text{қад}} = (D_{\text{кў}} * 360) / C_{\text{ст}} \quad (2)$$

Бу ерда: $D_{\text{қад}}$ – дебитор қарзларини айланиш даври, кунда.

Ушбу 1-ҳамда 2-формулаларда келтирилган формулаларга маълумотлар амалдаги Молиявий ҳисоботнинг 1-шакли “Бухгалтерия баланси” ҳамда 2-шакл “Молиявий натижалар тўғрисида” ги ҳисобот шаклларида олинади.

Дастлабки қарашда мазкур икки формулада ҳам ҳеч қандай камчилик йўқдек туюлади. Бироқ, биз

ҳар бир фойдаланиладиган маълумотларнинг асл мазмунига эътибор қилсак, масаланинг муаммоли томонлари ҳам борлигини кўришимиз мумкин.

Эътибор берилса юқоридаги икки формулада ҳам сотишдан соф тушум (C_{ст}) кўрсаткичи ишлатилмоқда. Ушбу маълумот амалдаги Молиявий ҳисоботнинг 2-шакли “Молиявий натижалар тўғрисида”ги ҳисоботнинг “Маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотилишидан соф тушум” деб номланган 010-сатридан олинади. Эндиги навбатда ушбу сатрга тегишли расмий манбалардаги кўрсатмаларга эътиборимизни қаратамиз.

Биринчи расмий манбада - “Маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) сотилишидан соф тушум” моддаси бўйича (010-сатр) маҳсулот, товарлар, ишлар ва хизматларни сотишдан олинган тушум кўрсатилади, бунда солиқлар (қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи) ҳамда қайтарилган товарлар ва тайёр маҳсулотнинг қиймати, харидорнинг сотиш нархларидан чегирмалари чегирилади. 010-сатр асосий (операцион) фаолиятдан даромадларни ҳисобга олиш ҳисобварақлари (9000) маълумотлари бўйича тўлдирилади.

Асосий фаолияти мол-мулкни ижарага (лизингга) бериш ҳисобланган корхоналар 010-сатр бўйича жорий ҳисобот даврига тегишли бўлган даромад суммасини акс эттирадилар.

Воситачи корхоналар 010-сатрда комиссия ҳақлар суммасини акс эттирадилар, деб кўрсатма берилмоқда.[2]

Иккинчи расмий манбада эса “Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини ҳисобга

олувчи счётлар” да (9000) - тайёр маҳсулот, товар, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларни сотишдан олинган даромадлар, шунингдек сотилган товарларнинг қайтиши, сотиш ва баҳолардан чегирмалар тўғрисидаги ахборотларни умумлаштириш қуйидаги счётларда амалга оширилади:

9010 “Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар”;

9020 “Товарларни сотишдан даромадлар”;

9030 “Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар”;

9040 “Сотилган товарларнинг қайтиши”;

9050 “Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар”.[3]

Юқоридаги қайт этилганидек, мазкур счётларда акс эттирилган суммалар ҳақиқий дебиторлик суммасидан қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи миқдорларига кам. Аслини олганда, агар товар тўла равишда насияга сотилса, дебиторлик қарзи кутилаётган ялпи тушумга (сотишдан даромад суммасига) тенг бўлади. Товар қисман насияга сотилганда вазият бирмунча ўзгаради. Барча ҳолларда ҳам дебиторлик қарзи суммасини қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи миқдорига камайтириб кўрсатиш ўринли эмас.

21-сонли БҲМС қоидаларига биноан маҳсулот насияга сотилганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмалари берилади:

Д-т Харидорлардан олинадиган ҳисоблар (4010)-счёт фактура жами суммасига

К-т Сотилган даромад (9010)-сотишнинг соф суммасига

К-т Бюджетдан ҚҚС бўйича қарз (ҚҚС суммасига).

“Молиявий натижалар тўғрисидаги” ҳисоботга 9010 ҳисобнинг маълумотлари киритилади. Мазкур сумма эса дебитор қарзининг жами суммасини акс эттирмайди. Демак, “Молиявий натижалар тўғрисида” ги ҳисоботнинг маълумотларидан дебитор қарзлари айланиши кўрсаткичларини ҳисоблаб чиқиш учун фойдаланиш ўринли эмас. Бундай маълумотларни 4010 ҳисобнинг кредитдан ёки 5110 (5210) ҳисобнинг дебетидан олиниши ўринли бўлади.

Қайд этиш лозимки, дебитор қарзларнинг айланиши юқоридаги кўрсаткичлари корхонанинг маҳсулот сотиш борасидаги фаолиятни умумлаштириб ифодаловчи кўрсаткичлардир. Аслида корхона ҳар бир дебитор қарзи шаклланиши қанчалик даражада мақсадга мувофиқ эканлигини тинимсиз равишда ўрганиб бориши зарур ва молиявий бошқарувнинг бу аниқ вазифасини инкор этиш ёки иккинчи даражали деб қараш мумкин эмас. Жами дебитор қарзлар алоҳида дебитор қарзлардан ташкил топади. Йирик дебитор қарзлар, айниқса муддати яқинлашаётган ёки ўтган дебиторлик алоҳида таҳлил этилиши ва назоратга олиниши лозим бўлади.

Бундай ёндашувда 2-шакл “Молиявий натижалар тўғрисида”ги ҳисоботнинг маълумотларини дебитор қарзлари таҳлилига мос қилиб олиш ўринли эмас. Бу ҳолда корхонага келиб тушаётган реал пул оқимларига таяниш лозим. Бундай ахборот эса энг умумлашган тарзда “Пул оқимлари ҳаракати” тўғрисидаги ҳисоботда берилган. Мазкур ҳисоботнинг тегишли сатри маҳсулот сотиш

билан боғлиқ пул тушумларини акс эттиради. Бироқ, айнан дебитор қарзлари бўйича пул тушумлари алоҳида ажратиб кўрсатилмайди.

Юқорилардан кўриниб турибдики, маҳсулот сотиш билан дебитор қарзлари айланишини таҳлил этиш учун молиявий ҳисоботларнинг ўзидан аниқ маълумотлар олишнинг имкони йўқ. Чунки уларда дебитор қарзлар шаклланиши ҳам, тўланиши ҳам алоҳида ажратиб кўрсатилмаган. Дарсликлар ва ўқув қўлланмалар тавсия этадиган формулалар ҳам дебитор қарзлари айланиши тенденциялари аниқлаш имконини берсада, аниқ молиявий қарорлар қабул қилинишини муайян маънода чеклаб қўяди.

4010 ҳисобнинг дебетидаги ёзувлар дебитор қарзлар шаклланиши ҳақида етарли тўла маълумот беради ва таҳлил учун энг ишончли манба дейиш мумкин. Чунки бу ҳисобга дебиторнинг қарзи тўла хажмда ёзилади. “Молиявий натижалар тўғрисида”ги ҳисоботга эса шу сумма қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғини чиқариб ташланган ҳолда ёзилади.

Маҳсулот сотиш билан боғлиқ дебитор қарзларнинг таҳлил қилишдан мақсад корхонанинг сотиш стратегияси ва тактикаси бўйича қарорлар қабул қилишдир. Рақобатли бозорда товарни фақат олдиндан тўлоа шарти билан сотиб бўлмайди. Дебитор қарзлари эса корхона капитали айланишини секинлаштиради. Демак, дебитор қарзлари тезроқ келиб тушиши чораларини доимо қўллаб бориш лозим бўлади. Бунга дебитор қарзлари айланишини ва уни тезлаштириш омилларини таҳлил қилиш билангина эришилади. Дебитор қарзлари муайян қисми корхонага келиб тушадиган ресурслар учун

олдиндан бажарилган тўловлар туфайли ҳам шаклланади. Бундай тўловларни оптималлаштириш орқали ҳам корхона капитали айланишини тезлаштириш мумкин. Бундан ташқари, ходимларни қўллаб-қувватлаш учун уларга бериладиган қарзлар, ҳамкор корхоналарга қисқа муддатли молиявий ёрдам кўринишидаги қарзлар ҳам корхона бизнес фаолиятининг ажралмас қисмидир ва улар ҳам мунтазам равишда таҳлил қилиб борилиши лозим.

Бозор муносабатлари шароитларида дебитор қарзлари таҳлилининг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Масалан, унинг асосида шубхали дебитор қарзлар ёки қайтарилмай қолиб кетадиган дебитор қарзлар баҳолаб борилиши ва тегишли молиявий захиралар ташкил этилиши лозим. Халқаро хўжалик амалиёти қоидаларидан келиб чиққан ҳолда солиқ кодексида ноумид дебитор қарзлар бўйича захиралар ташкил этишга ва тегишли суммаларни сотиш харажатларига киритишга рухсат берилади. Бундай ҳисоб-китоблар эса дебитор қарзлари таҳлиliga асосланади.

Дебитор қарзлари таҳлили ахборот базаси билан иш олиб борилиши қулайлаштирилиши нуқтаи назардан корхона ҳисоб сиёсатида қуйдагилар назарда тутилиши лозим:

- 4010 ҳисоб таркибида муддати ўтган дебитор қарзлари ҳисоби бўйича алоҳида субсчёт очиш;
- Пул маблағлари ҳисоби юритиладиган ҳисобларда дебитор қарзлари келиб тушишини алоҳида субсчётларда акс эттириш;

- “Пул оқимлари тўғрисида” ги ҳисоботда дебитор қарзлари бўйича пул тушумларини алоҳида сатрда ажратиб кўрсатиш;

Хулоса

Таклиф қилинаётган ёндашувларнинг қўлланилиши молиявий бошқарув, шу жумладан корпоратив бошқарув мақсадларида дебитор қарзлари таҳлили сифатли олиб борилишини ва хулосалар асосли бўлишини таъминлайди. Шунингдек бухгалтерия ҳисоби ва таҳлили миллий тизими усулларини халқаро усулларга уйғунлашувидаги яна бир муҳим қадам бўлади.

МУМИНДЖАНОВА Саида Хайитматовна
Чирчиқ ОТҚМБЮ Тиллар кафедраси ўқитувчиси

EMAIL:

ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК БИЛИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

АННОТАЦИЯ:

Мақолада ёшларнинг ижтимоий педагогик тафаккурини ривожлантириш ва ижтимоий фанларни ўқитишнинг самарадорлигини таъминлашга оид фикрлар ёритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- ёшлар, тарбия, ижтимоий педагогик, билим, ривожлантириш, педагогик фаолият, ўқитувчи, дарс.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 24 йиллигига бағишланган маросимдаги маърузаси. 7 декабрь 2016 йил.

2. Алиқулова М.М. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва вояга етмаган ёшлар тарбиясининг ижтимоийлашиш тенденциялари. Рақамли иқтисодиёт: Муаммолар, ечим, истиқболлар. Республика илмий-амалий конференция. Самарқанд-2020. 32-34 бетлар.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ислохотлар юксалишларига эътибор бериб қараладиган бўлса, уларнинг негизда ёш авлод тарбияси турганлигини англаш қийин эмас. Чунки, Ватанимизнинг порлоқ келажаги вояга етаётган фарзандларимиз қўлида. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз. Ёш авлод тарбияси ҳақида гапирганда, Абдурауф Фитрат бобомизнинг мана бу фикрларига ҳар биримиз, айниқса энди ҳаётга кириб келаётган ўғил-қизларимиз амал қилишларини мен жуда-жуда истардим. Мана улуғ аجدодимиз нима деб ёзганлар:

“Халқнинг аниқ мақсади сари ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат-ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши ёки заиф бўлиб хорликка тушиши, бахтсизлик юқини тортиши, эътибордан қолиб, ўзгаларга тобе ва қул, асир бўлиши уларнинг ўз ота-оналаридан болаликдан олган тарбияларига боғлиқ” [1].

Ёш авлод тарбиясида узлуксиз таълимнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Ушбу жараёнда ижтимоий фанларга, жумладан, Ижтимоий педагогика фанига муҳим ўрин ажратилган.

Талабалар ижтимоий тафаккурини шакллантиришда, яъни ижтимоий фанларни ўқитишнинг самарадорлигини таъминлашда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу ижодий жараён фан ўқитувчилари фаолиятининг асосий қисмини ташкил этиши даркор.

Муаммонинг ечимига бундай муносабат таълим сифатини ошириш, узлуксиз таълимдаги ислохотларнинг чуқурлашувида ҳар бир педагогнинг шахсий маъсулиятини таъминлаш масаласи билан боғлиқдир. Ушбу педагогик фаолият, ўқитувчининг дарсга яхши тайёргарлик кўриши, бўлажак дарс мавзусига доир қўшимча адабиётлар билан яқиндан таниш бўлиш вазифасини илгари суради. Шунингдек, ўқитувчи дарсни ташкил қилиши, унинг самарадорлигини юксалтириш учун замонавий таълимдан, сўнги авлод дарсликлари ва ўқув қўлланмалардан фойдаланиш заруриятини вужудга келтиради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик мазмундаги иқтисодий ислохотлар, педагогик таълимнинг барча жабҳаларини модернизациялаш масаласи билан ўзаро боғлиқдир. Муаммонинг долзарблиги шундаки, давр ёшлари чуқур билим олиш заруриятини, фан ўқитувчиларидан ижтимоий фанлар асосида берилаётган таълимнинг сифатини янада такомиллаштириш заруриятини талаб қилмоқда. Таълимдаги ислохотлар таълим ва тарбия жараёнининг самарадорлигини юксалтириш зарурияти билан бирга илмий асосланган методик усуллардан фойдаланишни ҳам тақоза этади. Айниқса, ўқув фан дастурлари асосида

ўқитиладиган дарсларнинг сифатини оширишга алоҳида эътибор берилиши, дарс давомида мавзу мазмунини ёритилишига илмий, ижодий ёндошилган фикрлар мажмуи интеграциялаштирилиб, талабаларда ижтимоийлашувни юксалтириш масаласига инновацион усулда ёндашилади.

Узлуксиз таълими тизимининг ташкилий асосини белгилаб берувчи ҳужжат ҳисобланган ўқув режасида, ижтимоий фанлар доирасида билимларни чуқур ўргатилишига алоҳида эътибор берилган. Ижтимоий фанлар мажмуасини ўрганишдаги асосий вазифалар сирасига талабалар маънавий, ахлоқий, сиёсий маданиятини ошириш, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, келажакда миллий иқтисодиётимизнинг тараққиёти учун ўзларининг бевосита иштирок этишлари, шахсий ҳиссаларини қўшишлари каби тушунчаларни шакллантириш вазифаси ҳам киради. Талабалар ўқув дастурларига киритилган махсус мавзуларни ўрганиши, улар устида мустақил ишларни бажариши туфайли мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг мазмунини ва мақсадини, фуқаролик жамияти ривожланишидаги аҳамиятини тушуниб оладилар. Шунингдек, демократик ва ҳуқуқий давлатнинг ривожланиш босқичлари, фуқаролик жамияти шароитида қўлга киритилаётган ютуқларимизнинг моҳияти, давлатимизнинг ёшлар камолотини таъминлаш учун олиб бораётган изчил сиёсати мазмунини англайди. Ушбу дарслар самарадорлиги, ёшлар демократик ислохотлар чуқурлашуви шароитида инсон камолоти, шахс ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий манфаатларининг ечими, ёшлар учун яратилган ижтимоий-иқтисодий

ва сиёсий имкониятлардан тўлиқ фойдаланишни англаб олиши билан боғлиқдир.

Шунинг учун ижтимоий фанларни ўрганиш жараёнида, юртимиздаги демократик ислохотлар мазмунини тушунтиришга қаратилган мавзулар ўқувчилар диққат марказида бўлмоқда. Таъкидлаш лозимки, мавзулар мазмуни ўқувчилар фуқаролик жамияти ривожланиши жараёнининг ижтимоий жиҳатларини билиб олишларига ёрдам бермоқда.

Шу жиҳатдан қаралганда, ёшларга ижтимоий педагогик билимлар замонавий илмий, услубий манбалар асосида ўқитилиши таълим сифатини таъминловчи омиллардан ҳисобланади.

Ёшларда ижтимоий педагогик билимларнинг ривожланиши асосида тафаккурининг кенгайиши, улар шуурида ижтимоийлашувга оид билимлар мажмуасининг қарор топиши муҳимдир. Ижтимоийлашув - шахснинг жамият яратган билим ва нормаларни ўрганиши ҳамда хулқ-атвори ўзлаштириши орқали ижтимоий муносабатларда қатнашишидир[2].

Шунингдек, ёшлар ижтимоийлашиш жараёнида реал ҳаётдаги мавжуд оила, маҳалла, дин, таълим ва тарбия муассасаларидаги ижтимоий муҳит кучли таъсир этади.

Хулоса сифатида қайд қилиш лозимки, ёш авлод тарбиясида ижтимоий педагогик билимларни ривожлатириш, ёшларда ижтимоийлашишга оид тафаккурни юксалтиришга хизмат қилади. Шунингдек, ушбу жараённинг муҳим хусусиятларидан яна бири, ёш авлоднинг мамлакатдаги ижтимоий жамиятимизда эришилган барча ютуқлар асосини

ижтимоий йўналтирилган сиёсат ташкил этгани тўғрисидаги тушунчаларга эга бўлишидир.

Отажонова Дилфуза Отабек кизи
Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали

EMAIL:
Otajonovad99@gmail.com

ЖАНУБИЙ ОРОЛ БЎЙИ ҲУДУДИДА КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС КЕЧИШИ

Аннотация:

Ҳозирги кунда Орол денгизи ҳавзасида юзага келган экологик нохушлик ҳолати ва бу билан боғлиқ бўлган инсон саломатлиги кўрсаткичларининг мураккаб ҳолатга тушиб қолганлиги илмий манбалар шарҳидан маълум. Шу муносабат билан одамларнинг саломатлик кўрсаткичларига ноқулай экологик омилларнинг салбий таъсири борган сари ошиб бораётганини эътиборга олиб, Ўзбекистон шароитида кўпгина касалликларга нисбатан тиббий йўналиш ва қарашларни қайта кўриб чиқиш, ҳозирги замон талабларига мос бўлган тадбир бўлиб қолмоқда.

Калит сузлар:

- Кундан кунга мураккаблашиб бораётган Орол денгизи фожеаси. Сўнгги йилларда Орол денгизи. Минтақанинг иқлими. Ҳозирги кунда экологик ҳалокат. Орол бўйи ҳавзасида экологик вазият. Юқумли ва паразитар касалликлар.

Адабиётлар

1. Алибеков Л. ва бошқ. Орол фожиасининг оқибатлари “Фан ва турмуш” Ж.1994. №3 8-9 бетлар.
2. Абдуллаев Р.Б. и др. Распространенность экстрагенитальных заболеваний у женщин фертильного возраста, проживающих в условиях экологического неблагополучия. Мед.журн. Узбекистана 2000. №4. -С.65-67.
3. Абдуллаев Р.Б. Ошқозон ва ўн икки бармоқ ичак яра касаллиги (этиологияси, тарқалганлиги, Орол бўйи ҳудудида ўзига хос кечиши, ташхиси ва даволаш усуллари). Монография. Хоразм нашриёти. 2003. 206 бет.
4. Бердимуротова А. Экологический кризис в Приарлье, проблемы его решения. Ж. Экономика и статистика. 1997. №11-12 .70-71 стр.
5. Голдштейн Р. Наша геоэкология. Ж. Экономика и статистика. 1996. №3. 64-63 стр.
6. Дусчанов Б.А. Жанубий Орол бўйи минтақасидаги экологик ноқулай вазият. Мат.Респ.науч. практ. конф. Урганч. 1999. 2-3 бет.
7. Маткаримова Д.С., Дусчанов Ш.Б. Аральский кризис: проблемы экологической культуры и здоровья. Монография. Урганч. 2012. 120 стр.

Жаҳоннинг йирик олимлари томонидан узоқ йиллар давомида олиб борилган кузатувлар натижасида инсон организмда ҳар хил касалликлар келиб чиқиш хавфини туғдирадиган омилларнинг маълум таснифи, янги айрим гуруҳларга ажратиш тартиби ва уларнинг касалликлар ривожланишига таъсир даражаси ўрганилган. Мазкур натижаларнинг таҳлилига кўра инсон саломатлиги ва унинг кўрсаткичлари 18-20% ҳолларда иқлим ва ташқи муҳит омилларига айна даражада инсон биологиясига, 48-52% ҳолларда эса ҳар бир кишининг шахсий турмуш тарзига боғлиқдир. Тиббий хизмат билан боғлиқ омиллар фақат 8-10% ҳолларда инсон саломатлигини белгилайди. Демак, одамлар саломатлигини белгиловчи омилларнинг 66-72% қисми уни ўраб олган муҳитда мавжуддир. Атроф-муҳит инсоннинг ўсиб ривожланиши ва соғломлигининг мустақкам бўлиши учун ўзига хос шарт-шароитларни вужудга келтиради. Лекин бундай шароитлар инсон билан уни ўраб турган табиий муҳит ўртасида муайян даражада ижобий муносабат ўрнатилгандагина яратилади, зеро ҳозир ва келажак авлодлар турмуш тарзининг яхшиланиши, асосан экологик омилларга боғлиқ. Бутун Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) маълумотларига кўра 80%

дан ортиқ касалликлар экологик шароит билан боғлиқ бўлган касалликлар ҳисобланади.

Илмий текшириш ишимиздан **мақсад**, жанубий Орол бўйи минтақаси ҳисобланган Хоразм вилояти ҳудудида турли хил касалликларга мойиллик туғдирувчи салбий этиопатогенетик ташқи муҳит омилларини ўрганиш ва шулар асосида тўғри йўналтирилган профилактик ва даволаш усулларини белгилашдир.

Хоразм вилояти директив идораларининг расмий маълумотларига ва ТТА Урганч филиалида қилинган илмий ишларнинг хулосаларига асосан олинган маълумотлар таҳлил қилинди.

Кундан кунга мураккаблашиб бораётган Орол денгизи фожеаси ижтимоий –иқтисодий томондан фақат Марказий Осиё мамлакатларида эмас, балки глобал миқёсда муҳим жумбоққа айланиб улгурган, ҳозирги кунда яхши маълум бўлган шубҳасиз далилдир . Аммо ундан фойдаланиш бир неча ўн йиллар давомида қўпол тарзда бузиб олиб борилиши натижасида денгиз қурий бошлади. Бу ўз навбатида унинг атрофидаги ҳудудларда салбий табиий ва антропоген ўзгаришларга олиб келди. Табиий сув миқдори кескин камайди ва бу ўз навбатида тизимда бўлган мувозанатнинг ўзгариб кетишига асос бўлди .

Сўнги йилларда Орол денгизи сувининг сатхи 14 метр пасайди, денгизнинг сув майдони-40%, сув ҳажми-60% қисқарди, сувнинг ўртача шўрлиги 30 г/л га етди, қирғоқлари -80-100 кмга чекинди, даштлик 2 млн. гектар экиладиган ерларни қамраб олади, чанг-тўзонларнинг таъсир доираси 300 км ва ундан кўпроқ масофага етди. Бундай ҳолат ҳудуднинг санитария кўрсаткичларига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бунинг

оқибатида минтақада экологик, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан хавfli ҳолат юзага келди. Хужаликларнинг сув билан таъминланиши кескин бузилди, миллий даромад камайди, ижтимоий танглик ривожланди ва натижада аҳоли саломатлигининг кўрсаткичлари салбий томонга ўзгарди.

Минтақанинг иқлими ҳам кескин ўзгармоқда, ҳозирги кунда атмосфера ҳавосининг кескин совиши, доимий совуқ чангли шамолларнинг бўлиши фақат охириги йилларда кузатилаётган далиллардир. Охириги йиллар давомида атмосферада ёғин-сочиннинг минераллашуви 6 мартага ошгани, унинг таркиби йилига ўртача 9,8-13,1 мг/л га етиб, унда сульфат иони кўпайгани эътиборга моликдир.

Минтақада ичимлик суви сифатининг ёмонлашуви, чучук сувнинг миқдор жиҳатдан камайиб, минерализация даражасининг ортиши, тупроқ таркибининг бузилиши, ундан кимёвий моддалар ва пестицидлар миқдорининг ошиши, аҳоли ҳаёт кечириш даражасининг мураккаблашишига сабаб бўлмоқда.

Оғир ҳолат ҳозирги пайтда Орол денгизи атрофида жойлашган барча мамлакатларда кузатилмоқда. Аҳолининг тиғиз жойлашганлигини ҳисобга олсак, Жанубий Орол бўйида салбий экологик таъсир кўрсатувчи омиллар кўпроқдир. Орол бўйи минтақасининг умумий майдони 473 минг кв. км бўлгани ҳолда, унинг жанубий қисми шу майдоннинг 245 минг кв. км ни (51,8%), ёки бу Марказий Осиё ҳудудида 19,2% ни ташкил этади. Ҳозирги кунда экологик ҳалокат ҳудудида 10 млн дан ортиқ аҳоли истиқомат қилади. Орол денгизи ва Орол бўйи минтақаси мисолида юз бераётган экологик нохушлик

йўлланиши жараёнларнинг шижоатлилиги бўйича жаҳон миқёсида учрамаган. Шу боисдан ҳам экологик ўзгаришларнинг миқдори ва сифат кўрсаткичларини атрофлича баҳолаш катта қийинчиликларга олиб келмоқда

Орол бўйи ҳавзасида экологик вазиятнинг мунтазам ёмонлашуви ушбу минтақада яшовчи аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Агар Хоразм вилоятида 1985 йил умумий касалланиш ҳар 1000 кишига 203,7 ни ташкил этган бўлса, 1995 йилга келиб бу кўрсаткич 884,6 га етди, яъни 4,3 баробарга кўпайди. Расмий маълумотларга қараганда 2002 йилда Хоразм вилоятида нафас олиш аъзоларининг касалликлари-5; сийдик йули касалликлари – 4; ошқозон ичак тизими касалликлари-3,5; сийдик-тош касаллиги -5,5; ўт-тош касаллиги- 8; тери касаллиги - 8 мартага ошган. Хомиладор аёллар касалликлари орасида камқонлик 76,1 % ни, болалар касалликлари орасида эса 78,4 % ни ташкил этади. 81% дан ортиқ хомиладорлар турли экстрагенитал касалликлар билан хасталанганлар . Сийдик таносил тизими касалликларида ҳам ўсиш кузатилди, айниқса катта ёшлиларда ҳар 1000 аҳолига касалланиш 396,6 тани ташкил этди. (1991 йил 346,6 тани ташкил этган эди). Болаларда ҳам бу касалликлар шу йиллар давомида ҳар 10000 аҳолига 38,7 дан 44,8 гача кўтарилган. Катта ёшлилардан, чунонча қон айланиш тизими касалликлари ҳам ҳар 10000 аҳолига 243,6 дан 333,7 гача кўпайган. Бу республика ўртача кўрсаткичидан (177,3) 1,9 баробар кўп демакдир. Эътиборга лойиқ далиллар шундан иборатки, чақалоқлар орасида касалланиш 1985 йилга нисбатан 2 баробарга ошган,

туғма аномалиялар-1,4 баробарга, ўлик тўғилишлар 1,6 баробарга кўпайган.

Юқумли ва паразитар касалликлар бўйича ҳам эпидемиологик вазият мураккаблигича қолмоқда. Айниқса ўткир диареяли касалликлар билан касалланишнинг пасайишга мойиллиги сезиляпти.

Юқорида қайд этилган маълумотлардан шу нарса маълум бўлдики, аҳоли саломатлигига салбий экологиянинг таъсири аниқ бўлиб, у барча аҳоли гуруҳларига бир хил тарзда таъсир қилиш хусусиятига эга. Бундай ҳолат касалликларнинг кўпайиши, хасталиклардан асоратлар қолиши, болалар ва оналар ўлимнинг ортиши билан намоён бўлади.

Хулосалар:

1. Сўнги йилларда Орол бўйи денгизи сатҳининг пасайиши, сув майдонининг ва ҳажмининг қисқариши, қирғоқларининг чекиниши натижасида унинг атрофидаги минтақанинг иқлими ўзгарган, сувнинг минерализация даражаси ошган ва тупроқ таркиби бузилган.
2. Жанубий Орол бўйи ҳавзасида экологик вазиятнинг мунтазам ёмонлашуви ушбу минтақада яшовчи аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.
3. Жанубий Орол бўйи минтақасида яшовчи аҳоли орасидаги касалликларнинг нисбатан кўп учраши ва оғир асоратли кечиши, бу муаммонинг ечимини топишга жиддий эътибор берилишини тақозо қилади.

Ҳожиқулова Феруза

Термиз давлат университети магистранти

ИНВЕСТИЦИЯНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ

БАҲОЛАШ УСЛУБЛАРИ

EMAIL:

АННОТАЦИЯ:

мақолада инвестиция тушунчасининг мазмун моҳияти, инвестициянинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш услублари ижтимоий соҳада инвестиция жараёнининг кучайтирилиши, капитал қўйилмалар бюджети хусусида сўз юритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- инвеститця, капитал қўйилмалар, молиявий ресурслар, товар, , иқтисод.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари. Тошкент-2019.
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент. “Ўзбекистон” 2016 йил.
3. Мирзаева З.Э. Инноватця лойиҳаларини молиялаштириш. Ўқув қўлланма. Термиз 2010 й.
4. Р.Х. Карлибаева. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. Тошкент 2011-й.

Мавзунинг долзарблиги: Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида миллий иқтисодиётнинг модернизациялашуви ва жаҳон хўжалигига интеграциялашуви кўп жиҳатдан тўғри ва асосланган инвестиция сиёсатига боғлиқдир.

Мамлакатимизда инвестицион фаолиятни иқтисодий муҳит шартшароитларига мувофиқривожлантириш, уларни жамият иқтисодий ҳаётининг барча жабҳаларидаги фаоллигини таъминлаш, миллий ишлаб чиқариш жараёнининг модернизациялашуви ҳамда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим омилларидан бири бўлиб келмоқда. Шунинг учун ҳам ҳукуратимиз томонидан ҳар йили амалга оширилиб келинаётган ислохотларнинг кун тартибидаги асосий масалаларидан бири бўлиб, инвестицияларни мамлакат миллий иқтисодиётига жалб қилиш масаласи турибди.

“Инвестиция” атамаси латин тилидаги “инвест” сўзидан олинган бўлиб, пул сарф қилмоқ, қўймоқ маъносини англатади. “Инвестиция” тушунчаси бир қатор маъноларга эга бўлиб, фойда олиш мақсадида аксия, облигация сотиб олиш, товар ишлаб чиқариш учун зарур бўлган реал активларни сотиб олиш ва ишлаб чиқариш

учун сарфланиши тушунилади, яъни инвестициялар ҳар қандай восита бўлиб, пулнинг қийматини сақлайди ёки унинг қийматини кўпайтиради ва ижобий даромадлар олишни таъминлайди. Инвестиция мамлакат иқтисодиётини ўстириш ва ривожлантириш учун зарур бўлган механизмлардан бири ҳисобланади.

Капиталнинг жойлаштириш шакллари турлича бўлиб, қатор омиллар асосида фарқланади, яъни капитал пул ва буюм кўринишдаги капиталга бўлинганлиги учун ушбу жиҳатлардан келиб чиққан ҳолда инвестицияларни моддий-буюмлар ва пул кўринишидаги инвестиция турларига ажратиш мумкин. Моддий буюмлар деганда, кўринишидаги инвестицияларга қўйилаётган ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш объектлари, машина ва ускуналар, моддий захирани кўпайтириш учун олинган товарлар тушунилади. Пул кўринишдаги инвестицияларга инвестицияли товарларни ишлаб чиқаришни таъминлайдиган моддий буюмлар кўринишдаги инвестицияларга йўналтирилган пул маблағлари киради. Инвестициялар — аниқ ёки ноаниқ, лекин эҳтимоли бор рисклар шароитида капитални муайян жараёнларга, муайян вақтга боғлаш бўлиб, унинг жорий қийматини сақлаш, капиталлаштириш ва жамғарилишин таъминлаш мақсадида молиявий ва реал активларга мақсадли қўйилма қилиш жараёнидир. Демак, инвестиция тушунчасининг моҳиятини ёритганда унинг жамғариш, қўйиш ва даромад олишдан иборат динамик жараёнини олиб қараш лозим. Инвестициянинг бундай доиравий ҳаракати асосан

инвестицион фаолият орқали амалга оширилади. Кўплаб мамлакатлар хорижий қўйилмаларни жалб этиш мақсадида имтиёзли шароитларни яратади, хусусан капиталларни сақлаш ва зарарларни қоплашни кафолатлайди, имтиёзли солиқ олишни киритади ва фойдани хорижга эркин ўтказишга рухсат беради, олинган даромадлар ва бошқаларни қайта инвестициялашга шароитлар яратади

Ижтимоий соҳада инвестиция жараёнларининг кучайтирилиши, айниқса, қишлоқ жойларида турли ижтимоий объектлар - болалар боғчалари, мактаблар, касб-хунар коллежлари ва академик лицейлар, шифохоналар, қишлоқ врачлик пунктлари, спорт ва маданият иншоотлари ва бошқаларнинг барпо этилиши пировардида ободончилик даражасининг юксалишига, халқимиз турмуш фаровонлигининг ошишига аҳамиятли таъсир кўрсатади.

Молиявий ресурсларнинг турларига қараб инвестициялар қуйидагича шаклларда бўлади:

- шахсий маблағлар, депозитлар, улушлар, аксиялар, облигациялар

ва бошқа қимматбаҳо қоғозлар;

- ҳаракатдаги (асбоб-ускуналар ва бошқа моддий бойликлар) ва

кўчмас (бинолар, иншоотлар, коммуникация ва бошқа бойликлар)

мол-мулклар;

- муаллифлик ҳуқуқлар, ноу хау ва бошқа (ақлий) бойликлар;

- ердан, табиий бойликлардан ва бошқа мол-мулклардан фойдаланиш ҳуқуқлари (номоддий активлар қиймати).

Шуни алолида таъкидлаш лозимки, шаклларида қатъий назар инвестициялар капитални жамғариш жараёнининг натижаси ҳисобланади. Жамғариш инвестиция қўйишнинг асоси бўлиб, у қўйиладиган инвестицияларнинг ҳажмини белгилайди.

Инвестицион характердаги бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнининг асосида кутилаётган инвестиция ҳажми ва келажакдаги пул тушумларини баҳолаш ва солиштириш ётади. Мезонларни фойдаланиш асосида таҳлил қилишда талаб қилинадиган инвестиция миқдорини кутилаётган даромадлар билан таққослаш зарур. Солиштириладиган кўрсаткичлар вақтнинг ҳар хил даврларига тўғри келса ҳам бунда асосий муаммо уларни таққослаш ҳисобланади.

Капитал қўйилмалар бюджетини тузиш ёки лойиҳаларни баҳолаш жараёнида критик моментлар қуйидагилар ҳисобланади:

а) маҳсулотнинг сотилиш ҳажмини унга бўлган талаб имкониятларини ҳисобга олган ҳолда башорат қилиш (лойиҳанинг асосий қисми қўшимча маҳсулот чиқариш билан боғлиқ бўлса ҳам);

б) пул маблағларининг оқиб келишини ҳар бир йил бўйича баҳолаш;

д) зарур бўлган молиялаштириш манбаларини баҳолаш;

э) капитал нархкунг аҳамиятлилигини ва дисконтлаштириш коэффитсиенти сифатида фойдаланиладиган капитал нархини баҳолаш (капитал нархи деганда молиялаштиришнинг у ёки бу манбаларини фойдаланиш ҳисобига харажатларнинг нисбий даражаси тушинилади).

Капитал қўйилмалар бюджетини тузиш жараёнида таҳлил қилинаётган инвестицион лойиҳалар маълум бир логикага бўлади:

— ҳар бир инвестицион лойиҳалар элементлари пул маблағларининг соф чиқими ёки кирими ҳисобланган пул оқимлари билан боғланиш керак.

Бунда *k*-йилдаги пул маблағларининг соф чиқиб кетиши деганда жорий пул харажатларининг лойиҳа бўйича жорий маблағларнинг тушумидан ошиши тушинилади (тескари ҳолатда соф кирим тушинилади);

- айрим ҳолатларда таҳлилда пул оқимлари фойдаланилмасда лойиҳадаги башорат қилинган йиллик соф фойда миқдорининг кетма-кетлиги фойдаланилади;

- таҳлиллар фақат йиллар бўйича амалга оширилмасдан балки бир хил базавий даврлар бўйича ҳам (ой, чорак, йил, бешйиллик ва б.) юритилиши мумкин, фақат бунда пул оқимлари

элементлари миқдорларининг фоиз ставкалари билан мазкур даврлар муддатларининг бир-бирига боғлиқлигини унутмаслик керак;

- кетма-кет йиллар мобайнида инвестиция қилинадиган бўлса ҳам авалги биринчи йилдаги лойиҳа билан амалга оширилган пул маблағларининг кирими, яъни инвестициялар ҳажми йил охирида амалга оширилиши эҳтимолдан холи эмас;

- пул маблағларининг кирими (чиқими) кўпроқ навбатдаги йил охирига тўғри келади (бу мантиқ тушунарли, чунки даромад — ўсиб борувчи жами билан ҳисобот даврининг охирига тўғри келади);

- дисконтлаштирилган баҳога асосланган методлари ёрдамида лойиҳаларни баҳолаш учун қўлланиладиган дисконтлаштириш коеффитсиентлари инвестиция лойиҳаларига белгиланган даврлари муддатига мос келишлари керак (масалан, йиллик ставка давр муддати бир йилга мослаштирилиб олинади).

Капитал қўйилмалар бюджети деганда бир неча инвестициялардан бирини танлаш таҳлили ётган инвестицияларнинг асосий воситаларга жалб қилиш схемаси тушунилади.

Хулоса: ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки Инвестицион қарорларни қабул қилиш самараси бир неча йилни қамраб олиши мумкин.

Масалан, ускуналарни сотиб олиш келажакда маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ

бўлади, у ёки бу ускунани сотиб олиш тўғрисида қарор қабул қилиш келгуси 10 йил ичидаги башоратларни ҳисоб-китоб қилишни талаб қилади. Ускуналарни сотиб олишни башорат қилишда йўл қўйилган хатолар оғир аҳволларга олиб келиши мумкин. Йирик инвестициялар катта оқланмаган харажатларни талаб қилади. Агар етарли даражадаги инвестиция амалга оширилмаса, қўйидаги икки муаммонинг келиб чиқишига олиб келади.

Биринчидан- компаниянинг ускунаси етарлича замонавий бўлмаслиги мумкин ва унинг ишлаб чиқаришини рақобат шароитида таъминлай олмайди.

Иккинчидан - ишлаб чиқаришни таъминлайдиган етарлича қувватга эга бўлмаслиги мумкин ва компания бозорда ўз ўрнини рақобатчиларига бўшатиб бериши мумкин.

Диниева Гулистон Курбонбаевна

Қорақалпоғистон Республикаси Элликқалъа туман
халқ таълим бўлими 55 –умумтаълим мактаби

EMAIL: gulistondinieva@gmail.com

КИМЁНИ ЎҚИТИШДА МЕТАПРЕДМЕТЛИ ЛОЙИХАЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИДАН Фойдаланишнинг педагогик-психологик жиҳатлари

АНАТАСИЯ:

Мақолада ёш авлоднинг таълим олиш жараянида " Кимёни ўқитишда метапредметли лойиҳалаш технологиясидан фойдаланишнинг педагогик-психологик жиҳатларига" ёрдам беради.

КАЛИТ СЎЗЛАРИ:

- Эпистемология , Эпистемотека ,
интеграциялаш , метафаолиятни, анимация

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1.Громыко Н. В., Половкова М. В. Метапредметный подход как ядро российского образования //Сборник статей для участников финала Всероссийского конкурса «Учитель года России – 2009». – СПб, 2009. – 30 с.
- 2.Громыко Н.В. "Метапредмет "Знание".– М., 2001.– 540с.
- 3.Рашидов Х. Ва б. "Касбий педагогика" блокани ўқитиш методикаси. Ўқув-услубий қўлланма, Тошкент, 2007й.

ПҚ-4805-сон 12.08.2020 й. Кимё ва биология фанлар бўйича таълим сифатини тубдан ошириш, умумтаълим мактабларда ушбу фанлари ўқитишининг мутлақо янги тизимини жорий этиш, таълим муассасаларини замонавий лабораториялар, дарсликлар ва бошқа ўқув жихозлари билан таъминлаш, ушбу йўналишга малакали ўқитувчи мураббийларни жалб этиш, кадрлар тайёрлаш ва илм-фан натижаларидан фойдаланишда таълим, илм-фан ва ишлаб чиқариш соҳалари ўртасида ўзаро яқин мулоқат ва ҳамкорликни йўлга қўйиш мақсатида кўзда тутилган.

Таълим тизимида қўйилган талаблар ўқитиш мазмунининг юқори сифатини таъминлаш учун метапредметлилик асосида ўқитиш заруриятини қўймоқда. Ўқув материали мазмунини интеграциялаш даражаси турлича бўлиши мумкин. Интеграцияни энг юқори, олий даражаси ўз ичига барча фанларни қамраб олади ва "инсон–табиат–жамият"ни ўзаро алоқасини акс эттиради. Бу фалсафий даража бўлиб, унда умумий алоқалар умумий қонуниятлар асосида кўриб чиқилади. Уни очиб бериш жамиятшунослик, тарих, табиатшунослик, гуманитар–эстетик йўналишдади предметларнинг умумий масаласи ҳисобланади. Кейинги даража олий даража таркибига кирувчиларни ҳар бирини алоҳида "табиат", "жамият", "инсон", "предметлар олами"нинг қонуниятларини, умумпредмет тизимида ишлаш усулларини акс эттириб, у предметнинг ички интеграциясини ифодалайди. Бу даражаларнинг ҳар бири метақобилият, метабилим, метафаолиятни шакллантиришга имконият яратади. Метафаолиятни шакллантириш учун қатор усул, технология ва ёндашувлар талаб этилади. Улар: ривожлантирувчи

таълим, фикр юритиш педагогикаси, коммуникатив дидактика, эвристик таълим, мантиқий моделлаштириш ва ҳ.к. Метапредметли ёндашув ўқувчининг барча таълим турларини ўзлаштирганликларидан сўнг ўзининг ихтиёрий фаолиятини ташкил этиши ва бошқариши учун бирор ўқув предметиға боғлиқ бўлмаган ҳолда ўз-ўзини, умумий дунёқараши ва умуммаданияти ривожланишининг бир бутунлигини таъминлайди. Метапредметлилик қонуниятларини амалга ошириш учун қуйидагилардан фойдаланиш мумкин: ўқув режасига мустақил ўқув предметларини киритиш; ўқув курсининг мазмуниға метапредметли мавзуларни киритиш (масалан, Кимёни ўқитишда “Информатика ва диалектика”, “Дунёдаги ахборий жараёнлар”, “Ахборот коммуникация технологияларининг функциялари” ва ҳ.к.); Эпистемотека (эпистемология–билим ва уни асослари ҳақидаги фан, у қуйидаги саволларға жавоб беради “Билиб олиш, тушуниб етиш мумкинми?”, “Буни қандай ўрганамиз”, “Нимани ўрганамиз” ва ҳ.к.) –кичик ва катта ёшлилар учун илмий–ишлаб чиқариш комплекслари ва ҳ.к. Метапредмет янги типдаги ўқув шакли ва предмети бўлиб у анъанавий ўқув предмети устида қурилади. Унинг асосини ўқув материални интеграциялашган ҳолда акс эттирадиган фикр яратиш фаолияти ташкил этиб, бунинг учун метабилим, метақобилият, метафаолиятларни талаб этади. Педагогик таълим практикасида фикр яратиш фаолияти тарафдорларидан Ю.Г.Громыко В.В.Давидовни ривожлантириувчи таълим назариясининг давомчиларидан ҳисобланади. Ҳозирда у назарий фикр юритиш, ҳар томонлама қобилиятларни шакллантиришға йўналтирилганлиги билан аҳамиятли. Ўқувчилар ўқув курсларининг янги билимларини метапредметли ёндашув асосида ўрганишларидан уларнинг муаммоли вазиятларда фикр юритишлари, ғоя яратишлари вужудға келади. Метапредметлилик анъанавий ўқув предметларини ўқитувчи томонидан юқори савияда юқори даражада ўқитилишида амалга оширилади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг метабилим ва метақобилиятлари шакллантирилади. Машғулотларни замонавий

таълим технологиялари талабларига мослаб илмий–услубий ва услубий–дастурий жиҳатдан тайёрлаш, кўп қиррали жараён бўлиб, педагогдан фаннинг фундаментал асосларини чуқур билиш, турдош фанлардан олган билимларини интегратив дарс тамойиллари асосида уйғунлаштириш ва ўқув материалларини фанлараро боғлиқликни очиб берувчи энг янги маълумотлар билан мунтазам тўлдириб боришни талаб этади. Мультимедиа технологияларига асосланган интегратив дарснинг ўқув ва синов–назорат материалларини тайёрлаш ҳам ўзига хос хусусиятларға эға.

1.Дарс сценарийсини ишлаб чиқиш жараёни фан ўқитувчиларининг (физик+кимёгар, физик+биолог, физик+математик) мавзу доирасида асосий атамалар, терминлар ва базавий тушунчалар рўйхатини тузишдан бошланади.

Умумий тушинча	Физика фанлари	Астрономия	Математика фанлари	Кимё фанлари	Биология фанлари
Масса	+	+	-	+	+
Ўлчам	+	+	+	+	+
Вақт, С	+	+	+	+	+
Ҳарорат	+	+	-	+	+

2.Дарс ўтиш технологияси(намойиш қилиш ва тушунтириш, тафаккурни ривожлантирувчи дидактик ўйинлар, танлов–мусобақа) ва унга мос равишда ўқув материаллари форматлари ва ҳажми аниқланади. Интегратив дарс учун танланган базавий тушунчалар мазмунан чуқур, қисқа ва аниқ ифодаланиши, ўзаро мантиқий ва семантик боғлиқ бўлиши, уларнинг ўзига хос жиҳатлари ва

фанлараро боғлиқлик амалий мисолларда кўрсатилиши лозим.

3.Ўқув материаллари сифатида турдош фанларнинг мазмунан яқин ва мантиқий узвий боғланган элементлари танлаб олинади ва MS Power Point 2003 воситасида тақдимот материаллари тайёрланади (бу ишга компьютердан фойдаланиб биладиган талабаларни жалб этиш яхши самара беради!).

4.Тақдимот материаллари ҳажми 15–20 слайдлардан иборат бўлиб, уларда мавзу номи, иш режаси, дарсни олиб бориш тартиби, синов–назорат материаллари ва баҳолаш меъёрлари келтирилади. Зарурий ҳолларда видеофильмлар ва фотоматериаллар йиғмаларидан ҳам фойдаланилади.

5.Таълим жараёнида фанлар ўқитувчилари тингловчиларнинг дарсда фаоллиги, синов топшириқларини бажариши ва ўзлаштириш даражасини кузатиб борадилар, муҳокама этадилар ва биргаликда баҳолайдилар. Тажрибали маърузачининг дидактик имкониятлари мультимедиа дарслик билан бахслаша олмаса ҳам, у касбий малакаси ва педагогик маҳорати ҳисобидан юқори даражада дарс самарадорлигига эришади. Аммо, етарли педагогик маҳоратга эришиб улгурмаган ёш ўқитувчилар учун назарий машғулотлар самарадорлигини оширишнинг муҳим омиллари сифатида кўргазмали қуроллар, намойиш тажрибалари, ўқув фильмлари, моделлар ва компьютер анимацияларини дарс жараёнида ўринли қўллаш тавсия этилади.

О.Саримсақов
Наманган муҳандислик технологиялари институти
Фарғона политехника институти

Ю.Эргашов
Наманган муҳандислик технологиялари институти
Фарғона политехника институти

А.Ш.Хусанов
Наманган муҳандислик технологиялари институти
Фарғона политехника институти а

И.Ҳакимов
Наманган муҳандислик технологиялари институти
Фарғона политехника институти

EMAIL:

КЎП ЖОЙЛИ АРРАЛИ ТОЛА АЖРАТГИЧ**АННОТАЦИЯ**

Ҳозирги кунда пахтани дастлабки ишлаш технологиясида ишлаб турган пахта хом ашёсини чигитдан ажратиш машиналари (жинлар)ни такомиллаштириш орқали тола чиқишини ошириш.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- Аррали жин, Арра тишининг геометрияси, Ишчи камера, Жинлаш жараёни, Тола, цилиндр, селектив технология

Фойдаланилган адабиётлар

1. www.Lvb.lt/primolibrary. Г.И.Мирошниченко. Основы проектирования машин первичной обработки хлопка. М. «Машиностроение» 482 с.
2. Саримсақов А.У., Каримов А.И., Муродов Р.М. «Аррали жин ишчи камерасидаги жараёнларни амалий ва назарий статик ҳисоби» // Механика-муоммолари.-Тошкент, 2012-№2. Б.
3. Саримсақов А.У., Эргашев Ж., Мурадов Р. «Жин машинаси ишчи камерасида ҳосил бўладиган хомашё валигининг ҳолатини ўрганиш» //ФарПИ. Илмий техник журнали.-Фарғона, 2012-№2. Б. 34-37.
4. Ю. Эргашев, А.Ш. Хусанова, М. Бабаева «Аррали жинлаш селектив технологиясининг динамик характеристикасини таҳлили» ФарПИ. Илмий техник журнали. //Фарғона, 2020.Том 24. №1 Б.252-254
5. А.Ш.Хусанова «Селектив технологияларнинг жинлаш элементларининг геометрик ўлчамларини оптималлаш» ФарПИ. Илмий техник журнали. //Фарғона, 2020.Том 24. №4 Б.158-160.
- 6.

Ўзбекистонда пахта етиштириш, уни дастлабки қайта ишлаш, жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш борасида муайян ишлар амалга оширилади. Сифатли пахта маҳсулоти ишлаб чиқариш орқали ўзбек пахтасининг жаҳон бозоридаги харидорлигини ошириш давлат аҳамиятидаги асосий устивор вазифалардан бири қилиб белгиланади. Ўтказилаётган ислохотларнинг асосий йўналишлари этиб, пахтачилик соҳасида, шу жумладан пахтани дастлабки ишлаш корхоналарида янги техника ва технологияларини жорий этиш, толанинг чиқишини юқори бўлишини таъминлаш, сифатини яхшилаш ҳамда маҳсулот таннархини камайтириш асосий мақсад қилиб белгиланган.

Ҳозирги кунда пахтани дастлабки ишлаш технологиясида ишлаб турган пахта хом-ашёсини чигитдан ажратиш машиналари (жинлар) ни такомиллаштириш орқали тола чиқишини ошириш, сифатини яхшилаш, чигитнинг ўз вақтида чиқиб кетишини таъминлаш, самарадорлик ва унумдорликни ошириш долзарб масалалардан ҳисобланади. Шуларни инobatга олган ҳолда мақолада жин машинасини иш органларини такомиллаштиришга эътибор қаратилган.

Маълумки, жинлаш жараёнида толадан ажраган чигитлар хом-ашё валигининг марказий қисмига йиғила бошлайди. Натижада хом-ашё валигининг зичлиги ортиб, чигит ва толанинг шикастланишини кўпайиб кетишига олиб келади.

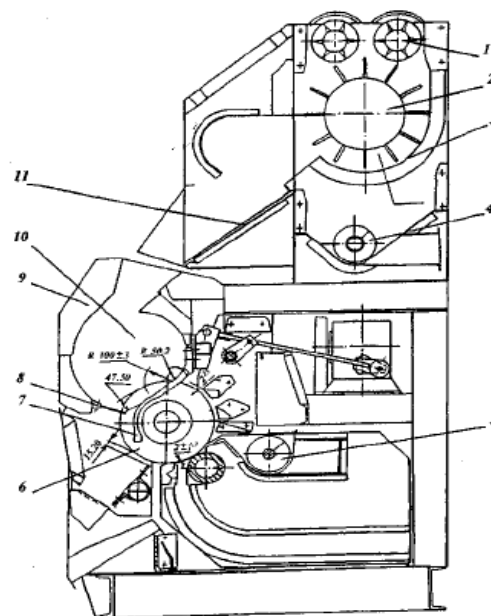
Бугунги кунда тадқиқотчилар томонидан 3 та арра цилиндрли СУ 1772233 А 1 (Р.Мурадов, О.Саримсаков ва бошқалар, муаллифлик гувоҳномаси, бюллетень №40, 30.10.1992) рақамли муаллифлик гувоҳномасидаги тола ажраткич олинган. Унинг камчиликлари: конструкцияси ва хизмат кўрсатишининг мураккаблиги ва ишчи камера вертикал жойлашгани учун амалдаги технологияга мос келмаслиги ва унга бевосита ўрнатиб бўлмаслигидир.

Хозирги кунда пахта тозалаш заводларида ишлаб турган тола ажраткич ДП-130, 4ДП-130, 5ДП-130 ускуналари қабул қилинган бўлиб, у 1 та арра цилиндрга эга(1-чизма). Бу тола ажраткичнинг камчилиги толани узунлиги бўйича саралаб бўлмаслиги ва иш унумининг пастлигидир. Унинг яна бир камчилиги аррали цилиндрнинг узунлиги ва оғирлиги сабабли, иш вақтида вал эгилиши сабабли вал марказида арраларнинг колосникларга тегиб қолиши ва толани ҳаво билан ечиб олишда сопло билан арра тишлари орасидаги тирқишнинг ўзгариши туфайли толанинг тўлиқ ечиб олинмаслиги оқибатида унинг сифати бузилиши ва машина иш унумининг янада пасайишидир.

Биз таклиф қилаётган конструкцияси Аррали цилиндр ишчи камерасига 3 та аррали цилиндр ўрнатилган бўлиб, асосий вазифаси толаларни узунлиги бўйича саралаб, ажратиб олиш жараёнини амалга оширади (2-чизма).

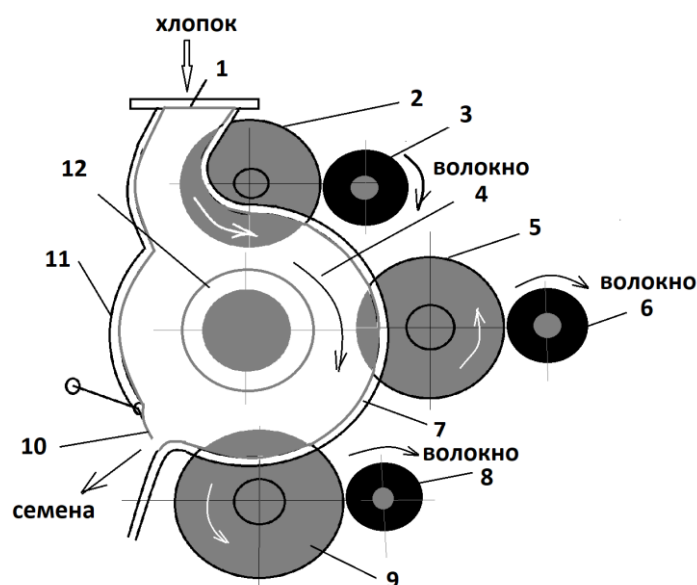
Янги жин ишчи камера конструкцияси ўзгарган бўлиб, унга 3 та аррали цилиндр ўрнатилган, 3 та жойда жинлаш жараёни амалга ошади. Янги колосникли панжара тўлиқ бўлмаган айлана кўринишида бўлиб, унинг юқори қисми очиқ ва у ердан пахта тушиб келади. Аррали цилиндрлар ишчи камера ёйи бўйича кетма-кет ўрнатилгани сабабли пахтадан 1-чи цилиндрда асосан узун толалар, 2-чи цилиндрда ундан калтароқ бўлган, 3-

чи цилиндрда янада калтароқ толалар ажратиб олинади. 3 арра цилиндрли тола ажраткич ёрдамида Аррали жинлашнинг селектив технологиялари яратилади, яъни толанинг узунлиги бўйича саралаш имконияти юзага келади.

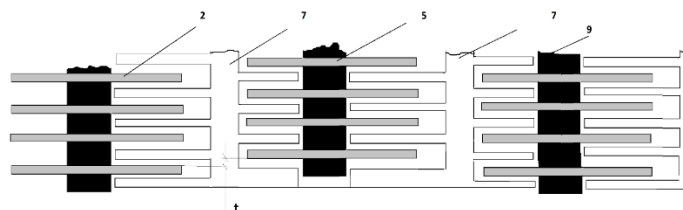
1-чизма. 5ДП-130 аррали жин

1-таъминловчи валиклар; 2-қозиқли барабан; 3-тешикли тўр; 4-чиқинди йиғувчи камера; 5-ўлик конвейери; 6-аррали цилиндр; 7-колосниклар; 8-чигит тароғи; 9-фартук; 10-ишчи камера; 11-тарнов.

2-чизма. Таклиф этилаётган жин ишчи камераси

1-кириш қувури; 2,5,9-аррали цилиндрлар; 3,6,8-тола ажраткичлар; 4-ишчи камера; 7-колосникли панжара; 10-чигит тароғи; 11- камера олд девори; 12-тезлаткич.

3-чизма. Таклиф этилаётган жин аррали цилиндрларининг ўзаро жойлашуви

Тола ажраткич (жин) ишлаганда пахта кириш қувуридан тушиб келади. Уни 1-аррали цилиндр арра тишлари толасидан илиб олади ва айланиши натижасида колосник панжара ортига тортади. Чигит ўлчамлари колосниклар орасидаги ўлчамдан катта бўлгани учун колосник олдида тўхтаб қолади ва тишлар ундан толасини юлиб олади. Ишчи камера ўртасида жойлашган тезлаткич таъсирида камерада айланиб турувчи хомашё ғўласи (валиги) хосил бўлади. У чигитни ўз айланиш йўналиши бўйича олға суради (3-чизма).

Тола арра тишларида ишчи камера ортига ўтади ва у чўткали барабан ёки ҳаво оқими ёрдамида тишлардан ечиб олинади ва тозалаш жараёнига узатилади. Чигит эса ҳаракатлана бориб, аввал, 2-аррали цилиндр, сўнг 3-аррали цилиндр таъсир зонасига киради ва у ерда ундаги қолган толалар юлиб олинади. Мантиқан қараганда, 1-аррали цилиндр арраси тишларига энг узун, 2-аррали цилиндрга ўртача узунликдаги, 3-аррали цилиндрга

нисбатан калта толалар илашади. Чунки, энг узун толалар пахтанинг юзасида, калта толалар эса чигитга яқин жойлашади. Шунинг учун, аввал, юзада жойлашган, сўнг, чигит яқинидаги толалар юлиб олинади ва толаларни узунлиги бўйича алоҳида-алоҳида ажратиб олиш имконияти юзага келади. Заруратга қараб уларни алоҳида тозалаб, ўраб-жойлаш (қадоқлаш) ҳамда юқори нархларда сотиш мумкин. Агар, бунга зарурат бўлмаса, уларни тозалашдан олдин бир оқимга солиб, тозалашъ машиналарига узатиш мумкин.

Охирги аррали цилиндрдан кейин чигит ҳаракатлана бориб, чигит чиқариш зонасига келади. Бу ерда камера деворида очиқлик бўлиб, унда чигит тароғи ўрнаган. Толадан тозаланган чигитларда илашиш ва ишқаланиш кучлари пахтага нисбатан паст бўлгани учун чигит тароғи ва колосник орасидаги тирқишдан ўтиб, пастга чигит тўплаш шнегига йўналади. Толадор чигитлар эса хомашё валигига илашиб, юқорига кўтарилади ва янги кириб келган пахта билан аралашиб, аррали цилиндрларга қайтадан рўбарў бўлади.

Аррали жинлаш жараёнини кузатишлар шуни кўрсатадики, арралар хомашё валигида ўзига йўл очиб олади. Шунинг учун, хомашё валиги арраларга навбатдаги учрашида арра яна шу йўлга тушади ва фақат янги қўшилган паталарнигина ўзига илаштиради. Икки ёнма-ён жойлашган арралар орасидаги пахта толалари аррага илашмай, айланишда давом этади. Бу ҳолатга барҳам бериш учун, янги жиндаги 2-аррали цилиндр арралари вал бўйича т масофага сурилган. Бу масофа арралар орасидаги масофанинг ярмига тенг ва 2-аррали

цилиндр арралари 1- ва 3- аррали цилиндрлар арралари ўртасига тўғри келади ва икки арра орасида қолган пахта толаларини илаштириб олади. Натижада, аррага илашмайдиган пахта миқдори камаяди ва чигитлар хомашё валигидан тезроқ ташқарига чиқиб кетади. Бу жараён иш унумининг ошишига олиб келади. 3 та аррали цилиндрнинг иш унуми шунча аррага эга ва узунлиги катта бўлган 2 та аррали цилиндр иш унумини бера олади ва битта ўрта қувватли корхонага 3 цилиндрли 1 та аррали тола ажратиш машинасини ўрнатиш етарли бўлади. 3 та аррали цилиндр пахтани ортиқча зўриқишсиз ажратиб олади ва бунда аррали цилиндр амалдаги машинадагидан калта бўлгани учун, унда эгилиш даражаси паст бўлади ва эгилиш оқибатида юзага келадиган салбий ҳолатлар барҳам топади.

Хулоса килиб айтганда куп жойли тола ажратгичлар ҳозирги кунда ишлаб турган тола ажратгичларга нисбатан иш унумдорлиги ва толаларнинг сифат курсатгичлари бўйича кескин фарқ қилиб юқорида келтирилган натижаларга асосан уларнинг иш унумдорлиги юқори ва толанинг узунлиги бўйича сараланиши ҳисобига толанинг сифат курсаткичлари юқори бўлишини тажрибалар кўрсатди.

Акрамов Хуснитдин Мухитдинович,
НамДУ, доцент

Умаров Комилжон Мирзабдуллаевич
НамДУ, катта ўқитувчи.

**МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА КРЕАТИВ ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ.**

EMAIL:

АННОТАЦИЯ:

Мазкур мақолада мактаб ёшдаги болаларда креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш масалалари ёритилган бўлиб, бунда ўқувчиларни имконлари, уларни ривожлантириш жараёнини ёритилган. Ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг моделини такомиллаштириш йўллари ва ўқувчиларда фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни, шакллари, воситалари, усул ва методлари танлашга қаратилган.

Калит сўзлар:

- креатив фикрлаш қобилиятлари, компетенция, техник ижодкорлик, методологик асослар, ривожлантиришнинг модели, фаоллаштирувчи методлар, илғор хорижий тажрибалар, методик тавсия, шакллантириш омиллари, ижодий- ижтимоий фаоллик.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017—2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракат стратегияси. 7 январь 2017 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Тошкент ш., 2018 йил 25 январь
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон.
4. Ш.Шарипов, Н.Муслимов. "Техник ижодкорлик ва дизайн". - Т.: 2011.
5. Ҳ.О.Жўраев, Ш.Ҳ.Кулиева, Ф.С.Тўрабеков, М.Н.Каримова "Техник ижодкорлик ва дизайн". - Т., Турон замин зиё" 2015.
6. В.Н.Долгунин, П.А.Иванов, В.А.Пронин „Методи научно– технического творчества“ ФГБОУВПО „ТГТУ“ 2014.

Жаҳондаги ривожланган мамлакатларда таълим барқарор тараққиётни таъминловчи асосий омил сифатида эътироф этилиб, 2030 йилгача белгиланган халқаро таълим концепциясида “сифатли таълим олиш ва ёшларни фаол ижтимоийлаштириш” долзарб вазифа сифатида белгиланди. Бу, ўз навбатида, ўқувчи-ёшларда жамият ҳаётини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан жадал ривожлантиришга хизмат қиладиган меҳнат турлари билан таништириш, меҳнат бозоридаги инновацион технологияларни ўргатишнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш, илғор хорижий тажрибалар ва ўқувчиларда креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг педагогик имкониятлари ишлаб чиқиш заруриятининг юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Ривожланган давлатларидаги ўқувчиларни креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга бағишланган тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ўқувчиларда креатив тафаккурни шакллантириш жараёни ўз-ўзидан юзага келмайди, балки мунтазам мақсадли равишда олиб борилган педагогик фаолият натижасида ривожлантирилади. Шунингдек, ижодий кўникмалари воситасида умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини технологик таълимга йўналтириш жараёнига қўйилаётган

замонавий талаблар билан уларнинг билим, кўникма, малака ва компетенциялари, мавжуд дидактик тизим ўртасидаги тафовут жамият эҳтиёжларига мос келмаслигига сабаб бўлмоқда. Бу, ўз навбатида, креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда изчил ислохотлар натижасида мамлакат истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, шижоатли ёшларни тарбиялаш билан бир қаторда ўрта умумтаълим мактаб ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг методологик асослари чуқурлаштириш зарурати мавжуд. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “интеллектуал ривожланган, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга” каби йўналишлар белгиланган бўлиб, бу ўз навбатида мазкур жараёни дидактик тизим сифатида кўриб чиқиш заруратини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони, 2018 йил 25 январдаги “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сонли Фармони, 2019 йил 29 апрелдаги “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси” тўғрисидаги ПФ-5712-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим

стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли Қарорлари ҳамда соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади.

Республикада ўқувчиларни креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш, ёшларни техник ижодкорлик фаолият билан шуғулланиш, ўрта умумтаълим мактаб ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг методологик асосларини, ўқувчиларнинг илмий тадқиқотчилик фаолияти, ижодий фаолият асосларини Ўзбекистонда бир нечта педагог олимлар, ёшларни тадқиқотчилик фаолиятига йўналтиришнинг психологик муаммоларини психолог олимлар тадқиқ этганлар. Шу билан бир қаторда ривожлантирувчи таълим назарияси муаммолари соҳасидаги тадқиқодларни ўрганилиб, илмий-методик асослари ишлаб чиқилган.

Бир нечта педагог, психологлар томонидан техник ижодкорликни ривожлантириш, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш муаммолари тадқиқ қилинган.

Ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг методологик асослари, уларнинг ижодий кўникмаларини тадқиқ этиш юзасидан турли соҳа олимлари томонидан илмий изланишлар амалга оширилган бўлса-да, бироқ педагогика фанида бу борада ўзининг мантиқий ечимини топмаган муаммолар мавжуд. Жумладан, ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг методологик

асослари ишлаб чиқилмаганлиги бу борада чуқур илмий ёндашувлар, янги билимларга бўлган эҳтиёж юзага келганлигини кўрсатмоқда.

Ўқитиш жараёнида ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг моделини такомиллаштириш:

-илфoр хорижий тажрибалар асосида ўрта умумтаълим мактаб ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш жараёнининг мазмуни, шакллари, воситалари, усул ва методларини танлаш;

-ўқув-ишлаб чиқариш мажмуаларида амалга ошириладиган педагогик жараёнлар орқали ўқувчиларининг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

Ўқувчиларда креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш модели технология фани мазмунига киритиш, илфoр хорижий тажрибаларни интеграциялаш ва машғулот мазмуни талабларини ҳисобга олишга йўналтириш асосида такомиллаштириш кераклиги.

Ўқувчиларда креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни, ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда фаоллаштирувчи методлари (ижодий фикрлашга йўналтирувчи ўйинлар; креативликга йўналтирувчи ўйин-машқлар; бошқотирмалар; фикрни жамлаш тренинглар; фикрни ифода этиш ўйинлар; фаоллаштирувчи сўровномалар)ни қўллаш асосида танланш кераклиги.

Табиий ва технология фанини ўқитишда ўқувчиларда креатив фикрлаш қобилиятларини

ривожлантириш омиллар (фан-техника ривожланиш жараёни, атроф-муҳитдаги ишлаб чиқариш жараёнларини муаммолари, ижтимоий-демографик муносабатлар, оила аъзоларининг ижодий саводхонлиги, шахснинг ижодий лаёқатлари, психологик маслаҳатлар, синф раҳбарининг йўналтирувчи функцияси, мактабда ўқитиладиган табиий, технология фанлари)нинг ижобий таъсири асосида креатив фикрлашни шаклланганлик кўрсаткичлари аниқлаш кераклиги.

Табиий, технология фанини ўқитишда ўқувчиларда фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараёнларни креатив, эвристик, фаолиятли ёндашув асосида ташкил этишга оид илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилган Табиий ва технология фанларини ўқитишда илфoр хорижий тажрибаларни интеграциялаш асосида ўқувчиларда фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмуни, шакллари, воситалари, усул ва методлари танлашга тўғри келади, булар:

-ўқувчиларда фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришнинг модели уларда табиий ва технология фанларини ўқитишни ривожлантириш асосида такомиллаштириш;

-ўқувчиларда фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш мазмуни ижодий фикрлашга йўналтирувчи методларини танлаш ва тадбиқ этиш асосида бойитиш;

-педагогик жараёнларда ўқувчиларнинг ўзлари танлаган йўналишларга креатив муносабатларини ифодалашлари учун қулай шарт-шароит яратиш асосида такомиллаштириш.

-ўқувчиларда фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш омиллари, фикрлаш қобилиятларини шакллантиришга ифодаловчи мезон кўрсаткичлари аниқлаш ва ушбу йўналишдаги педагогик жараёни самарали ташкил этишга оид илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Табиий ва технология фанларини ўқитишда ўқувчиларнинг креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнида фойдаланиш; ота-оналар ҳамда ўқитувчилар ўқувчи-ёшларни ўз қизиқиш ва лаёқатларига мос равишда тўғри касб-хунар танлашга оид мустақил фикрлашларини шакллантиришга қаратилган фаолиятларига оид методик тавсия сифатида фойдаланишлари, уларни касб-хунарга йўналтириш жараёнининг илмий-педагогик самарасини оширишга хизмат қилади.

Бу борада Технология фанини ўқитишда ўқувчиларда ижодий- ижтимоий фаолликни шакллантириш омиллар (атроф-муҳитдаги ишлаб чиқариш муносабатлари, ижтимоий-демографик муносабатлар, оила аъзоларининг касбий саводхонлиги, шахснинг ижодий лаёқатлари, психологик маслаҳатлар, синф раҳбарининг йўналтирувчи функцияси, мактабда ўқитиладиган фанлар)нинг ижобий таъсири асосида касбий меҳнатнинг асосини шакллантириш ва бу асос ўқувчиларда креативлик қобилиятларини ривожлантиришга ундаганини кўрамиз.

Бундан ташқари Технология фанини ўқитишда ўқувчиларда ижодий- ижтимоий фаолликни шакллантириш омилларидан фойдаланиш имкониятлари оширилишидир.

Демак Технология фанини ўқитишда ўқувчиларда ижодий- ижтимоий фаолликни шакллантиришга йўналтирилган ўқув-ишлаб чиқариш мажмуаларида амалга ошириладиган педагогик жараёнларни креатив, эвристик, фаолиятли ёндашув асосида ташкил этишга оид илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш кераклиги аниқланди. Бунинг натижада, Технология фанини ўқитишда ўқувчиларда ижодий-ижтимоий фаолликни шакллантириш механизмлари такомиллаштирилади.

Тураев Уткирбек Яхшилович
Джизакский политехнический институт

Алибеков Илѐс Салахиддинович
Академический лицей Джизакского
политехнического института

EMAIL: u.turayev@mail.ru
alibekovilyosion@gmail.com

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

АННОТАЦИЯ:

в данной статье рассматривается классификация информационных технологий, используемых при обучении математики в высших учебных заведениях, и способы их использования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- *математика, программное обеспечение, виртуальные лаборатории, информационные технологии, компьютерные математические системы.*

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пидкасисты П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальный. М.: Педагогика, 1980. с. 158.
2. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе имиджа: учеб. пособие для студентов пед. кузов и колодки системы. Кадры. М.: ИЦ «Академия», 2001.
3. Дьяченко С.А. Использование интегрированных символических систем Mathematica в процессе наблюдения за математикой в вузе: дис. ... конфеты. PED. 2002. 164 с.

Современный специалист в области высшего образования должен уметь мыслить системно, принимать правильные решения в необычных ситуациях, постоянно работать самостоятельно. и развитие профессиональной культуры. Это, в свою очередь, требует фундаментальных изменений в учебной программе, которые обеспечивают качество учебного процесса в учебной программе. Одним из важнейших компонентов подготовки конкурентоспособных специалистов в высших учебных заведениях является его математическая подготовка, которая представляет собой долгосрочный поиск решений проблемы повышения качества математической подготовки.

В настоящее время информационные технологии широко используются при преподавании предметов в университетах. Тем не менее, исследователи считают, что математика - это наука, которую можно полностью и целенаправленно преподавать с использованием информационных технологий. Не случайно первые инструменты информатизации были использованы для решения математических задач.

Использование новых информационных технологий при обучении математике будущих инженеров в технических университетах поможет им обеспечить непрерывный процесс обучения посредством: компьютерной визуализации; наличие конкретных формул и жестких алгоритмов для решения математических задач, возможность внедрения проблемных методов обучения, автоматизация результатов обучения и самоконтроль. контролирует конечный результат обучения, возможность развития обучения, выявления творческих способностей учащихся; формирование психологического тренинга.

Преподавание математики в высших учебных заведениях предполагает интеграцию интересов личности и общества. В центре этой идеи лежит личностно-ориентированное обучение, где каждый студент учится формировать математическую культуру как часть универсальной человеческой культуры. Информационные и коммуникационные технологии в настоящее время способны решать практические проблемы математики гораздо более полувека назад. Создание современных информационных и коммуникационных технологий также напрямую связано с математической деятельностью. Взаимодействие участников учебного процесса облегчается использованием информационной среды.

Это максимально облегчает индивидуализацию обучающих способностей учащихся в области информационных и коммуникационных технологий и обеспечивает учителям оптимальный контроль над процессом. Использование информационных и коммуникационных технологий можно легко использовать в различных изображениях, что позволяет более точным и понятным представлять сложные концепции, делая уроки более интересными и создавая интерактивные уроки. Информационно-коммуникационные технологии являются распространенным понятием, но они используются в реалистическом контексте, а также в технической и программной среде. Информационные и коммуникационные технологии используются пользователями с высоким уровнем компетентности, и типы информации, используемой ими в различных дисциплинах, также разнообразны.

а) технологии обработки текста, которые облегчают следующие процессы: обработку текстов, использование сканирующих устройств и систем маркировки для автоматизации ввода данных, ввода текста в компьютер;

б) технологии обработки графики. Позволяет изменять и создавать графические изображения с помощью специальных программных инструментов;

в) технологии обработки данных. Программное обеспечение используется для обработки данных, что приводит к созданию, хранению, редактированию, обработке и печати электронных таблиц. Эти

программные инструменты также называют процессорами таблиц, с помощью бюджетных и статистических задач, создавая базы данных, которые просты в использовании;

д) гипертекстовая технология. Он состоит из создания нелинейной иерархической структуры, разделенной на текстовые полосы на экране компьютера. Каждый фрагмент текста можно связать с другими, вставив ключевые слова, фразы, ссылки или гиперссылки на определенные части. Это позволит вам заполнить информацию об изучаемом объекте и выбрать ссылку на информацию об ученике. Такой текст имеет возможность вводить новые разделы, которые связаны с существующими функциями;

е) мультимедийная технология. Обеспечивает анимацию изображений, видео, текста и голоса. Медиа объекты включают в себя: видеоклипы; сообщения СМИ; анимированные карты и схемы; интерактивные карты и схемы (пользователи могут самостоятельно контролировать внешний вид звуковых, текстовых или графических объяснений, нажимая кнопки). Разработаны эффективные игровые симуляторы и мультимедийные инструменты, позволяющие организовать учебный процесс на современном уровне;

к) гипермедиа технология. Он сочетает в себе две концепции: мультимедиа и гипертекст. Хотя эта технология проложила путь к развитию гипертекстовых технологий, программное обеспечение для гипермедиа позволяет работать не только с текстом, но и с нелинейными объектами, которые создают двух и трехмерную графику, видео и звук;

з) Компьютерные обучающие системы. Системы, которые помогают освоить новый материал, контролировать объем знаний и подготовить учебный материал. Они используются в процессе моделирования учебного процесса, выбора правильных стратегий обучения для каждого учащегося и обеспечения автоматического учета новой информации, поступающей в базу данных.

и) сетевые информационные технологии. Сетевые информационные технологии позволяют интегрировать технологии сбора, передачи, хранения

и обработки данных на компьютер с помощью коммуникационного и телекоммуникационного оборудования. Локальные сети, возникающие в результате использования современных компьютеров, повысили эффективность компьютерных технологий, повысили качество обработки данных и стали основой для появления новых информационных и коммуникационных технологий, которые выводят управление производством на новый уровень [1].

Информационные технологии традиционно включают аппаратное и программное обеспечение, в то время как новые информационные технологии включают аппаратные и программные средства и устройства для сбора, хранения, обработки и передачи информации, современные телекоммуникационные информационные системы, системы аудио, видео и многое другое [2].

На основе методических целей и преимуществ их практического использования возможно определить виды образовательных программ, способы их применения при обучении математике в высших учебных заведениях.

1. Электронные энциклопедии, альманахи, мультимедийные демонстрационные пакеты обеспечивают учебный процесс необходимыми учебными материалами и наглядными пособиями. Они имеют каталоги, системы навигации, видео и различные анимации и сопровождаются звуком. Помимо визуализации представленного объекта или процесса, существуют также программные инструменты, которые позволяют им изменять свои параметры, то есть интерактивно, и используются в основном для чтения лекций, интерпретации описаний и организации самостоятельной работы студентов во время лекций.

2. Виртуальные лаборатории. Такое программное обеспечение может быть использовано для детального изучения свойств геометрических объектов, оно позволяет создавать интерактивные чертежи и выполнять различные измерения, организовывать студенческую работу по построению и анализу геометрических объектов и решать проблему проверки. Он также может быть использован для построения пузырьков, поперечных

сечений и цилиндрических тел. Желательно использовать анимированные клипы для создания и редактирования космических чертежей. Можно редактировать созданные объекты, то есть изменять прозрачность плоскости, толщину линий, ориентацию, расположение, цвет и размер объекта, а также создавать трехмерные и двухмерные изображения в отдельных окнах. Также имеется возможность описывать невидимые объекты на заднем плане чертежей, которые можно вращать вокруг оси симметрии и смотреть под разными углами.

Использование виртуальных лабораторий при преподавании математики в высших учебных заведениях помогает изучать свойства геометрических фигур, формировать теоремы и их аргументы.

Виртуальные лаборатории могут использоваться студентами в качестве инструмента для практического решения проблем, а для преподавателей - в качестве инструмента для представления учебных задач. Это в свою очередь ведет к индивидуализации преподавания математики.

3. Электронный учебно-методический комплекс реализует использование информационных и коммуникационных технологий в процессе обучения математике. Ряд модулей, которые являются частью набора, будут предоставлять конкретные структурированные обучающие данные, включая демонстрации, построение графических объектов и контроль конкретной темы. Результаты записываются и могут быть проанализированы учителем в любое время.

4. Забавные образовательные программы - это средство изучения игровых предметов в увлекательной игровой форме. Целью этих программ является выявление интереса студентов к данной теме.

5. Программное обеспечение, обеспечивающее достаточно высокий уровень информационной культуры для преподавателей и студентов. К ним относятся: компьютерные математические системы (Maple, Maxima, Mathematica, Mathcad, UMS - Math (www.umsolver.com) и другие; Расписание процессоров (QuattroPro, MS Excel и др.); пакеты статистической обработки (Statistica, StatGraphics и

др.). Одним из инструментов повышения осведомленности является использование компьютерных математических систем. Использование компьютерных математических систем расширит возможности использования информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе, расширит возможности преподавания математики и решит некоторые проблемы, возникающие в традиционном обучении [3]. Однако в настоящее время компьютерные математические системы используются в преподавании математики в высших учебных заведениях. Большинство компьютерных математических систем используют конкретные инструкции и опции, чтобы направить решение в правильном направлении. Сам процесс определяется пользователем, который обладает необходимыми математическими знаниями и навыками для проверки точности результата.

Возможно создание сложных математических расчетов с использованием компьютерных математических систем, создание электронных учебников с использованием гиперссылок, анимации и графики моделирование и др.

Несмотря на высокую доступность инструментов информационных технологий, темпы новых методологических разработок в области электронного обучения медленные. Именно по этому сегодня эта проблема является одной из самых актуальных

Бобоёров Сардор Учкун угли
Термезский филиал Ташкентской медицинской академии

Юсупов Саъдулла Кенджаевич
Термезский филиал Ташкентской медицинской академии

EMAIL: sardorboboyorov020@gmail.com

Usupovsadulla932@gmail.com

НЕВРОЗЫ У ДЕТЕЙ - ПРИЧИНЫ, СИМПТОМЫ, ДИАГНОСТИКА И ЛЕЧЕНИЕ

АННОТАЦИЯ:

В этой статье обсуждается невроз, его происхождение, симптомы, диагностика и меры лечения, быстрее и чаще встречаются у детей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- Невроз, хронического стресса, детские истерики, игровая терапия.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. З. Ибодуллаев «Неврология» Ташкент 2017 с. 254-256
2. I. Мухаммедов, Э. Эшбоев, Н.Зокиров, М.Зокиров «Микробиология, иммунология и вирусология» Ташкент 2006 г. С. 531-532
3. I. Мухаммедов «Медицинская вирусология» Ташкент 2012 г.
4. Р. Хаитов "Иммунология" Ташкент 1996 г.

Невроз – это сборное название группы нервно-психических расстройств, развившихся в ответ на стресс или психологическую травму. Лечит невроз невролог, психиатр, психотерапевт.

О заболевании

Понятие «неврозы» включает в себя различные расстройства центральной и вегетативной нервной системы, возникшие под влиянием острого или хронического стресса. Высшие центры нервной деятельности регулируют все функции: дыхание, сердцебиение, пищеварение, эмоции, выделительную и половую деятельность. Соответственно и нарушения могут возникать во всех системах.

Клиника неврозов разнообразна, включает эмоциональные и телесные расстройства. Диагноз устанавливается после исключения сходных заболеваний внутренних органов и обследования структуры и функций нервной системы. Отличается невроз от органического (необратимого) заболевания отсутствием морфологического субстрата болезни. То есть при лабораторном или инструментальном обследовании никаких изменений не обнаруживается, а клинические проявления (боль, дискомфорт) имеют место быть. Распространенность неврозов очень высока, достигает 25% от всех

заболеваний.

По Международной классификации выделяют следующие формы неврозов:

- неврастения или нервное истощение;
- истерический невроз или конверсионное расстройство;
- невроз навязчивых состояний;
- соматоформные расстройства.

У детей встречаются все формы невротических расстройств, но они имеют возрастные особенности.

Симптомы невроза

Симптомы неврозов у детей переплетаются между собой, имеют некоторые отличия от проявлений у взрослых. Наиболее частые признаки такие:

- повышенная возбудимость;
- быстрая утомляемость;
- стойкие, упорные головные боли средней силы;
- нарушения сна;
- тревога или беспокойство;
- периодические приступы сердцебиения, иногда с одышкой;
- плаксивость;
- беспричинная смена настроения;
- склонность к запорам;
- плаксивость;
- ухудшение школьной успеваемости;

- головная боль (ощущение «обруча») и другие расстройства, не укладывающиеся в обычную клиническую картину той или иной болезни. Детские неврозы чаще всего имеют такие проявления:
- страхи;
- истерика;
- заикание;
- расстройство сна;
- ночной энурез (недержание мочи).

Детские страхи часто появляются вечером, когда малыш начинает бурно реагировать на попытку родителей оставить его в темноте одного в кроватке. Страх, напоминающий паническую атаку, может возникнуть утром при попытке отправить в детский сад или начальный класс школы. У такого поведения всегда есть причина, поэтому стремление взрослых настоять на своем только отталкивает малыша, разрушает семейное доверие.

Детские истерики возникают в ответ на отказ взрослого немедленно исполнить желаемое. Малыш реагирует двигательным приступом (падает на пол, колотит руками и ногами, ревет), бывает даже кратковременная истерическая слепота. Истерика развивается только при зрителях, желательно эмоциональных, и никогда не появляется в одиночестве.

Заикание, если оно появилось на фоне сформированной речи, бывает следствием испуга либо внезапной разлуки с любимым взрослым. Расстройства сна – это нарушение засыпания и поддержания сна: частые пробуждения, беспокойство, вскрики или говорение во сне. Недержание мочи

возникает у чрезмерно впечатлительных детей после стресса, в том числе школьных неудач.

Жалобы невроза

Дети могут пожаловаться на головную боль, запор, иногда тревогу. Все остальное должны замечать взрослые: изменение настроения, поведения, физиологические проблемы. Самое правильное – при любых непонятных изменениях отвести ребенка к врачу.

Причины невроза

Современными исследованиями доказано, что основную роль в формировании невроза играют нарушения лимбической системы и ретикулярной формации. Эти части головного мозга служат своеобразным фильтром для всех сигналов тела и окружающей среды, поступающих в центральную нервную систему. Именно здесь происходит взаимодействие эмоций, вегетатики, висцеральной сферы, эндокринных органов. Лимбико-ретикулярный комплекс включает в себя гипоталамус, который «дирижирует» гормональным статусом. Изменения количества и состава нейромедиаторов и нейротрансмиттеров вызывает реакция по типу «каскада» - одно нарушение неизбежно влечет за собой другое. Для формирования невроза важны два фактора: личность и обстоятельства. Страдают дети с тонкой душевной организацией, мнительные, демонстративные, эмоционально лабильные при воздействии раздражителей большой силы – несправедливая обида, наказание, угроза, опасность, мнимая или настоящая. Провоцировать невроз могут также биологические причины – болезни раннего

возраста, инфекции, недосыпание, школьные перегрузки.

Диагностика невроза

В первую очередь малыша обследует педиатр – для исключения болезней внутренних органов. Далее диагностический поиск продолжает невролог, исключая повреждение нервной системы. Невролог может назначать дополнительные инструментальные методы обследования: ЭЭГ, УЗДГ сосудов головы и шеи, МРТ, сомнографию (исследование фаз сна). Когда органические причины исключены, особенности личности ребенка исследует медицинский психолог в ходе патопсихологического обследования. Исследуется интеллект, мышление, воля, эмоции. В психологическом заключении отражается структура личности – темперамент, характер, навыки, способности, особенности протекания психических процессов.

Лечение невроза

Лечение подбирается индивидуально в зависимости от результатов обследования. Ведущая роль в выборе метода лечения принадлежит детскому неврологу, возможно использование следующих видов терапии:

- игровая;
- песочная;
- групповая психотерапия, особенно МИМ-театр или подростковые группы личностного роста;
- игры с водой;
- психологические приемы, направленные на осознание собственных переживаний;

- семейная терапия. Игровая терапия – это метод «вытаскивания» скрытых проблем наружу. В форме игры инструктор корректирует поведение в стандартных ситуациях: что делать, если нападает более сильный сверстник, как преодолеть обиду, как избегать заведомо неудачных ситуаций и подобное. Песочная терапия позволяет создавать свой собственный мир, делая наглядными страхи и опасения, разрушая тяжесть негативных переживаний.

Групповые методики дают бесценный опыт детям с любыми изъянами характера и воспитания. Под надзором инструктора ребенок понимает свое место в человеческой иерархии и учится вести себя соответственно. МИМ-театр помогает преодолеть трудности коммуникации застенчивым и гиперактивным детям. Занятия по личностному росту предполагают осознание ребенком своих сильных и слабых сторон, освоение навыков достижения цели. Игры с водой и другие психологические приемы помогают справиться со стрессом. Эта группа методик обучает ребенка избавляться от мучительных душевных переживаний. Можно рисовать эмоции, наблюдать за водой или живым огнем, создать «медальон любви» (выбрать любой предмет и мысленно заряжать его любовью в момент родительских объятий) и многое другое. Семейная терапия направлена на установление спокойных, доверительных и справедливых отношений между детьми и родителями, основанных на компромиссе.

Профилактика невроза

Лучшая профилактика неврозов у детей – взаимная любовь родителей в полной семье. Если

отношения родителей гармоничны, дети редко болеют неврозами. Все неприятности и стрессы, полученные вне дома, легко сглаживаются в родных стенах.

Детям, растущим в неполной семье, необходима помощь психолога. Существует множество эффективных методик, компенсирующих любые проблемы.

Рахимова Фазилат Атабековна,

УрГУ, факультет педагогики

Курбанова Дилором Махсудовна,

УрГУ, факультет педагогики

EMAIL:

НЕСТАНДАРТНЫЕ ЗАДАЧИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль нестандартных задач в формировании у учеников начальных классов математических способностей, познавательной деятельности и математической грамотности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- нестандартные задачи, математические способности, познавательная деятельность, математическая грамотность, вариативность мышления, умственная гимнастика.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. OECD (2018), PISA 2021 Mathematics Framework (First Draft), PISA, OECD Publishing, Stockholm, p.7
2. Методика обучения математике в начальных классах. С.А. Зайцева и др., Москва, Владос 2008 – 193с., с.157
3. Учебник математики для 3 класса школ общего среднего образования. С.Бурханов и др., SHARQ, Ташкент – 2019, 208 с.
4. <http://www.markaz.tdi.uz>

Воспитание гармонично-развитого поколения – одна из актуальных задач перед нашим обществом. Дети, которые получают образование и воспитание в школах на сегодняшний день, являются создателями великого будущего своей Родины. **По словам нашего президента Ш.М.Мирзиёева: «Насколько глубокие знания мы будем давать детям в школе, настолько быстро будут развиваться отрасли экономики, основанные на высоких технологиях, решаться социальные проблемы».** Поэтому одна из важных задач современной школы – создание в системе обучения таких условий, которые бы способствовали развитию ребёнка, раскрытию его творческого потенциала.

Математика на сегодняшний день – это одна из жизненно важных областей знания современного человечества, необходимая для существования человека в современном обществе. Математика формирует у обучающихся способность логически рассуждать, планировать свою деятельность, моделировать реальный мир, что является необходимыми элементами общей культуры. Решение проблем, близких к реальности, с использованием математики, важно для понимания обучающимися её роли в повседневной жизни. Математическая грамотность – это способность человека проводить математические рассуждения,

формулировать, применять интерпретировать математику для решения проблем в разнообразных контекстах реального мира. [1, p.7] Поэтому главы развивающихся стран мира, в том числе и глава Узбекистана, поручили обеспечить вхождение своих государств в число ведущих стран мира по качеству образования, критериями которой являются показатели функциональной, математической, читательской и естественнонаучной грамотностей. Основным элементом, отражающим данные термины, является способность обучающегося действовать в современном обществе, а именно, решать различные задачи, используя уже имеющиеся знания, умения и навыки. Необходимость формирования математической грамотности представлена в официальных документах, например, Государственный образовательный стандарт начального образования устанавливает требования к предметным результатам освоения основной образовательной программы начального образования, которые должны отображать использование начальных математических знаний для описания и объяснения окружающих предметов, процессов, явлений, а также оценки их количественных и пространственных отношений, приобретение начального опыта применения математических знаний для решения учебно-познавательных и учебно-практических задач. А также в стандарте уделяется большое внимание развитию математических способностей, и в нём говорится, что формирование математических способностей – это важная составная часть педагогического процесса.

Все уроки из курса начальной школы в той или иной степени способствуют развитию способностей. Но именно математика является тем учебным предметом, где можно в большей степени реализовать все виды познавательных действий. Познавательная активность является социально-значимым качеством личности и формируется у школьников в учебной деятельности. Существенным педагогическим средством, направленным на развитие внутренней потребности интеллектуального роста, познавательной активности и математической грамотности является использование нестандартных математических задач.

Нестандартные задачи являются мощным средством развития познавательной деятельности учащихся. По словам Л.М.Фридмана нестандартные задачи – это такие задачи, для которых в курсе математики не имеется общих правил и положений, определяющих точную программу их решения.

Нестандартная задача — это задача, алгоритм решения которой школьникам неизвестен, т.е. дети не знают заблаговременно ни способов ее решения, ни того, на какой учебный материал опирается решение.

Отличительная черта нестандартных задач в том, что они в огромной степени, чем стандартные задачи, способствуют формированию мыслительных операций, свойств мышления. В частности, каждый тип нестандартных задач в большей либо меньшей степени формирует вариативность, гибкость, абстракцию мышления, операции анализа и синтеза. Практически все нестандартные задачи в начальном образовании обладают элементами занимательности.

Нестандартные задачи, предлагаемые в увлекательной форме, вносят эмоциональный момент в умственные занятия. Связанные с необходимостью постоянно применять для их решения заученные правила и приёмы, они требуют мобилизации всех накопленных знаний, приучают к поискам своеобразных, нестандартных способов решения, обогащают искусство решения красивыми примерами, заставляют восхищаться силой разума.

Требования к постановке нестандартных задач:

- не должны иметь уже готовых, заученных детьми алгоритмов;
- должны быть просты и доступны по содержанию всем учащимся;
- должны быть занимательными и интересными.

Каждая нестандартная задача – это маленькая проблема, которая требует от учеников повышенной умственной активности и находчивости в поисках путей решения; а также способствует развитию логико-математического продуктивного, эвристического мышления учащихся, активизации мыслительных операций, их самостоятельности, отточенности. Работа с нестандартной задачей вырабатывает у детей ценные умственные качества: последовательность мысли, логичность, сообразительность, смекалку. То есть вариативность мышления улучшает и повышает качество подготовки учащихся. Нестандартные задачи необходимо подбирать в соответствии с возрастными особенностями школьников и требованиями программы государственного образовательного стандарта начального образования. Эффективность

обучения младших школьников решению нестандартных задач зависит от нескольких условий:

- задачи следует вводить в процесс обучения в определённой системе с постепенным нарастанием сложности, так как непосильная задача мало повлияет на развитие учащихся;
- необходимо предоставлять ученикам максимальную самостоятельность в поиске решения задач, давать возможность пройти до конца по неверному пути, убедиться в ошибке и вернуться к началу и искать другой, верный путь решения;
- нужно помочь учащимся осознать некоторые способы, приёмы, общие подходы к решению нестандартных арифметических задач;

Для решения нестандартных задач необходимо, с одной стороны сформировать у учащихся общее умение решать задачи, а с другой – познакомить их с некоторыми специальными способами. К таким способам можно отнести метод моделирования, рассуждения, исследования, метод отбора [2, с.157].

Если учителя начальных классов хотят, чтобы их дети учились увлеченно, с интересом, на уроках математики научились не только считать, но и думать, то достичь этого можно путем включения нестандартных задач, которые выходят за рамки учебного материала. Школьники, решая несложные нестандартные задачи сами приходят к выводу, что есть задачи, которые не решаются сразу одним действием, что надо анализировать, сравнивать, рассуждать.

Рассмотрим примеры нестандартных задач, направленных на формирование математической грамотности:

Задача 1. Сумма возрастов отца и сына 42 года. Сколько лет составит сумма их возрастов через 4 года? [3, с.145]

Понимание: по условию задачи речь идёт о сумме возрастов отца и сына.

Известные: сумма возрастов отца и сына 42 года

Искомое неизвестное: сумма возрастов отца и сына через 4 года.

Решение: чтобы узнать сумму возрастов отца и сына через 4 года, нужно 4 умножить на 2, так как нужно найти сумму возрастов двух человек, и к полученному произведению прибавить 42.

$$4 \cdot 2 + 42 = 50$$

Ответ: через 4 года сумма возрастов отца и сына будет равна 50.

Задача 2. Как набрать из водоёма 1 литр воды при помощи трёхлитровой и пятилитровой банок? [3, с.67]

- 1) Из водоема наполняем трехлитровую банку.
- 2) Переливаем содержимое трехлитровой банки в пятилитровую.
- 3) Из водоема наполняем трехлитровую банку.
- 4) Доливаем доверху воду из трехлитровой банки в пятилитровую. В трехлитровой остается 1 литр воды.

Задача 3 (комбинаторная задача). Ахрор, Сабит, Амина и Мастура купили всего 5 тетрадей. Если каждый из них взял хотя бы одну тетрадь, то

сколькими способами можно распределить все тетради? [3, с.179]

Решение этой задачи можно представить в виде таблицы:

	Ахрор	Сабит	Амина	Мастура
1	2	1	1	1
2	1	2	1	1
3	1	1	2	1
4	1	1	1	2

Характерная особенность нестандартных математических задач состоит в том, что они способны вызвать интерес к результату решения, а заманчивость получения результата вдохновляет на преодоление трудностей процесса решения задач и тем самым содействует воспитанию умственной активности. Увлекательные упражнения гонят прочь интеллектуальную и волевою лень, тренируют мышление, вырабатывают привычку к умственному труду, потребность в нём, воспитывают настойчивость в преодолении трудностей, вызывают благотворно действующее на организм радостное сознание успеха в случае самостоятельно найденного решения.

Таким образом, можно утверждать, что нестандартные задачи являются хорошим средством развития вариативности мышления младших школьников, при решении которых у учащихся

формируется умение думать, рассуждать, подбирать различные варианты решений. Эти умения являются важнейшей стороной подготовки учащихся к дальнейшей практической и теоретической деятельности. При решении нестандартных задач развиваются воображение и фантазия, память и внимание, гибкость мышления, ум ребенка становится острее, формируются умения наблюдать, анализировать явления, проводить сравнения, обобщать факты, делать выводы. Рассуждения учащихся становятся последовательными, доказательными, логичными, а речь - четкой, убедительной, аргументированной. Включая нестандартные задачи в арсенал развивающих средств, учитель приобретает прекрасное пособие не только для разумного заполнения досуга учащихся, для игры, но и для ежедневной умственной гимнастики.

Аллабергана Райхон

Хоразм вилояти Урганч шаҳар

6-сон ихтисослаштирилган мактаб-интернати

EMAIL:

ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРАКТИВ ЎЙИНЛАРНИНГ АХАМИЯТИ ВА ДАРС ЖАРАЁНИГА ТАЪСИРИ

АННОТАЦИЯ:

ушбу мақолада она тили ва адабиёт фанини ўқитишда интерактив методлардан тўлиқ фойдаланиш, педагогик ҳамкорлик жараёнининг ўзига хос хусусиятлари, педагогик технологиянинг энг асосий негизи, она тили ва адабиёт фанида ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси, ўқитиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш зарурлиги ва дарснинг технологик ҳаритасини тузиш ҳақида сўз боради.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- *интерактив методлар, педагогик ҳамкорлик, ўқитиш жараёнини, технологик ҳарита, ахборот технологияси.*

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Xoliqov A Pedagogik mahorat – Toshkent.: Iqtisod – moliya, 2010.
2. Azizxodjayeva N.H — Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat II- Toshkent.: TDPU, 2003
3. <https://cyberleninka.ru>
4. <https://uz.denometr.com>
5. <https://aim.uz>

Кириш. Таълим жараёнида интерактив методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан – кунга кучайиб бормоқда. Бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологияларда эса, уларни эгаллаётган билимларни ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб таҳлил қилишларига, хатто хулосаларни ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Педагог бу жараёнга шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиш ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи асосий фигурага айланади.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерактив методлардан тўлиқ фойдаланилади.

Асосий қисм. Интерактив методлар – бу жамоа бўлиб фикрлашдан иборат деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат

педагог ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Она тили ва адабиёт фанларини ўқитишда бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- ўқувчининг дарс давомида бефарқ бўлмасликка мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиши;

- ўқувчиларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;

- ўқувчининг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндошган ҳолда кучайтириши;

- ўқитувчи ва ўқувчининг ҳаммиша ҳамкорликдаги фаолиятини ташкилланиши.

Педагогик технологиялар масалаларининг муаммоларини ўрганаётган ўқитувчилар, илмий – тадқиқотчилар, амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган таълим самарадорлигини ошириш – ўқитувчининг технологик воситалари, компьютер, масофали ўқитиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Педагогик технологиянинг энг асосий негизи – бу ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижада ҳамкорликда эришишлари учун танланган технологияларига боғлиқ деб ҳисоблайман, яъни она тили ва адабиёт фанларини ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳамкорлик

фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчилар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар, таҳлил эта олсалар, ўзлари ҳулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ ва уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, ана шу, она тили ва адабиёт фанини ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

Ҳар бир дарс, мавзу ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқувчининг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.

она тили ва адабиёт фанида ўқитувчи ва ўқувчининг мақсади бўйича натижага эришишида қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида. Чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ: натижага эришишга қаратилган. Бунда ўқувчиларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб ишлатилган технология танланади, масалан, натижага эришиш учун балки, компьютер билан ишлаш лозимдир, балки фильм, тарқатма материал, расм ва плакатлар, турли адабиётлар, ахборот технологияси керак бўлар. Булар ўқитувчи ва ўқувчига боғлиқ.

Бундан ташқари, она тили ва адабиёт фанини ўқитишда олдиндан лойиҳалаштириш зарур. Бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитини, таълим самарадорлигини ошириш – ўқитувчининг технологик

воситаларини энг асосийси, ўқувчининг имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил эта олишини ҳисобга олиш керак. Шундагина, керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқа қилиб айтганда, ўқувчини таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Ўқитувчи томонидан ҳар бир она тили ва адабиёт дарсини яхлит ҳолатда кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиш керак. Бунда ўқитувчига у томонидан бўлажак дарсни технологик ҳаритасини ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитилаётган предмет, фаннинг хусусиятидан, ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади.

Бундай технологик ҳаритани тузиш осон эмас. Чунки бунинг учун ўқитувчи педагогика, психология, хусусий методика, педагогик ва ахборот технологиялардан ҳабардор бўлиши, шунингдек, жуда кўп методлар, усулларни билиш керак бўлади. Ҳар бир дарсни ранг – баранг, қизиқарли бўлиши аввалдан пухта ўйлаб тузилган дарснинг лойиҳалаштирилган технологик ҳаритасига боғлиқ.

Хулоса. Юқоридаги фикрлардан шуни айтиш мумкинки, она тили ва адабиёт фанини ўқитишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш дарс жараёнининг яна ҳам қизиқарли бўлишини, ўқувчиларда фанга ва ўз она тилисига бўлган қизиқишларини уйғотишни ҳамда Ватанимиз буюк келажаги учун етук кадрларни етишиб чиқишини таъминлайди.

Бахадиров Наил Шарипович

Гулистанского государственного университета

EMAIL:

ОРКЕСТРОВАЯ КУЛЬТУРА – КАК МОЩНЫЙ РЫЧАГ ДЛЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается вопрос формирования патриотических чувств. Дается небольшая историческая справка примеров воздействия оркестровой культуры на патриотическое воспитание студентов. Воспитательные возможности оркестровой культуры раскрываются через призму выполняемых им функций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- функции оркестра, воспитательные возможности оркестровой культуры, идеи патриотизма в музыке, патриотические чувства, воспитание патриотических чувств.

Список использованной литературы:

1. Белов В.А., Кавеева А.И., Народный танец как средство воспитания патриотических чувств // Духовно-нравственное и патриотическое воспитание молодежи. Сборник научных статей. Чебоксары 2020.
2. Попов С. С. Инструментоведение. - СПб: Издательство «Лань»; Издательство «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2019. — С. 9. — [ISBN 978-5-4495-0075-5](https://doi.org/10.1017/9785449500755).
3. Алан Кендалл. Хроника классической музыки. «Классика-XXI», М., 2007.)

Об оркестре. https://kultura.uz/view_6_r_63.html

Патриотизм (греч. - соотечественник, отечество) – нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к Родине и готовность пожертвовать своими интересами ради неё. Патриотизм предполагает гордость достижениями и культурой своей родины; желание сохранять её характер и культурные особенности; идентификацию себя с другими членами своего народа, стремление защищать интересы родины и своего народа; любовь к своей родине; привязанность к месту своего рождения, к месту жительства. Воспитывается ли данное чувство? Какую роль в его формировании играет оркестровая культура? [1 с.37].

Оркестр - коллектив музыкантов, играющих на различных инструментах, во главе с дирижёром. Любой оркестр состоит как минимум из одной оркестровой группы, представляющей собой устойчивое объединение инструментов, схожих по устройству и различных по высоте звучания. При этом внутри группы (как минимум одной, если в составе оркестра их несколько) каждый или почти каждый вид представлен двумя или более инструментами [2]. Слово «оркестр» происходит от названия круглой площадки — орхестры - перед сценой в древнегреческом театре, где размещался древнегреческий хор, участник любой трагедии или

комедии. Однако идея ансамблевого музицирования существовала гораздо раньше, например, в Древнем Египте. В эпоху Возрождения и далее в XVII веке оркестра трансформировалась в оркестровую яму и дала название помещавшемуся в ней коллективу музыкантов [3, с.15].

В настоящее время у нас в Узбекистане существует несколько типов оркестров. Это – оркестры узбекских народных инструментов, духовые оркестры, эстрадный (или эстрадно-симфонический) оркестр, камерные оркестры (в том числе, камерный оркестр народных инструментов «Согдиана»). Наиболее распространен в музыкальном мире симфонический оркестр (или, как иногда его называют, оперно-симфонический) – в современном понимании это – большой коллектив, включающий в себя группы струнных, деревянных и медных духовых инструментов, большую группу ударных инструментов и дополнительные инструменты – арфу, рояль, реже – орган. Всех их объединяет авторский замысел, выраженный в *партитуре* – полной и подробной записи партий всех инструментов.

Оперируя такими инструментальными (а, значит, и тембровыми) возможностями, композиторы для точной реализации своего замысла прибегают к продуманному использованию звучания как отдельных инструментов (соло), так и групп, сочетаний разных инструментов в так называемых *микстах* (от слова «микстура», так знакомого нам с детства). А это уже - область искусства инструментовки.

Одна из основных задач, стоящих перед оркестром - воспитание патриотизма, который делает молодого человека ответственным за судьбу страны, формирует потребность в служении Родине. Формированию патриотизма у студентов способствуют культурно-массовые мероприятия оркестровой культуры, которые проводятся совместно с махаллинскими советами. Активное вовлечение в процесс подготовки и проведения таких мероприятий студентов дает им ценнейшую информацию, обогащает их интеллектуально-эмоциональную сферу. Важным в такой работе становится использование лучших образцов макома, в которых запечатлены примеры истинного патриотизма. Именно поэтому в работе необходимо использовать постановки музыкальных композиций, при работе над которыми студенты не только играют композиции, но и работают над поиском необходимого материала. И это расширяет их кругозор, воспитывает, так как именно искусство способно эффективно претворять в жизнь политические и нравственные принципы патриотизма за счет использования нравственных идеалов, заложенных в произведениях узбекской музыки.

Обобщая отметим, что проводимая в оркестре работа создает условия для эффективной организации работы по нравственно-патриотическому воспитанию студентов на основе современных технологических подходов, закладывая основы для формирования мировоззренческих, гражданско-патриотических качеств, воспитания активной жизненной позиции, позволяя испытывать гордость и уважение за свою страну, Родину, узбекскую культуру, язык, традиции, достижения своего народа.

Развитие оркестра шло не только в направлении количественного добавления инструментов, численного увеличения групп. Оказалось не менее важным и *качество* самих инструментов, и мастерство музыкантов, и уровень главного действующего лица оркестра - дирижера, способность их всех вместе максимально точно передать замысел автора и малейшие нюансы, этот замысел составляющие. Естественно поэтому, что уровень оркестров не одинаков. В какой-то стране есть высококлассные оркестры, способные к реализации в музыке самых сложных замыслов любого композитора, и эти оркестры выходят за пределы своего «места обитания», есть оркестры, которые так же выполняют важную функцию, но в силу разных причин не выходящие за пределы своего региона [4, с.39].

Мустафаева Мамлакат Исмаиловна

К.б.н., доцент Бухарского государственного
медицинского института

Хакимова Зарина Зиёдиллоевна

ассистент, Бухарский филиал Ташкентского
института инженеров ирригации и
механизации сельского хозяйства.

EMAIL: mamlakatm@mail.ru

zarina_khakimova90@mail.ru

РАЗВИТИЕ ФИТОПЛАНКТОНОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СЕЗОНА ГОДА В ПРУДАХ ОЧИСТИТЕЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ

АННОТАЦИЯ:

В статье приведены экофлористический анализ природного водорослевого населения водоемов, используемых в качестве биологических прудов – накопителей, отстойников. Как показали исследования, сообщества фитопланктона водоемов не постоянны, состав и количественные показатели водорослей в них варьируют в зависимости от метеорологических условий. В данной главе нами рассмотрены сезонные изменения численности и биомассы фитопланктона, а также их соотношения в разных прудах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- пруд, водоросль, флора, альгофлора, сапробность, систематика, фильтрация, сезон.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Леонов, А.В. Биогидрохимическая модель трансформации органических веществ и её использование для расчёта первичной продукции в экосистеме Охотского моря / А.В. Леонов, В.В. Сапожников // комплексные исследования экосистемы Охотского моря. - М., Изд-во ВНИРО. - 1997. - С. 143-167.
2. Мустафаева З.А., Мирзаев У.Т., Камиллов Б.Г. Методы гидробиологического мониторинга водных объектов Узбекистана // Методическое пособие. – Ташкент: Навруз. - 2017. – 112 с.
3. Мустафаева М.И. Биоиндикаторность - изучения степени загрязнения вод при помощи альгофлоры прудов. Национальная ассоциация ученых(НАУ). Ежемесячный научный журнал. № 4(20). 2016. С.102-104.
4. Тальских В.Н., Использование концепции инвариантных состояний биоценозов в экологическом мониторинге и нормировании загрязнения рек Средней Азии// Экологические модификации и критерии экологического нормирования: труды Международного симпозиума. – Л., Гидрометеиздат, 1991. – С.163-184.
5. Халилов С.А., Шоякубов Р.Ш., Темиров А., Тожибаев Т.Ж., Казирахимова Н.К. Улотриксковые водоросли Узбекистана. – Наманган, 2012. – 216 с.
6. Халилов С.А., Шоякубов Р.Ш., Мустафаева З.А., Эргашева Х.Э., Каримов Б.К., Тожибаев Т.Ж., Алимжанова Х.А. Определитель вольвоксовых водорослей Узбекистана. – Наманган, 2014. – 215 с.

Альгофлора отдельных искусственных водоёмов Средней Азии, состав фитопланктона хаузов, каналов окрестностей Старой Бухары изначально изложены в работах А.И. Киселева и указаны 600 видов водорослей принадлежащие для обследованных водоёмов. Е.И.Киселева изучала растительность водоёмов окрестностей Старой Бухары. По данным Киселева для водоёмов Бухары в основном характерны следующие виды водорослей: *Pediastrum duplex*, *P. simplex*, *P. clathratum*, *Tetraedron costatum* var. *palatinum*, *T. limneticum*, *T. lobatum*, *T. trigonum*, *Kirchneriella botryoides*, *Ankistrodesmus falcatus*, *A. longissimus*, *Scenedesmus opoliensis*, *S. quadricauda*, *Crucigenia emarginata*, *C. rectangularis*, *Coelastrum microsporum*, *C. reticulatum*, *Selenastrum gracile*, *Actinastrum hantzschii*, *Dictyosphaerium pulchellum*. [1, 2].

На современном этапе для очистки воды широко применяются индустриальные методы, как химический, физико-химический. Большинство этих традиционных методов, обладая достаточной эффективностью, сопряжены также и с необходимостью решения ряда проблем, как например, высокие энергозатраты, повышенные требования к оборудованию, сложность в эксплуатации, дополнительные химические обработки и т.д., что приводит к значительному увеличению себестоимости обработки воды. Поэтому более перспективным в

очистке воды от загрязнений может быть также биологический метод, основанный на использовании природных механизмов элиминации нормируемых ингредиентов. В этом методе воедино объединены очистительные способности почвогрунтов, сообществ микро и макрофитов, микрофлоры и фауны. Очень заметен интерес к целенаправленному использованию водных растений и водорослей в улучшении качества воды в водоёмах. [1,2,3].

Основным фактором, влияющего на изменение качественного показателя водоёмов, является коммунально-бытовые стоки. В очистительные сооружения г. Бухары ежедневно выбрасывается около 200 тыс. м³ стоков, которые приведут к изменению химического, так и биологического состава воды. При этом отсутствует полная картина распределения водорослей и их роль в определении эколого-санитарного состояния биологических прудов очистительного сооружения г. Бухары, что и пробудило нас к исследованию этих важных проблем.

Получен альгологический материал по видовому составу водорослей биологических прудов очистительных сооружений г. Бухары. На основании собранных альгологических пробы биологических прудах г. Бухара и в результате обработки, установлено 357 таксонов водорослей, относящихся к 5 систематическим группам: синезеленные – 105, диатомовые – 100, динофитовые – 10, эвгленговые – 30, зеленые – 112. Определена сезонная динамика развития водорослей, свидетельствующей что, в весенно – летно-осенний периоды обнаружено большое количество видов чем зимой. Весной в биологических прудах очистительных сооружений было найдено – 234, летом – 267, осенью – 254, зимой – 65 видов водорослей. [1,2].

Выяснен гидрохимический состав воды прудов, играющей главную роль в развитии и формировании флоры водорослей, в результате установлено, что загрязнение прудов органическими, минеральными и токсигенными веществами повышается от коммунально-бытовых, промышленных стоков. Связи этим изменяется видовой состав воды. Дана эколого-санитарная оценка биологических прудов на основе видового состава водорослей.

Содержание в воде растворенного кислорода является одним из важных факторов самоочищения воды. По мере увеличения количество растворенного кислорода, ускоряется процесса самоочищения. В зимний период отсутствия массового развития фитопланктона в биологических прудах содержание в воде органические и минеральные вещества высокий. Величина БПК₅ сточных водах при поступление биопрудов 72,0-78,3 мг О₂/л, а при выходы из биопрудов 53,0- 68,3 мг О₂/л. Количество аммиака, нитритов и нитратов высокие.

В весенний период при повышение температуры воды и солнечной энергии в биологических прудах наблюдаются интенсивного развития фитопланктонов. По мере развития микроводорослей в воде увеличивается количество растворенного кислорода до 3,0-4,0 мг/л. Уменьшается количество органических веществ по БПК₅ до 44,0-50,8 мг О₂/л. Наблюдается уменьшение количество минеральных элементов.

В летний период температура воды повышается до 25-30 °С. При таких температурных условиях и солнечного света во всех биопрудах наблюдается массового развития фитопланктонов. Летний период года в биологических прудах наблюдается «цветение воды». Это для биологических

прудов (для очистки сточных вод) положительное явление. При массового развития водорослей в сточных водах увеличивается количество растворенного кислорода до 9- 10 мг/л. Величина БПК₅ уменьшается до 11,4-15,2 мг О₂/л. Количество аммиака, нитритов и нитратов не наблюдается, так как водоросли их поглощают для роста и развития.

В осенний период по понижению температуры воды процессы самоочищения снижается сравнение с летними. Осенний период года в биологических прудах количество в воде растворенного кислорода увеличивается до 3,0-4,0 мг/л. При этом содержание органических веществ по БПК₅ уменьшается до 31,3-42,4 мг О₂/л.

Заключение. Таким образом, фитопланктон биопрудов является одним из важнейших производителей органического вещества, на базе которого развиваются последующие звенья органической жизни. Роль фитопланктона в общем, круговороте веществ потребителей, обилия, распространения по водоему, сезонной периодичности развития и их продукционных возможностей.

Зухра Отақўзиева Маратдаевна

Тошкент ахборот технологиялари университети

Нарзуллаева Мафтуна Шухрат Қизи

Тошкент ахборот технологиялари университети

EMAIL:

zukhra.otakuzieva@rambler.ru

tunyashka2408@gmail.com

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИНГ АСОСИЙ ИНСТИТУТИ СИФАТИДА ЭЛЕКТРОН

ҲУКУМАТНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Аннотация:

Ушбу мақолада электрон ҳукумат тушунчаси, рақамли иқтисодиётнинг асосий институти сифатида электрон муҳитда электрон ҳукуматнинг шаклланиши, давлат бошқаруви ислохотлари, электрон ҳукумат концепцияси шаклланишининг шарт-шароитлари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар:

- рақамли иқтисодиёт, электрон ҳукумат, электрон ҳукуматнинг институционаллашуви, давлат бошқаруви, электрон ҳукумат институти, ахборот-коммуникация технологиялари, электрон ҳукумат концепцияси

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Послание президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан. [Электронный ресурс] URL: <https://president.uz/ru/lists/view/2228>. (Дата обращения 10.09. 2020).
 2. 167. Постановление Президента Республики Узбекистан «об утверждении концепции национальной стратегии «Цифровой Узбекистан 2030». <https://regulation.gov.uz/ru/document/10574>.
 3. Белокрылова О.С., Фролова Л.А. Информационная экономика: базовые институты и особенности формирования на региональном уровне: Монография / О.С. Белокрылова, Л.А. Фролова. — Ростов н/Д: Изд-во «Содействие–XXI век», 2013. — 248с.
 4. Innovation in Public Sector Services. Entrepreneurship, Creativity and Management. Edited by Windrum P., Per Koch. Cheltenham.UK, Northampton, USA, 2008.P. 125.
 5. Центр развития системы «Электронное правительство». [Электронный ресурс]. URL: <http://reestr.uz/catalog/gis>. (Дата обращения 5.04. 2020).
 6. Otakuziyeva Z.M. Development of information economy in Uzbekistan. Global science. Development and novelty. Collection of scientific papers, on materials of the IV international scientific-practical conference December 25, 2016. Lisbon.Ed. SPC "LJournal", 2016. – 13-17 p.
- Otakuziyeva Z.M. Methods of digitalizing the enterprises activities in Uzbekistan ICISCT 2020, International Conference on Information Science and Communications Technologies 4,5,6 November. Tashkent-2020, Uzbekistan -3p. DOI: 10.1109/ICISCT47635.2019.9011848 <http://www.iciscst2020.org>

Рақамли иқтисодиётнинг асосий институти сифатида электрон муҳитда электрон ҳукумат (э-ҳукумат) шаклланиши хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзаро муносабатларини тартибга солишда: барча даражадаги давлат органлари фаолияти ҳақида ахборот шаффофлиги ошкоралигини ошириш, бизнес субъектлари ва фуқаролардан маълумот олиш, электрон ҳамкорлик шакллари ривожлантириш, ҳукумат қарорларига фуқаролик жамияти таъсирининг шакли сифатида электрон иштирокни кенгайтириш, электрон давлат хизматларини тақдим этиш каби асосий йўналишлар бўйича давлат функцияларини ўз ичига олади [1].

Ҳудудларда электрон ҳукуматнинг институционаллашуви интернет тармоғи орқали давлат хизматларининг барча турларини тақдим этиш ва қабул қилишнинг оммавий институционал амалиётини яратишга қаратилган. Шу сабабли унинг самарадорлиги аҳоли ва бизнес ҳамжамиятига давлат хизматларининг миқдорий ва сифат кўрсаткичлари, давлат хизматчилари билим даражаси, бизнес субъектлари ва фуқароларнинг вақт, меҳнат ва молиявий харажатлари тежалиши, бизнес жараёнларини тартибга солиш ва коррупцияни камайтириш билан баҳоланади.

Электрон ҳукумат тушунчаси ХХ аср охиридаги икки тенденциянинг ўзаро таъсири натижасида пайдо бўлди:

1) давлат бошқарувини кенг миқёсда ислоҳ қилиш (маъмурий ислоҳот) мақсадида унинг самарадорлигини ошириш;

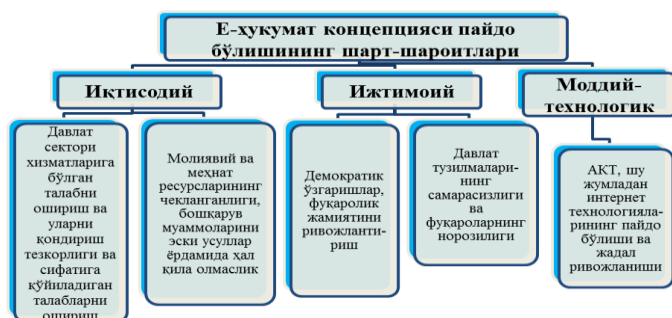
2) ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш. Электрон ҳукумат институционаллашуви давлат хизматлари самарадорлигини мониторинг қилиш имконини беради; давлат молиявий бошқарувини, ходимларни бошқариш ва давлат дастурларини амалга оширишни осонлаштиради ва шаффофлигини таъминлайди.

Ўтган аср 80-йилларидан бошлаб, жаҳонда биринчи ўринда давлат бошқаруви самарадорлиги, унинг демократия тамойилларига мослиги, иқтисодий самарадорлик талабларига жавоб бера олиши, масъулият ва очиқлик муаммо бўлган бир вақтда уни ислоҳ қилиш жараёнлари жадаллаша бошлади. Буни ҳал этишга уринишлар натижаси қуйидаги асосий тамойилларга асосланган янги давлат бошқаруви (New Public Management – NPM): солиқ юки даражасини ўзгартирмасдан давлат хизматлари учун ўсиб бораётган талабни қондириш учун давлат органлари унумдорлигини ошириш; давлат харажатлари дастурларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш; фуқаролар эҳтиёжлари, аҳолига кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш асосида истеъмолчига йўналтирилганлик; номарказлаштириш – турли даражадаги ҳукумат ўртасидаги функцияларни қайта тақсимлаш; натижага йўналтирилган, натижаларга асосланган бошқарувга ўтиш концепцияси бўлди [2].

Ўтган аср 90-йиллари ўрталарида турли мамлакатларда АКТни ривожлантириш ва оммавий тарқатиш билан боғлиқ давлат бошқаруви ислоҳотларининг янги босқичи бошланди. Бир томондан, ахборотнинг энг йирик истеъмолчиси бўлиш, бошқа томондан, энг муҳим хизмат кўрсатувчи провайдер бўлиб, давлат, бошқа барча иқтисодиёт субъектлари каби ўз вазифаларини янада самарали бажариш учун ахборот технологияларини кенг қўллаш бошлади, бу эса “истеъмолчи – давлат хизматларини ишлаб чиқарувчи” арзон, тез ахборот алмашиш ва транзакцияларни амалга ошириш усуллари асосида янги муносабатлар шароитларини шакллантиришга имконият яратди. Бундан ташқари, давлат сектори ташкилотлари янги технологияларни ривожлантиришда фаол роль ўйнаб, тадбиркорлик субъектлари ва фуқароларни божхона, солиқ, паспорт ва бошқа давлат хизматлари билан электрон мулоқотда бўлишга мажбур қилди [60, 66.]. Шунинг учун давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларни ўзгартириш жараёнининг асоси АКТдан фойдаланиш бўлди, мақсад эса янги ташкилий-иқтисодий тузилмаларни яратиш, давлат идоралари ичидаги жараёнларни оптималлаштириш ва давлат хизматларини тақдим этишда истеъмолчига йўналтирилган ёндашувларини ишлаб чиқиш эди. Давлат, бизнес ва фуқаролик жамиятининг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари натижасида электрон ҳукумат тушунчасининг шаклланиши юз берди.

Электрон ҳукумат институтини концептуал асослашнинг учта асосий шарт-шароити блокларини ажратиш мумкин: иқтисодий, ижтимоий ва моддий – технологик (1-расм). Иқтисодий шарт-

шароитлар блоки давлат сектори хизматларига аҳоли талабининг ошиши ва унинг қарорларига тезкор ва сифатли талабни ошишида муаммолар пайдо бўлиши, шунингдек, молиявий ва меҳнат ресурслари чекланганлигини эски бошқарув усулларида ҳал этиш мумкин эмаслиги билан билан боғлиқ. Ижтимоий шарт-шароитлар демократик ўзгаришлар, фуқаролик ва ахборот жамиятини ривожлантириш, аҳолининг давлат тузилмалари иши натижаларидан норозилиги ва уларнинг самарадорлигини ошириш талаблари билан боғлиқ. АКТ, жумладан, интернет технологияларининг пайдо бўлиши ва жадал ривожланиши жараёнида “электрон ҳукумат”нинг концептуал асосланган ҳамда амалда жорий этиш моддий-технологик шарт-шароитлари шаклланди.

1-расм. Электрон ҳукумат концепцияси шаклланишининг шарт-шароитлари¹.

Электрон ҳукумат институтларини шакллантириш қуйидаги муҳим давлат вазибаларини амалга оширишга қаратилган:

- барча юридик ва жисмоний шахсларнинг глобал, миллий, маҳаллий ва локал ахборот

ресурсларига киришлари учун тенг имкониятларни яратиш;

- электрон давлат харидларини ташкил этиш ва электрон тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш;

- масофавий фискал функцияларни ва солиқ маъмурчилигини ривожлантириш;

- бошқарув харажатларини камайтириш ва давлат хизматчилари меҳнат унумдорлигини ошириш;

- ахборот хавфсизлигини ҳар томонлама таъминлаш.

Электрон ҳукумат институционаллашуви компьютер саводхонлигини ошириш ва аҳоли коммуникацион салоҳиятини кенгайтириш, шунингдек, барча даражадаги ҳокимият органлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиш учун сарфланадиган вақтни камайтиришга ёрдам берадиган мақсадли ахборот оқимларининг узлуксизлигини таъминлайди (2-расм). Акс ҳолда, оммавий институционал амалиёт билан тўлдирилмаган бу расмий институт интернетнинг кенг ахборот базасига қўшимча равишда қиммат ахборот манбаига айланади ва фойдаланувчиларнинг айрим тоифалари томонидан паст самарадорлик билан фойдаланилади.

¹ Тадқиқотлар натижаси асосида муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

2-расм. Электрон ҳукуматнинг институционаллашуви².

Хулоса. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, электрон ҳукумат концепциясини амалга ошириш, давлат ва аҳоли ўртасидаги ўзаро муносабатлар тамойилларини ўзгартиришга асосланган, давлат бошқарувини ўзгартиришга, давлат хизматларини тақдим этиш учун оммавий институционал амалиётни шакллантиришдан келиб чиқади. Электрон хизматларни институционаллашуви жараёни электрон хизматлар тизими сифатида, шаклланишининг дастлабки босқичидан бошлаб, унинг ажралмас концепциясини амалга ошириш учун ривожланмоқда, бу эса бошқарув қарорларини қабул қилиш ва улардан фойдаланиш тартибига, яъни электрон иштирок этишни кенгайтириш соҳаларини чуқур ривожлантиришни назарда тутди.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда давлат бошқаруви тизимида ўзаро ҳамкорликнинг электрон усулларини жорий этиш ва ривожлантириш маъмурий ислохотлар амалиётида энг долзарб йўналишлардан бири ҳисобланади. Электрон ҳукумат нафақат унинг

самарадорлигини ошириш мақсадида, давлат бошқарувини ислоҳ қилишнинг энг муҳим йўналиши сифатида, балки рақамли иқтисодиётини шакллантириш шароитида давлат, бизнес ҳамжамияти, аҳоли ва фуқаролик жамияти институционал тузилмалари ўртасидаги муносабатларни ўзгартириш усули сифатида ҳам қаралади. Эҳ институционаллашувининг шарт-шароитлари бўлиб компаниянинг тармоқ ташкилоти, самарали қайта алоқа ва давлат аппарати фаолиятининг юқори даражадаги технологик ускуналари ҳисобланади.

²Тадқиқотлар натижаси асосида муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Махмудов Саид Махмудович

Ташкентский архитектурно-строительный институт

Кўлдошев Анваржон Ғулом ўғли

Ташкентский архитектурно-строительный институт

EMAIL: anvarjon9791@mail.ru

РАСЧЕТ ЭКОНОМИИ ТЕПЛА ПРИ УСТАНОВКЕ ТЕПЛОЗАЩИТНЫХ ЭКРАНОВ

АННОТАЦИЯ.

В статье представлено исследование энергоэффективности различных конструктивных решений окон и новый дизайн окон для малоэтажного строительства. По результатам исследования тепла, проходящего через окна малоэтажных домов, определены параметры микроклимата в помещении для различных дизайнерских решений окон.

На основании исследования определены оптимальные решения прохождения солнца через окно в соответствии с КМК 2.01.04-97 * «Строительная теплотехника» (3) и проведена теоретическая оценка их энергоэффективности. Теплотери здания через внешние закрытые конструкции рассчитываются по приведенному сопротивлению теплопроводности окон.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- энергосбережение; конструктивные решения окон малоэтажных домов; температура и влажность внутренних конструкций.

Список литературы:

1. Голова Т.А., Денисова А.П. Энергоэффективность многослойной конструкции «Сельская стена» при проектировании малоэтажных зданий // Инженерно-строительный журнал. – 2014. – № 8. – С. 9—19.
2. Махмудов С.М. Биноларнинг энергия самарадорлигини ошириш. Тошкент. 2019й. Дарслик. 260бет
3. Махмудов С.М. Биноларнинг энергия самарадорлигини ошириш. Дарслик. Тошкент. 2020 й. 376 бет
4. КМК 2.01.04-97* «Курилиш иссиқлик техникаси»

Одним из вариантов повышения теплозащиты окон является установка теплозащитных штор со стороны помещения. Их устройство позволяет снизить теплопотери помещения в холодное время года в результате уменьшения потока тепла ($Q_{ком}$) через окна (рисунки 1.1, 1.2).

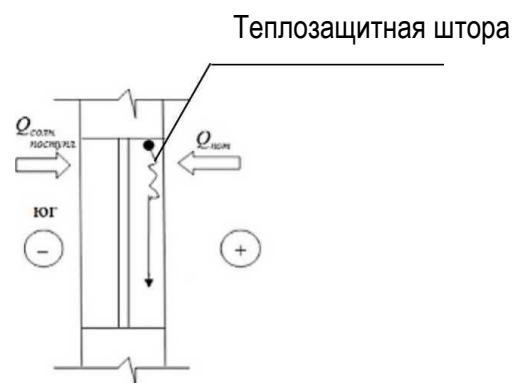

Рисунок 1.1 - Схема окна с теплозащитной шторой

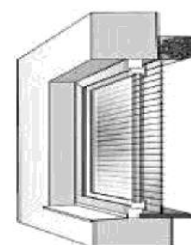

Рисунок 1.2 - Окно с теплозащитной шторой

Такие шторы опускаются в темное время суток, преимущественно осенью и в зимнее время, когда световой день короток.

Для оценки целесообразности использования теплозащитных штор за оценочный критерий был принят срок окупаемости.

Выполненный расчет срока окупаемости инвестиций в данное техническое решение с учетом дисконтирования поступающих доходов показал, что этот срок составляет (39 лет). С целью его снижения за основу конструктивного решения теплозащитных штор был взят ближайший аналог - светозащитные шторы,

для которых выполнили проектную доработку конструкции в виде наклеенных на ленты штор пенополистирольных полосок толщиной (2 см) и пластмассовых направляющих, обеспечивающих плотное примыкание штор к откосам оконного проема. Для двухкамерного стеклопакета это позволило увеличить сопротивление теплопередаче с (0,55 до 0,9 ($\text{м}^2 \cdot \text{°C} / \text{Вт}$)).

Срок окупаемости инвестиций в данную установку с учетом дисконтирования поступающих доходов (для обеспечения сопоставимости единовременных и эксплуатационных денежных потоков разных периодов они должны быть дисконтированы) за счет экономии энергоресурсов. ($T_{ц}$) год, определили по формуле $T_d = -\ln [1 - RT_0] / \ln(1 + R)$,

где R - расчетная норма дисконта, %; T_3 - бездисконтный срок окупаемости инвестиций, год, определяется по формуле

$$T_3 = K / A_d,$$

где (K) - инвестиции в энергосберегающие мероприятия, с\ум.;

(A_d) — ежегодный расчетный промежуточный доход за счет экономии энергоресурсов в течение всего срока эксплуатации энергосберегающих мероприятий, с\ум./год.

В предположении, что затраты на покупку аналога теплозащитных штор были учтены ранее, во внимание приняты только те затраты, которые

связаны с установкой направляющих и пенополистирольных полосок. Инвестиции (K) в данном случае составили 121650 с\ум на одно окно. Ежегодный расчетный промежуточный доход за счет экономии энергоресурсов 22950 с\ум./год с одного окна. Тогда $T_3 = 811/153 = 5,3$ года, а $T_{ц} = -\ln [1 - 0,1 - 5,3] / \ln 1,1 = 8$ лет.

Результаты расчета показали, что тепловые потери рассмотренного выше жилого блока для коттеджного поселка при использовании теплозащитных штор в окнах снизились с (38717 до 36850 кВт\ч/год), то есть на (5%). А для двухэтажного здания на (18 квартир) экономический эффект может составить (210000 с\ум.) за отопительный период.

Заключение: Выявлены дефектные функциональные свойства других элементов теплозащиты (герметизация окон кровати экранами, отсутствие теплоизоляции в стенах вентиляционных устройств, частичная теплоизоляция горизонтальных труб отопления).

Мамаражабов Мирқосим Рамазон ўғли
Ўзбекистон халқаро ислом академияси Магистранти

СЕКТА ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ, ТАСНИФЛАШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

EMAIL:

АННОТАЦИЯ:

Ушбу мақолада секта ҳақида илмий малумотлар уларнинг турлари, тузилиши, оқимлари ҳақида маълумот бериб ўтилган

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- Секта, оқим, йўналиш, дин, диний ҳаракат.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Дворкин. А. Сектоведение. Тоталитарные секты. -Москва, 2017.
2. Сулейманов Т. Психологическое насилий в современных сектах и культах. –Москва, 2000.
3. Религии и глобализация на просторах Евразии. –Москва, РОССПЕН, 2009.

Янги диний ҳаракатлар (New Religious Movement (NRM)) бу диний ёки динийга ўхшаш ва нисбатан яқинда пайдо бўлган (XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб), таълимоти анъанавий диний йўналишлардан жиддий фарқ қиладиган гуруҳлар ёки ташкилотлардир. Бугунги кунда дунёдаги янги диний ҳаракатларнинг аниқ сонини ҳисоблай қийин ва бунинг ўзига яраша сабаб ва омиллари бор. Айрим мутахассислар ЯДХлар сонининг ўнли ҳисобда қайд этсалар, бошқалари эса юз минглаб ЯДХлар мавжуд дейдилар. ЯДХ атамаси асосан XIX асрнинг ўрталари ва ундан кейин юзага келган ҳаракатларга (масалан 1830 йилдаги мормонлик, 1844 йилдаги баҳойлик) нисбатан ишлатилади. ЯДХларга нисбатан айрим ҳолларда “бидъат”, “хурофот”, “ширк”, “сохта ақида”, “секта”, “бузғунчи секта” каби иборалар ишлатилади. Бундай ёндашув мутахассислар наздида баҳслидир. Янги пайдо бўлган оқимларга нисбатан “сохта ақида”, “секта”, “хурофот” атамаларидан қочиб, айнан “янги диний ҳаракатлар” иборасини қўллашни таклиф қилган мутахассис Айлин Баркердир. Аксинча, уларга нисбатан “секта”, “тоталитар секта”

ибораларини ишлатишни қўллаб-қувватлаётган мутахассис рус секташуноси Александр Дворкин¹.

Янги диний ҳаракатларларни ажратиб турувчи уч жиҳат бор: Биринчиси, диний радикализм, янги диний ҳаракат эълон қилган ақидаларнинг анъанавий динлардан кескин фарқ қилиши. Иккинчиси, синкретизм, янги диний ҳаракатнинг бир эмас, бир неча дин, ақида, фалсафа ва ҳоказо таълимотларни бирлаштиришга интилиши. Учинчиси, ЯДХ мансуб ҳудудда яшаётган аҳолини ўз динидан қадим ўтмиш қаъридаги эски ақидаларга қайтаришга интилиши. Масалан, мусулмонлар яшаётган ҳудудларда айрим ЯДХлар қадим ақидалар: мажусийлик, тангричилик каби ақидаларга қайтиш даъватини қилишга уринмоқдалар. Бугун мазкур масалани ўрганиш бўйича бир қанча тадқиқот марказлари ва халқаро даражада нуфузга эга бўлган илмий журналлар мавжуд. Янги диний ҳаракатларнинг юзага келиши ва ададининг ортиши ижтимоий соҳада кузатилаётган қуйидаги омиллар билан изоҳланади²:

1. Секуляризация – кейинги асрларда дунёвий тараққиёт йўлини танлаган давлатлар сонининг ортиши.

2. Глобализация – бутун дунё бўйлаб барча соҳаларда ахборот алмашувининг кескин суръатларда тезлашиши ва бу орқали турли соҳалар вакилларининг халқаро миқёсда ўзаро ҳамкорлик алоқаларининг кучайиши.

3. Детрадиционализация – ноанъанавийликнинг кучайиши. Турли соҳаларда

кузатилаётган инновация, реформацияларнинг диний соҳага ҳам таъсири.

4. Ижтимоий фрагментация – жамиятдаги турли қатламлар сонининг ортиб бориши. Мустақил ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар, муассасаларнинг тури, сони ва аҳамиятининг ўсиши.

5. Индивидуализация – жамият аъзоларининг ҳар бир ўз “мени”га, яъни бошқалардан фарқ қиладиган, айрим ҳолларда мутлақ ўзгача бўлган фикрлаш ва ҳаёт тарзига эга бўлишга интилиши. Фалсафа фанлари доктори, профессор, рус олимаси А.В. Матецкая ЯДХнинг қуйидаги 9 хусусиятини санаб ўтган:

1. ЯДХларнинг қисқа муддат фаолият юритиши.

2. Лидерларининг роли жуда аҳамиятли экани.

3. Ташкилий жиҳатдан уюлмаганлик ва заифлик.

4. Синкретлик, турли динлар элементларини ўз ичига олиши.

5. Эргашувчиларда кузатиладиган ўта берилувчанлик.

6. Миссионерлик ҳаракати мавжудлиги, минтақавий миқёсдан халқаро даражага чиқишга интилиши.

7. Янги диний ҳаракатларга эргашувчилар ададининг беқарорлиги ва кўпинча жамоанинг янгиланиб туриши.

8. Кўпгина ЯДХларнинг аввал ўзлари мансуб бўлган диндан узоқлашиши.

¹ Дворкин. А. Сектоведение. Тоталитарные секты. - Москва, 2017.

² Сулейманов Т. Психологическое насилие в современных сектах и культах. –Москва, 2000.

9. Эргашувчилар сонининг камлиги. Бугунги кунда дунёдаги янги диний ҳаракатларнинг аниқ сонини ҳеч ким ҳисоблай олмайди. Бунинг ўзига яраша сабаб ва омиллари бор. Айрим мутахассислар ЯДХлар сонининг ўнли ҳисобда қайд этсалар, бошқалари эса юз минглаб ЯДХлар мавжуд дейдилар. Бундай гуруҳларнинг кўпчилиги кам сонли аъзоларга эга. Лекин йирик ЯДХлар борки, уларга эътиқод қилувчиларининг адади минглаб, айримларида миллионлаб, ҳатто баъзиларида ўн миллионлаб эргашувчиларни ташкил қилади. 2012 йилда дунё бўйича янги диний ҳаракатлар вакилларининг умумий адади 100 миллион атрофида, деб ҳисобланган. Уларнинг аксари Осиё ва Африка минтақаларига тегишли экани эътиборлидир. Шу билан бирга мазкур ҳудудлардаги бирорта давлатда ЯДХ вакиллари аҳолининг кўпчилигини ташкил қилмаслигини қайд этиш ўринли. Диншунос олимлар Б.З. Фаликов ва Е.С. Элбакян янги диний ҳаракатларга қуйидаги сифатларни хос ва мос деб ҳисоблайдилар:

1. Радикализм, диний анъаналарнинг янгиланиши.
2. Синкрет ақида, эска ва янги эътиқодларни бирлаштириш.
3. ЯДХлар раҳбарларининг ташкилот узра ўз устунликларини намён қилишга интилишлари, ўзларини Худо ёки унинг Пайғамбари вакили деб эълон қилишлари.
4. ЯДХга эргашувчилар ақидаси, дунёқараши ва тафаккурининг беқарорлиги, бир

оқимдан иккинчиси ўтиб кетишлари, қайтиб келишлари ва умуман ақидаларини буткул ўзгартириш ҳолатларининг учраши.

5. Ижтимоий муқобиллик, яъни жамиятда қабул қилинган анъана ва қадриятларга нисбатан янгича одатлар ва ёндашувларни жорий қилишга уриниш, содда ифода этганда, бир жамиятни инкор қилиб, янгича жамият қуришга интилиш.

Янги диний ҳаракатларни ижтимоий жиҳатдан таснифлашда ассан икки йўналиш ажратиб кўрсатилади:

1. Неохристианлик: мормонизм, неопятидесятниклар, Бирлашиш черкови каби янги диний ҳаракатлар.

2. Неоориентал: необуддизм, неоҳиндуийлик, рерихлар ҳаракати, “янги давр” йўналишидаги диний ҳаракатлар. Шунингдек, янги диний ҳаракатларни таснифлашда уларни ҳудудий жиҳатдан Россияда, Ғарбда ва Шарқда пайдо бўлган янги диний ҳаракатларга бўлиш анъанаси ҳам мажуд. Социолог Рональд Эрнот янги диний ҳаракатларни қуйидагича таснифлаган:

1. Сирли таълимотларга эътиқод қиладиган шарқий гуруҳлар.
2. Сохта христиан гуруҳлари.
3. Рухий-психологик ва ўз-ўзини такомиллаштириш гуруҳлари.
4. Эклектик ва синкретик гуруҳлар.
5. Парапсихологик, жоду ва мунажжимлик гуруҳлари³.

³ Сулейманов Т. Психологическое насилие в современных сектах и культах. –Москва, 2000.

ЯДХларга нисбатан айрим ҳолларда “бидъат”, “хурофот”, “ширк”, “сохта ақида”, “секта”, “бузғунчи секта” каби иборалар ишлатилади. Психолог Маргарет Тэлор Сингер янги диний ҳаракатларни қуйидагича таснифлайди:

1. Неохристиан диний гуруҳлар.
2. Ҳиндуийлик ва шарқ диний гуруҳлари.
3. Сирли, жоду ва шайтоний гуруҳлар.
4. Руҳпарастлик гуруҳлари.
5. Дзен ва шунга ўхшаш йўналишдаги хитой-япон фалсафаси ва афсоналарга тарғиб қилувчи гуруҳлар.
6. Ирқий гуруҳлар.
7. Номаълум учар объектга (ўзга сайёралик келгиндига) ва шунга ўхшаш ғайритабiiй ҳолатга эътиқод қилувчи гуруҳлар.
8. Психологик ёк психотерапевтик гуруҳлар.
9. Сиёсий гуруҳлар.
10. Ўз-ўзини такомиллаштириш, ривожлантириш тизимлари⁴.

Психологик Майкл Лангоун янги диний ҳаракатларни қуйидаги йўналишларга бўлган:

1. Шарқ медитацияси.
2. Христианлик ва Инжилга асосланган ҳаракатлар.
3. Сирлилик, шайтонийлик, сеҳргарлик ва қору жоду.
4. Сиёсий терроризм.
5. Психотерапия, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз имкониятларини юзага чиқариш.
6. Гиёҳвандликдан халос бўлиш гуруҳлари.
7. Тижорат гуруҳлари⁵.

⁴ Религии и глобализация на просторах Евразии. –Москва, РОССПЕН, 2009.

Кўплаб янги диний ҳаракатлар “янги аср”нинг ёмғирпўш йўналишига мансуб ҳисобланади. Таснифнинг ёмғирпўшга ўхшатишининг сабаби, бу оқимларнинг ёмғир ёғаётганида пана жойда топишганидек, бир-бири билан ғоя ва концепция алмашишлари ва бир-бирини қўллаб-қувватлашидир. Шу билан бирга айрим янги диний ҳаракатларнинг янги даврга салбий муносабатда эканини ҳам эътироф этиш зарур.

⁵ Радугин А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: курс лекций. — Москва: Центр, 2000

Муродов Отабек Улуфбекович

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти Бухоро филиали

Каттаев Бобир Собирович

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти Бухоро филиали

Сайлиханова Мафтуна

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти Бухоро филиали

EMAIL: murodovou@gmail.com.

**СУҒОРМА ДЕҲҚОНЧИЛИКДА СУВ ТЕЖОВЧИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ
САМАРАДОРЛИГИ**

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада «сув тежовчи технологиялар» ҳақида тушунча, инновацион суғориш бўйича ўтказилган тадқиқот натижаларининг шарҳи келтирилган. Сув тежовчи суғориш усулларининг афзалликлари ва камчиликлари тўғрисида ҳам маълумотлар келтирилган.

ТАЯНЧ СЎЗЛАР:

- Гидрогель гранулаларидан фойдаланиб суғориш, Ўқариқлар ўрнига эгилувчан пленкали қувурлардан фойдаланиш, суғориш давомийлиги, суғориш меъёрлари, фильтрация, суғориш олди тупроқ намлиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги 2020 йил 10 июлдаги ПФ-6024-сон фармони
2. O.U.Murodov, B.S. Kattayev, M.K.Saylixanova, I.N.Ibodov Smart irrigation of agricultural crops, [Middle European Scientific Bulletin Volume 3](#), August 2020, Pages 1-3
3. Умаров Сухроб Рустамович, СУВ ХЎЖАЛИГИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ВА УНИ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙўНАЛИШЛАРИ, "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2017 йил
4. O.U.Murodov, B.S. Kattayev, M.K.Saylixanova, M.M.Muzaffarov // DETERMINATION OF EFFICIENCY OF GROUNDWATER USE IN IRRIGATION OF MILLET PLANTING// International Consortium on Academic, Trends on Education and Science Hosted from London, England April 3 rd -4 th 2021
5. Гуламов С. Б // ИНФИЛЬТРАЦИЯ ВОДЫ ПРИ КАПЕЛЬНОМ ОРОШЕНИИ // Бюллетень науки и практики Т. 4. №8. 2018 Б 100-108
6. Муродов О.У., Каттаев Б.С., Сайлиханова М. К. // Қишлоқ хўжалиги экинлари етиштиришда ёмғирлатиб суғориш усулидан фойдаланиш // " Proceeding of The ICECRS.Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution 4.0 " конференция. – инданезия 2020.
7. Хамидов М.Х., Суванов Б.У. ғўзани суғоришда томчилатиб суғориш технологиясини қўллаш // "ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛИОРАЦИЯ" журнали. – Тошкент, 2018. – №2(12). - Б. 8-12.
8. O.U.Murodov, B.S. Kattayev, M.K.Saylixanova The cultivation of agricultural crops using sprinkler irrigation, Proceeding of The ICECRS.Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution 4.0 2020/4, Vol 6 (2020) Pages 1-3

Бугунги кунда республикамизнинг **44410,3 минг гектар** умумий ер майдонидан қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар **22614,0 минг гектар**ни ташкил этади. Бу умумий ер салоҳиятининг **50,9 фоизига** тўғри келади. Аммо, интенсив деҳқончилик фақат **4278,0 минг гектар** ёки умумий майдоннинг **9,6 фоизига** амалга оширилади, бунга асосий сабаб сув ресурсларининг чегараланганлиги билан боғлиқдир. Статистик маълумотларга асосланиб республикамизнинг 3 миллион 200 минг гектар ерига 46 миллиард куб метр сув сарфланиб, унинг 60 фоизи экинларга етиб борапти, холос. Чунки жами 180 минг километр суғориш тармоқларининг 23 фоизи бетон қопламали бўлиб, улар ҳам 30-35 йилдан буён деярли янгиланмаган. Яна бир сабаби экин майдонларининг 98 фоизи эскича услубда суғорилаётгани, экинлар номақбул жойлаштирилаётганидир. Сувдан самарали фойдаланиш, ҳисобини юритиш, ирригация тармоқларида сув тежовчи янги технологияларни қўллаш бўйича ҳеч бир ташкилот талаб қўймапти.

2020 йилги маълумотларга кўра, Республикамизда 4,3 млн. гектар суғориладиган экин майдонлари мавжуд бўлиб, шундан 291,2 минг гектарида (7 фоиз) сув тежовчи технологиялар жорий этилган. Жумладан, 120,5 минг гектар томчилатиб, 3,5

минг гектар ёмғирлатиб ва 4,2 минг гектар майдон дискрет усулида суғорилади. 163 минг гектар майдонларда эса эгилювчан қувурлар орқали суғориш жорий қилинган.

Таъкидлаш жоизки, Сув хўжалиги соҳасини ривожлантириш бўйича стратегик ҳужжат бўлган 2020–2030 йилларда сув хўжалиги ривожлантириш концепцияси тасдиқланди. Концепцияга кўра, қишлоқ хўжалигида **2 млн гектар** майдонда сувни тежайдиган суғориш технологияларини, шундан **600 минг гектар** майдонда томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш ва суғориладиган майдоннинг ҳар бир гектарига бериладиган сув ҳажмини **20 фоизга** камайтириш белгиланган.

Мамлакатимизда сув тежовчи технологияларнинг бир қанча турлари қўлланилиб, улар қуйидагилар:

1. Эгатга плёнка тўшаб суғориш;
2. Ўқариқлар ўрнига эгилювчан пленкали қувурлардан фойдаланиш;
3. Тупроқ остидан суғориш технологиясини қўллаш, далага сув бериш миқдори 25–30 фоизгача камаяди, эгат олинмайди;
4. Ёмғирлатиб суғориш (бунда асосан бир йиллик экинлар суғорилади).
5. Томчилатиб суғориш.
6. Гидрогель гранулаларидан фойдаланиб суғориш.

Эгат ичига плёнка тўшаб суғорилганда, сувни исроф қилмасдан экиннинг илдиз қатламига тезроқ етказиб бериш учун имконият яратилади ва суғоришдан кейин намлик буғланиб кетишининг олди олинади.

Сувдан самарали фойдаланишда замонавий ресурстежамкор суғориш технологияларини қўллаш тавсия этилиб, ёўза қатор орасига қора полиэтилен плёнка ва сомон тўшаб суғориш усули қўлланилганда ҳам ижобий натижаларга эришилган. Бунда, суғориш суви 25,1–44,6 фоизгача, ёнилғи-мойлаш материаллари 30 фоизгача тежалиб, эгатларни плёнка ва сомон билан мульчалаш натижасида эгат узунлиги бўйлаб тупроқнинг бир текис намланиши таъминланган. Пировардида суғориш техникасидан фойдаланиш коэффиценти 0,97 фоизни ташкил этган. Шунингдек, бу усулда тупроқ ювилиши 2 мартага камаяди, унинг агрофизикавий, агрохимёвий ва микробиологик хусусияти яхшиланиши, минерал ўғитлардан самарали фойдаланилиши натижасида кўсақлар пишиб етилиши 10–15 кунга тезлашиб, ҳосилдорлик 5,0–6,5 ц/га га ошиши таъминланади.

Эгатларга плёнка тўшаб

Кўчма эгилувчан қувурлар ёрдамида суғориш технологияси қаторлаб экиладиган ғўза, кузги бошоқли дон, пиёз, памидор, кунгабоқар, лавлаги ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларини эгатлар орқали суғоришда жорий қилиш тавсия этилади.

Эгилувчан қувурга сувни экин майдони бошидан ёки ёнидан ўтадиган бетон канал ёки ер ариқ, темир-бетон нов (лоток) тармоғи, вертикал суғориш қудуқлар ёки суви чучук бўлган вертикал дренаж қудулардан, насос агрегатларининг босимли қувур тармоғидан, шунингдек ҳовузлар ва бошқа манбалардан олиш мумкин (расм -12-13).

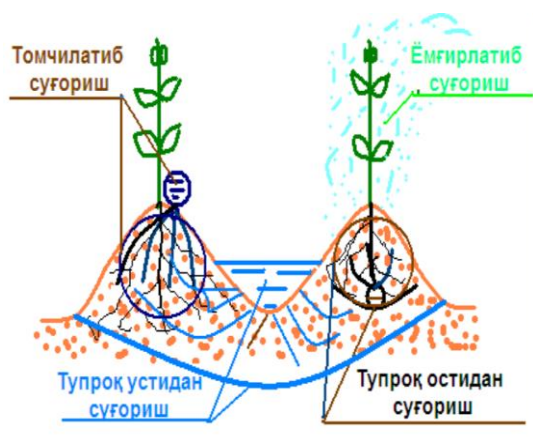
Тупроқ остидан суғоришда сув илдиз озиқландиган тупроқ қатламига 0,4...0,6 м чуқурликда ётган намлагичлардан берилади; тупроқ юзаси амалий жиҳатдан нам бўлмайди, ҳайдалган қатлам эса сувнинг капилляр тақсимланишидан намланади. Тупроқ остидан суғоришда тупроқ

қатламининг яхши аэрацияланиши таъминланади ва суғориш мавсумининг бутун даврида тупроқнинг бир текис намланиши тутиб турилади.

Тупроқ остидан суғориш тизими элементлари ва унга бўлган талаблар.

1-жадвал

Тизим элементлари	Тизим элементларига бўлган асосий талаблар ва уни лойихалаш шароитлари
Суғориш (сув) манбаи	Очиқ сув хавзаси, каналлар ёки оқар сувни йиғиш (тиндиргич). Табиий ва оқава сувлар қуйидагича бўлиши керак: лойқалиги – 0,04г/л гача; қаттиқ заррачаларнинг ўлчашлари 1мм гача; минераллиги – 1 г/л гача.
Сув олиш қурилмаси	Худуди юқоридагидек, ер устидан суғориш ёки ёмғирлатгич тизими каби тегишли қурилиш меъёрлари ва қоидалари (қМҚ) бўйича
Насос станцияси	Бунда асосан стационар паст напорли (босимли) насос станциялари қўлланилади.
Босим (напор)ли тақсимловчи тармоқ	Металл, асбестцемент ёки полиэтилен қувурларидан мелиоратив тизимга тегишли қурилиш меъёрлари ва қоидалари асосида лойихалаштирилади.

Ўмғирлатиб суғориш экинларни сунъий ўмғир ҳосил қилиш асосида суғоришга мўлжалланган суғориш усули ҳисобланади. Ўмғирлатиб суғориш сув етказиб берувчи ва ўмғирлатувчи махсус инженерлик қурилмалари ёрдамида амалга оширилади.

Тупроқнинг фаол қатлами етиштирилаётган экин учун ўзига хос бўлиб, кузги буғдой учун 0,6 м, сабзавотлар учун 0,3-0,5 м га тенг деб қабул қилинади.

Тупроқнинг суғоришдан олдинги рухсат этиладиган намлиги эса кузги буғдой учун ДЧНС нинг 70-75 % и, сабзавотлар учун ДЧНС нинг 80 – 85 % и қийматда белгиланади.

Ўтказилган дала тажрибалари доирасида кузги буғдойни бир марта суғоришга 298 м³ /га дан

414 м³ /га гача, мавсум давомида эса жами 2 049 м³ /га миқдорда сув сарфланди.

Ҳисобий аниқланган ва дала тажрибалари натижасида тасдиқланган маълумотлар асосида кузги буғдойни ўмғирлатиб суғоришнинг қуйидаги тартиби таклиф қилинди (2-жадвал).

2-жадвал - Кузги буғдойни ўмғирлатиб суғоришнинг тартиби

Суғориш (ўсиш) даври	Суғориш сони	Суғоришни ўтказиш муддатлари	Суғориш муддатини изоҳи	Суғориш меъёри, м ³ /га	
				нетто	брутто
Кузда (1 – босқич)	1-2	1.10-15.10	Экилгандан кейин, Об-ҳаво қараб 15 кунда бир	400-450	450-500
		30.10-5.11		300-350	330-385
Баҳорда (2 – босқич)	5	25.03-30.03	Ҳар 15 кунда (майяйн йилнинг об-ҳаво шароити асосида)	200-250	200-250
		10.04-15.04		300-350	330-380
		25-04-1.05		300-350	330-380
		15.05 -20.05		300-350	330-380
		25.05-5.05		200-250	250-300
ЖАМИ	6-7			2000-2500	2200-2800

Изоҳ: Суғориш тартиби ёғинлар миқдорига қараб ўзгариши мумкин

Томчилатиб суғориш – махсус фильтрлар ёрдамида тозаланган сув томчилатгичлар орқали томчи шаклида тупроққа берилиб, ўсимликнинг илдиз тизими жойлашган қатламини ўзини (локал) намиқтиришдир.

Томчилатиб суғоришнинг авзалликлари:

- сув тежамкорлиги (40-50%);
- сувни филтрацияси ва буғланиши камлиги, оқова чиқармаслиги;
- қатор ораларининг зичланмаслиги, ирригация эрозиясининг йўқлиги;
- ўғитларни тупроққа сув билан локал киритилиши;
- мураккаб рельефларда қўллаш мумкинлиги;

- ҳосилдорликнинг 50% гача ошиши ва б.

Томчилатиб суғоришнинг камчиликлари:

- тизимни барпо этишнинг қимматлиги;

- қувур ва томчилатгичларни сувдаги оқизиклар ва кимёвий бирикмалар

билан тўлиб қолиши;

- суғориладиган майдоннинг микрокли-мини бошқариб бўлмаслиги;

- шўрланган тупроқларда қўллашнинг чекланганлиги;

- боғ-узумзорлар қайта барпо этилганда тизимни ҳам қайта қуриш лозимлиги.

Гидрогел – ўзига нам тортувчи, юқори бўкувчанлик хусусиятига эга синтетик полимер бўлиб, ўсимлик учун керакли бўлган макро ва

микроэлемент ҳамда экинларни ривожланишига кучли таъсир берувчи микроорганизмларга эга. У, тупроқ таркибида кўп миқдордаги намликни узоқ вақт давомида сақлаш ва ўзлашмай ётган минерал ўғитларни ўсимлик учун қайта ўзлаштириш имкониятини беради.

Гидрогел ёмғир сувларида ўз оғирлигидан 200-300 марта, тупроқларда эса тупроқ таркибидаги турли тузлар миқдорига қараб 200-250 мартагача кўп сувни ютади.

Гидрогеллардан фойдаланишнинг афзалликлари:

- суғорув сувини 20-40%га тежайди;

- минерал ўғитларни тупроқнинг унумдор қатламида тутиб қолиш ҳисобига унинг сарфини камайтиради;

- унумдор қатламни янада бойитади ва ҳосилдорликни оширади;

- ерлар ва ер ости сувларини шўрланишдан сақлайди;

- маҳсулот ҳосилдорлигини 30-40%на оширади, унинг таннарҳини пасайтиради.

Гидрогелдан сув билан кам тўйинган ва турли даражадаги шўрланган ерларда - бошоқли экинлар ва пахта экишда;

- сабзавот ва полиз экинларини экишда;

- ўрмончиликда - кўчатлар (саксовул, турли дарахтлар) экишда;

- кўкаламзорлаштиришда - газон, гул ва шунга ўхшаш манзарали экинлар экишда кенг кўламда фойдаланиш мумкин.

Гидрогеллардан фойдаланиш деярли барча турдаги ўсимликларга тез ва кучли таъсир этиб, бехато униб чиқишини ҳамда

ўсимликлар ҳосилдорлигини оширишини таъминлайди.

Экинларни суғоришда гидрогелдан фойдаланувчи деҳқонлар, боғбонлар жуда ҳам катта ижобий натижага эришишади. Гидрогел таркибида минерал ва биологик ўғитлар, микроэлементлар ва ўсимликларни турли касалликлардан ҳимояловчи биологик микроорганизмлар мавжуд.

Ўтказилган тажрибалар шуни кўрсатдики, гидрогел тувақда ўстириладиган ўсимликларни суғоришга сарфланадиган сувни 50-80 фоизини, қишлоқ хўжалик экинларига ажратиладиган сувни эса 20-40 фоизини тежашга ёрдам беради. Шунингдек, таркибидаги биологик моддалар орқали турли минерал ўғитларни 60-70 фоизгача тежаш имкониятини яратади. Натижада жуда катта миқдордаги минерал ўғитлар ва сув тежалади, ер ости сувлари зарарланишининг олди олинади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда ушбу дастурлар доирасида сув хўжалигини инновацион ривожлантириш бўйича давлат дастури қуйидаги таркиб ва кўринишда бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Сув хўжалигида инновацион тизимни шакллантиришнинг асосий йўналишлари.

- сув хўжалигида таълим тизимини такомиллаштириш;
- қишлоқ ва сув хўжалигини илм-фанни ривожлантириш;
- инновацион жараёнларда хусусий сектор иштирокини таъминлаш ва рағбатлантириш;
- тизимдаги юқори технологик тармоқларни модернизациялаш;

- сув хўжалигидаги инновацион инфратузилмаларни ривожлантириш;

- инновациялар бўйича халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Тўхтасинова Нигина Башировна,
 Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
 Миллий университети докторант

EMAIL:
 nigina.tuxtasinova@gmail.com

ТАРЖИМАШУНОСЛИКДА АГИОГРАФИК АСАРЛАР ТАДҚИҚИ

АННОТАЦИЯ

Хориж ва республика олимлари томонидан агиографик адабиётлар асосан файласуфлар, диншунослар, тилшунослар, адабиётшунослар, тарихчилар томонидан жуда кўп ўрганилган. Агиографик адабиётларни ўрганишнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, янги илмий назариялар ишлаб чиқилган. Аммо ўзбек таржимашунослари ва таржимонлари томонидан агиографик асарларнинг қиёсий тадқиқи бағишланган йирик монографик тадқиқотлар олиб борилмаган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- ислом агиографик асарлари, агиографик терминлар, тарихий фактлар, диний терминлар, атипик таржима.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- Alexandra-Flora PiFarré. Hagiographie, imaginaire, Littérature. Paris, 2015. –P. 24.
- Sébastien FRAY. L'aristocratie laïque au miroir des récits hagiographiques des pays d'Olt et de Dordogne (Xe-XIe siècles), –Paris, 2011. –P.1368.
- Sébastien FRAY. L'aristocratie laïque au miroir des récits hagiographiques des pays d'Olt et de Dordogne (Xe-XIe siècles), Paris, 2011. – P. 676.
- Sadek Bala. Quelques contributions à l'étude du genre hagiographique. Université de Béjaïa, 2008. 174 p.
- BOUNFOUR, Abdellah, 2005, Introduction à la littérature berbère, 2- Le récit hagiologique, Editions Peeters, –Paris, Louvain.
- Paulette-Galand Pernet, Littératures berbères des voix et des lettres, Puf. –Paris, 1998, –P.74-78.
- Satochi Toda. Hagiographie et traduction dans l'Orient chrétien. – Université Hitotsubashi, 2008. –P.24.
- Mélissa Lapointe. Roland, Chevalier Du Christ : Herméneutique Chrétienne Dans La Chanson De Roland. –QUÉBEC, 2004. –P.119.
- <http://library.ziyounet.uz/ru/book/download/40063>
- <http://library.ziyounet.uz/ru/book/download/40063>
- Суфизм в контексте мусульманской культуры. М.: -1989.- стр.132.
- Ширинова Р. Диний реалияларни бадий таржимада қайта яратишнинг айрим тамойиллари. (Француз адабиётининг ўзбек тилидаги таржималари мисолида). Филол.фан.номз...дисс.авторреф. –Тошкент. 2002. –Б.21.
- Ширинова Р. Диний реалияларни бадий таржимада қайта яратишнинг айрим тамойиллари (Француз адабиётининг ўзбек тилидаги таржималари мисолида). Филол.фан.номз...дисс. –Тошкент. 2002. –Б.46.

Агиографик асарлар ва уларнинг таржимаси хусусидаги тадқиқотлар асосан мазкур манбаларнинг бадий таҳлили билан боғлиқ ҳолда ўтказилган. Асарларнинг таржимаси таҳлили этнографик, антропологик, фольклоршунослик ва маданиятшунослик йўналишларидаги тарихий фактларнинг реаллик даражасини ўрганиш ва уларни далиллаш мақсадида амалга оширилган. Хорижий тилларга ўғирилган асарларнинг таржимаси ҳам асосан дин вакиллари томонидан тадқиқ этилган бўлиб, унда асосий эътибор тарихий маълумотларнинг ҳақиқатга мувофиқлигига қаратилган ва асарнинг таржима тамойилларига риоя этиш даражаси етарлича ўрганилмаган.

Александра-Флора Пифарре[1.Р.24] агиография ва унинг адабиётдаги ўрни ҳамда мазкур асарларда ёритилган тасаввуфлар билан боғлиқ маълумотларни тадқиқ этган. Ишда агиографик асарларда акс этган жой номлари, улар билан боғлиқ воқеалар, муқаддас манбаларда сув билан боғлиқ мўжизалар ва уларни ифода этишда ишлатилган стилистик фигуралар шунингдек, замонавий агиографияда «success-story» (“муваффақият ҳикояси”)ларнинг шаклланиши, маърифатпарварлик даврида яшаб ўтган авлиёлар нутқининг бадий таҳлили, оғзаки меъросни авлодларга етказишнинг анъанавий ҳамда замонавий усуллари каби

масалалар шулар жумласидандир. Шунингдек, мазкур манбада кўплаб авлиёлар ҳаёти ва уларга тегишли бўлган асарлар услуби танқидий нуқтаи назардан таҳлил этилганлигининг гувоҳи бўлиш мумкин. Эътиборли жиҳати шундаки, танқидчи олимлар мазкур асарларнинг лингвистик хусусиятларини очиб бериш орқали уларнинг асосий мақсадини тушунтириб беришган. Агиографик асарларда ўз аксини топган гендер масалалар билан биргаликда, дуоибат қилиш, қарғиш ва ҳақорат каби ахлоқ қоидаларига зид ҳолатлар учун туртки бўлган афсонавий воқеалар ҳам айнан бадий нутқ нормаларида таҳлилга тортилган. Бу эса ўз навбатида агиографик тадқиқотлар қамровига нималар кириши мумкинлигини намён этади.

Себастиен Фрай Олт[2 P.1368] ва Дордонг давлатларининг агиографик ёзувлари ойнасида дунёвий аристократияни очиб берувчи кенгқамровли тадқиқот олиб борган. Мазкур тадқиқот бадавлат тарихий шахсларнинг авлиё даражасига кўтарилиши ҳақидаги асарлар таҳлилига бағишланган. Асарлар таҳлили этнографик ва антропологик изланишлар асосида хулосаланган бўлсада, олим агиографик асарларнинг лотин тилидан француз тилига таржимаси орқали кириб келган манбаларни ҳам ўрганиб, уларнинг аслиятга яқинлик даражасини таҳлил этган. Таржима орқали етказилган агиографик матнларнинг аксариятини “*атипик таржималар*” дея баҳолаган, яъни маълум бир таржима тамойилларига асосланмаган ва манбаларни кўрсатишда эркин ёндашилган матнларни назарда тутган. Шунингдек, тадқиқотда тарихий асарлардан ташқари сиёсий-дипломатик матнлар, арбоблар нутқи, мактублар ва

мурожаатномаларда ҳам агиография таъсири мавжудлиги таъкидланган. Себастиен Фрай илмий изланишлари агиографик матнларнинг *паренетик*, яъни мурожаат қилиш, воқеаларни халққа етказиш жараёнида риторик савол қўйиш хусусиятига эгаллиги ҳамда матнлар таҳлилига алоҳида аҳамият берганлиги билан филологик жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади. Масалан, Авлиё Жералднинг уруш даврида лотин тилида ишлатилган қуйидаги мурожаати намуналарини келтириб ўтган:

“Liber miraculorum sancti Geraldii! Liber almi pontificis Bibiani[3 P.676]”

Юқорида бериб ўтилган мисол авлиёнинг озодлик сўраб таъкидлаётганлигини ифодалайди ва мазкур сўзнинг кейинчалик дуо сўзларига айланиб кетиши унинг бошқа тилларга берилишидаги хатоликлар натижаси сифатида қаралади.

Кўпгина диний манбаларни қамраб олган ушбу тадқиқотнинг яна бир эътиборли жиҳати шундаки, таҳлил жараёнида матнлар услуби, таржима адекватлиги ва уларнинг лингвомаданий хусусиятлари кенг ёритилган.

Ислом оламида ёзилган адабиётларнинг агиографик тадқиқотларга мувофиқлигини таҳлил этган олим Бала Садек[4 P.174] ўз назарияларини исботлаш мақсадида араб тилидан француз тилига таржима қилинган баъзи агиографик манбаларни таҳлил қилади. Олим шарҳлаш жараёнида матнларнинг назмий асар эканлигига асосий эътиборни қаратиб, исломда мазкур йўналишда динга хос маълумотларнинг келтирилиши уларни чет тилларига ўгирилишини янада мураккаблаштиришини таъкидлаб ўтади. А.Банфурнинг мазкур йўналишдаги

матнлар ва уларни таржима қилиш услубларини таҳлил қилиш жараёнида уларни қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганади:

- воқеалар муаллифи сифатидаги фарқланишлар: руҳоний, авлиё, тасаввуфчи, уста, биограф, коллекционер;

- матн адабий ёки прогноз қилинган майдон сифатида: жанр, қўлёзма, ҳужжат, таржимаи ҳол (биография), автобиография;

- реципиентнинг фарқланиши: мўмин, танқидчи, шогирд, тарихчи, тадқиқотчи, антрополог[5].

Демак, агиографик адабиётлар ўзининг қабул қилувчи аудиторияси, шунингдек, илмий ва диний асосларига мос равишда чет тилига таржима қилиниши мумкин. Диний терминларнинг мураккаблиги уларни таржима қилиш жараёнига алоҳида (индивидуал) ёндашувни талаб этади. Терминлар маҳаллий халқ вакиллари тилида ва тафаккурида ҳосил қилган тасвир уни чет тилида қабул қилувчаникига нисбатан фарқ қилади. Хусусан, уларнинг бадиий адабиётдаги ўрни терминга нисбатан тасавурларни янада кенгайтиради, натижада таржима жараёнида қўшимча изоҳларга эҳтиёж пайдо бўлади. Араб адабиётларидаги исломий терминларнинг берилишини таҳлил қилган олим П.-Г.Пернэ уларни халқ оғзаки ижодиётидаги моҳиятига кўра қуйидагича баҳолайди:

“Les circonstances de l'énonciation et la terminologie locale sont notées, ce type de document constitue une base pour reprendre l'examen de la question des genres littéraires berbères”[6 P.74-78].

Маҳаллий халқ тилида ифодаланувчи диний

терминлар қўлланилиш вазиятига кўра изоҳни талаб этади. П.Г.Пернэнинг қайд этишича, агиографик матнлардан илоҳийлаштиришга хос шундай сўзлар борки, уларни матндан тушуриб қолдириш матннинг аслиятга мувофиқлиги ва агиографик хусусиятининг йўқолишига олиб келиши мумкин. Матн таркибида фойдаланилган агиографик терминлар асосида ўзига хослигини сақлаб қола олади. Шунинг учун ҳам бундай терминларнинг таржимада акс эттирилишида бефарқ бўлмаслик лозим, дейди олим П.Г.Пернэ ўз тадқиқотларида. Олим араб тилидан француз тилига таржима қилинган авлиёлар ҳақидаги дostonларни ўрганар экан, улардаги ҳар бир терминнинг француз тилидаги эквиваленти билан биргаликда шу термин изоҳини ва араб тилидаги айтилиши бўйича лотин ёзувида берилган вариантини келтириб ўтади. Мазкур терминларни антропология ва этномусиқашунослик нуқтаи назаридан шарҳлаб беради. Унинг таъкидлашича, агиографик терминларнинг маҳаллий изоҳли луғати етишмаслиги воситачи кўнгилли (волонтёр) таржимонлар томонидан нотўғри ўгиришлар ва маълумотларни реципиентга нотўғри етказиш каби хатоликларни келтириб чиқаришини айтиб ўтади.

Ислom оламидаги агиографик адабиётлар таржимаси тамойиллари таҳлили билан биргаликда насронийлик динига хос агиографик адабиётлар таржималарининг қиёсий таҳлили чет тилига ўгиришдаги янгича ёндашувларни келтириб чиқаришга замин яратади. Япониялик тадқиқотчи Сатоши Тода[7 P.24] шарқий насронийларга хос агиографик адабиётлар таржимаси доирасида кенг илмий изланишлар олиб борган. Мазкур тадқиқотнинг

этиборли жиҳати шундаки, юқорида қайд этилган олимларнинг таржима тамойилларига мувофиқ С.Тода ҳам таржима қилинган адабиётлар таҳлилини ўрганишдан аввал, агиографик адабиётларда ифодаланган маҳаллий халқ тили ва ундаги агиографик терминларнинг семиотик тадқиқига алоҳида аҳамият берган. Насронийлик динига оид агиографик адабиётлар таржимаси тарихи синциклаб ўрганилган ва аслият билан қиёсланган. Сурия, грузин, эфиоп ва арман тилларига ўгирилган агиографик адабиётлар тарихий фактлар асосида шарҳланган. Византия давридан то Ўрта асрларга қадар бўлган агиографик адабиётлар таржимаси тарихи ва тамойиллари, усуллари чуқур тадқиқ этилган. Олимнинг эътироф этишича, қадимги адабиётлар турли лингвокультурологик тўсиқларга қарамасдан мукамал таржима қилинган, бироқ ўша даврларда таржимонлар номи китобларда кўрсатилмаган. Шунинг учун ҳам С.Тода таржима усулларини қайд этишда асарлар номлари ва уларнинг даврий берилишига кўра ажратиб кўрсатган. Масалан, “Барлам ва Иософ”, “Агатанж китоби” ва “Мисрлик Авлиё Макер ҳаёти” асарлари таржимасида ислом динининг таъсири сезилиши мисоллар таҳлили орқали очиб берилган. Хусусан, баъзи насронийлик динига хос агиографик терминлар талаффузи ва ёзилишида араб тили таъсири яққол намоён бўлганлиги қайд этилган. Таржима қилинган асарларни таҳлил қилиш жараёнида турли услубий тўсиқларга дуч келиб, агиографик адабиётлар таржимасида асосан ижодий ёндашилганлигини таъкидлайди. Мураккаб тавсифни талаб этувчи терминлар маҳаллий халқнинг дунёқараши ва

маданиятига мослаштирилган ҳолда ўгирилган. Бироқ С.Тоданинг таъкидлашича, агиографик асарларни таржима қилишда чуқур диний билимга эга бўлиш ҳамда тарихий фактларни ҳам инобатга олиш керак бўлади. Шу ҳолдагина асарнинг асл моҳияти тўлиқ сақланиб қолиши мумкин.

“Роланд ҳақида қўшиқ” достони ва ундаги баъзи матнлар таржимасини таҳлил этган М.Лапуант [8 Р.119] асарга хос агиографик матнларни уч томонлама, яъни тарихий, бадиий ва диний жиҳатдан ўрганиб чиққан. Достонда баъзи агиографик терминлар лотин тилида, ўзлашма сўз сифатида қолдирилган ва таржима қилинмаган. Ўша даврдаги аксарият диний манбаларни лотин тилини билувчи диндорлар эмас, балки оддий аҳоли вакиллари бўлган шоирлар таржима қилганликлари асосий сабаб сифатида келтириб ўтилган. Бироқ мазкур тадқиқотда таржима тамойиллари эмас, балки лотин ва француз тилларида берилган диний матнларнинг илмий фактларга мослик даражаси қиёсланган. Маълумотларнинг тарихий фактлардан фарқ қилиши диний ва дунёвий билимлар билан исботланган.

Ғарб ва Шарқ агиографияси шаклланиши, таркиби, турлари ҳамда моҳияти жиҳатдан тубдан фарқ қилсада, уларнинг таржима жараёнида шаклланадиган муаммолари бир-бирига ўхшаш. Ғарбда насронийлик динига хос терминлар ёки агио-терминларнинг берилишида лотин тилидан олинган таржима намуналари таъсири сезилса, шарқда, хусусан, ислом динига оид агиографик адабиётлар таржимасининг бошқа тилларга ўгирилишида араб тилининг таъсири яққол намоён бўлади. Шунинг учун ҳам ҳар икки манбага таржима жараёнидаги

муаммолар ечимига қаратилган қатъий тамойиллар ишлаб чиқилишини талаб этади.

Шарқ агиографияси ва уларнинг таржимасида ислом дини билан биргаликда араб тилининг кириб келиши ҳам ўз таъсири кўрсата олган. Шундай бўлсада, Марказий Осиё ҳудудида ёзилган агиографик асарлар ва уларнинг таржималари араб тилидан бошқа тилларга қилинган таржималардан фарқ қилади. Марказий Осиёдаги кўп тиллилиқ, яъни араб тилидан ташқари форс ва туркий тилларнинг ҳам мавжудлиги асарлар хусусиятига жиддий таъсир кўрсата олган. Жумладан, И.Остонақулов [9] Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг агиографик асарларининг туркий тилларга таржимасини ўрганишда уларнинг диний хусусиятларининг аслият каби қолдирилганлигига ва асарлар яралишининг тарихий босқичларига алоҳида эътибор қаратган. Мазкур тадқиқот туркий тилда яратилган ва араб ҳамда форс тилларидан туркий тилга таржима қилинган кўплаб агиографик асарларнинг қиёсий-тарихий таҳлили билан аҳамиятлидир. Шунингдек тадқиқотда кўплаб агиографик терминларга изоҳ бериб ўтилган: “Аброр – доно ва тақводор киши, абдол – Худога яқин, аҳли басит – содда, оддий хулқли кишилар, амин – вакил, эътиборли, аzza ва жалла – ҳолиб ва буюк, билод – хабардорлар, йўлбошчилар, боргоҳ – 1. Оллоҳ қароргоҳи. 2. Даргоҳ. 3. Шоҳона ҳайма, вараъ – парҳезкорлик (дунёдан), тақводорлик, восил – Худо ризосига етишган (Султон -ул восилин Хожа Аҳмад Яссавий), гузида – эъзозли, сайланган (Баргузида -анбиёлар ва авлиёлар сифати), донандаи ғайб – илоҳий ақл эгалари, ёрлақамоқ – раҳмат назари билан қараш,

истихора – Оллоҳдан яхшилиқ кутиш, ижтиҳод – одатда фикр илми йўлида камолотга интилиш, илмий янгилик қилиш учун жудду жаҳд қилиш, иқтидо – тақлид қилиш (намозда имомга эргашиш), иститоат – ишни бажариш учун келган куч-қувват, қудрат, истидрож – ношаръий иш қилишга ружу қўйиш, давомли беҳуда азоб чекиш, иксир – оби ҳаёт, имо ва ишорат – оят мазмунига қараб рамз ва мажоз, нишон бериш, истионат – руҳий ёрдам сўраш, илмул-яқин – аниқ нарсалар ҳақидаги фан, жазба – ўзи севган нарсага қаттиқ интилиш ҳолати, ўзига қаратиш, жалол – азамат, буюк, жаноза – кўмишга тайёр қилинган кишининг мурдаси, зиндиқ – динсиз, мунофиқ, зод дарёси – руҳий озиқ дарёси, залолат – хорлиқ, пастлик, йўлдан озганлик, зуннор – насронийлар белбоғи, кобин – никоҳ муҳри, карим – сахий, Аллоҳ сифатларидан бири, каромат Мурувват, саҳоват. Ғайриоддий ҳолатда бировга яхшилиқ қилиш.[10]”

Араб ва форс тилларидан ўзлашган агиографик матнларда учраб турадиган мазкур жумлалар изоҳи уларнинг таржималарини беришда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Полиэтник таркибдаги аҳоли ислом шариатининг ҳанафий мазҳабига, ақида масаласида мотурудия таълимотига, тариқатда эса нақшбандия ва қодирия сулукларига амал қилиб яшар, бу ҳол адабиёт ва санъатда, урф-одат ва маданий анъаналарда яққол кўзга ташланар эди. Бу даврда ҳам туркий ва форсий тилда бой адабий мерос яратилди. Манбалар асосан Марказий Осиё ҳудудида шу даврда мавжуд бўлган тилларга таржима қилинган. Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий

анъаналари Машраб, Сўфи Оллоёр, Хувайдо, Увайсий, Нодира каби шоирлар фаолиятида давом этиб келди. Бу даврга келиб, шеърият етакчи бўлишига қарамай, қатор насрий тарихий, илмий ва агиографик асарлар яратилди, аввал ёзилган кўплаб арабий ва форсий асарлар туркий тилга таржима қилинди. Бой адабий меъроснинг шарқ тилларидаги ўзаро таржимаси таҳлили И.Остонақулов тадқиқотларида ўз аксини топган. И.Остонақулов Фаридуддин Аттор, Алишер Навоий ва Рушдий каби буюк таржимонларнинг асарларини тадқиқ этиб, туркий тилларга таржима қилишнинг классик тамойилларини аниқлаган. И.Остонақулов тадқиқотлари шуни кўрсатадики, агиографик асарлар таржимасида диний тушунча ва терминларнинг изоҳлари билан бериш матннинг китобхонга тушунарли бўлишига хизмат қилиши билан бирга, агиографик терминлар тарихи хусусида маълумот беради.

Фаридуддин Аттор [11 стр.132](1141 -1223) халқ орасида унутилиб кетган авлиёлар ҳақидаги нақлларни тўплаб, тарқоқ манбаларни жамлаб, саралаб ўзига хос янги тазкира яратган эди. Ушбу қимматли манба ҳозирги кунларгача дунёнинг бир неча тилларига, чунончи, араб, француз, инглиз, немис, рус, турк, ўзбек, уйғур тилларига таржима этилган. Туркий тилларга қилинган таржималар турли асрларга тегишли бўлиб, улар бир биридан услубий, семантик ва матний жиҳатдан фарқланади.

Ўзбек таржимашуносликда бошқа диний асарлар таржимаси ёки агиографик характердаги асарлар ва уларнинг таржималарига бағишланган йирик монографик тадқиқот яратилмаган бўлсада,

аммо баъзи бир тадқиқотларда қисқача илмий фикрлар билдирилган. Масалан, Р.Х.Ширинова “Диний реалияларнинг бадиий таржимада акс эттирилиши” мавзудаги тадқиқотида француз тилидан восита тили орқали ўзбек тилига таржима қилинган асарларда диний реалияларни ўзбек тилида нотўғри ўгирилишини таҳлил қилиб таржимонлар учун қийинчилик туғдирган диний реалияларни икки гуруҳга ажратган:

1. Динлар, диний таълимотлар ва муқаддас жойлар билан боғлиқ реалиялар. Бу гуруҳга кирувчи реалияларнинг ўзини яна икки кичик гуруҳларга ажратган:

А) Христиан дини (католик мазхаби) билан боғлиқ реалиялар

Б) Ислом дини унинг тарихи ва муқаддас жойлари билан боғлиқ реалиялар.[12 Б.21]

2. Черков. Дин пешволари, диний жиҳозлар билан боғлиқ реалиялар.

Олима мазкур диссертацияда қисман француз адаблари асарида агиографик терминларнинг берилишини қиёсий таҳлил қилган ва терминларни таржима тилида ўгиришда таржимонлар маҳоратини таҳлил қилиб, қуйидаги фикрларни келтириб ўтади:

“Маълум бўлдики, гоҳ таржима жараёнида аслият матнини соддалаштириш ва миллийлаштиришга уриниш, гоҳ диний таълимотларни етарлича билмаслик натижасида бошқа динга мансуб халқлар адабиётидан таржималарда кўплаб хато-нуқсонларга йўл қўйилмоқда. Алабтта, бир қатор умумий истилоҳ тушунчалар (масалан, худо, пайғамбар, ваҳий, ибодат, дуо, муножот ва ҳ.к.) ҳам борки, уларни ҳар

қандай динга нисбатан қўллаш мумкин. Лекин у ёки бу диний таълимотнинг асосий тушунчаларни ифодалайдиган истилоҳлар (масалан, христианликда пасха, черков, рождество, ҳаворий, руҳоний, исломда намоз, ҳаж, ҳайит, саҳоба, имом ва ҳ.к.)ни бошқа диндаги атамалар билан алмаштириш мумкин эмас. Бу ҳол диний реалиялар таржимасига алоҳада тайёргарлик ва масъулият билан ёндашишни тақозо қилади [13 Б.46].

Ҳақиқатдан ҳам, Р.Ширинова таъкидлаганидек, маълум бир соҳага оид терминларни ўгиришдек масъулиятли ишга алоҳида тайёргарлик, кенг билим ва тўлиқ маълумотга асосланиш зарур. Бу албатта таржимондан лингвистик ва экстралингвистик билимлар даражасининг юқорилиги талаб этилади.

Демак, ўрганилган материаллар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, хориж ва республика олимлари томонидан агиографик адабиётлар асосан файласуфлар, диншунослар, тилшунослар, адабиётшунослар, тарихчилар томонидан жуда кўп ўрганилган. Агиографик адабиётларни ўрганишнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, янги илмий назариялар ишлаб чиқилган. Аммо ўзбек таржимашунослари ва таржимонлари томонидан агиографик асарларнинг қиёсий тадқиқига бағишланган йирик монографик тадқиқотлар олиб борилмаган. Шу билан бирга агиографик терминларнинг икки ва кўп тилли таржима ҳамда изоҳли луғатлари яратишнинг назарий ва амалий масалаларини ҳал этишга қаратилган йирик монографик тадқиқотлар мавжуд эмас. Шундай экан бугунги кунда мазкур соҳага эътиборни кучайтириш ва

муаммолар ечимига қаратилган илмий-тадқиқотлар кўламини ошириш лозим.

Агиографик асарлар таржимасини ўрганишда матндаги мазмун эмас, балки айрим жумлаларнинг тарихий жиҳатлари, диний хусусиятларининг сақланиши ва транслиттерация орқали берилган сўзларнинг аслиятдаги талаффузига мослиги қиёсий таҳлил қилинган. Жумладан, ислом агиографик асарларининг чет тилларига таржимасини беришда сўз ҳамда жумлаларнинг аввало араб тилидаги асл моҳияти чуқур таҳлил этилган. Агиографик терминларнинг луғавий маъноси эмас, балки контекстуал моҳияти эътиборга олинishi, яъни инсон руҳияти билан боғлиқ тушунчалар диний аҳамиятига кўра таржима қилиниши лозим.

Лотин тилидан бошқа ғарб тилларига таржима қилинган насроний агиографик матнлар таржимаси тўғрисидаги тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатадики, агиографик матнлар таржимасида сўзларнинг этимологияси, тарихи, диний ҳамда ахлоқий қонуниятларда иштироки инobatга олинishi лозим. Шунингдек, агио-терминлар таржимасида, хусусан, насроний динига хос матнларда лотин тилидаги сўзлар транслиттерация орқали берилган ва чет тилидаги шарҳлари ҳам кўрсатиб ўтилган. Асосий ўзаги лотин тили бўлган Европа тилларига насроний агиографик матнларни таржима қилиш мураккаблик туғдирмайди, бироқ славян тилида сўзловчи давлатлар, хусусан шарқий Европа тиллари ҳамда европа қитъасига кирмайдиган, асосан бошқа динларга эътиқод қилувчи халқлар тилларига насроний агиографик асарларни таржимаси жиддий таъсирларга учраган. Ушбу ҳолатларнинг олдини

олиш ҳамда йўл қўйилган хотоларни тузатиш мақсадида агиографик йўналишга хос асарларни таржима қилишда дин тарихига таяниш тавсия этилади.

Умуман олганда, ҳар қандай асар таржимаси мураккаб жараён ҳисобланади. Шунинг учун ҳам таржима қилинаётган асар хусусиятлари алоҳида аҳамиятга эга. Таржимада фон билимлар асардаги мураккаб тушунчаларнинг адекват берилишини таъминлайди. Агиографик терминларнинг ҳам таржимада берилиши тарих, дин, фалсафа ва адабиёт каби бир қанча соҳаларга мурожаат этишни тақозо этади. Чунончи агиографик терминларнинг маъноси дин билан боғлиқ бўлиб, тарихий факт орқали асосланади ва мантиқий таҳлилда янада ёрқин намоён бўлади.

Жалолова Шалола
Қўқон ДПИ магистранти

EMAIL:

ТИЛШУНОСЛИҚДА ТАРЖИМАНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада таржима ҳақида алоҳида бир фан борлиги, жумладан, умумий таржима назарияси ҳамда бадий таржима назарияси каби катта йўналиш борлиги ва таржима назариясининг моҳиятига турлича баҳо берувчи, бир-бирини тўла инкор қилувчи қараш, ғоя, фикрларнинг борлиги инсоният тафаккури инъикосида акс этилиши масалалари ёритиб берилган.

Фойдаланилган адабиётлар

Рўйхати:

1. Федров. Введение в теорию перевода. 1983. Стр 16.
2. Копанев. В.В. Теория перевода 1972. Стр, 43 35
3. Швейцар А.Д. Перевод и лингвистика. 1973, стр. 29, 37

Миллатлараро мулоқотнинг энг муҳим воситаларидан бири бўлган таржиманинг миллий адабиётларнинг пайдо булишида ва тараққий этишида жуда катта роль ўйнаши ҳеч кимга сир эмас. XX асрда таржима фаолияти шуқадар кучли ривожландики, ушбу жараён XXI асрда ҳам давом этмоқда ва янги бир фан, таржима назарияси ёки бошқача қилиб айтганда таржимашунослик фанининг пайдо бўлишига олиб келди. Ҳозирги пайтда таржима ҳақида алоҳида бир фан борлигини, жумладан, умумий таржима назарияси ҳамда бадий таржима назарияси каби катта йўналишга эга бўлган изланиш соҳасининг борлигидан беҳабар одам бўлмаса керак. Жамият ҳаётида катта роль ўйнаган ҳолда таржима азал азалдан адабиётшунос, психолог, этнографларнинг, шунингдек, тилшуносларнинг ҳам диққатини ўзига тортиб келган. Таржима назариясининг моҳиятига турлича баҳо берувчи, баъзи пайтларда бир-бирини тўла инкор қилувчи қараш, ғоя, фикрларнинг борлиги инсоният тафаккури тарихи мобайнида кўп марта кўзга ташланди. Шу билан бирга яхлит турли қарама-қаршилиқлардан бутунлай холи бўлган ягона назария яратишга бўлган ҳаракат фақатгина ўтган асрнинг иккинчи, учинчи ўн йилликларидагина пайдо бўлди холос. Ўз вақтида А.А.Реформатский «таржима

ҳақидаги фаннинг яратилиши ҳақидаги саволга салбий жавоб берди. У айтдики, таржима амалиётида тилнинг турли соҳаларидан фойдаланилади ва таржима шу тўғрисида ўз назариясига эга бўла олмайди. Кўп вақтлар ўтди. Таржима назарияси фан сифатида оёққа турди. Бунга олиб келган асосий омиллар таржимонлик фаолиятининг илмий жиҳатдан мослаб берилишини талаб қилган ижтимоий онг ва бошқа билим соҳаларининг ривожланиши бўлдики¹, улар таржимани ўрганишга назарий асос яратдилар, бу эса таржимага оид жиддий тадқиқотларнинг олиб борилишига олиб келди. Бу нарса, таржиманинг тиллараро ва маданиятлараро коммуникацияда таржиманинг вазифаси, реал имкониятлари, моҳиятини очиб беришга йўналтирилган илмий йўналишнинг пайдо бўлишига олиб келди. Таржимашуносликнинг қандай методдан фойдаланилаётганлиги ёки фойдаланиши лозимлиги ҳақида илмий жамоа томонидан хали ягона фикрга келинмаган. Бир нарса аниқки, таржима илмий тадқиқот объекти ҳисобланади. Шу билан бирга бир қатор принципиал масалалар ҳозирги кунга қадар ўз ечимини кутмоқда ва улар ҳалигача турли баҳсларга сабаб бўлмоқда ёки илмий йиғинларда мунозара учун асосий объект воситасини ўтамоқда. Масалан: И.И.Ревзин ва В.Ю.Розенцвейгнинг ҳисоблашларича, баҳсли масаланинг асосийларидан бири бу, —Таржима жараёнининг ўзидир², чунки унда белгиларнинг бир тизимдан иккинчи тизимга ўтиши амалга оширилади ва бу нарса семиотик нуқтаи назардан кўрилиши лозим бўлади. Бу ўринда

муаллифлар фикрича, таржима жараёни унинг натижасидан кескин фарқланиши кузатилади. Таржима назариясини таржима объекти деб қарамаслик учун у шу нарса билан изоҳланадики, таржиманинг пировард натижасига йўналтирилган анъанавий таржима назарияси норматив фан сифатида юзага келган ва уни таҳлил қилиш ва унинг сифатига баҳо берувчи ўлчамларни ишлаб чиқиш асосий вазифа деб белгиланган. Шу билан бирга —таржимани жараён сифатида таҳлил қилувчи фан норматив эмас, балки назарий бўлиши керак². Бизнингча, таржимага бўлган назарий ва норматив ёндашувнинг бу қадар кескин қарама-қарши қўйилиши адолатдан эмас. Бу нарса структурал тилшуносликнинг тилнинг аксиологик томонларига эътибор бермайдиган айрим йўналишлари таъсирида пайдо бўлган бўлса ажаб эмас. Таржима назариясини таржима назарияси доирасидан четда қолдириш таржима назарияси доирасини асоссиз равишда торайтиради ва унинг моҳиятини очиб беришга қодир бўлмайди. Шундай қилиб, А.Д.Швейцар айтгандек, —Таржима назарияси таржима жараёнини тўлалигича ва таржимажараёни натижасини ўз ичига олиши керак². Шу нарсани унутмаслик керакки, таржима бу мақсадга йўналтирилган жараёндир ва маълум бир натижага эришишга қаратилган бўлади. Бу меъёрлар таржимон фаолият мақсадини белгилайдики, уларсиз таржимоннинг танлов мантиқини қониқарли даражада изоҳлаб бўлмайди. Шунинг учун бу ўринда В.Н.Комиссаровнинг фикрига тўлиқ қўшилаемиз, у

¹ Федров. Введение в теорию перевода. 1983. Стр 16. Копанев. В.В. Теория перевода 1972. Стр, 43 35

² А.Д.Швейцар. Перевод и лингвистика. 1973, стр. 29, 37

мазкур меъёрларда кузатиладиган айрим ноаниқликлар ҳақида гапириб, таржима амалиётида ишлатиладиган —адекват (тўғри) таржималл, —сўзма-сўзл, —эркин таржималл шулар жумласига киришини айтади. Шу билан бирга у шундай хулосага келади: —...таржима назариясига оид айрим ишларда кузатиладиган қоида ва таърифларнинг бир-бирига тўғри келмаслиги ва мавҳумлиги таржимонлик фаолиятига меъёрий жиҳатдан ёндашувнинг нотўғри эканлигидан далолат бермайдил. Таржима назарияси объектини ажратиб кўрсатган ҳолда, унинг турдош фанлар билан мураккаб алоқаси табиатини таҳлил қилар экан, И.И.Ревзин ва В.Ю.Розенцвейглар шундай хулосага келади: —Таржима назарияси ва проблематикаси ўз категориялари ва методларига эга бўлган фан сифатида фақат дедуктив йўл билан яратилиши керак. Табиийки, таржимани таҳлил қилишга дедуктив ёндашувни қўллаш, яъни махсус хулосалар умумий хулосалардан келтириб чиқариладиган йўналишда (умумий қонун-қоида, ҳолатлардан) таҳлил қилиш умуман олганда амалга оширилса бўладиган иш. Аммо таржима жараёнини фақат тоза дедуктив жиҳатдан фикрлаб олиш, тушуниш бу ҳақиқатдан йироқ. Бу борада О.Коденнинг фикрига қўшиламыз. Унинг таъкидлашича, таржима назарияси бу эмпирик фандир ва эмпирик фанларда математик маънода олинган тоза дедукцияни қўллаб бўлмайди. Л.С.Бархударов ўз асарида таржимани бир тилдаги нутқ маҳсулотини иккинчи бир тилдаги нутқ маҳсулотига айлантириш жараёнидир деб қараган ҳолда шундай хулоса чиқаради: —Таржима тил системалари билан иш кўрмайди у аниқ нутқ

маҳсулотлари, матнлар билан иш кўрадил. В.И.Комиссаров эса бу фикрга қўшилмайди. Унинг фикрича, бу ерда таржима жараёни тилдан автоном тарзда кўрилган. Унинг айтишича, таржима жараёни қонуниятларини тилшунослик қонуниятларини ҳисобга олмаган ҳолда изоҳлаб бўлмайди, агар таржимон тилга фақат таржимон сифатида ёндашса, у тилнинг муҳим томонлари ёнидан ўтиб кетиши тайин. Бундан таржимани лингвистик жиҳатдан таҳлил қилиш учун матнлар ва нутқ жараёни фақатгина тадқиқотнинг дастлабки объекти бўлиб хизмат қилади деган хулоса келиб чиқади. Кейинроқ эса тилшуносликнинг методологик ориентациясида кўплаб муҳим ҳодисалар рўй берди. —Нутқ материалидан тил системасигал, деб номланган йўналиш тилшуносликнинг мумкин бўлган ягона йўналиши бўлмай қолди. Бундан ташқари, нутқий ўрганишга қаратилган алоҳида йўналишлар таржима назарияси олдида янги уфқлар очди. Шунинг учун, бизнингча, Л.С.Бархударов ўша пайтда таржима назариясининг тилни абстракт тизим сифатида ўрганишдан тилнинг нутқда ишлашини ўрганиш томон қадам қўйган психоллингвистика, коммуникатив синтаксис, матн лингвистикаси каби йўналишлар билан жипс алоқаси борлигини айтганда, у тўла ҳақэди. Таржима — бу турли тилларда сўзлашувчи одамларнинг бир-бири билан алоқа қила олишига имкон берадиган воситадир. Шунинг учун таржима назариясини ўрганиш учун коммуникатив тилшуносликнинг нутқий коммуникация жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги маълумотлар, бевосита ва билвосита нутқ актларининг ўзига хослиги, жумла ва матндаги ифода қилинган ва

қилинмаган маъно ўртасидаги муносабат, матнни тушуниш учун контекст ва муомала ситуациясининг таъсири, инсон коммуникатив хулқини белгиловчи бошқа фактларнинг барчаси бебаҳо омиллар бўлиб хизмат қилади. Таржимани нутқий мулоқотнинг ўзига хос кўриниши тарзида тадқиқ этар экан, таржима назарияси фақат унинг тил механизминигина ўрганиш 38 билан чекланиб қолмайди. Чунки таржима, бу фақатгина тиллар ўртасидаги алоқа бўлиб қолмай, балки маданиятлараро алоқа ҳамдир. Таржимада асосий матнни яратиш жараёни ва таржима жараёни ўз аксини топади. Таржима жараённинг идеал қурилма томонидан эмас, балки инсон томонидан амалга оширилишини ва унинг руҳий ориентацияси якуний натижага таъсир қилмай қўймаслигини назарда тутмасак, таржима жараёнини таҳлил қилиш нотўлиқ бўларди.

Тўхтаев Сардор Илҳом ўғли

Термиз давлат университети магистранти

EMAIL:

ТУРИЗМ САЛОҲИЯТИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЖИҲАТЛАРИ ВА КЎРИНИШЛАРИ

АННОТАЦИЯ:

Мақолада туризм салоҳиятини амалга ошириш жиҳатлари ва кўринишлари, ҳозирги иқтисодий ислохотлар жараёнида туризм соҳасининг ривожланиши, туризмни ривожлантириш давлат аҳамиятига эга бўлган масалалардан эканлиги хусусида сўз юритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- Туризм, иқтисодий фаолият, катализатор, модернизация.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари. Тошкент-2019 йил 85-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожатномаси .2020 й.
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент. "Ўзбекистон" 2016 йил.
4. Мирзиёев Ш.М. "Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак". – Тошкент: Ўзбекистон, 2017-йил.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент. Ўзбекистон" 2017- йил.
6. М .А. Мирзаев. Туризм асослари (модул). 2003-й.
7. Ўзбекистон Р эспубликасининг 1999-йил 20-августдаги "Туризм Тўғрисида"ги Қонуни.

Мавзунинг долзарблиги: Ҳозирги иқтисодий ислохотлар жараёнида туризм соҳасининг ривожланиши бозор иқтисодиётининг шаклланишида катта аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида туризмнинг улушини ошириш мақсадида тегишли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, республикада туризм соҳасини ривожлантириш бўйича қабул қилинган қатор қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар хизмат қилади. Мазкур

масаланинг ижобий ҳал бўлишида "2006-2010 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси ва сервисни жадал ривожлантириш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори ва бошқа меъёрий ҳужжатлар асосий дастур бўлиб ҳисобланади. Ҳамда бугунги кунда туризм соҳасининг умумий ривожланиши ва рақобатбардош туристлик маҳсулот яратиш мақсадида, тармоқда зарурий ислохотлар изчиллик билан амалга оширилмоқда. Чунки, иқтисодиётни модернизациялаш ва аҳоли фаровонлигини ошириш шароитида туризм соҳасини кенг ривожлантириш алоҳида ўрин тутади.

Туризм соҳаси ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий

тараққиётининг кучли “катализатори” бўлиб, чет эл валютаси ва сармоялар оқимини таъминлайди, унга яқин бўлган соҳаларнинг тез ўсишига кўмак беради, аҳоли бандлиги муаммоларини ҳал этишда ёрдам беради ва мамлакатнинг дунё ҳамжамиятидаги обрўсини оширади. Бошқа соҳалар билан қиёслаганда анча кам сарф-харажат билан туризм соҳасида катта валюта миқдори келиб тушишини таъминлаш мумкин.

Кўпгина мамлакатларда туризм учта етакчи соҳалар қаторига киради, тез

суръатларда ривожланади ва муҳим ижтимоий ҳамда иқтисодий аҳамиятга эга бўлади, чунки туризм қуйидаги жиҳатларга эга бўлади:

- маҳаллий даромадни ўстиради;
- янги иш ўринларини яратади;
- туристик хизматлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган барча соҳаларни ривожлантиради;
- сайёҳлик марказларида ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфраструктурасини ривожлантиради;
- халқ ҳунармандчилиги марказлари фаолиятининг ривожланишини тезлаштиради;
- маҳаллий аҳоли яшаш даражасининг ўсишини таъминлайди;
- валюта тушумлари миқдорининг ўсишига ёрдам беради.

Туризм бошқа соҳаларга нисбатан тез тараққий этадиган тармоқ саналади.

Чунки, бу соҳа мамлакатимиз учун унчалик катта инвестицияни талаб қилмасдан ривожланиши мумкин бўлган соҳа бўлса-да, бошқа соҳалар, жумладан ҳаво, темир йўл, автомобил транспорти, овқатланиш ва савдо шохобчалари, меҳмонхоналар ривож топса ўша жойда туристик объектлар мавжуд бўлса бемалол туризмни ривожлантириш мумкин бўлади.

Туризм салоҳиятининг муҳим бир кўриниши иқтисодий салоҳият ресурслардан оптимал фойдаланилиб, идеал ишлаб чиқариш шароитларида эришиладиган товар ва хизматларнинг мумкин бўлган энг юқори ҳажмда ишлаб чиқарилишини олдиндан белгиладиган хо“жалик тизимининг максимал имкониятлари орқали белгиланади. Бу салоҳият иқтисодий салоҳиятнинг энг муҳим қисмларидан бири саналади ва илмий адабиётларда инновацион салоҳият тушунчаси кенг тарқалган илмий-техник салоҳият тушунчаси билан ҳам бир қаторда қўлланилади.

Яъни, кенг маънода илмий-техник салоҳият, ушбу тизимнинг ривожланиш

даражасини, ресурсларнинг сифат ва сонига боғлиқ ҳолда тавсифлайдиган, ушбу имкониятлардан амалиётда фойдаланилишга мўлжалланган ғоя ва ишланмалар жамғармасининг мавжудлиги, иқтисодий

тизимининг илмийтехник имкониятлари мажмуи сифатида белгиланади.

Шунингдек, илмий-техник салоҳият ҳам мавжуд бўлиб, бу бир томондан давлатнинг фан-техника тараққиётининг ютуқларидан объектив фойдаланиш реал имкониятлари, бошқа томондан эса - унда бевосита иштирок этиши орқали тавсифланади.

Демак, илмий салоҳият тушунчаси илмий-техник салоҳият тушунчаси билан узвий боғлиқ.

Илмий салоҳият - илмий-фундаментал ва фундаментал тадқиқотларга амалга оширишга йўналтирилган ресурслар ва шароитлар мажмуидир. Илмий-техник салоҳият - ўзида тажриба конструкторлик ва техник ишларни қамраб олувчи амалий тадқиқот ишларини амалга ошириш шароитлари ва ресурслари мажмуи саналади.

Мазкур илмий, илмий-техник ва инновацион салоҳиятлар ягона инновацион тсиқлнинг ўзаро боғлиқ ва бир-бирларини тўлдирувчи таркибий қисмлари ҳисобланади. Шу билан бирга, салоҳият объект нуқтаи назаридан қуйидаги турларга бўлинади:

- бозор салоҳияти – маҳсулотга доимий талаб ва корхона эгаллаб олган бозор улуши, корхона маҳсулотига доимий талаб ҳажми, корхона ва меҳнат бозори, корхона ва ишлаб чиқариш омиллари бозори;

- ишлаб чиқариш салоҳияти – ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган маҳсулот ҳажми, асосий воситалардан фойдаланиш имкониятлари, хом ашё ва материаллардан фойдаланиш имкониятлари;

- молиявий салоҳият – ишлаб чиқаришда эришиш мумкин бўлган молиявий кўрсаткичлар ва инвестиция имкониятлари;

- кадрлар салоҳияти - малакали кадрлардан фойдаланиш имкониятлари;

-корхонанинг зарур малака ва миқдорда ходимлар билан таъминланганлиги.

Шунга асосан, иқтисодийтегни модернизациялаш ва иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш шароитида мамлакатимиз туризм салоҳиятини ошириш, туризм индустриясини ривожлантириш, туристик хизматларни диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш, ҳудудларнинг туризм салоҳиятини комплекс ривожлантириш учун минтақада туризм салоҳиятини оширишни тақозо қилади. Бунинг учун қуйидаги йўналишлардаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим:

- Сурхандарё вилоятида туризмни ривожланиши бўйича дастлабки статистик маълумотларни йиғиш;

- минтақада туризм соҳасини ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган давлат дастурлари ҳамда қарорларнинг амалиётга тадбиқи даражасини баҳолаш;

- туристик инфратузилмани шаклланганлигининг мавжуд ҳолатини ўрганиш ва хорижий давлатлар билан қиёсий таҳлилини амалга ошириш.

Туризм соҳасининг салоҳияти кенг қамровли тушунча бўлиб, ундан фойдаланиш бевосита туризм турларидан самарали фойдаланиш ва самарадорлигини янада оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Шу билан бирга, бозор иқтисодиёти шароитида туризм соҳасининг салоҳиятини ошириш учун қуйидаги йўналишлардаги чоратadbирларни амалга ошириш лозим:

- туристик салоҳиятнинг таркибий қисмларидан бири бўлган асосий воситалар таркибини сифат жиҳатидан яхшилаш ва сифатли бўлишга таъсир қилувчи омилларни ҳисобга олиш;

- туристик салоҳиятнинг таркибий қисмларидан бири бўлиб ҳисобланган айланма маблағларга тегишли бўлган масалаларни ижобий жиҳатдан ҳал қилиш ва унинг айланишини тезкор таъминлаш;

- туристик салоҳиятнинг таркибида номоддий активлар билан боғлиқ бўлган масалаларни яхшилаш йўлларини такомиллаштириш ҳамда оптимал қарорлар қабул қилиш;

- туристик салоҳиятни таъминлашда муҳим ўрин тутадиган меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва уни иш ўринларига нисбатан тўғри мутаносибликда тақсимлаш.

Умуман олганда, бозор муносабатларини ҳисобга олган ҳолда туризм салоҳиятини ошириш учун

чекланган ресурслардан самарали ва интенсив фойдаланиш орқали ижобий натижага эришиш мумкин. Бу эса хизмат кўрсатиш тизимини яхшилашнинг асосий йўли саналади. Яъни, бу чоралар туризмни бошқариш механизмини яратиш жараёни бўлиб ҳисобланади. Натижада, туризм салоҳиятини жадаллаштириш ва унинг самарадорлигини оширишга эришилади.

Хулоса: Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки дунё мамлакатларида кескин ривожланиб бораётган туризм мамлакат иқтисодиётидаги энг сердаромад соҳа ҳисобланади. Шу боис, туризмни ривожлантириш давлат аҳамиятига эга бўлган масала бўлиб, туризмни ривожлантириш муаммоларини ўрганишни талаб қилади. Туризмни билмасдан туриб, дунё туризми ҳамжамияти, ҳамкорлигига қўшилиш ва Ўзбекистонда туризм соҳасини халқаро ва маҳаллий даражада ривожлантириб бўлмайдди. Буни амалга ошириш орқали туристик салоҳиятнинг ошишига эришилади.

Умаров А.Ш.

СамДУ тарих факультети

Шокиров Т

СамДУ тарих факультети

ЎЗБЕК ХАЛҚИДА УЙ ҚУРИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ОДАТЛАР ВА МАРОСИМЛАР

EMAIL:

komarovanvar77@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола дала этнографик ёзувларда тўпланган маълумотлар асосида ўзбек халқининг азалий анъаналарини ўрганишга қаратилган. Халқимизнинг янги қурилган уй-жой, янги ҳовлига кўчиб келганда айрим бажариладиган урф-одатлар ва бошқа маъросимларни ўрганиш этнография фанида долзарб ҳисобланади.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- «уй тўйи», «ховли тўйи», инс-жинс, «Жирт мойи», «ёнган чироғи ўчмасин», «бахтли бўлсин», «Оқлик», урф-одат ва ирим-сиримлар, «сафар қочди». Табунщиков, Ю.А. Ночные окна - окна с существенно переменной теплозащитой / Ю.А.Табунщиков //Энергосбережение.-2008. - №1. - С.18-20.

АДАБИЁТЛАР:

1. Дала ёзувлари. Сурхандарё, Қашқадарё, Самарқанд. 2002 йил.
2. Дала ёзувлари. Самарқанд. Сазағон қишлоғи. 2004 йил.
3. Писарчик А.К. Традиционные способы отокления желиш оседлого населения Средней Азии в XIX -XX вв. жштше пародов Средпей Азии и Казахстана. - М. 1982, стр. 75.

Бизга маълумки, қадим аждодларимизнинг асосий яшаш жойлари қора уйлар бўлган. Янги қурилган турар жойни жихозлаш, унга кўчиб ўтиш ҳам қора уйнинг ўзини қуриш каби алоҳида эътибор билан амалга оширилган. Қора уйга кўчиб ўтиш катта оилавий байрамга айланиб, алоҳида маросим тусини олган. Бу маросим бугунги кунгача сақланиб қолган бўлиб, халқимизда «уй тўйи» ёки «ховли тўйи» каби номлар билан аталиб келинган (Дала ёзувлари, 2006).

Янги қурилган уйга биринчи бўлиб «кайвони» (кекса, пир-бадавлат, ўзидан тиниб-тинчиган отахон ёки онахонлар) ёки қушноч (шаман) кирган. Қушночнинг ўнг қўлида тутатилган хазорасбанд бўлиб, хазорасбандни, албатта, уйнинг ўнг томонидан айлантириб чиққан. Хазорасбандни тутатиб, уйни инс-жинслардан тозалаган қушноч бу маросимни ўнг томондан бошлаб, гўё уй эгаларининг ишлари ўнгидан келишига ҳам кўмаклашган. Ўтмиши чорвадор аҳолиларда, умуман, халқимизда ўнг ва чап томон тушунчалари алоҳида маъно касб этади ва унга катта эътибор қаратилади. Ўнг ва чап билан боғлиқ турли ирим-сирим, урф-одатларимиз ҳам мавжуд. Масалан, ўзга хонадонга қадам қўйган келин биринчи қадамини, албатта, ўнг оёқдан бошлаши керак ёки хар куни эрталаб остона хатлаб кўчага чиққан хар бир одам олдин ўнг оёқни ташлаш лозим ва бошқа шу кабилар. Бу масала ҳам элшунос олимларимиз олдидаги муҳим, шу билан бирга, қизиқарли тадқиқот манбаларидан бири ҳисобланади.

Хазорасбанд махсус идишда тутатилган ва бу идиш қора уйнинг бўсағасига қўйилган «Жирт мойи» маросимида қатнашаётган барча кишиларнинг кийимидан исириқлар олинган ва хазорасбандга

қўшиб тутатилган. Инс-жинслардан тозаловчи хамда кўз тегишидан сақловчи бундай исириқлар сифатида типратиканнинг тикани, илоннинг пўсти, кўз тиканнинг тиканларидан хам фойдаланишган. Бундай исириқларнинг барчаси хазорасбанд билан бирга тутатилган ва тутаетган исириқ устидан янги уйнинг барча жихозлари олиб ўтилган. Уй жихозларини биринчи бўлиб ичкарига олиб кирган аёл ё эркак, у қариндошлиги жихатидан ким бўлишидан қатъий назар «уйи бузилмаган», яъни биринчи никохи билан тинч, бахтли-тахтли яшаётган киши бўлиши лозим бўлган. Эгачи-сингиллар, яъни уй бекасининг опасингиллари, уй жихозларини кўчириш ва жойлаштириш, янги уйни жихозлашга хизмат қилганлар. Барча жихозлар ўрнига жойлаштирилгач, катта она, кайвони ёки шаман уй ичига «кир» қилиб кўрпачаларни тушаб, дастурхон ёзгач, дастлаб патир синдирилган. Кейин эса барча эгачи-сингиллар олиб келган пишириқ ва ширинликлар дастурхонга сочилган хамда қора уй туйнугидан хам сочилган. Бундай сочқилар чочала, сочала деб аталган. Чочала таркибидаги ёнғоқ, писта, бодом ва жийдалар уйнинг мустахамлигининг рамзи хисобланади. Қовурдоқ, майиз ва ўрик эса уй эгаларининг серфарзанд, сердавлат бўлишларига ишора бўлган. Янги уйга кўчганда бажарилган маросимлардан яна бири «қувирмоч қовуриш» маросими бўлиб, чорвадорлар бу одатни Мома хаводан қолган азалий урф сифатида билишиб, унга қаттиқ амал қилишган. Қувирмоч маккажўхори, оқ жўхори ёки нухотдан тайёрланган. Одатда, чақалоқ бешикка солинганда, янги уйга кўчганда қувирмоч қилинган. Қора уйнинг чангароғи устидан қувирмочлар сочилган. Зиқна, хасис одамларга нисбатан «қирқида қувирмоч, чилласида чироқ кўрмаган, очофати каби сўзларнинг ишлатилиши хам бежиз эмас. Янги уйда хам чилла сақланиб, чироқ ёқиб қўйилган. Биринчи чироқ уй пирига аталган. Кейинги чироқлар эса уй эгаларига аталган бўлиб, улар 40 кунгача ёқилган. Бу билан хонадон эгаларига «ёнган чироғи ўчмасин», «бахтли бўлсин» деган тилаклар билдирганлар.

Чорвадор кишиларнинг олов ва уйларни иситиш билан боғлиқ воситалари, урф-одатлари ва

шу пайтгача сақланиб қолган бошқа ирим-сиримларини тадқиқ қилиш, ўрганиш хам элшунослик фанининг асосий вазифаларидан бири хисобланади. Оловдаги куч-қудрат, унинг хаётбахш хусусиятлари одамзодни қадимдан ўзига жалб қилиб келганлиги маълум. Айниқса, чорвадор аҳолининг оловга эътиқоди жуда кучли бўлиб, улар оловни тириклик ва хаёт рамзи сифатида билишиб, унга сиғиниб келишган. Чорвадорлар ўзларининг асосий турар жойлари бўлган қора уйларни иситишни дастлаб уй ўртасида гулхан ёқишдан бошлаганлар. Умуман, гулхан ёқиб иситиш кўчманчи чорвадорларга хос бўлган асосий удумдир. Чорвадорларда биринчи гулхан ва оловнинг пайдо бўлиши ва тарқалиши билан боғлиқ қизиқарли афсона ва ривоятлар мавжуд бўлиб, бу афсона ва ривоятлар ханузгача кексалар томонидан хикоя қилиниб келинади. Гўё Одам Ато жаннатдан чиқиб, мустақил хаётга қадам қўйиши биланоқ оловга эҳтиёж сезади, худодан олов беришини ялиниб сўрайди. Унга раҳми келган Оллох Хазрати Жаброилга Одам Ато учун бир бўлак чўғ парчасини олиб бориб беришини буюради. Чўғнинг тафтидан қўллари куйган Хазрати Жаброил уни тушуриб қўяди.

Хазрати Жаброилнинг қўлларида тушиб кетган чўғ парчаси ернинг етти қаватининг орасига кириб кетади. Ер тагидаги ўша чўғ парчаси вақти-вақти билан вулқон шаклида отилиб, ер устига чиқиб туради. Ер юзасидаги биринчи вулқоннинг отилишидан олов пайдо бўлган ва одамзод иссиқлик манбаига эга бўлган деган қараш махаллий аҳоли орасида ханузгача сақланиб қолган.

Кўчманчи чорвадорлар назарида хар қандай кичкина чўғ бўлажак улкан гулхан – катта оловнинг «кўзи» хисобланган. Ривоятларга кўра, Одам Ато Худодан иккинчи маротаба олов сўраганида Хазрати Жаброил энди чўғни дарё меҳрига ўралган холда беради. Жаннатдан келган бир парча чўғ билан одамзод катта гулхан ёқади, овқат пиширади, қурол-аслаха яшашда фойдаланади, исинади. Дастлаб чорвадор аҳолилар қора уйнинг ўртасига ўчоқ қуришган. Учоқдан уйни иситиш, овқат пишириш ва

бошқа мақсадларда фойдаланишган. Аммо ўчоқдаги олов мангу ўчмаслигининг рамзи сифатида икки дона чўғ доимо ёниб туриши шарт бўлган. Гўё бу билан ушбу чўғлар Одам Ато давридан кейинги кунларгача бўлган давомийликнинг рамзи хисобланган. Аслида ўчоқдаги чўғни ўчирмасдан кейинги гулхан ёқишга сақлаб туришнинг моддий сабаблари ҳам мавжуд бўлган. Ёниб турган чўғдан олов хосил қилиш анча осон ва қулай восита бўлган.

Юқоридаги ривоятга кўра, худо оловни бериш билан бирга одамзодга меҳри чексиз дарё сувини, яъни жаннат сувини ҳам қўшиб берган. Бунинг замирида эса инсонлар учун биринчи хаётий зарурият хисобланган сув ва олов бирлигининг барқарорлига ишора бор.

Чорвадорлар оловни инсоннинг азалий йўлдоши сифатида билиб, олов ёнадиган жойлар, тандир ва ўчоқни ҳам муқаддас деб билиб, уларни авайлаб-асрашга ҳаракат қилишган. «Олов – худонинг каромати ва мўъжизаси. Кўк тангри – осмон худоси ўз қалб қури бўлган қуёшдан бир парча олиб сувга ўраб, қалб қурини, иликликни, меҳрини қўшиб берган», деган ақидага қаттиқ ишонган чорвадор ўзбеклар қора уйдаги олов қурини ўчирмасдан сақлашга ҳаракат қилганлар ва бу билан илохий кучга ўз эҳтиромларини ҳам ифодалаганлар. Кузнинг совуқ кунларида, қиш ва эрта баҳорда уй ўртасидаги сандал ўчоқда оловнинг қури (ёниб турган чўғлар) сақланган. Эрталаб овулда ким биринчи ўт ёқса, қўшни аёллар шу кишиникидан чўғ олиб, «савоб бўлади, биринчи ёнган олов жаннати» деган иримлар билан ҳам ўз ўчоқларини шу чўғдан ёқиб олишган. Шунингдек, уй тўйидаги базм гулханидан ёки бошқа тўйлардаги оловлардан чўғ олиш ҳам яхши ниятнинг ифодаси бўлган. Уй тўйидаги гулхан учун кўпинча ховли ўртасидан жой танланган. Катта бобосидан қолган қора уй ўрни «жирт мойи» маросимида ёқилиб, «ота-боболаримизнинг арвоҳлари ҳам биз каби шод бўлсин» деган мақсадда базм бошланиши олдидан барча авлод вакиллари уч томчидан ёки уч қошиқдан уй пирига ва бошқа рухларга атаб ёғ сепишган. «Жирт мойи», яъни уй тўйига янги уйнинг ўчоғига, тандирга

хам уч томчи ёки уч қошиқдан ёғ томизиш одати хозиргача қатъий сақланиб қолган.***

Чорвадор ўзбекларда «жирт мойи»да ёқиладиган гулхан, умуман, олов билан боғлиқ урф-одат ва ирим-сиримлар талайгина. Шулардан яна бири сафар ойининг (мусулмон йил календари ҳисоби бўйича ойнинг номи) чоршанба куни, одатда сафар ойининг тугашида «сафар қочди» маросимининг ўтказилишидир. Бу маросимда кўча ёки йўлнинг кесилган қисмида, чорраха бўлса янада яхшироқ, гулхан ёқилиб ой давомида синган нарсаларни «келган бало шунга бўлсин» деб ўтга ташлаганлар. Барча ёшларни гулхандан уч маротаба сакрашга мажбур қилишган. Маросим якунида эса кексаларнинг ўзлари ҳам оловдан сакрашиб, «тозаланишган». Шу билан гўё барча бало-қазо, инс-жинслар ўтда куйиб тамом бўлади деб уйлашган. Бу маросим бугунги кунда мутлақо унутилган. Аммо ушбу маросим ва у билан боғлиқ ирим-сиримлар ҳақида илмий этнографик адабиётларда айрим маълумотлар сақланиб қолган. Тандир ёки ўчоқдаги чўғни пичоқ учи билан тутсангиз, душманнинг тили узун бўлади дейилган ва бунга йўл қўйилмаган. Ўчоқ ёки тандирга тупурсанг, бўлажак болангнинг кўзи ожиз ёки қийшиқ туғилади дейишиб, бундан ҳам қаттиқ огохлантирилган. Тандир ёки ўчоққа сув қўйиб юбориш ҳам оғир гуноҳ хисобланиб, бу иш тандир ва ўчоқ эгасининг ўлими билан тугайди деб айтилган. Тандир ва ўчоқ жойлари ҳам уйнинг бир қисми сифатида «жирт» деб юритилган. Тандир ва ўчоқ томларига ифлос нарсаларни ташлаш, умуман, бу жойларни исқирт сақлаш яхшиликка олиб келмайди деб хисоблаган. Эски тандир ёки ўчоқнинг жойлари ҳам муқаддаслаштирилиб, уларга ҳам юқоридаги каби муносабатларда бўлишган. Айрим хасталикларни даволашда «жирт тутган», «жой тутган» дейишиб, эски жойларнинг тупроқларидан олиб, шу билан эмлашган, «куч-куч» қилишган.

Тандир «кулала»си, яъни кесаги олов пирининг танаси хисобланган. Унга тегиниш, яъни уни тирнаш, ўз-ўзидан синдириш ёки истаган жойга ташлаш мумкин бўлмаган. Эски тандирнинг

кулаласини фақатгина оёқ босмайдиган ерга кўмиб ташлаш лозим дейилган. Ўчоқ ва тандир кули ҳам турли келган жойларга ташланмаган. Агар ташланса кўз оғриғига олиб келади дейилган. Шунинг учун хар бир ховлида алохида кулхоналар бўлган. Бундан ташқари, кул хеч қачон супиринди билан бирга қўшиб олинмаган ва бир жойга ташланмаган. Бу гўё хонадонга офат келтириб, кетма-кет ўлим устига ўлим олиб келиши мумкин дейилган. Ўчоқ ёки тандирда ифлос нарсаларни сақлаш ҳам сурункали касалликларга сабаб бўлиши айтилган. Тандир-ўчоқларга тирноқ тушиб ўтда ёнишига ҳам бехосиятлилик белгиси деб қаралган. Шу ўринда бир нарсани айтиб ўтиш лозимки, халқимизда тирноқни қандай, қайси куни олиш, қаерга ташлаш билан боғлиқ бир қатор ирим-сиримлар борки, биз уларни билсак, илмий жихатдан ўргансак ҳамда кундалик хаётга татбиқ қилсак, фойдадан холи бўлмайди. Масалан, чорвадор ўзбекларда хафтанинг душанба ёки пайшанба кунлари тирноқлар олинган. Олинган тирноқ тезгина тоза ерга кўмиб ташланган. Қибла томонга қараб ҳам, кун ботиш пайтида ҳам тирноқлар олинмаган. Кечаси тирноқ олиш эса, умуман, тақиқланган. Агар шундай қилинса, мурдаларни чавақлаш билан баробар хисобланган.

Уй супургиси хақида ҳам бир неча ирим-сиримлар мавжуд бўлиб, деярли уларнинг барчасида супургига нисбатан салбий муносабат ифодаланган. Шунинг учун бўлса керак ханузгача халқимиз орасида бу буюмга «палакати» (фалокат келтирувчи) деган қараш мавжуд. Тушга супурги кириш ёки бехосдан супургига тегиб кетиш фалокатга йўлиқишнинг белгиси дейилган. Супургини тикка қўйиш хонадонга келаётган фалокатга йўл очиб бериш билан баробар хисобланган. Супургидан хатлаш ҳам ёмонликнинг белгиси дейилган. Шунинг учун супурги хокандоз билан бирга уйнинг чап томонидаги махсус жойда сақланган. Шунингдек, хонадонда иложи борича битта уй супургиси сақланган. Агар иккита бўлса, улар хеч қачон бир жойда, устма-уст ташланган холда қўйилмаган.

Чорвадор ўзбеклар хонадониди пичоқларнинг бир нечта турлари ишлатилган бўлиб, ош пичоқ, тандир пичоқ, қассоб пичоқ, чопқи пичоқ кабилар шулар жумласига киради. Хар бир пичоқ тури нима мақсадда ишлатилишига қараб ўзларининг сирларига эга. Пичокнинг хар қандай турини бировга узатаётганда дастаси томонидан узатилиши керак. Агар шундай узатилмаса иккала одам уришиб қолади дейилган. Туғишга қийналаётган аёллар ёки айрим хайвонларни ош пичоқ билан силаш тез ва осон туғилишига ёрдам беради, деб хисобланган. Қассоб пичоғи билан «кўз» кирганда силанган. Бемор тузалганча уй пойгаси (остонага яқин жой)да ерга қадаб қўйилган. Қассоб пичоғи чақалоқ бошига – ёстиқ тагига қўйиш, бу билан чақалоқнинг бехавотирлиги, уйқусидаги тинчлиги таъминланган. Хар қандай уйқуси нотинч, босинқираб ухлайдиган, умуман, ўзига ишонмаган одамларга ёстиқлари остига пичоқ қўйиб ухлаш тавсия қилинган.

Чорвадор ўзбекларда пичоқ ризқу рўз сифатида йигит кишининг доимий хамрохи бўлган. Шунинг учун хар бир йигит ёшига етган киши ўзининг пичоғи ёки ханжарига эга бўлиши шарт бўлган. Оталар вояга етган ўғилларига буюртма сифатида пичоқ ясатиб берган. Ўғиллар эса бу пичоқни ташламасдан ёнларига олиб юриши шарт бўлган. Пичоқ таққан йигитнинг қўли халол, ё ханжар йигитнинг фахри, ғурури хисоблангаи. Пичоқ, ханжар, қилич ва бошқа шу каби қуроллар хонадондаги эркакка тегишли бўлиб, мехмонхонанинг тўрига – деворига осиб қўйилган. Хонадонни турли бало-қазолардан сақлайди дейилган.

Пичоқларнинг яна бир тури «қора пичоқ» деб аталган бўлиб, бундай пичоқлар ўчоқ боши пичоғи хисобланган, яъни тандир, ўчоқ ва қозонларни тозалашда ишлатилган. Бундай пичоқлар камхосият пичоқ саналган ва «қора пичоқ қорнингга қадалсин» деб кинна солишда фойдаланилган. Юрак тушганда ва бола қаттиқ қўрққанда ҳам пичоқ тиғи ва қини сув билан чайилиб, чайилган сув беморга ичирилган. Қора пичоқ қаторида яна уй-рўзғор буюмларидан

қора қозон, қора қумғон, қора чойдиш, қора косов, қора капкир кабилар хам бахши қушнотлар томонидан «мартув» (қора момо) теккан хотинлардан жинларни хайдашда ва кинна чиқаришда ишлатилган. Қоракуя, ўчоқ қуруми, «қуламда» (иссиқ кул) хам инс-жинсни хайдашда ва кинна чиқаришда қушнотлар фойдаланадиган воситалар бўлган. Қора қумғон ёрдамида чорвага теккан касалликлар, инс-жинсни хайдашган ва кинна чиқарилган. Умуман, қорадуд қоплаган барча уй-рўзғор буюмлари кўзиканда ишлатилган.

Уй-рузгор буюмлари ичида сут-қатиқ ва улар сақланадиган идишлар билан боғлиқ бир қатор ирим-сиримлар сақланиб қолган. Чорвадор аҳолилар сут-қатиқни умумий ном билан «оқлик» деб аташган. «Оқлик», яъни сут-қатиқ чорвадор аҳолилар ёруғлик, рушнолик, ойдинлик рамзи деб билишган. Сут соладиган идишларни сигир «чолик» бўлмасин (бирор касалликка чалиниб, сутдан қолмасин) деб ит, мушук тегишидан, кишилар нигохидан (айниқса, сути билан турганда) сақланган. Сут ва қатиқ қолдиқлари ювилгандан кейин хам хар қанақа ерга тўкилмаган. Оқлик ювиндиларини оёқ остига тўкиш сигирни елин оғриғига олиб келади дейилган. Мободо, соғим моллар елин касаллигига дучор бўлса, улар рапида, енгча (нон ёпишда ишлатиладиган жихозлар) ва қораофтоба билан силаб, «хапланган». Ўтмишда чорва билан шуғулланган махаллий аҳолиларнинг уй-рўзғор буюмлари, озиқ-овқат турлари ва махсулотлари билан боғлиқ урф-одат, расм-русум хамда ирим-сирим маросимлари кенг, атрофлича, илмий нуқтаи назардан ўрганишни талаб қиладиган этнографик мавзулардан бири хисобланади. Бу мавзуниники-уч мақола миқёсида ўрганиб чиқиш мушкул. Бизнинг ушбу ишимиз ана шу борадаги қадамларимиз, холос.

Мустафоқулов Феруз Мустафо ўғли

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари
Кичик мутахассисларни тайёрлаш маркази

Салимов Жамшид Эргашович

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари
Кичик мутахассисларни тайёрлаш маркази

ЎЗБЕКИСТОНДА 1941-1945 ЙИЛЛАРДА ҲАРБИЙ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТ

EMAIL:

АННОТАЦИЯ:

мақолада Улуғ Ватан урушида Ўзбекистон халқининг, шунингдек ушбу заминда фаолият олиб борган ҳарбий таълим муассасаларнинг қўшган муносиб ҳиссаси ҳақидаги қисқача маълумотлар берилган. Мақола Ўзбекистондаги ҳарбий таълим муассасаларида фаолият олиб борган, ўз соҳасининг билимдони ва жанглarda бой жанговар тажрибага эга бўлиб келган бўлинма командирлари ва ўқитувчилар таркибининг фаолиятига бағишланган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- Улуғ Ватан уруши, Ўрта Осиё ҳарбий округи, ҳарбий педагогика.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиеёв Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг 25 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига байрам табриги. // Ватанпарвар, 2017 йил 14 январь.
2. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондонининг офицерлар корпусига қўйган талаблари. - Т.: 2006.
3. Камков А.Г. Ташкентское общевоинское училище имени В.И. Ленина. А.Г. Камков и др. – Ташкент: Узбекистан, 1978. - 267 с.
4. Ржевцев Ю.П. Военное училище Средние Азиатского военного округа в 1940-1942 гг.
5. Эшелоны идут на восток. Эвакуация в Узбекистан в годы Великой Отечественной войны. Сборник материалов международной научной конференции, посвященной 75 летию Великой победы. Оренбург. – Ташкент: 2019. - 260 с.

Улуғ Ватан уруши – бутун дунёда тарихий ахамиятига эга ходиса бўлиб, миллионлаб ватандошларимиз хотирасида ўчмас из қолдирди ва уларнинг шахсий биографияси учун муҳим воқеалар бўлиб сақланиб қолди.

Ўзбек халқи Иккинчи жаҳон уруши даврида ўз юртига бўлган чинакам муҳаббат туйғуси, жонажон заминга тажоввуз қилган душманга нафрат ҳисси, мустабид тузум етказган ғам-аламни орқа ўринга суриб қўйди. Халқ ўзини душманни тўхтатишга ва улоқтириб ташлашга қодир бўлган бирдан бир куч деб ҳис қилди. Шу жиҳатдан ҳам И.А. Каримовнинг “Уруш даври воқеаларини, жангчиларимизнинг жасоратларини таҳлил этишда ва таърифлашда ҳам мафкурабозликни камроқ айтиш”га доир чақириғи ниҳоятда долзарб бўлиб жаранглади. И.А. Каримов ҳақли равишда бундай деб таъкидлаган эди: “Иккинчи жаҳон урушига қандай қаралмасин, бу уруш қайси ғоя остида ва ким томонидан олиб борилган бўлмасин, ўз Ватани, эл-юртининг ёруғ келажаги, беғубор осмони учун жанг майдонларида ҳалок бўлганларни, ўз умрларини бевақт хазон қилган инсонларни доимо ёдда сақлаймиз. Бу аччиқ, лекин олий ҳақиқатни унутишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ ва бунга йўл ҳам бермаймиз!”.

Улуғ Ватан урушидаги Ғалаба байрамига нисбатан алоҳида муносабат шаклланди: у нафақат давлат томонидан расмий тан олинди, балки халқни этник маданияти анъаналарининг бир қисмига айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг ташаббуси билан Тошкент шаҳридаги Ғалаба боғи мемориал мажмуасини яратилиши бежиз эмас, “Бу боғ Ғалабага бизнинг халқимизни қўшган ҳиссасини намойиш этиши ва ота-боболаримизнинг қаҳрамонлигини муҳрлаши лозим. Бу ерда Иккинчи жаҳон урушидаги жангларда иштирок этган ватандошларимиз ҳақидаги маълумотлар тақдим этилиши керак” дейди Ш.М. Мирзиёев.

Улуғ Ватан уруши 75 йилдан буён ватанимиз ва чет эл тарихшунослигида муҳим илмий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Йиллар ўтган сари тадқиқотчилар ўша қаҳрамон даврлар тўғрисида билимларимизни тўлдиришига, таҳлил қилишига ва зарурат туғилганда эса, ушбу муаммоларни ривожланиши бўйича янги йўналишларни очишларини тақозо этади.

Ҳозирги Ўзбекистоннинг тарихий илмида уруш ҳақида олдинги тадқиқотларда фойдаланиш мумкин бўлмаган архив материалларини, хужжатли манбаларни ўрганиш ҳозирги замон тарихимизнинг ривожланишида намоён бўлмоқда.

Ўзбекистонда ҳарбий педагогиканинг ривожланиш тараққиёти, айниқса Улуғ Ватан уруши йилларида ҳарбий хизматчиларда касбий маҳоратини

оширишдаги оғир ва матонатли фаолият йўлини ёритиб беришда намоён бўлди.

1941 йил 22 июнда Улуғ Ватан урушининг бошланиши Ўрта Осиё ҳарбийлари ва ҳарбий билим юрти курсантларининг Ватан сарҳадларини ҳимоя қилиш ва душман устидан тўлиқ ғалабага эришиши учун тайёр эканликларида намоён бўлди.

Ўрта Осиё ҳарбий округи фронт учун жангчилар ва офицерлар тайёрлайдиган ўчоққа айлантирилди. Ушбу округда 1941 йил июнидан 1942 йил охиригача бўлган муддатда ҳарбий сафарбарлик асосида 109 та ҳарбий қўшилма тузилди, ҳаракатдаги армияга ва Олий Бош Қўмондонлик қароргоҳи заҳирасига 86 дивизия ва бригада жўнатилди.

Ўзбекистон ҳукумати ва ватанпарвар кучлари миллий ҳарбий қўшилмалар тузиш ташаббуси билан чиқдилар. 1941 йил 13 ноябрдан 1942 йил мартигача бўлган даврда 14 та миллий ҳарбий қўшилмалар, жумладан, 9 та ўқчи бригада, 5 та отлиқ аскарлар дивизияси тузилиб, фронтга жўнатилди.

1941 йилдан бошлаб Тошкент пиёдалар билим юрти фронтга юборилаётган ҳарбий қўшилмалар ва қисмларни офицерлар таркиби билан бутлаш, қўмондонлик таркибини жадал тайёрлаш, алоҳида ўқчилар бригадаларини шакллантиришда таянч билим юрти сифатида фаолият олиб борди.

1941 йил ноябр ойида билим юрти янги курсантлар танловини амалга оширгандан сўнг, тезкор битирув курси – олти ойлик дастур асосида ташкил этилди. Ушбу қисқа давр мобайни бўлажак офицерларга керакли командирлик билимларни

бериш мақсадида, билим юрти 10 соатлик иш кунига ўтказилди. Асосий ўқув фанларни сиёсий тайёргарлик ва ҳарбий фанлар ташкил этиб, асосий диққат эътибор тактик ва отиш тайёргарлигига қаратилган. Ўқитувчилар таркиби қисқартирилиб, барча махсус фанларни взвод ва рота командирлари ўтган.

Тошкент пёдалар билим юрти офицерларини тайёрлаш бўйича тезкор олти ойлик дастурга ўтгандан сўнг, Иккинчи жаҳон уруши бошланганлигига қарамай, олти мингдан зиёд офицер кадрларни, жумладан, 1941 йил октябрь ойида танк қўшинлари ҳамда миллий кавалерия қисмлари учун бир гуруҳ офицерларини тайёрлаб берди.

1941 йил охирига келиб, билим юртига офицерлар фронтдан кела бошладилар. Курсантлар билан бўлган суҳбатларда улар фронтда орттирган тажрибалари билан ўртоқлашар эдилар, бу эса ўз навбатида бўлажак командирларни амалий кўникмаларини шаклланишида муҳим аҳамиятга эга эди.

1942 йил январдан билим юртида маҳаллий миллат вакилларини ҳарбий ишга ўргатиш учун курсантлар батальони қайта шаклланди. Билим юртининг қўмондонлик ва сиёсий ходимлари урушнинг биринчи кунлариданоқ жанговар тажриба орттирган офицерлар билан бутланган. 1942 йилнинг март ойида билим юртида курсантлар сони ортди, тўртта батальон ўрнига бешта батальон ташкил этилди.

Билим юрти фронт талабларига тўлиқ жавоб бериш мақсадида, 1942 йилдан бошлаб ўша даврда ҳаракатдаги армия

қуролланишида мавжуд бўлган танкка қарши кураш бўлинма командирларини муваффақиятли тайёрлаб бера бошлади.

Улуғ Ватан уруши йилларида В.Ш Богдасаров, К.Е. Житов, В.И. Минеев, В.М. Яковлев, Б.Г. Ший каби ўқитувчиларнинг бўлажак командирларни тарбиялашда кўплаб меҳнатлари сингди.

1944 йил билим юрти жангларида иштирок этган офицерлар билан тўлдирилди, шу жумладан ўқитувчилар таркиби ҳам. Улар жангларида орттирган бой тажрибаларини курсантларни ўқитиш жараёнида маҳорат билан амалга оширар эдилар.

1941-1945 йилларида фашизм билан олиб борилган уруш давомида билим юрти битирувчиларини 25 маратоба чиқариб, умумий ҳисобда саккиз мингдан зиёд офицерларни катта хизматга тайёрлаб берди.

1941 йилнинг 15 ноябрь куни Харьков танк билим юрти 2535 нафар курсант, 221 нафар қизил аскар, 203 нафар кичик командир ва 310 нафар ўрта ва катта командирлар таркиби билан Чирчиқ шаҳрига кириб келди.

Янги жойда билим юрти Тошкент танк билим юрти номини олди. Бошқа билим юртлари каби Тошкент танк билим юрти бир йиллик ўқитиш жараёнига ўтди.

Уруш даврида билим юрти фронт учун 7 мингдан зиёд танкчи-офицерлар етказиб берди.

Урушнинг суронли йилларида, яъни 1942 йил М.В. Фрунзе номидаги ҳарбий академия Тошкент

шаҳрига кўчирилди. Ушбу академияда тингловчилар билан олиб бориладиган назарий машғулотлар Тошкент шаҳарда ўтказилиб, айрим фанларнинг амалий машғулотлари, хусусан, тактик, ўқ отар қуролларидан отиш машғулотлари, муҳандислик тайёргарлиги ва бошқа машғулотлар Чирчиқ шаҳридаги ўқув дала майдонларида ўтказилган. Шунингдек Академияда ўқув курсларининг давомийлиги 12 ойдан 8 ойга қисқартирилди. 1941 йилда 3 ойлик курслар ташкил этилди. Мазкур курсларни ташкил этишдан асосий мақсад батальон ва полк командирлари захирасини яратиш учун тезлаштирилган курслар жорий қилиш эди. Академиянинг ўқитувчилар таркиби жанговар амалий тажрибаси бор, жанг майдонларида душман билан мардонавор курашиб, яраланган ва госпиталларга даволаниш учун жўнатилган ва даволангандан сўнг, уларни амалий тажрибаларидан ва билимларидан фойдаланиш мақсадида, иродали офицерлар таркибидан саралаб олинган.

Уруш йиллари ҳарбий билим юртлари ва академияларда Ўрта Осиё республикаларидан бўлган кўплаб курсантлар тахсил олдилар. 1944 йилнинг ўрталарига келиб Ўзбекистондаги ҳарбий билим юртлари ва академияларда тахсил олган курсантлар сони 39551 кишига етди (бу кўрсаткич Тожикистонда 9200 киши ва Туркманистонда 9723 кишига).

Улуғ Ватан урушида қозонилган муносиб ғалабада Ўзбекистон худудида жойлашган ҳарбий курслар, ҳарбий мактаблар, ҳарбий билим юртлари ҳамда ҳарбий академиялар ўзларининг қийин ва шарафли йўлларини босиб ўтдилар.

Ушбу ҳарбий таълим муассасалари фронтга минглаб юқори малакали офицерларни тайёрлаб бердилар. Ҳарбий таълим муассасаларининг кўплаб битирувчилар жанговар ва сиёсий тайёргарликда етук ташкилотчи, иқтидорли ҳарбий бошлиқ каби сифатларини жанг майдонларида намоён қилишди.

Улуғ Ватан уруши йилларида барча миллат вакиллари қаторида маҳаллий миллат вакиллари ҳам ҳарбий таълим муассасаларида таълим олиб, босқинчиларига қарши жанг майдонларида мардонавор жанг қилдилар.

Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистондаги ҳарбий таълим муассасаларида фаолият олиб борган, ўз соҳасининг билимдони ва жанглarda бой жанговар тажрибага эга бўлиб келган бўлинма командирлари ва ўқитувчилар таркиби курсантларни ягона жанговар жамоага бирлашишга, ўз ватанига, ҳалқига садоқатли бўлишга, ҳамда ўз бурчини шараф билан бажаришга ўқув жараёнидаги юксак интизом, шунингдек сабр-бардош орқали эришдилар.

ЮЛДОШЕВА ФЕРУЗА МАМАСАХАТОВНА

Термезского государственного университета

EMAIL:

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ЧУВСТВ ДОШКОЛЬНИКА

АННОТАЦИЯ

Этическое развитие ребенка, формирование его моральных представлений связано с развитием эмоциональной сферы дошкольника. Знаний этических норм недостаточно для того, чтобы ребенок самостоятельно, по собственному желанию поступал нравственно. чувства детей наиболее интенсивно развиваются в дошкольном детстве. Они могут проявляться и в отношении ребенка к самому себе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

- Чувство, нравственные, эстетические, интеллектуальные, эмоциональной, доброжелательности, уважения, отношения, воспитывать, определенное отношение, критическое отношение.

Список литературы.

1. Адашквичене Э.И. «Спортивные игры и упражнения в детском саду». М.: «Просвещение», 1992.
2. Артёмова Л. В. «Театрализованные игры дошкольников» М.: «Просвещение», 1991.
3. Богуславская З. М. , Смирнова Е.О. «Роль игры в нравственном развитии ребёнка». М.: «Просвещение», 1991.
4. Богуславская З. М. , Смирнова Е. О. «Развивающие игры для детей младшего дошкольного возраста». М.: «Просвещение», 1991
5. Кенжабаев Ж. А., Сапарова Н. Э. Игровые технологии в процессе преподавания иностранных языков // Вестник современной науки. – 2015. – №. 11-2. – С. 89-92
6. Кенжабаев Ж. А. Применение информационно-коммуникационных средств и электронных образовательных ресурсов в обучении английскому языку // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – №. 6-4. – С. 42-44.

Чувство – особая форма отношения человека к явлениям действительности, обусловленная их соответствием или несоответствием потребностям человека. Чувство, как эмоциональное отношение человека к многообразным явлениям и сторонам действительности, выявляет в характере этого отношения особенности данного человека, его моральные убеждения, его внутренний мир. Особую группу чувств составляют высшие чувства: нравственные, эстетические, интеллектуальные.

«Те высокие нравственные, эстетические, интеллектуальные чувства, которые характеризуют развитого взрослого человека и которые способны вдохновить его на большие дела и на благородные поступки, не даны ребенку в готовом виде от рождения. Они возникают и развиваются на протяжении детства под влиянием социальных условий жизни и воспитания».

Этическое развитие ребенка, формирование его моральных представлений связано с развитием эмоциональной сферы дошкольника. Нетрудно передать ребенку значения об этической норме, требовать контролировать выполнение ребенком моральных правил. Гораздо труднее выработать у него определенное отношение к моральной норме, желание следовать хорошему и противостоять плохому. Знаний этических норм недостаточно для

того, чтобы ребенок самостоятельно, по собственному желанию поступал нравственно. Таким образом, особенность нравственной регуляции поведения включает требования к человеку самому оценить свои действия и соответствующим образом направлять свое поведение. Оценка нравственности поступка становится внутренним регулятором личности.

Психологи и педагоги подчеркивают, что чувства детей наиболее интенсивно развиваются в дошкольном детстве. Они могут проявляться и в отношении ребенка к самому себе (чувство собственного достоинства или, наоборот, чувство неполноценности, уверенность или отчаяние), и в отношении к другим людям (симпатия или антипатия, сочувствие, злоба, гнев, безразличие, чувство дружбы, любви). Для формирования чувств ребенка, его нормального развития большое значение имеет воспитание у него эмоционально-положительного отношения к окружающему.

Нравственные чувства формируются у детей в процессе взаимоотношений их с взрослыми и сверстниками. Уже в раннем детстве ребенок усваивает элементы нравственного поведения, простейшие правила общения с окружающими. В два-три года ребенок способен проявлять элементарные чувства отзывчивости, доброжелательности, уважения. Если ребенка правильно воспитывать, он старается вести себя так, чтобы заслужить одобрение близких. В три-четыре года ребенку доступны несложные формы организации поведения: не разговаривать громко, не толкать прохожих. Пятилетние дети учатся оценивать свои и чужие поступки, поэтому важно формировать в них

восприимчивость к положительным примерам и отрицательное отношение к плохим. У них появляются оценочные суждения о собственном поведении «я вел себя хорошо», «своим поступком я огорчил маму».

Движущей силой в преодолении поведения, не соответствующего нравственной норме, является противоречие между представлением ребенка о себе как хорошем и квалификации своего поступка как плохого. К концу дошкольного возраста появляется еще более высокая осознанность поступков. В этот период важно формировать у дошкольника критическое отношение к тому, что не дозволено. Родители и педагоги используют ситуации, в которых ребенок может дать оценку собственным действиям. Взрослые побуждают оценивать поступок: «Кому ты помогал сегодня?», «Что ты делаешь для того, чтобы поднять маме настроение?».(Глава 2)

Эмоциональные проявления старших дошкольников показывают, как разнообразны чувства детей, как полна их жизнь. Но чувства детей надо воспитывать, иначе из ребенка вырастет убогая личность.

Генетически исходной формой человеческой деятельности является внешняя, чувственно практическая. Поскольку нравственное развитие предполагает усвоение нравственных отношений (т.е. усвоение мотивов и способов нравственного поведения), то практическое выполнение той или иной нормы становится необходимым. Усвоенные внешние формы поведения, хотя еще и не осмысленны дошкольником глубоко, дисциплинируют его, Для того, чтобы нравственные привычки стали

нормой, важно создать оптимальные условия для упражнения ребенка в моральных поступках. Тогда нравственные действия, повторяясь ежедневно, из обязательных, совершаемых под влиянием взрослого, превратятся постепенно в привычные, вытекающие из внутренней необходимости поступать именно так, а не иначе. Следовательно, полезно упражнять ребенка в выполнении правил и в естественных, и в специально создаваемых ситуациях (например, игре).

Моделируя человеческие взаимоотношения в игровой форме, создается необходимость вступления в контакт со сверстниками, в результате чего возникает «Детское общество». Оно является предпосылкой для развития нравственности, ведь для успешного взаимодействия друг с другом дети строят свои отношения на основе нравственных норм. Чтобы подвести итог всему сказанному выше, повторимся, что специфика нравственной регуляции выражается в том, что один человек является и объектом, и субъектом нравственных требований: нормы, которые он выполняет должны быть им приняты, осознаны и должны стать мотивами его поступков. Ребенок должен усвоить не только форму (знания в области нравственности, внешнее соблюдение нравственных требований), но и сами отношения, возникающие между людьми (их внутренний смысл, мотивы). Вероятнее всего, ребенок сначала приобретает знания о нравственных нормах, которые при условии его воспитания, становятся мотивами его поведения.

Знания о нравственных отношениях включают два аспекта:

1) умение выделить соответствующие поступки и оценить как хорошие или плохие;

2) представление о том, почему в данной ситуации нужно вести себя так, а не иначе.

Переход внешних этических представлений ребенка во внутренние этические инстанции обусловлен следующими факторами:

1) представленностью определенного нравственного содержания ребенку, знакомство с ним ребенка;

2) раскрытие нравственного смысла подразумевает умение выделять переживания другого человека и ориентироваться на них в своем поведении;

переход этических представлений ребенка во внутренние мотивы поведения путем выполнения нравственной нормы в конкретно значимой ситуации, а для ребенка-дошкольника наиболее значимой является именно игровая ситуация.

Игра является ведущей деятельностью дошкольника, приводящей к возникновению новообразований, и средством педагогического воздействия, направленного на конкретную цель (в нашем случае на формирование этических представлений). Особое внимание мы уделили сюжетно-ролевым и дидактическим играм, а также и другим играм, которые способствуют развитию личности дошкольника.

Раматжонов Сардорбек Сарварбек ўғли

Ўзбекистон халқаро ислом академияси “Ислом тарихи ва манбашунослиги”

EMAIL:

ramatjonovsardorbek@gmail.com

XX АСРНИНГ 2-ЯРМИДА ГЕРМАНИЯДА МУСУЛМОН ЖАМОАЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ САБАБЛАРИ

АННОТАЦИЯ:

Мақолада XX асрнинг 2-ярмида Германия ҳудудида мусулмон жамоаларининг шаклланиш тарихи ва сабаблари, шунингдек бу соҳани ўрганган олимлар ҳақида лўнда маълумотлар келтирилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

- Глобаллашув, Марказий Европа, муҳожир, сиёсий бошпана, феномен, демография, диний эркинлик.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Lipka M., Hackett C. Why Muslims are the world's fastest-growing religious group.
2. The Growth of Germany's Muslim Population \\\ Pew Research Center. 2017
3. Германия аҳолиси 2018 \\\ Country Meters. (<http://countrymeters.info/ru/Germany>).
4. Germany \\\ Расмий сайт Central Intelligence Agency. (<https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/gm.html>).
5. ГФР Конституцияси \\\ Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. (<http://worldconstitutions.ru/?p=155>).
6. Қочқинлар: уларнинг ҳуқуқи ва Германиядаги ҳаёти \\\ Zaganportal.ru. (<https://zaganportal.ru/germaniya/emigraciya-germaniya/bezhentcy.html>).

¹ Lipka M., Hackett C. Why Muslims are the world's fastest-growing religious group \\\ Pew Research Center. 2017.

Замонавий дунёда глобаллашув ва интеграция жараёнлари муҳим аҳамият касб этади ва бу иқтисодий, маданият ҳамда дин ва қадриятлар уйғунлашувида ўз ифодасини топмоқда. Ислом дини аллақачон эътиқод қилувчилари сони бўйича насроний жамоасидан кейин дунёда иккинчи ўринга чиқиб олди. 2015 йилда дунёда мусулмонлар сони 1,8 миллиард (24.1%) га етди. 2060-йилга келиб бу рақам деярли 31 миллиардга ўсиб, насронийлардан сон жиҳатдан ошиб кетиши тахмин қилинмоқда¹. Дунёнинг 50 дан ошиқ мамлакатда мусулмонлар аҳолининг кўпчилигини ташкил қилади. Асосий халқи мусулмонлардан иборат бўлган Индонезия ва Покистон эса аҳоли зич жойлашган мамлакатлар қаторига киради. Хуллас мусулмонлар жаҳон ҳамжамиятининг муҳим қисмини ташкил этиб, кўлами жиҳатидан кун сайин тобора ошиб бормоқда.

Исломнинг оммавий тарқалиш феномени, шунингдек, XX асрнинг иккинчи ярмида турли геосиёсий ва иқтисодий жараёнлар туфайли мусулмонларнинг оммавий кўчиши ҳодисаси Европа мамлакатларида кўплаб мусулмон диаспоралари пайдо бўлишига олиб келди. Германия каби иқтисодий ривожланган мамлакат ҳам бундан

(<http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/06/why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/>).

мустасно эмас - 1920 йилда мамлакатдаги мусулмонлар сони 1 минг нафардан кам эди (аҳолининг 0.01%), 1971 йилда эса у 1,15 миллионга етди (1.5%). Маълумотларга қараганда, 2016 йилга келиб Германия мусулмонлари сони 5 миллион бўлган ва бу ўз навбатида аҳолининг 6% ни ташкил этади².

Марказий Европадаги мамлакат ҳисобланган Германия (Германия Федератив Республикаси) - Дания, Польша, Чехия, Австрия, Швейцария, Франция, Люксембург, Бельгия ва Нидерландия каби давлатлар билан чегарадош бўлиб, унинг майдони 357,000 км² ни ташкил этади. У Европанинг тараққиёт жиҳатидан энг йирик иқтисодий етук давлати ҳамда минтақа ва дунёдаги иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларнинг муҳим иштирокчиси ҳисобланади. У аҳоли сони жиҳатидан Европадаги иккинчи мамлакат (Россиядан кейин) бўлиб, унинг ҳудудида 81 миллиондан ортиқ киши истиқомат қилади³. XX асрдаги икки ҳалокатли жаҳон урушининг бевосита иштирокчиси бўлишига қарамай, у ўз саноатини ва иқтисодини тиклаш имкониятига эга бўлди ва ҳозирда аҳоли жон бошига ЯИМ улуши 50 минг доллардан ортиқ бўлган дунёдаги энг гуллаб-яшнаган давлатлардан бири ҳисобланади⁴. Германия Федератив Республикаси дунёвий давлат бўлиб, Конституциясининг 4-моддаси "дин эркинлиги, виждон эркинлиги, диний ва мафкуравий қарашларни эълон

қилиш эркинлиги" ҳамда "диний маросимларнинг тўсиқсиз амалга оширилиши" ни кафолатлайди⁵.

Германия муҳожирлар учун энг қулай давлатлардан бири ҳисобланади, чунки бу давлат қочқин мақомини олганлар ёки сиёсий бошпана олган шахслар учун ижтимоий кафолатлари энг юқори даражадаги мамлакатлардан бири ҳисобланади. Муҳожирлар вақтинчалик уй-жой ҳуқуқига, ижтимоий нафақага (395 евро), давлат таълим муассасаларида бепул таълим олишга, ишга жойлашиш ҳуқуқига ва давлат соғлиқни сақлаш суғуртасига эга бўладилар. Бундан ташқари, Германия раҳбарияти кўп йиллар давомида янги муҳожирларни қабул қилиш учун мамлакатнинг очиқлигини таъминлаб келмоқда⁶. Шу муносабат билан, мусулмонлар аҳолисининг аксариятини ташкил этадиган ночор ва уруш авж олган мамлакатлардан келган муҳожирлар оқими сўнги йилларда нафақат тўхтаб қолмади, балки аста-секин ўсиб бормоқда. Айни пайтда мамлакатга иммиграция оқими тўхтаб қолган тақдирда ҳам, Германия маҳаллий аҳолисида туғилиш кўрсаткичи ўлим кўрсаткичидан камлиги ҳисобига мусулмон аҳолининг улуши ўсишда давом этаверади.

Мамлакатда мусулмон аҳоли сонининг кўпайиши маълум оқибатларга олиб келмай қолмайди. Муҳожирларнинг мослашиши ва европалашиши, немис маданияти билан танишиши

² The Growth of Germany's Muslim Population || Pew Research Center. 2017. (<http://www.pewforum.org/essay/the-growth-of-germanys-muslim-population/>) (дата обращения: 13.04.2018); The Future of the Global Muslim Population: Projections for 2010-2030 || Pew Research Center. 2011. (<http://www.pewforum.org/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population/>).

³ Население Германии 2018 || Country Meters. (<http://countrymeters.info/ru/Germany>).

⁴ Germany || Официальный сайт Central Intelligence Agency. (<https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/gm.html>).

⁵ Конституция ФРГ || Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. (<http://worldconstitutions.ru/?p=155>).

⁶ Беженцы: их права и жизнь в Германии || Zgranportal.ru. (<https://zgranportal.ru/germaniya/emigraciya-germaniya/bezhentcy.html>).

ва немис тилини ўрганишни хоҳламаслиги, муҳожирларнинг таълим даражаси жуда пастлиги, меҳнат бозоридаги рақобат, тартибсизликлар ва маҳаллий қонунларга риоя қилишни хоҳламайдиган ёш муҳожирларнинг тажовузкорлик ҳолатлари ортиб бориши, экстремистик ҳаракатлар ва радикал фикр тарафдорлари жамоаларининг ўсиши, шунингдек жамиятнинг этник ва маданий ўзгариши мумкин бўлган тузилмаси, немис халқининг тарихий ўзлигини англашининг йўқолиши – буларнинг ҳаммаси Германия туб аҳолисида хавф туғдиради. Немис аҳолисининг мигрантларга нисбатан шу тарзда муносабатда бўлиши, исломга нисбатан умумий жамиятда душманлик кайфиятини шакллантиради ва бу мамлакат мусулмонларига ҳам таъсир қилиши тез-тез содир бўладиган ҳодисага айланади ва бу немис заминда чуқур илдиз отган мусулмонларга ҳам таъсир этмай қолмайди.

Дастлаб Германия ҳукумати 1960-йилларда мусулмон давлатларидан ишчиларни жалб қилиш бўйича шартномалар имзолаганида, муҳожирлар оқими бу қадар катта ва назоратсиз бўлишини тасаввур ҳам қилмаган еди. Шундай қилиб, мамлакатдаги этник ва диний кескинликлар шароитида Германиянинг маҳаллий аҳолиси ва мамлакат мусулмон жамоалари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг мумкин бўлган йўллари масаласи тобора муҳим аҳамият касб этмоқда, чунки ҳукуматнинг мусулмонларни жамиятга интеграциялашга бўлган аввалги уринишлари амалда муваффақиятсизликка учради. Шундай қилиб, Германия мусулмон муҳожирлар муаммоси энг кескин

бўлган Европа Иттифоқи давлатларидан бири бўлиб қолмоқда.

Шундан кўришиб турибдики, Германия мусулмон жамоасининг вужудга келиши ва шаклланиши жараёнини ўрганиш, келажакда унинг ривожланиш прогнозларини таҳлил қилиш, шунингдек, мусулмон аҳолиси ва мамлакатнинг қолган аҳолиси (ташкilotлар ва бошқалар) ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг мавжуд шаклларини кўриб чиқиш аҳамиятга молик масала ҳисобланади.

Глобал геосийсий жараёнларда Ислоннинг роли ва аҳамиятининг ортиб бориши ва турли мамлакатлардаги мусулмон жамоаларининг сийсий ва ижтимоий жараёнларга таъсирининг ортиши кўплаб тадқиқотчиларнинг эътиборини ўзига жалб этмоқда. Германияда мусулмонлар жамоасининг ривожланиши, хусусан, рус ва чет эл олимларининг, шунингдек, демография ва миграция масалалари билан шуғулланувчи ихтисослашган марказларнинг илмий манфаатлари қаторига киради.

Германиядаги мусулмон жамоалари шаклланиши жараёни ва тарихини ўрганган олимлардан қуйидагиларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин: Архимандрит Августин, О.О.Матсон, Д.Муҳиддинов ва С.Бородай, А.А.Сатторов, О.Бибикова, О.Четвериковалар мусулмон жамоасининг институтсионаллашуви жараёни ва хусусиятларини кўриб чиқишган; шунингдек, А.В.Михалева, Ю.Нетесова, Т.Н.Петуховалар мусулмонларнинг немис жамиятига интеграциялашуви муаммолари ва немисларнинг уларга муносабати хусусида тадқиқот олиб боришган. К.Розенау-Уильямс, М.Роз, Х.Кеттани,

Н.Форотан, М.Эннаджи, К.Хафез, А.Аль-Шахи ва Р.Лоулесс, Дж.Клаусен, М.Пекер каби машҳур хорижлик тадқиқотчилар асосан Германияга кўчиб борган мусулмонларнинг келиб чиқиши ва турмуш тарзини, уларнинг немис жамияти билан интеграциялашуви ва ўзаро муносабатлари борасида тадқиқот олиб боришган; С.Аллиев, Д.С.Ступ жамият ривожланишининг институционал томонини ўрганишган, яъни масжидлар қурилиши ва мусулмон ташкилотларининг пайдо бўлиш жараёни каби масалалар шулар жумласидандир.

Шунингдек, рус тилидаги ва инглиз тилидаги ахборот сайтларининг таҳлилий мақолалари муаллифлари – The Guardian, RSDM, Euro-islam.info, The Local, IslamRF ва бошқалар ҳам бу борада изланиш олиб боришган. А.Камкин, В.Войников, С.Косяков, С.Ромашенко, Е.Anderson ва бошқалар кенгроқ муаммоларни кўтариб чиқишмоқда ва бу мусулмон жамияти шаклланишининг тарихий шарт-шароитларидан бошлаб мамлакатдаги ҳозирги ижтимоий ва сиёсий вазиятни ҳам қамраб оляпти.

Каримов Бахромжон Бахтиёр ўғли
Анджон давлат Тиббиёт Институти

Каримова Нафисахон Зафар қизи
Анджон давлат Тиббиёт Институти

Долимова Камола
Анджон давлат Тиббиёт Институти

EMAIL: Dr.karimov@bk.ru

1 ЁШГАЧА БЎЛГАН БОЛАЛАРДА ГОПОКСИК-ИШЕМИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

АННОТАЦИЯ

Мия ишемияси - мия учун кислород таъминотининг етишмаслиги (гипоксия) ёки тўлиқ то'хташи (аноксия) хисобланади. Янги туғилган чақалоқларда гипоксик-ишемик мия шикастланиши перинатал неврологиянинг долзарб муаммоларидан биридир.

Эрта ёшдаги болаларда, янги туғилган чақалоқларда энг кўп ўлим ва касалланиш сабаби марказий нерв системаси (МНС) перинатал постгипоксик зарарланишидир. Бундан ташқари, hozirgi вақтда янги туғилган чақалоқларнинг МНС и зарарланишларини турли шаклларида аниқ ва тўлиқ ташхислашнинг имкони топилмади. Бунга сабаб МНС нинг анатомик ва функционал етилмаганлиги, турли хил патологик процессларига номахсус полиморф жавоб реакцияси маълумотларига асосан, неврологик касалликларнинг келиб чиқишида, эрта ёшдаги болаларда перинатал паталогиялар барча эътиологик факторларнинг кўп қисмини ташкил қилади, айниқса хомила гипоксияси. Ундан ташқари охириги йилларда чала туғилган чақалоқлар сони ўсиб бормоқда, гипоксия болалар ўлимининг 10-15 марта кўп учрашининг сабабидир

КАЛИТ СЎЗЛАР:

➤ ҳйпохиа, анохиа, браин ҳйпохиа

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Бадалян Л.О., Журбо Л.Т., Всеволожская Н.М.. Руководство по неврологии раннего возраста.- Киев, Здоровья. 2000 й.
2. Барашнев Ю.И., Перинатальная неврология, -М. Триада-Х, 2001 й.
3. Пальчик А.Б., Состояния нервной системы новорождённых, Методологический рекомендация. СПбГПМА 2004 й.
4. Пальчик А.Б. Эволюцион неврология. СПб. Питер 2002 й.
5. Пальчик А.Б., Федерова Л.А., Перивентрикулярная лейкомаляция Методологический рекомендация. СПбГПМА 2004 й.

Илмий ишнинг актуаллиги

Болалиқдан ногирон булиб қолишда тахминан 50 % холларда нерв системасининг зарарланишига тўғри келади, ушбу касалликлар болаларнинг ногиронлигига ва дезадаптациясига олиб келади ва бунга 70-80 % холларда перинатал омиллар сабаб булади. Шундай қилиб ногиронлиги бор болаларнинг 35-40 % қисмида ногиронлик нерв системасининг перинатал зарарланиши хисобига келиб чиқади. Шу билан бирга болаларни ногиронликка олиб келмадиган аммо уларнинг биологик ва ижтимоий жихатдан мослаша олмасликларини хам нерв ситемасининг перинатал зарарланиши билан боғлаш мумкин. Бу биринчи навбатда Мактаб ёшидаги болаларнинг 2-30 % қисмида учрайдиган Диққат етишмовчилиги синдроми ва гиперактивликка таалуқлидир. Унинг пайдо бўлишида генетик, биокимёвий, конституциявий, эволюцион ва ижтимоий омиллар билан бирга перинатал омиллар хам мухим ахамиятга эга.

Мия ишемияси - мия учун кислород таъминотининг етишмаслиги (гипоксия) ёки тўлиқ то'хташи (аноксия) хисобланади. Янги туғилган чақалоқларда гипоксик-ишемик мия шикастланиши

перинатал неврологиянинг долзарб муаммоларидан биридир.

Олиб борилган ишлар

Беморлар 100 нафарни ташкил этиб, улардан 67 нафари ўғил болалар бўлиб, қолган 33 нафар қисмини қиз болалар ташкил этади.

Текширувлар бир неча босқичда олиб борилади. Дастлаб олинган беморлар икки гуруҳга ажратиб олинади: 1-гуруҳ асосий гуруҳ ҳисобланиб чала туғилган болалар ташкил этади, 2- гуруҳ эса назорат гуруҳи ҳисобланиб унда этук болалар билан иш олиб борилади. Хар бир бемор учун аҳолида анкета ёзилади. Анкетада керакли анамнестик маълумотлар ёзалади. Йиғилган анамнестик маълумотларга асосланиб гуруҳларимиздаги беморларги жинси ва ёшига қараб бўлиб олинади.

Қуйидагида текшириладиган беморлар жинси ва ёшига қараб бўлиб олинган натижа келтирилган:

Асосий гуруҳ чала туғилган болалар 10 нафар бўлиб уларнинг 2 нафари қиз болалар, 8 нафари эса ўғил болалар. Қиз болаларнинг ҳаммасининг ёши 3 ойликгача. Ўғил болаларнинг ҳам ҳаммаси, яъни 8 нафари 0-3 ойликни ташкил этади. Асосий гуруҳимизда 3 ойликдан 1 ёшгача бўлган беморлар йўқ.

Назорат гуруҳимизда эса 90 нафар болаларда текширув ўтказилади. Улардан 54 нафари ўғил болалар, 36 нафар бемор болалар эса қизлардир. Ўғил болаларнинг 54 нафаридан 29 нафари 3 ойликгача бўлган болалар бўлиб, қолган 25 нафар қисмининг 3-12 ойлик орасида. 36 нафар қизлардан

12 нафари 3 ойликгача, қолган 24 нафар қисми 3 ойликдан 12 ойликгача.

А.Б.Пальчик ва унинг ҳаммуаллифлари тақдирлашча гипоксик ишемик энцефалопатия ривожланиш омиллари орасида онанинг ёши ҳам катта аҳамиятга эга. Оналарнинг турли ёшларида она организми хир хил ҳолатда бўлади. Жуда эрта ва кеч ҳомиладорлик албатта ҳомила учун ўз таъсирини кўрсатмай қўймайди. Текширувдаги беморлар орасидаги ҳомиладорлик пайтида ҳам ёшлари турлича бўлган. Тўпланган маълумотлар таҳлил қилинганда аён бўлдики оналар ёши 20 ёшгача бўлган ҳолатлар 8 %, 20-35 ёш оралиғида 83 %, 35 ёшдан юқорида эса 9 % ни ташкил этади.

Хулоса

Болаларда бош миyaning гипоксик ва ишемик ўзгаришлари профилактикаси учун оналарнинг ҳомиладорлик даврида касалликларни профилактикасини олиб бориш келгусида шу ҳомиладан тугиладиган чала ва этук чақалоклардаги ўзгаришларни камайтиришга олиб келади

Ashurov G'anisher Alisherovich

Guliston Davlat Universiteti

Yo'ldoshev Bahodir Shokir og'li

Guliston Davlat Universiteti

Nuriddinov Azamatbek Ismattilla o'g'li

Guliston Davlat Universiteti

Irisov Farrux Abdusattor og'li

Guliston Davlat Universiteti

EMAIL:

LOLADOSHLAR OILASIGA KIRUVCHI LOLANING TURKUM VA TURLARI

ANATATSIYA :

Ushbu maqola Loladoshlar oilasiga kiruvchi noyob, go'zal, dekarativ, go'zallik beruvchi turkumlar va turlar haqida ma'lumot beradi. Shu bilan birgalikda har bir turkumning morfologik tuzulishi, geografik uchrash o'rnini haqida yozilgan.

KALIT SO'ZLAR :

- Klasisifikatsiya, liana, liliaceae, fosteriana, turkestanica, biebersteiniana, shirenk lolasi, tulipa, schrenkiana, boshhoqsimon, ro'vaksimon, shingilsimon.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Burigin I. A., Jo7. Hamdamov I. va boshq;- Botanika asoslari. Toshkent, "Mehnat", 1990.ngurazov F. X. Botanika. Toshkent, "O'qituvchi", 1977.
2. Gofman P. , Kadashnikov. Biologiya bilan umumiy genetika. Toshkent, 1970 y.
3. Yoziyev L. H. Botanika. Qarshi, 2003 y.
4. Maqsud. Pratorov O`. Botanika. 5, 6 sinflar uchun darslik. Toshkent, 2003 y.
5. To'raqulov Yo. H. va boshqalar. Umumiy biologiya. Toshkent, 1996 y.
6. Hamdamov I. H. va boshqalar. Tabiiy fanlar zamonaviy konsepsiyasi. Toshkent, 2007 y.
7. www.ziyonet.uz dov Z. Yu. Umumiy genetika. Toshkent, 1976 y

Har bir inson borki go'zallikni sevmasa, ayniqsa ayollarimiz go'zallikni xush ko'rishadi, bu esa ayollarimizning qalbi nozik va nafisligidan dalolat beradi. Go'zallik insonlar nima uchun yoqtirishadi?.

Hech o'ylab ko'rganmisiz!. Biz insonlar go'zallikni Holiq yaxshi ko'rganligi uchungina chin qalbimizdan sevamiz va go'zallikka intilamiz. Shahar va qishloqlarimizda landshaftlar yaratamiz, hovlimizga turfa xil manzarali gullarni ekamiz, bu gullarni ifori husni tarovati insonni estetik va mativatsiom ruhlantiradi. Men lolalarni yaxshi ko'raman. Onajonimga har bayramda lolalar berishni xoxlayman! Shu sababdan ushbu maqolamni go'zallikka lolallarga Onajonimga bag'ishladim.

Lola - klasisifikatsiyasiga ko'ra loladoshlar oilasi, bir urug'pallalilar (lolasimonlar) sinf, yopiiq urug'lilar bo'limiga mansub. Ma'lumotlarga qaraganda lolalar dastlab (Liliaceae) vakilidan tarqalgan. Loladoshlar oilasiga aksariyat ko'p yillik o'tlar, ba'zan daraxtsimon va lianalar kirishi isbotlangan.

uning 1400 ga yaqin jumladan Yevrosiyoda 100 dan ortiq, O'рта Osiyoda 64 turi tarqalgan. Lolalar piyozli bahori o'simlik hisoblanadi, gulchilikda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pgina mamlakatlar qatorida Niderlandiyada va O'рта Osiyoda Lolalar ko'proq yetishtiriladi. O'zbekistonning adir va tog'larida Lolalarning yovvoyi 25 turi usadi.

Lolalarning qizil lola (greigi) va targil lola (fosteriana) xili gullarining yirik va nafisligi bilan boshqa Lolardan farq qiladi. Seleksionerlar yaratgan navlar soni hozirgi vaqtda bir necha mingdan ortiq. O'zbekiston FA Botanika bog'ida 60 ga yaqin xili o'stiriladi. Qizil rang lolalarning turli tuslilari: och qizildan, qora qizilgacha, shuningdek, sariq, targ'il, gunafsha va boshqa xillari uchraydi. Piyozli tuxumsimon, rombsimon, sharsimon, diametri 2,5—4 sm, Poyasi 20— 30, ba'zan 50 sm gacha Barglari 2—3 ta, cho'ziq. Tojbarglarining uz. 8 sm. Mevasi ko'sakcha, eni 1,5—2 sm, uz. 3— 6 sm. Lolalar, asosan, adirlar, toshli va chag'ir toshli qiyaliklarda yaxshi o'sadi. Urug'i hamda piyozidan ko'paytiriladi (piyozidan ko'paytirilganda erta gul beradi). May — iyunda gullaydi. Iyun — iyul oyining oxirlarida piyoz qazib olinib, 22—25° haroratda quritib saqlanadi, so'ngra harorat 12—13° ga pasaytiriladi. Sentabr-okt. oylarida piyoz 8—15 sm chuqurlikda ekiladi.

Loladoshlar oilasi vakillari barcha qit'alarda tarqalgan. Turkumlar soni 10 ta. Turlar soni 470 ga yaqin. O'zbekistonda tabiiy holda 4 turkumga mansub turlari o'sadi. Eng keng tarqalgan vakillariga lola va boychechak kiradi. Gullari ko'pincha to'g'ri ikki jinsli.

Loladoshlar oilasiga mansub turkumlar:

Lola (Tulipa) — loladoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'simliklar turkumi, manzarali ekma gul. Yer yuzida

O'рта Osiyoda tabiiy lolalar Qoraqum va Qizilqum cho'llaridan tortib Pomir-Olay hamda Tyanshan tog'lari mintaqalardagi turli iqlim va tuproq sharoitida o'sadi. Dunyoga mashhur eng nafis madaniy Lolalarning (Gollandiya L.lari) aksariyat qismi O'рта Osiyo Lolalari zaminida yaratilgan. O'zbekiston FA Botanika bog'ida Lolalar o'stirish hamda yovvoyi va madaniy turlaridan yangi navlar yetishtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib boriladi. O'zbek milliy urf-odatlarida lolalar. qadimdan e'zozlanadi (qizil Lola sayli).

Lola turkumining taksanomiyasi:

Lola turkumi dastlab Shved botanigi Karl Linney tomonidan 1753-yilda aniqlangan va fanga kiritilgan. Lola haqidagi ma'lumotlar uning "Spestes plantarum" (O'simliklar turlari) kitobining ilk nashriga kiritilgan. Undan tashqari K.Linney o'simliklar olamidagi hozirgacha qo'llanib kelinayotgan binar nomenklatura, ya'ni qo'shaloq nomlanishni fanga olib kirgan. Lola turkumi taksonomiyasi bo'yicha dunyo bo'yicha ko'plab olimlar izlanishlar olib borganlar. Ular quyidagilar: J.D.Beker, E.Regel, F.Byuse, A.D.Xoll, U.R.Dy uks, V.N.Taliev, A.I.Vvedenskiy, Z.P.Bochanceva va boshqalar. Ushbu turkum Loladoshlar oilasidagi eng yirik turkum hisoblanadi.

Turli olimlar ularning sonini turlicha deb hisoblaganlar. Van Rasmdonk 55 ta, Xoll 100 dan ortiq, Bochansova 100 dan ortiq, Simis, SHaripov, Pratoqlar 140 ta, hatto xitoylik Zaa 150 ta turdan iborat ekanligini ta'kidlashgan.

Bu turkumning eng muhim turlaridan **Grey lolasi—Tulipa greigii** dir. U piyozni tuxumsimon, yo'g'onligi 4 sm, bo'yi 20-40 sm keladigan o'simlikdir. Uning bargi 3-4 ta bo'lib, unda pushti, gunafsha rangli dog'lar bo'ladi. Guli sarg'ish –qizil, ba'zan sariq bo'lib, osti qora rangli dog'lar bo'ladi. Aprelda gullaydi. Toshkent viloyatlari va Namangan atrofidagi tog' etaklarida ko'p tarqalgan.

Piyozning po'sti etli, ichki tomondan tukli, bargi 3 ta, guli sariq, gulbandi tukli kichik o't o'simlik bo'lib, Farg'ona vodiysidagi mayda toshli yon bag'irlarda uchraydi. Aprel va may oylarida gullaydi.

Kaufman lolasi—Tulipa Kaufmanniana.

Bu turning piyozni tuxumsimon, yo'g'onligi 4 sm ga yetadi, poyasi 20-40 sm, bargi 2-3 ta, jingalaksiz, bukilgan. Guli yirik, oq rangli, gulqo'rg'on bargchalarining tagi sariq dog'li yoki sarg'ish o'simlikdir. Toshkent viloyatidagi tog'larning toshli yonbag'irlarida tarqalgan. Odatda Rossiyaning o'rmon zonasidagi qurg'oq yerlarda, dashtlarda, maysazorlarda va chala cho'l zonasida sariq gulli bibersteyn lolasi—Tulipa Biebersteiniana, Rossiyaning Yevropa qismining SHarqi—janubiy rayonlarida, Qozog'iston va Ozarbayjonda ko'pincha qizil gulli SHirenk lolasi—Tulipa Schrenkiana o'sadi. Lolalar yaxshi dekarativ o'simliklardan hisoblanadi.

Turkiston lolasi, oq lola—Tulipa Turkestanica . Gulbandining yuqori qismi momiq tukli. Gulbandi tuksiz, silliq. Guli qizil yoki sariq, (2) - 3(4-5)sm. Bargi guhdan uzunroq. Tuguncha yashil. Bo'yi 10-20 sm.

Korolkov lolasi--Tulipa korolkovii . Barglari ko'kimtir yashil, cheti sal toiqinsimon. Gultojbarglarining pastki qismida sariq hoshiyasiz qora dogi bor. Piyozni tuxumsimon, yo'g'onligi 2-3(4) sm. Qobigining yupqa, terisimon ichki yuzasi tolali - junsimon. Poyasi 15-35 sm. Barglari 3(5) ta, qayrilgan, chetlari kiprikli. Ko'sagi 3 - 6 sm, yo'g'onligi 2 sm cha. Tog'ning o'rta qismi zonalarida tarqalgan. Loytuproqli yonbag'irlarda o'sadi.

Ulkan (buyuk) lola -- Tulipa ingens Hood. Piyozning qobig'i qalin, terisimon, dag'al tukli. Piyozni tuxumsimon, qobig'i qizg'ish qoramtir qo'ng'ir terisimon. Poyasi 15-35 sm, yuqori qismi qalin mayin tukli. Barglari 3-4 ta, yirik, qalin, mayin tukli. Gultojbarglari 4,5-12,5 sm, o'tmas uchli, qizil asosidagi dog'i , sariq hoshiyali. Changchi ipchasi qora, changdoni siyohrang. Urug'chi

tumshuqchasi o'tiroq. Ko'sagining eni 2,5 - 3 sm, uzunligi 5-7 sm. O'rta tog' zonalarida tarqalgan.

Rossiyaning o'rmon zonasidagi qurg'oq yerlarda, dashtlarda, maysazorlarda va chala cho'l zonasida sariq gulli bibershteyn lolasi—Tulipa Biebersteiniana uchraydi.

Rossiyaning Yevropa qismining SHarqi—janubiy rayonlarida, Qozog'iston va Ozarbayjonda ko'pincha qizil gulli SHirenk lolasi—Tulipa Schrenkiana o'sadi. Lolalar yaxshi dekarativ o'simliklardan hisoblanadi.

Foster lolasi, Omonqo'ton lolasi – Tulipa fosteriana . Tashqi qavat gultojbarglari ichki qavatdagilarga teng yoki sal uzunroq. Asosida dog'i ensiz va cho'ziq, tojburgning 1/2 qismga teng. Barglari ba'zan bo'ylama siyohrang chiziqli. Changchi ipchalari qora tuksiz, asosi sariq yoki qizil. Bo'yi 15 - 40 sm. Adir, pastki tog' zonalarida tarqalgan.

Bu oila vakillaridan biri lola turkumiga mansub Qizil loladir. U aprelning oxiri mayning boshlarida adir va tog'larning quyi qismidagi yonbag'irlarida ochiladigan yirik gulli o'simlik. Bo'yi 20-45 sm . Piyozboshli tuxumsimon yoki yumaloq. Barglari 3-4 dona, uchida to'q binafsha rangli dog'lari bor. Guli bitta, yirik, sarg'ish-qizil, pastki qismi qora dog'li. Changchi iplari qora , changdonlari sariq. Mevasi 3 chanoqqa bo'linib ochiladigan ko'sakcha. Qizil lola urug'idan va piyozboshidan ko'payadi.

Loladoshlar oilasiga mansub Qizil kitobga kiritilgan noyob turlar.

Lola –Tulipa ning barcha turlari va tur xillari manzarali o'simlik sifatida ahamiyatli. SHuning uchun bo'lsa kerak

Lolalarning 26 ta turi "O'zbekiston Respublikasining Qizil kitobi"ga kiritilgan.

Юсупов Азизбек Акрам угли

Андижанский государственный медицинский институт

Кобилов Шавкат Мадаминович

Андижанский государственный медицинский институт

Каримов Бахромжон Бахтиёр угли

Андижанский государственный медицинский институт

EMAIL: Dr.karimov@bk.ru

КЛИНИКО - НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА МИНИМАЛЬНЫХ НАРУШЕНИЙ ФУНКЦИИ МОЗГА И ОПТИМИЗАЦИЯ КОМПЛЕКСНЫХ ЛЕЧЕБНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

АКТУАЛЬНОСТЬ РАБОТЫ.

Развитие неврологии ознаменовалось значительными успехами в изучении патогенеза, клиники и лечения заболеваний нервной системы.

На фоне снижения уровня рождаемости количество детей с заболеваниями ЦНС остается высоким. Отмечается несомненная связь патологических состояний перинатального периода и с рядом серьезных заболеваний нервной системы, симптомы которых проявляются спустя длительное время. Известно, что 20 % детей в общей популяции страдают неврологическими расстройствами, при этом заболевания нервной системы, приводящие к инвалидизации и дезадаптации детей, в 70-80 % случаев.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВО:

- инвалидизация, психологические аспекты, минимальной мозговой дисфункции,

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алферова, В. В. Специфика системной организации деятельности мозга 6 и 7 лет / В. В. Алферова, Е. О. Волкова // Морфофункциональное созревание основных физиологических систем организма детей дошкольного возраста / под ред. М. В. Антроповой, М. М. Кольцовой. М., 1983. - С. 28-44.
2. Андреева, Л. В. Динамика морфофункциональных показателей детей дошкольного возраста с минимальными дисфункциями мозга при различных вариантах коррекционных воздействий: автореф. дис. ... канд. биол. Наук / Л. В. Андреева. - М., 2006. - 24с.
3. Гиперактивные дети: коррекция психомоторного развития : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / П. Альтхерр, ЖТ. Берг, А. Вельфль и др.; под ред. М. Пассольта; пер. с нем. В. Т. Алтухова; Науч. ред. Рус. Текста Н. М. Назарова. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 160 с.
4. Глезерман, Т. Б. Мозговые дисфункции у детей / Т. Б. Глезерман. - М., 2004. - 165 с.
5. Капранова, Е. И. Перинатальное поражение центральной нервной системы / Е. И. Капранова // Медицинская помощь. - 2004. - № 6. - С. 11-13.
6. Касатикова, Е. Б. Характеристика детей с синдромом дефицита внимания и гиперактивностью / Е. Б. Касатикова, И. П. Брызгунов // Педиатрия. - 2004. - №2.-С. 40-42.
7. Ковтун, О. П. Минимальная мозговая дисфункция у детей (критерии диагностики и подходы к лечению) : методические рекомендации / О. П. Ковтун, О. А. Львова, А. В. Сулимов. - Екатеринбург, 2004. - с.

Цель исследования.

Изучить распространенность, факторы риска, клинико-неврологические и психологические аспекты ММД у детей

Объекты и предметы исследования.

Работа выполнена на кафедре детской неврологии АГМИ и АОМПДБ. В работе представлены распространенность, факторы риска, неврологические и клинико - психологические вопросы минимальных мозговых дисфункции (ММД) у детей посещающих в массовые дошкольные учреждения г.Андижана и Намангана в период 2018-2021 гг.

Особую тревогу вызывают дети, у которых отмечаются умеренно выраженные нарушения поведения, в том числе с клиническими проявлениями минимальной мозговой дисфункции (ММД). Согласно данным литературы, частота ММД среди детей дошкольного и школьного возраста колеблется от 2 до 20 %. Следует отметить, что отсутствие единых диагностических критериев и подходов к формулировке диагноза ММД ведет к противоречивым данным о распространенности заболевания, неоднозначным подходам к лечению и реабилитации этих детей.

При ММД наблюдается задержка темпов развития функциональных систем мозга,

обеспечивающих такие сложные интегративные формы высшей психической деятельности, как речь, внимание, память, восприятие и другие. В связи с этим представляет важную задачу клинический, нейрофизиологический и нейропсихологический анализ нарушений когнитивного, сенсомоторного и речевого развития.

Своевременное распознавание и коррекция нервно-психических нарушений в детском возрасте позволяет обеспечить благоприятный исход поражения ЦНС и уменьшить глубину поведенческих расстройств. Однако до настоящего времени не разработаны информативные критерии ранней диагностики и прогнозирования развития ММД в последующие возрастные периоды.

Перспективным представляется использование клинических и математических методов для выявления прогностических неблагоприятных факторов риска развития ММД и прогнозирования вариантов ее клинического течения. Исходя из научно-практической значимости проблемы, в настоящей работе поставлена.

Методы исследования.

Сюда входит реакция на инструкцию предложенного нами задания на ситуацию успешного или неуспешного его разрешения. При этом эмоциональная окраска во многом зависит от того, как ребенок актуализировал для себя ситуацию эксперимента (относится к нему безразлично или понимает, что результаты исследования могут продемонстрировать его способности и пр), выявили проявления вегетативной мимической сферы.

Расспрос о соматических жалобах.

Опрос о психотравмирующей ситуации.

Опрос родителей и сведения от других лиц.

Опрашивали родителей порознь и всегда начинали с матери, которая обычно давала гораздо больше сведений, чем отец. Если воспитанием ребенка, занимался какой-либо другой член семьи, по возможности, также беседовали с ним. Другие члены семьи были необходимы, если возникали основания полагать, что от них можно получить дополнительные важные сведения.

Выясняли впечатление родителей о ранних детских годах, их представление о его темпераменте, характере, манере вести себя - был ли он спокойным или суетливым, робким и застенчивым или смешным и отчаянным, общительным с детьми или держался в стороне от них, и чем он отличается от ровесников.

Тест Тулуз-Пьерона является одним из вариантов «корректирующей пробы», общий принцип которой был разработан Бурдоном еще в 1895 году. Суть задания состоит в дифференцировании стимулов, близких по форме и содержанию, в течение длительного, точно определенного времени. Тест Тулуз-Пьерона первично направлен на изучение свойств внимания (концентрации, устойчивости, переключаемости) и психомоторного темпа, вторично - оценивает точность и надежность переработки информации, волевую регуляцию, личностные характеристики работоспособности и динамику работоспособности во времени. Для детей 6-8 лет (1-2 класс) мы предлагаем упрощенный вариант методики. Он был разработан с учетом еще не полного сенсомоторного развития детей этого возраста и меньшего объема их оперативной памяти. Использовать тест (даже в упрощенном варианте) на детях более младшего возраста не рекомендуется, так как он перестает быть валидным.

Некоторые клинические симптомы психовегетативного характера у обследованных детей с ММД.

№	Кл	Д (n= 154)	М (n = 96)	Р
1.	Вялость, динамич	8,58±1,83	13,9±2,4	P> 0,05
2.	Подвижность	12,0±2,3	6,01±1,5	P<0,01
3.	Повышенная	8,5±1,82	7,0±1,79	P>0,05
4.	Повышенная потливость,	13,3±2,2	8,43±1,95	P> 0,05
5.	Гиперемия лица, ладоней	7,73±1,74	5,45±1,59	P>0,05
6.	Головные боли, головные	9,5±1,9	7,35±1,83	P>0,05
7.	Плохая переносимость	10,6±2,0	3,5±1,29	P< 0,01
8.	Нарушение засыпания	13,0±2,2	19,35±2,7	P>0,05
9.	Увеличение	12,0±2,1	3,96±1,3	P< 0,05
10.	«Вдохи» при	10,7±2,0	4,45±1,45	P < 0,01
11.	Дермографизм красный,	13,3±2,2	8,91±2,0	P<0,05
12.	Расширение границ	3,0±1,11	4,46±1,45	P<0,05

13.	Приглушенность тонов сердца - на	1,72±0,85 2,15±0,95	2,97±1,19 2,48±1,09	P<0,05 P<0,05
14.	Усиление тонов сердца (аукультативно):	1,72±0,85 4,20±1,32 3,0±1,11	2,48±1,09 3,96±1,37 1,98±0,98	P<0,05 P<0,05 P<0,05
15.	Расширение тонов сердца: - на	8,15±1,79	5,46±1,59	P<0,05

Выводы

1. Распространенность ММД в организованной детской популяции города Андижана среди детей 3-7 лет составляет 9,2 %. Среди детей дошкольного возраста ММД встречается у 14 %, а в раннем школьном возрасте - в 8,3 %. Возрастно-половые особенности течения заболевания проявляются преобладанием ММД среди мальчиков (6,4% и 2,8 % соответственно), а также в различной структуре нарушений поведения у детей обоего пола.
2. Динамическое наблюдение позволило выделить два типа клинического течения ММД: с синдромом дефицита внимания и гиперактивностью, и ММД с синдромом дефицита внимания и гипоактивностью. Первый тип течения ММД чаще встречался у мальчиков (69,5%), и в раннем школьном возрасте (22,2 %),

а второй тип - у девочек (30,5%) и в дошкольном возрасте. При этом гиперактивный тип в 2,5 раза чаще встречался в группе детей раннего школьного возраста.

3. Анализ факторов риска и данных клинико-нейрофизиологического обследования система индивидуального прогнозирования развития и клинического течения ММД позволяет выявлять детей, имеющих риск развития данного заболевания с большей вероятностью, что дает возможность своевременно проводить им индивидуальные лечебнопрофилактические мероприятия.